

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.395>

<https://orcid.org/0000-0002-9933-8874>

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
LIETUVOS TEATRO IR MUZIKOS AKADEMIJA
VILNIAUS UNIVERSITETAS

Rūta Latinytė

Dovanojimas kaip tarpasmeninių santykių reiškimosi būdas XX a. pabaigos – XXI a. pradžios lietuvių kasdienėse praktikose

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Etnologija (H 006)

VILNIUS 2022

Disertacija rengta 2015–2022 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Vilniaus universitete ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje.

Mokslinė vadovė – dr. Giedrė Šmitienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija H 006).

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.395>

<https://orcid.org/0000-0002-9933-8874>

INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE
LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE
VILNIUS UNIVERSITY

Rūta Latinytė

Gift-giving as an expression
of interpersonal relations in everyday
practices in Lithuania at the end of the
20th – beginning of the 21st century

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Ethnology (H 006)

VILNIUS 2022

The dissertation was prepared from 2015 to 2022 at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vilnius University and Lithuanian Academy of Music and Theatre.

Academic supervisor – Dr. Giedrė Šmitienė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Ethnology H 006).

TURINYS

Įvadas	8
1. Dovanos problema.....	17
1.1 Dovana – raktas į visuomenę kaip sistemą.....	18
1.2 Dovanų mainų paradoksai	22
1.3 Dovanos intersubjektyvumas	29
1.4 Dovanojimo papročiai Lietuvos tyrimuose	33
1.4.1 Dovanos per kalendorines ir šeimos šventes.....	33
1.4.2 „Geros“ ir „blogos“ dovanos.....	35
1.4.3 Tyrimai apie ribą tarp kyšio ir dovanos	37
1.4.4 Dovana kaip tradicija	40
1.5 Šiuolaikinių dovanojimo praktikų tyrimo metodologija	41
1.5.1 Empirinių duomenų rinkimas	41
1.5.2 Duomenų tyrimo metodologija	42
2. Dovanojimo patirčių tyrimas.....	47
2.1 Įgyvendintos dovanos.....	47
2.1.1 Džiaugsmą teikiančios dovanos	49
Dovanojimo džiaugsmas	50
Gavimo džiaugsmas	52
2.1.2 Rūpesčio dovanos.....	54
Vaiko atmintis: „Ir, aišku, tu bijai užmigti“	55
Tėvų atkaklumas: „Nieko mums nereikia“	59
Motinos pastangos: „Jis atrodė toks baisus ir negražus“.....	61
2.1.3 Dėkingumo dovanos.....	64
Nuo kyšio prie dovanos.....	65
Dovana labiau dėl savęs	68
Dovanų grandinė	70

2.1.4	Dovanos sau	76
	Dovana sau ir kaltės jausmas	77
	Dovana, kurios esu vertas.....	80
	Dovana sau, keliaujančio Aš parvežama kitam Aš namuose.....	82
	Dovanojimo sau reiškinys visuomenėje	87
2.1.5	Deleguotos donanos	90
	Prasmės paieškos.....	91
	Reikšmės netektis	96
	Nauja mada.....	100
2.1.6	Nuotolį įveikiančios donanos	101
	Dovana kaip bendro kultūrinio identiteto kūrimas.....	101
	Dovana kaip kasdienybės perteikimas	106
	Buvimo dovanojimas, arba „geriausia dovana – tai aš pats“	109
2.1.7	Atsiprašymo donanos	112
	Spontaniškas atsiprašymas	113
	Nusileidimas ir pranašumas	114
	Požiūrių išsiskyrimas.....	116
	Maistas kaip pretekstas.....	118
2.1.8	Gyvenimo donanos.....	121
	Kaip relikvija.....	121
	Brangi dovana	125
	Dovana kaip gyvenimo simbolis	128
2.2	Neįgyvendintų donanų patirtys	130
2.2.1	Neišpildyta dovana	130
2.2.2	Donanos atsisakymas	134
2.2.3	Užmiršta dovana.....	138
2.2.4	Žmonių santykis be donanų.....	141
2.2.5	Vengimas donanoti.....	144

3. Dovanojimo praktikų tendencijos	147
3.1 Santykių ir papročių kaita	153
3.2 Dosnumas ir pasitikėjimas	158
3.3 Gyvenamoji patirtis ir nekalbinė komunikacija	163
Išvados.....	167
Literatūros sąrašas	172
Priedas nr. 1. Visuomenės nuomonės tyrimas.....	184
Publikacijų sąrašas	189
Konferencijose pristatyti pranešimai.....	189

ĮVADAS

Tiriamoji problema

Dovanos atrodo įprasta, tarsi savaime suprantama mūsų kultūrinio ir socialinio gyvenimo dalis. Tačiau tai daugiasluoksnis, kintantis fenomenas, kuriam analizuoti humanitarinių mokslų raidoje buvo ir yra skiriama daug dėmesio. Dovanų vaidmuo XX a. pabaigos – XXI a. pradžios kasdienėse praktikose nevienareikšmis: jų teikimą lydi ne tik davimo ir gavimo malonumas, bet kartais ir nežinia, sumaištis, netgi konfliktai. Lietuvoje paplitusios šiuolaikinės dovanojimo praktikos ir patirtys iki šiol įdėmiau analizuotos tik kaip atskiri dovanojimo aspektai (kyšio, rinkliavų atvejai, dovanojami objektai, šeimos ir metų šventės). Be to, amžių sandūroje šiuolaikinės visuomenės papročiai patyrė virsmą, vykstantį dėl kartų kaitos, globalių kultūros praktikų įtakos, technologijų dalyvavimo kasdienybėje ir pasaulį sukėtusių iššūkių (pavyzdžiui, pandemija). Šie daugiasluoksniai kasdienybės pokyčiai iškelia poreikį iš naujo įprasminti arba perkurti, transformuoti nusistovėjusius papročius.

Vakarų humanitarinių ir socialinių mokslų įdirbis, pasitelkiamas siekiant šį virsmą apčiuopti ir analizuoti, apima glaudžiai tarpusavyje susijusių kultūros antropologijos, struktūralizmo, semiotikos, fenomenologijos mokyklų raidą. Šiame darbe teorinės išvalgos pritaikomos ieškant konkrečių kultūrinių veikslių – dovanojimo atvejų – reikšmių ir jas tiriant.

Užsibrėžta atsakyti į iki šiol nekeltą **probleminį klausimą**: ką lietuvių kultūroje reiškia dovanos, kaip jos savo reikšmę įgyja, ką gali pasakyti apie dovanomis susaistytus žmones, jų tarpusavio ryšius, gebėjimą perduoti ir suprasti dovanojamo objekto ir paties veiksmo reikšmes bei plačiau – ką tai liudija apie pačią visuomenę?

Darbe imta formuoti tyrimui tinkamą metodologinį modelį, o šiuo vadovaujantis – rinkti ir analizuoti pasakojimus apie dovanojimo praktikas bei patirtis.

Darbo objektas

Tyrimo centre atsiduria žmogaus pasaulis, kuriamas ir kintantis vykstant dovanų mainams. Šiuolaikiniai lietuvių dovanojimo papročiai pasitelkiami kaip raktas, skirtas tyrinėti tarpasmeninių santykių plotmę.

Dovana, apimdama įvairiausias visuomeninio gyvenimo dimensijas, leidžia į dovanojimo fenomeną pažvelgti kaip į visumą, o į visuomenę – kaip į sistemą, kurios dalis mainais susaisto ryšiai ir įsipareigojimai. Būdama mainų objektu, dovana sykiu ištrūksta iš mainų rato ir tampa atpažįstama kaip

tarp subjektų kylanti įpareigojimo ir įsipareigojimo įtampa, lemianti būtinybę atsilyginti. Ši įtampa veikia kaip galia kito asmens atžvilgiu ir atitinka dovanojamo objekto vertę.

Tapdama vertės ir reikšmės talpykla, dovana leidžia būti suprasta ir analizuojama kaip kalba, o dovanojimas – kaip komunikacijos aktas. Pasak Paulio Ricoeur'o, „perėjimas nuo kalbos prie nekalbinio diskurso žymi skirtį tarp įvardijimo ir įreikšminimo“ (Ricoeur 2000: 13) ir dovanos teikimo veiksmui leidžia būti perskaitytam. Negana to, dovanos įreikšminimas veikia kaip „nulinis signifikantas“, galintis įgyti pačių įvairiausių reikšmių ir žymintis pačios signifikacijos galimybę, todėl „mainai būtų ne visuomenės efektas, bet pati visuomenė veiksmė“, rašė Maurice'as Merleau-Ponty (1960: 114).

Disertacijoje dėmesys keliauja nuo teorinių įžvalgų prie žmonių patirčių, kad vėliau galima būtų vėl grįžti prie iš naujo permąstomų teorinių modelių.

Tyrimo medžiaga

Fenomenologinės antropologijos kasdienių praktikų tyrimas reikalauja pripažinti, kad įvykių atpasakojimo metu patirtis yra atkurama iš naujo, o pats pasakojimo momentas keičia patirtį ir tarsi iškrinta iš kasdienybės. Todėl tyrimo akiratyje atsiduria patyrimo visuma, apimanti ne tik tekstu virstančią atmintį, bet ir jos aplinką, įskaitant pateikėjo klausytoją. Tyrimo centre kaip pagrindinis objektas atsiduria gyvenimo pasakojimai (*life stories*) – tokie, kokius juos pateikė pašnekovai.

Disertacijoje aprašomi patyrimai – daugiau kaip 40 val. garso įrašų, stenografuotų užrašų, taip pat nepažodžiui atpasakoti pasakojimai, paskiri susirašinėjimai ir dovanų teikimą liudijantys tekstai iš kitų tyrėjų rinktos medžiagos. Interviu buvo atliekami 2019–2021 metais keliomis formomis:

- a) kaip pateikėjų arba mano pačios prisiminimai, užrašyti kaip „gyvenimo istorija“ (*life story*, žr. Jackson 1998: 23), tampanti ir pasakojimu, ir įrankiu, leidžiančiu pažvelgti į patirtį iš šalies;
- b) nestruktūruotų interviu ištraukos, kuriose pateikėjai pasakoja savo patirtis;
- c) mano, kaip klausiančiosios ir klausančiosios, tolygiai dalyvaujančios dialoge, patirties pasakojimai apie santykį su kalbančiuoju;
- d) keli pavieniai tekstai – spaudoje paskelbtų rašytojų interviu ar laiškų ištraukos, kuriose taip pat pasakojamos ir reflektuojamos dovanojimo patirtys arba kitų tyrėjų užrašyti interviu, susiję su dovanojimo praktikomis.

Pateikėjai buvo atrinkti sniego gniūžtės metodu, pradedant nuo pakankamai artimų, vėliau pereinant prie kitų žmonių rekomenduotų pašnekovų, taip siekiant išgirsti atvirus, jautrius ir asmeniškus pasakojimus, kuriems prireikia pasitikėjimo ryšio tarp tyrėjo ir pateikėjo, o tokį užmegzti ne visuomet įmanoma iš pirmo karto. Toks pateikėjų atrankos būdas neišvengiamai nurodo tam tikrą socialinę aplinką – šiame tyrime tai daugiausia vidutinio amžiaus, aukštąjį išsilavinimą turintys didžiuosiuose miestuose (Vilniuje ir Kaune) gyvenantys vidurinės socialinės klasės žmonės.

Visi aprašyti interviu yra saugomi asmeniniame archyve. Pateikėjų prašymu, dalies vardai pakeisti, nurodytas jų amžius pokalbio metu.

Mano asmeninės patirties lauke atsiduriantis pokalbių kontekstas vietomis taip pat tampa fenomenologinio aprašymo dalimi. Fenomenologinė prieiga pasitelkiama siekiant atskleisti, kas ir kaip patiriama dovanojimo metu, taip pat norint užčiuopti pasakojančiojo santykį su Kitu, su savimi ir supančiu pasauliu. Kaip tik šis intersubjektyvus patyrimas kiekviename pokalbio įvykyje yra unikalus ir asmeninis.

Analizuojant interviu aptartus dovanojimo fenomeno aspektus ir atsižvelgiant į tai, kad respondentų imtis apima tik vieną socialinį sluoksnį, suprantama, kad pavienės įžvalgos neatspindi visos visuomenės. Siekiant patikrinti, ar rezultatai galėtų skirtis tiriant platesnius visuomenės ratų, kaip disertacinio tyrimo dalis, buvo atliktas ir pagrindinį kokybinį tyrimą papildantis kiekybinis tyrimas – reprezentatyvi Lietuvos visuomenės nuomonės apklausa, vykdyta 2021 m. sausio mėnesį ir įtraukusi 1043 respondentus, proporcingai atspindinčius Lietuvos visuomenės sudėtį.

Tyrimo ribos

Kalbant apie pasirinktą tyrimo objektą (dovanojimo fenomeną) ir jo analizės modelį, paremtą fenomenologinės antropologijos ir iš dalies – semiotikos instrumentarijumi, svarbu įvardyti ir suskliausti tai, ko šiuo tyrimu nėra siekiama:

- Tyrimas nepretenduoja katalogiškai identifikuoti ir aprašyti visų įmanomų situacijų, kada teikiamos dovanos, – aptariamoms tik būdingiausias, atskleistos pokalbininkų pasakojimuose apie jų asmeninę patirtį.
- Pateikėjų pasakojimai nėra kvestionuojami – kiekviena patirtis primama kaip tikra. Toks pat požiūris taikomas ir tyrime aptariamam visuomenės informacinio lauko kontekstui: nuorodoms į žiniasklaidos nagrinėjamas dovanojimo temas, užuominoms literatūroje ir kitoje kūryboje. Pastarieji atvejai netampa pagrindiniu tyrimo objektu ir yra pasitelkiami epizodiškai, kur pateikėjų

pasakojimas skatina pasitelkti tokią intertekstinę ir užtekstinę nuorodą.

- Tyrimu nėra siekiama griežtai suklasifikuoti ar palyginti dovanojimo patirčių aprašymus – dovanojimo atvejų teminis ir situacinis grupavimas bei reikšmės sąsajos su kitų patirtimi pasitelkiami kaip analizės procesas, padedantis išvelgti reikšmės radimosi kelius.
- Tyrimu nėra siekiama paaiškinti dovanojimo elgesio priežastingumo, o kelios nuorodos į kitų disciplinų ir teorinių mokyklų atstovų tyrimus (pavyzdžiui, išvalgos psichologijos, rinkodaros tyrimų srityse) pasitelkiamos tam, kad padėtų suvokti žmonių patirtį supantį viešosios informacijos kontekstą. Vienas iš tokių pavyzdžių, minėtas ne vieno pašnekovo, – tai aktyvus dovanojimo, dovanų minėjimas reklaminėse bei viešųjų ryšių kampanijose.
- Niekėliau sau tikslo paaiškinti ar koku nors būdu „iššifruoti“ paslėptų dovanų reikšmių pagal jų simboliškumo ar tradicinio supratimo kriterijus. Nesistengiau ir apibrėžti baigtinio tokių kriterijų ar reikšmių kategorijų, galimybių skaičiaus.
- Svarbu patikslinti, kad tiriant tarpasmenines dovanas už tyrimo lauko ribų lieka kolektyvinių, visuomeninių, oficialių ir verslo dovanų praktikos.
- Gilinantis į asmenines žmonių vienas kitam teikiamas dovanas atskirai nebus analizuojama religinių dovanų ir aukų tema, taip pat nenagrinėjama talento, gabumų ar sėkmės, kaip „dievo dovanos“ samprata, nors ji užima svarbią vietą teoriniuose dovanos diskursuose (Hyde 2012; Marion 2002, 2011).

Darbe siekiu ne istoriografiškai aprašyti, o kvestionuoti teorines prielaidas, atrasti arba paneigti jas remdamasi tiriama medžiaga. Todėl tai tarsi atvirkštinis eksperimentas, neskirtas empiriniam teorijos pagrindimui, iškeliantis patiriamąjį pasaulį kaip progą permąstyti išvalgas, kurias įvairių teorinių mokyklų ir kultūrų tyrėjai bei filosofai yra iškėlę kaip tiesą apie dovanas.

Tai, kad tekstų analizėje neieškau priežastingumo, funkcijų, papročių taisyklių, nesureikšminu pačių dovanojimo objektų – daiktų, būdinga fenomenologiniams tyrimams. Todėl mano tyrimo dėmesio centre – pokytis, nusakantis, kaip keičiasi tų pačių asmenų vaidmuo lyginant prisiminimus apie vaikystę ir vėlesnes patirtis, kuomet dovanos jau teikiamos tėvams ar savo vaikams (arba jaunesniems broliams ir seserims).

Darbo metodologija

Metodologinis pagrindas – fenomenologinis antropologinis kasdienių praktikų tyrimas, pasirinktas kaip etnografijos ir antropologijos atšaka, skirta suprasti, kaip patiriama tai, ką žmonės vadina patirtimi ir prisimena kaip patirtį. Laikantis šio požiūrio, į kasdienį gyvenimą neužtenka žvelgti kaip į etnografinį faktą. Kasdienybės studijų metodologija paremta subjektyviu „čia ir dabar“, o kasdienio pasaulio pažinimo galimybė yra nuolat kintanti, savita. Todėl laikantis fenomenologinės prieigos pagrindinis dėmesys sutelkiamas į patirtį ne kaip į faktą, bet kaip į jauseną, saistomą intersubjektyvių ryšių.

Atliekant fenomenologinės antropologijos tyrimą būtina pripažinti, kad atpasakojama patirtis atkurama iš naujo, todėl tyrimo akiratyje atsiduria patirties visuma, apimanti ne tik tekstą, bet viską, įskaitant klausytoją. Tokį būdą – į tyrimo lauką įtraukti jautrias kasdienes ir asmenines praktikas, neatsiejamas nuo tiriančiojo dalyvavimo, – pasitelkia Michelis de Certeau ir Luce'as Giard'as (de Certeau 1990; de Certeau, Giard, Mayol 1998: 149–155). Fenomenologiniame tyrime „privilegijuojamą“ asmeninę patirtį savo darbuose taiko Elizabeth Behnke (2010) ir daugiau autorių. Plačiau kasdienių praktikų tyrimo būdus aprašė de Certeau (1990; de Certeau, Giard, Mayol 1998), Benas Highmore'as (2002), Éricas Chauvier (2014, 2017), o lietuviškosios kultūros kontekste – Giedrė Šmitienė (2000, 2014, 2017, 2018), Jurga Jonutytė (2011, 2017, Jonutytė, Šmitienė 2021), Nerijus Milerius (1999, 2018a, 2018b, 2019) ir kiti.

Asmeninės patirties lauke atsiduriantis klausytojų žinojimas apie fone liekančią kontekstą, susijusį su pašnekovų iš mano artimosios aplinkos gyvenimo aplinkybėmis, irgi tampa fenomenologinio aprašymo dalimi. Neignoruojamas klausančiosios ryšys su pašnekovu leidžia pažinti iš patirtų įvykių ir veiksmų į pasakojimo situaciją perkeliama juslinį potyrį ir asmeninių santykių kaitą.

Per interviu ir kitais būdais surinkti gyvenimo pasakojimai, susiję su dovanų teikimo ir gavimo patirtimi, analizuojami taikant atidžiojo teksto skaitymo metodą. Dėmesys kreipiamas į pašnekovo pasirenkamus žodžius, apibūdinimus, naratyvo konstravimo būdą, pasikartojančius akcentus, išryškėjančias priešingybes, reikšmę kuriančias laiko ir erdvės figūras, taip pat pastabas, nurodančias į juslinį pasaulio suvokimą ir emocinį krūvį.

Fenomenologinė prieiga, tiriant kiekvieno skyrelio pradžioje pateikiamą medžiagą, nereikalavo aiškinti kasdienybės priežasčių, funkcijų, veiksmų ir daiktų kategorijų. Ji pasitelkta siekiant atskleisti, kas ir kaip patiriama, taip pat norint užčiuopti subjekto santykį su pačiu savimi ir pasauliu.

Darbo tikslas

Atsispiriant nuo dovanojimą analizavusių struktūrinės ir fenomenologinės antropologijos teorinių įžvalgų, tirti individualias šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje pasitaikančias dovanų teikimo ir gavimo patirtis, išskirti jas siejančius teminius kontekstus, dovanojimo tendencijas ir ypatumus bei pažinti aplinkinį pasaulį, kuriama, atspindimą ir kintantį per dovanas.

Darbo uždaviniai

Siekiant užsibrėžto tikslo, keliami šie uždaviniai:

1. Remiantis dovanojimo tyrimais ir apmąstymais, suformuluoti metodologinį modelį, leidžiantį aprėpti šiuolaikinės visuomenės Lietuvoje dovanojimo patirtis, analizuoti reikšmės radimosi procesus (kelias nuo pagrindinių teorinių įžvalgų iki tyrimo metodo išgryninimo aprašomas 1-ajame disertacijos skyriuje).
2. Atskleisti dovanų teikimo ir gavimo patirtis, išskylančias per gyvenimo pasakojimus, ir surinkti optimalų pateikėjų išsakytų gyvenimo pasakojimų kiekį, leidžiantį išskirti pasikartojančias tarpasmeninių dovanų teikimo tendencijas ir būdingus bruožus (respondentų pasakojimai buvo renkami atliekant lauko tyrimą).
3. Atlikti giluminę pasakojimų apie dovanas tekstų analizę, pagal kurią būtų galima identifikuoti ryškiausias dovanojimą apibūdinančių reikšmių ir tendencijų kryptis (respondentų pasakojimų analizei skiriamas 2-asis skyrius).
4. Aprašyti išryškintus dovanos reikšmės procesus ir jų vietą asmeninių santykių kūrimo ir jų komunikacijos aspektu, kartu palyginant skirtingų dovanų reikšmės aspektų paplitimą Lietuvos visuomenėje (dovanojimų praktikų tendencijos aptariamos 3-iajame skyriuje, o papročių paplitimui sužinoti skirta atlikta visuomenės nuomonės apklausa, pateikiama priede).

Temos ištirtumas

Vakarų Europos humanitarinių mokslų diskusijose dovana yra išskirtinė tema, lydinti ne vienos teorinės minties kelią. Dovanų mainai buvo nagrinėti struktūralistiniu (Lévi-Strauss 1962, 1963, 1973, 1976, 1987, 1996; Mauss 1969, 1987, 2002), lingvistiniu (Benveniste 1997; Mauss 1997), socialiniu (Caillé 1994, 2007), ekonominiu ir politiniu (Bourdieu 1980, 2017; Sahlins 1997) požiūriais, taip pat buvo atsidūrę egzistencinės ir fenomenologinės filosofijos (Schutz 1962; Merleau-Ponty 1960, 1964, 1969, 2002, 2008; Jackson 1998) ir jos kritikos (Derrida 1991, 1992a, 1992b) akiratyje.

Šiuolaikinių autorių tekstuose dovanojimo fenomenas tampa įrankiu pažinti visuomenės veikimą. Vienas iš dovanojimo fenomeno aspektų aptinkamas tiriant ekonominę vartotojų elgseną, tame tarpe ir „dovana sau“ kaip motyvacija įsigyti prekių ir paslaugų (Park 2018; Pusaksrikit, Kang, 2008; Howland, 2008; Luomala, Laaksonen, 1999; Mick, Demoss, 1990; Sherry et al., 1995). Komunikacijos moksluose taikomos kultūros antropologijos žinios prisiima taikomąją misiją padėti pažinti pirkėjų elgesį ir sukurti jiems tinkantį pasiūlymą. Nustatyta, kad dovanojimą sau pabrėžianti reklama ir kiti rinkodaros komunikacijos žanrai atkreipia vartotojų dėmesį ir paskatina pirkti, perteikia žinią apie atlygį sau arba terapinį teikiamo komforto poveikį (Weisfeld-Spolter, Ripp'e, Gould, 2014).

Dovanojimo ir dovanojamo objekto pasirinkimo motyvus yra tyrę ir kiti psichologai bei sociologai – pavyzdžiui, Čikagos universiteto Booth verslo mokyklos psichologas Edas O'Brienas ir Northwestern universiteto psichologijos tyrėja Samantha Kassirer atliko dvi eksperimentais grįstas studijas, susijusias su dovanų gavimu ir davimu. Jomis patvirtinta, kad daug daugiau laimės, pasitenkinimo suteikia kitiems įteikiamos dovanos, nei gaunamos pačių (O'Brien, Kassirer 2018). O'Brien tyrime buvo lyginamos iš kitų žmonių gaunamos dovanos, tad jame neatsispindėjo požiūris į „gavimo iš kito“ situaciją apeinantis dovanojimo sau būdas. Kiti autoriai labiau stengėsi pažinti socialinio, religinio ir kūrybinio gyvenimo matmenis (Godbout, Caillé 2000; Marion 2002, 2011; Hyde 2012).

Pačiais pirmaisiais šaltiniais, kuriuose nuosekliai skiriama dėmesio Lietuvos kultūriniame lauke aptinkamam dovanojimo reiškiniui, galėtume laikyti Matą Pretorijų, Teodorą Lepnerį, Antaną Jušką, tačiau tai aprašomojo pobūdžio darbai. Dovanojimo reiškinio paminėjimų, pradinių jo interpretacijų randame Zenono Slaviūno (2007), Angelės Vyšniauskaitės (1958; [et al.] 2009) darbuose. Etnologai ir etnologės aptarė tradicinius dovanojimo papročius, aprašė, tipologizavo ir konstatavo dovanojimo bei aukojimo praktikas kaip istorinį faktą (Vyšniauskaitė 1958; Paukštytė-Šaknienė... [et al.] 2016; Šidiškienė 2007; Vyšniauskaitė... [et al.] 2009; Balsys 2017 ir kiti).

Šiuolaikinė lietuvių dovanojimo kultūra lig šiol nėra sulaukusi nuodugnesnių konceptualių tyrimų, daugiau dėmesio skirta paskiriems dovanojimo aspektams, tokiems kaip dovanos ir kyšio skirtis (Praspaliauskienė 2017; Kavoliūnaitė-Ragauskienė 2019). Kristina Šliavaitė, dovanas nagrinėjusi kartu su rinkliavos fenomenu, atkreipė dėmesį į tai, kad ryšio kūrimas nėra vienintelis rinkliavų praktikų tikslas (Šliavaitė 2017).

Išsamiau tyrinėjant dovanojimo fenomeną šiuolaikinėje lietuvių kultūroje, ne tik teorija gali padėti atrakinti lietuviškąjį dovanų kodą:

Lietuvoje aptinkami šiuolaikinės dovanojimo tradicijos pavyzdžiai gali papildyti ar koreguoti tarptautinėje akademinėje erdvėje aktualų dovanos sampratos modelį.

Darbo aktualumas

Atliekant dovanojimo fenomeno tyrimą gilinamasi į bendrus kultūros reiškinius – asmeninių santykių ir artimiausios žmogų supančios aplinkos kūrimąsi. Toks kultūros antropologijos tyrimas aktualus tarpdalykiškai ir nusako ne tik šiuolaikinius lietuvių visuomenėje paplitusius dovanų teikimo atvejus, bet ir žmonių santykio kūrimo, palaikymo ir keitimo būdus, tradicijos pokyčių procesą, naujų papročių sklaidą, komercinės veiklos poveikį kasdienėms praktikoms ir kultūrai. Tuo ši disertacija įsilieja į besiformuojančią šiuolaikinių lietuvių kultūros tyrimų kryptį, siūlo iš naujo permąstyti etninės kultūros sampratą, išplėsti galimybes tyrinėti etninę kultūrą.

Darbo naujumas

Šis tyrimas siūlo naujų teorijos taikymo galimybių gilinantis į pateikėjų gyvenimo pasakojimų tekstą įdėmaus skaitymo ir fenomenologinės analizės būdu. Šis įdirbis galėtų būti taikomas tiriant ir kitus šiuolaikinės kultūros reiškinius. Tyrimas padeda geriau pažinti ne tik asmeninių tradicinių praktikų veikimo būdą ir reikšmes, bet ir tradicinės kultūros dinamiką, peržengiamą skirtį tarp to, kas sena ir kas nauja, asmens ir visuomenės, veikiamo ir veikiančio subjekto būsenų, kurias keičia dovanų mainai.

Giluminis, atidus žvilgsnis į patirčių atpasakojimo tekstus padeda atskleisti, kaip pasakojama apie tai, kas vyksta teikiant ir gaunant dovanas, ką dovanos duoda ir kokia jų reikšmė, koks emocinis krūvis, asmeninių santykių kontekstai išlieka atmintyje. Šie dovanojimo papročių aspektai leidžia plačiau reflektuoti visuomenės ar atskirų bendruomenių savikūros fenomeną, pasitikėjimo kaip komunikacijos sąlygos atspindžius dovanų mainų veiksmuose, taip pat susikalbėjimo galimybę pasitelkiant neverbalinę, nekalbinę komunikacijos formą – dovanos pavidalą.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, teorinis skyrius, dviejų dalių empirinis skyrius apie įgyvendintas ir neįgyvendintas dovanas bei apibendrinantis skyrius apie dovanojimo tendencijas, pabaigoje pateikiamos išvados, literatūros sąrašas ir priedas – statistinio visuomenės nuomonės tyrimo aprašymas.

Įvade pristatoma tiriamoji problema, disertacijos tema ir kontekstas, apibrėžiamas tyrimo objektas, keliami tikslai ir jiems pasiekti skirti

uždaviniai, suformuluojami ginamieji teiginiai. Taip pat išskleidžiamas temos įdirbis kitų autorių tekstuose, tyrimo išskirtinumas ir aktualumas, pagrindžiama darbo metodologija ir pristatoma struktūra.

Teorinis skyrius „Dovanos problema“ apžvelgia dovanos fenomeną aptariančias diskusijas XX a. pradžios – XXI a. pradžios humanitarinių mokslų raidoje, vedančias nuo sociologijos prie struktūralizmo, semiotikos, dekonstrukcijos ir galiausiai prie fenomenologinės antropologijos. Skyriaus pabaigoje apžvelgiamas ir lietuvių autorių įdirbis aprašant dovanų teikimo papročius, suformuluojamas ir pagrindžiamas tyrimų objekto pasirinkimas ir metodologinis analizės kelias.

Tyrimo analitinė dalis padalyta į du atskirus poskyrius, šią perskyrą motyvavo du patys plačiausi dovanojimo patirčių kontekstai dovanos kaip komunikacijos veiksmo prasme: įgyvendintos, kitaip pavykusios, dovanos, ir neįgyvendintos – neįteiktos, nepriimtose, pamirštos, nuvylusios dovanos ir kitaip dovanojimo proceso nesėkmę ar pažeidimą liudijančios patirtys.

Apibendrinamojoje dalyje „Dovanojimų praktikų tendencijos“ nutolstama nuo pavienių patirčių analizės ir leidžiamasi į platesnes išvalgas, sufleruojamas tyrimo rezultatai. Šioje dalyje konstatuojamas dovanojimo papročių vaidmuo visuomenės veikimo procese, papročių pokyčiai ir komunikacinis reikšmės perdavimo būdas.

Išvadose apibendrinami tyrimų rezultatai ir išvalgos. Disertacijos priede pateikiamas statistinis reprezentatyvus visuomenės nuomonės tyrimas, atliktas 2021 m. sausį. Atlikus šią apklausą pasitikrinta, kaip plačiai Lietuvos visuomenėje paplitusios pagrindinės atliekant tyrimą išskirtos dovanojimo tendencijos, papročio naujovės, pateikiami nuomonės lydintys demografiniai pūviai.

Ginamieji teiginiai

1. Dovanojimo samprata ir papročiai kinta ir reikalauja individualiai prie jų prisitaikyti. Pasipriešinimas arba palankumas pokyčiams priklauso nuo asmeninių santykių stabilumo, kurį dovanos veikia atspindi nei keičia, tačiau bet kuriuo atveju padeda įreikšminti ir pažinti.
2. Dovanų mainai neatsiejami nuo asmeniniam santykiui būtino pasitikėjimo ir dosnumo sąvokų.
3. Dovanos, neatsiejamos nuo žmogaus aplinkos ir žmones jungiančių santykių, veikia kaip reikšmės forma ir nekalbinės komunikacijos galimybė, tačiau vien jų teikimas (arba nebuvimas) pačių santykių buvimo ar įtrūkio nenulemia – veikia juos atspindi ir išreiškia tiesiogiai per patirtį.

1. DOVANOS PROBLEMA

*Koks stebuklingas palikimas!
Koksai nepaprastas likimas!
Man mūzos neša dovanų –
Neišsipildančių sapnų,
Neišsibaigiančių troškimų,
Ir vandenyno balsą kimų,
Ir laimę, – ji dar neatėjo, –
Ir laivo burę, pilną vėjo.*

Henrikas Radauskas, „Dovanos“
Eilėraštis iš rinkinio „Žiemos daina“ (1955)

Humanitarinių mokslų diskusijos apie dovanas neatsiejamos nuo prancūzų sociologo Marcelio Mausso (1872–1950) vardo ir žymiausio jo darbo – *Esė apie dovaną* (1925), trynusio ribas tarp sociologijos ir antropologijos bei paskatinusio gausias tarpdisciplinines diskusijas. Tarp jų pakliūtų ir 1950-aisiais pasirodęs Claude'o Lévi-Strausso „Įvadas į Marcelio Mausso darbą“ – jame antropologas išsako nemažai vertinimų ir, kaip rašo Patrice'as Maniglier, skelbia struktūralizmo pradžią (Maniglier 2006: 37–56).

Prie Lévi-Strausso ir Mausso diskusijos amžiaus viduryje prisijungė ir Maurice'as Merleau-Ponty, išvalgų pateikė Emile'is Benveniste'as, amerikiečių antropologas Marshallas Sahlinsas ir kiti autoriai. Dovanos diskursą XX a. pabaigoje atgaivino Jacques'as Derrida, paskelbęs provokuojančią idėją, kad nuo tos akimirkos, kai mainai atpažįstami kaip dovana, mainų dalyvius suriša į(si)pareigojimai ir kitoks reikšminis krūvis ir nebelieka pačios dovanos. Todėl, jo manymu, kad ir apie ką būtų rašęs Maussas, apie dovanas jis tikrai nerašė (Derrida 1991: 39). Derrida apmąstymuose dovana įgyja pačias prieštarinčiausias ir kraštutines reikšmes – ji ne tik neįmanoma, bet pati tampa neįmanomybe.

Visą XX a. trukęs dovanos apmąstymas atskleidė skirtingus dovanojimo fenomenui būdingus aspektus, parodančius dovanojimo akto daugiasluoksniškumą ir jo traktuočių gausą. Negana to, dovanos sampratą ir fenomeną užkabinančios mokslinės diskusijos padarė ženklia įtaką Vakarų humanitarinių ir socialinių mokslų minties raidai bei žymėjo kelią nuo socialinės iki struktūrinės antropologijos, nuo struktūralizmo iki semiotikos, vėliau – iki dekonstrukcijos ir galiausiai iki fenomenologijos. Todėl į kiekvieną dovanojimo apmąstymo aspektą pažvelgsiu kiek detaliau, sugrupuodama teoriniu lygmeniu vienas kitą palaikančius ir tarpusavyje polemizuojančius autorius.

1.1 Dovana – raktas į visuomenę kaip sistemą

Visi pasaulio dalykai, kuriuos galima suvokti, patirti sąmonėje, fenomenologijoje vadinami fenomenais (Mickūnas, Jonkus 2014: 45). Mokslininkų dėmesys į dovanojimą kaip reiškinį nukrypo maždaug tuo pačiu metu, kai Edmundas Husserlis 1923–1924 m. pirmą kartą publikavo *Erste Philosophie. Zweiter Teil: Theorie der phänomenologischen Reduktion* (Husserl, Boehm 1965), bet teorinėse diskusijose abi temos „susitiko“ gerokai vėliau. Svarstymai apie dovanas, galima sakyti, pirmiausia pasuko sudėtingų apmąstymų keliu per sociologiją ir struktūrinę antropologiją, kol vėliau pasiekė ir fenomenologiją.

Kol Husserlis plėtojo fenomenologinės redukcijos principus, reikalaujančius atsisakyti išankstinių prielaidų ir hipotezių, Maussas 1925 m. išleistoje *Esė apie dovaną* dovanojimą pavadino *totaliniu socialiniu faktu* (*fait social total*) ir pristatė pačią sąvoką, reiškiančią, kad dovanos fenomenas apima visas socialinio gyvenimo dimensijas: ekonominę, politinę, religinę, estetinę, simbolinę ir kitas. Norint jas suprasti, reikia aprėpti visumą. Maussas rėmėsi ir Bronislawo Malinowskio panašiu metu pasirodžiusios knygos (*Argonauts of the Western Pacific*, pirmą kartą išleista 1922 m.) duomenimis apie Trobriando salų gyventojų praktikuojamus *kula* dovanų mainus (Malinowski 2014).

Mausso darbas padarė milžinišką įspūdį ir įtaką struktūrinės antropologijos tėvui Claude'ui Lévi-Straussui, *totalinio socialinio fakto* sąvoką kildinusiame iš poreikio apibrėžti socialinę realybę, tiksliau – visuomenę kaip realybę: visuomenė yra tikra tik tuomet, kai yra suvokiama kaip integruota į sistemą (Lévi-Strauss 1987: 25). Kaip rašo Maussas, „sociologai pernelyg analizavo ir abstrahavo [atskirus elementus], o jie turi prisiversti iš naujo atkurti visumą“, nes stebėti tai, „kas duota“, reiškia „stebėti Romą, Atėnus, [...] melaneziečių iš tam tikros salos, o ne maldą ar teisę“ (Mauss 2002: 102).

1950-aisiais pasirodė Claude'o Lévi-Strauso straipsnis „Įvadas į Marcelio Mausso darbą“. Jame aiškinta, kad Mausso *totalinis socialinis faktas* sujungia socialumą ir individualumą, kartu – fiziologiją ir psichologiją. Tačiau atliekant analizę toks *socialinis faktas* atsiduria įvairių redukcijos procedūrų pabaigoje, sujungdamas a) skirtingus socialinius tipus (juridinių, ekonominių, estetinių, religinių ir t. t.); b) skirtingus asmens gyvenimo etapus (gimimą, vaikystę, lavinimą, paauglystę, vedybas ir t. t.); c) skirtingas išraiškos formas, nuo fiziologinių (kaip refleksai, išskyros, judesių tempas) iki nesąmoningų kategorijų ar sąmoningų reprezentacijų, tiek individualių, tiek bendruomeninių (Lévi-Strauss 1987: 27–28). Taigi, kaip remdamasis Maussu rašo Lévi-Straussas, tik *totalinio socialinio fakto* pavidalu šie skirtingi

elementai gali būti suvokiami kaip vienis. Ir tik ši visuma gali būti apčiuopiama realybėje – kaip laike ir erdvėje egzistuojanti visuomenė.

Taip Lévi-Straussas motyvavo ankstesniuose Mausso darbuose iškeltą hipotezę, kad bet kuris psichologinis reiškinys iš tiesų yra socialinis. Sykiu yra ir visiškai atvirkščiai: socialinį reiškinį galime suvokti tik protu. Čia Lévi-Straussas padarė savo laiką pranokstančią išvadą, kad „bet kokia pagrįsta interpretacija turi sujungti istorinės ir lyginamosios analizės objektyvumą ir išgyvenamos patirties subjektyvumą“ ir kad „pavadinti socialinį faktą totaliu ne tik reiškia, kad *visa, kas stebima yra stebėjimo dalis*, tačiau taip pat, kas ir yra svarbiausia – kad moksle, kur tyrėjas yra tokios pat natūros kaip ir jo studijų objektas, *pats stebėtojas yra jo stebėjimo dalis*“ (Lévi-Strauss 1987: 28–29). Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, tokia Lévi-Strauss'o išvalga kaip bendras atspirties taškas sujungia jau gerokai vėliau išplėtotas struktūrinės ir fenomenologinės antropologijos kryptis.

Praėjus dviem dešimtmečiams po Lévi-Strausso publikacijos, nedalomą socialinių reiškinų kompleksiskumą itin akcentavo Cliffordas Geertzas, suformulavęs tirštojo aprašo metodą, reikalaujantį aprėpti daugiasluoksnius prasmių klodus, neatmetant ir paties tiriančiojo subjektyvumo (Geertz 1973: 310–323). Geertzo atstovaujamai simbolistinei antropologijai, metodologiškai pratęsusiai struktūralistų kelią, artima buvo ir britų struktūrinės antropologijos atstovė Mary Douglas: ji pabrėžė, kad iki Mausso ekonomiką, giminybę ar religiją antropologai tyrė kaip atskirus visuomenės aspektus (Douglas 1996: 14). Pačiu vertingiausiu „neorganizuotų esė puslapių“ atradimu Lévi-Straussas vadino Mausso „pastangą peržengti empirinį stebėjimą ir leisti į gilesnės prasmės paieškas. [...] Nuo šiol visuomenė tapo sistema, tarp kurios dalių galima atrasti ryšių, atitikimų ir priklausomybių“ (Lévi-Strauss 1987: 38).

Matome, kad dovana, keliaudama link fenomenologų akiračio, jau yra apmąstoma tarsi visuomenę kaip sistemą jungiantis dėmuo. Ją galima redukuoti iki vieno kurio socialinio gyvenimo matmens, tačiau kartu nevalia palikti atsietos nuo kitų veikimo sričių. Mausso žvilgsnis į dovanas atvėrė naują lapą struktūralizmo mokykloje.

Kaip atkreipia dėmesį Maniglier, Lévi-Straussas mano, jog pirminis kultūros vaidmuo yra užtikrinti grupės egzistavimą (Maniglier 2006: 37–56). Taigi iš Mausso jis perėmė teiginį, kad socialinio gyvenimo esmė yra sąveika, keitimasis paslaugomis – jos gali būti skirtingos, su sąlyga, kad viena kitą papildo, todėl socialinė visuma yra organizuota sistema, kur vienpusiški veiksmai atliepia vieni kitus.

Kiek vėliau jau Merleau-Ponty atkreipė dėmesį, kad [*totalinis*] *socialinis faktas*, tapęs efektyvia simbolių sistema ar simbolių reikšmių tinklu, Mausso

dėka pasiekia individo gelmes. Socialinės aplinkybės, valdančios individą, jo neeliminuoja. Cituodamas tą pačią Mausso frazę apie tikrąjį melaneziečių, Romą ar Atėnus, Merleau-Ponty vertina, jog nuo šiol nebebūtina rinktis tarp individualumo ir kolektyviškumo – viską aprėpia artikuliuota visuma (Merleau-Ponty 1964: 115). Sociumą įsivaizduodamas kaip simbolių sistemą, Maussas sugebėjo aprėpti individualią ir socialinę realybę bei kultūrinę įvairovę ir sykiu išlaikyti jas nesuderinamas.

Kalbėti apie tai, kad socialinis gyvenimas yra simbolinis, taip pat reiškia, kad mainų nepaaškina nei poreikis kartu veikti, nei psichologija (pvz., incesto baimė), vien noras nusakyti socialinio ryšio buvimą apskritai – dovana yra ryšio garantas. Maniglier, pasitelkdamas Maussą, tokį priežastingumą paaškina labai paprastai: „Daiktams suteikiame prasmę ne todėl, kad jais keičiamės, bet būtent todėl, kad jų suteikiame, jais ir keičiamės“ (Maniglier 2006: 40).

Dovanų mainų tapatinimas su kalba žymi lemtingą posūkį: Maniglier atkreipia dėmesį, kad kiek vėliau, 1973-iaisiais, veikale „*Struktūrinė antropologija II* Lévi-Straussas išplečia antropologijos ribas link semiotikos (Maniglier 2006: 56). Objektų, tiriamų antropologų, nevalia painioti su jų empirine išraiška. Todėl tyrėjas (sociologas, psichologas, lingvistas ir pan.) ne ieško, kaip paaškinti stebimą elgesį objektyviais priežastiniais ryšiais, bet siekia suprasti reikšmę, tiriamojo suteikiamą tam, ką jis daro, o tai ir yra tikroji jo elgesio priežastis. Taip dovanų mainus pradėta vertinti kaip komunikacijos formą – kalbą. Kitaip tariant, dovana kaip forma (išraiška) priklauso jusliniam (materialiam, vizualiniam, kūniškam) pasauliui, o kaip turinys – dvasiniam, kultūriniam, socialiniam. Ši galimybė skaidyti į formą ir turinį leidžia dovaną suvokti ir kaip kalbą, Ferdinando de Saussure'o teorijoje atitinkančią *langage* – kalbą kaip sistemą.

Keturios dovanos teorijų šeimos. Apibendrinant platesnį dovanų tyrinėjimų kontekstą, paranku pasitelkti vieno iš mokslininkų antiutilitaristų judėjimo MAUSS įkūrėjų sociologo Alain Caillé išskirtomis keturiomis dovanos sampratų šeimomis, plačiau apibūdintomis jo kolegos Sylvaino Dzimira (2006). Naudodamasi jo įdirbiu, pasiūlytąjį modelį papildysiu ir vėlesnių autorių įžvalgomis.

Pasak Dzimira, **pirmajai šeimai** priklauso ekonominės dovanos koncepcijos, paremtos apskaičiuotais, materialiais, sąmoningais interesais. Tarp šios nuomonės besilaikančių mokslininkų: Mausso kritikuotas vokiečių kilmės JAV antropologas Franzas Boasas (1985: 309–738) ar jau vėliau rašęs sociologas Pierre'as Bourdieu (1980: 87–91); anot jų, už kiekvieno dosnumo akto slypi naudos siekis.

Prie ekonominių mainų požiūriu nagrinėjamų dovanų šiuolaikinėje sociologijoje bei antropologijoje galima priskirti ir jau minėtus rinkodaros tyrėjus (Pusaksrikit and Kang, 2008; Howland, 2010; Luomala and Laaksonen, 1999; Mick and Demoss, 1990; Sherry et al., 1995; Weisfeld-Spolter, Rippe, Gould, 2014). Rinkodaros interesams ypač svarbus individo minčių ir jausmų kompleksas, lemiantis sprendimo priėmimą – daikto įsigijimą (dovanos įteikimą).

Antrajai šeimai Caillé priskyrė „dovanos inegzistencialistus“, neigiančius dovanos egzistavimą. Pats ryškiausias, žinoma, – Derrida, dekonstravęs skirtį tarp dovanos ir mainų. Jei yra dovana, dovanos duotis, rašo Derrida, „ji neturi cirkuliuoti, mainytis, ji, kaip dovana, jokių būdu negali būti išėkvota mainų procese, judėjime ratu, kuomet yra sugrižtama į pradžios tašką“ (Derrida 1991: 18–19), tarsi Odisėjo kelionėje. Mainų rato figūra – ekonomikos esmė, todėl dovana turi būti *antieconomiška*. Ji neturi būti svetima šiam ratui, bet turi išsaugoti svetimumo ryšį. O tai paverčia dovana neįmanomybe.

Trečioji šeima apima dovanos nepakankamumo teorijas – anot jų, dovana yra svarbi, bet už jos slypi kai kas svarbiau. Pavyzdžiui, René Girard'as kalba apie slypintį pa(si)aukojimą (Girard 1972), panašios minties laikosi ir jo pasekėjai (Anspach 1995; Scubla 1985). Šiai šeimai priklausytų ir Lévi-Straussas, domėjęsis *totalinio socialinio fakto* idėja. Taigi dovana galima tyrinėti kaip simbolinę kalbą, nurodančią į kai ką kita, negu ji pati yra. Čia, ko gero, atsidurtų struktūralizmo pėdomis sekantis ir Algirdas Julius Greimas, dovana pasitelkęs ne tik kaip socialinį reiškinį, bet ir kaip semiotinį terminą, reiškiantį „diskursyvinę vertės objektų komunikacijos figūrą“ (1982: 137).

Ketvirtoji šeima nusako Mausso koncepciją, kurios laikosi ir MAUSS draugija: „Dovana gali atlikti įvairias funkcijas (ekonominės, socialinės, politinės ir t.t.), bet jos neįmanoma redukuoti į nieką kitą, kaip tik į ją pačią“ (Derrida 1991: 4). Šiuo požiūriu dovana suprantama kaip ryšys ir kartu neprieštarauja kitiems išvardytiems aspektams.

Svarbu paminėti, kodėl būtent dovanojimo fenomenas atsiduria visų išvardytų temų branduolyje. Išplėsdamas Mausso dovanos sampratą (bent jau taip, kaip ją įsivaizduoja MAUSS nariai), Dzimira ją pavadina teoriniu ir moraliniu „viduriu“ (Dzimira 2006: 6–7). Dovanos ženklas numato, atskiria ir sujungia skirtingas opozicijas: a) karo ir taikos, b) gyvenimo ir mirties, c) suinteresuotumo ir nesuinteresuotumo, d) kaupimo ir išdalijimo, e) laisvanoriškumo ir privalomumo, kitas. Šiame kelyje opozicijų ir paradoksų, susijusių su teoriniais dovanos modeliais, būta išties nemažai. Galime prisiminti Roland'o Barthes'o mintį, jo suformuluotą aprašant begalines reikšmes ir prieštaravimus, kuriuos gali įgyti materialus kultūros objektas

(autorius tokiu būdu analizavo Paryžiaus Eifelio bokštą). Toks ypatingas ženklas gali veikti kaip *tuščias signifikantas*, reiškiantis viską ir kartu nieko, todėl atviras naujoms reikšmėms ir ryšiams kurti (Barthes 1997: 4–7). Pats neturėdamas jokios fiksuotos reikšmės, jis visada kartu yra reiškiantis, ir pati reikšmių gausa kinta, juda. Nors Saussure'o teorijoje signifikantas ir signifikatas yra neatskiriami, tačiau kartu jie nėra fiksuoti, reikšmė kyla iš jų sąveikos. Dovana yra ta vieta, laikas ir pavidalas, kuriame įkūnijamas dviejų dovanojime dalyvaujančių asmenų santykis. Todėl ji veikia kaip raktas, atveriantis reikšmės galimybę ir kartu užfiksuojantis jos buvimą. Ieškodami, kas slypi šiapus ir anapus dovanos, galime pažinti šį santykį ir jį vertinti kaip reiškiančių ženklų sistemą ir tekstą.

1.2 Dovanų mainų paradoksai

Tekste *Esė apie dovaną* Maussas pristatė hipotezę, kad nemokamų dovanų nėra – dovanojimas visad reikalauja abipusio veiksmo ir atsilyginimo. Taip nutinka todėl, kad dovanojamas objektas niekad nebūna visiškai atsietas nuo juo besikeičiančių asmenų. Tokia dovanojimo struktūra sukėlė nemažai ginčų ir prieštaravimų, užprogramuotų pačios struktūros veikime: ar dovana tapati mainams, ar vis dėlto – jų priešingybė, kaip tik todėl ir vadinama dovana? Tad **pirmasis dovanų teorijos prieštarumas** susijęs su **dovanos ir mainų priešprieša**.

Maussas sutapatina *kula* su Šiaurės Amerikos indėnų potlaču, nes abu šie reiškiniai erdvėje ir laike išsidėsto mainų ciklo principu. Tačiau, kitaip nei Malinowskio tekste, pagrindinė Mausso mintis buvo išskirti du mainų tipus. Pirmasis – dovanų mainai, egzistuojantys Melanezijoje, Naujojoje Zelandijoje, Šiaurės Vakarų Ramiajame vandenyne, kur visuomenės valdomos remiantis giminytės ryšiais ir viena kitai įsipareigojusių grupių santykiais, o dovanojami daiktai neatsiejami nuo duodančiųjų, gaunančiųjų ir juos siejančio ryšio. Antrasis tipas – prekių mainai, būdingi industrializuotoms visuomenėms, kur vyrauja darbo pasiskirstymas ir klasinis dominavimas. Prekes mainantys individai lieka sąlyginai nepriklausomi ir neįsipareigoję vienas kitam. Maussas parodė, kad grynai ekonominiai mainai pasaulyje greičiau retenybė ir kad daugelyje visuomenių mainų vertė yra suprantama kitaip nei nauda, o patys mainai glaudžiai siejasi su kitomis visuomenės sferomis, ypač religija (Leacock 1954: 58–73).

Čia prieštarumą aptinka Lévi-Straussas: mainai, anot Mausso, yra bendras terminas, nusakantis socialinių veiksmų gausą. Tačiau „faktų lygmeniu mainai nėra aptinkami. Empiriniai stebėjimai rodo ne mainus, bet tris būtinybes: duoti, gauti, atsilyginti“, taip, cituodamas Maussą, rašo Lévi-

Straussas ir konstatuoja, kad visa teorija nurodo į struktūrą, kurios tik fragmentus aptiktume patirtyje (Lévi-Strauss 1987: 27).

Antrasis prieštarumas susijęs su tuo, kaip reikėtų aiškinti **dovanų cirkuliavimą**. Visas tris būtinybes, dovanų cirkuliavimą, skatinančia priežastimi Mauss'as pavadina *hau*, tai reiškia dvasinę jėgą, daiktų sielą, atliekančią panašų vaidmenį, kaip magijos tyrimuose Mausso išskirtoji *mana*.

Lévi-Straussas nesutiko su Mausso įvestu atskiru nesąmoningo suvokimo matmeniu. Jis manė, kad čia Maussas pasidavė stebimų tautų atstovų pasaulėžiūrai ir mistifikacijai, susipainiojo, ar jam pačiam reikia „kurti prigimtinės teorijos paveikslą ar prigimtinės realybės teoriją“. Lévi-Strausso nuomone, *hau* sąvoka nepaaiškina mainų, tai sąmoninga tiriamos visuomenės žmonių, kuriems ši problema turi ypatingą reikšmę, forma, leidžianti suprasti nesąmoningą poreikį, nors pats jo paaiškinimas slypi kitur (Lévi-Strauss 1987: 30–32).

Kitaip tariant, *hau* ir yra išvestinį mainų terminą atitinkantis sąmonės konstruktas, mainų simbolis, mitinis mąstymo būdas. Tad Lévi-Straussas kritikuoja Maussą už tai, kad šis, nepakludamas savo paties totalinio socialinio fakto teorijai, atskyrė reiškinius nuo to, kaip jie apibūdinami, ir vietoje to įvedė neapibrėžtą, abstraktų priežasties matmenį.

Vietoje to Lévi-Straussas palaikė ankstesnę, dar 1902 m. Mausso iškeltą idėją, kad „kalbėdami apie magijos reprezentaciją susiduriame su fenomenu, panašiu į kalbą“ (Mauss 1987: 35). Pagal šią teoriją, tai, kas nesąmoninga, tampa mediatoriumi tarp savęs ir kitų. Gilinantis į pasąmonę išplečiamas supratimo laukas, įtraukiant tai, kas keista ir paslaptinga ne išorėje, o viduje, todėl tai vienu metu tampa ir *sava*, ir svetima, ir tai yra visų laikų žmonių protinės veiklos forma (Lévi-Strauss 1987: 35).

Interpretuoti *hau* fenomeną imasi ir Sahlinsas straipsnyje „The Spirit of the Gift“ (Sahlins 1997: 70–99). Jis atkreipia dėmesį, kad svarbiausia *hau* savybė ta, jog iš rankų į rankas nebeperduodama dovana tampa amorali, taigi pavojinga. Taip Mausso darbą jis sugretina su Thomaso Hobbeso politine filosofija, kurioje iškelta karą „visų su visais“ Sahlinsas priešina Mausso mainams „visų su visais“. Tokia paralelė atskleidžia, kad visuomenės buvimas esti taikus sambūvis, opozicija karui, o mainai žymi socialinius ryšius, užtikrinančius visuomenę. Dovana reiškia taiką, bet nutraukus dovanų mainų ratą kyla karo grėsmė.

Trečiasis prieštarumas grąžina atgal prie mainų: jie skiriami į **dovanų ir ekonominius mainus** – tai netapatūs reiškiniai, iš esmės ženklinantys kitokią visuomenės struktūrą. Esė išvadose Maussas nustatė, kad mainų tradicijos pėdsakų esama ir šiuolaikinėse visuomenėse ir kad, „laimė, dar ne viskas vertinama pirkimo ir pardavimo terminais“ (Mauss 2002: 90).

Mausso tyrimų rezultatai nustebino, nes paneigė iki tol vyravusią nuomonę, kad laisvosios rinkos, „nematomos rankos“, principas esąs natūralus, prigimtinis, atsiradęs ekonomikai vystantis nuo nepatogių natūrinių mainų iki pažangių piniginių. Antropologai atrado visuomenių, kur ekonominis gyvenimas paremtas visai kitais principais – būtent tam tikros formos dovanomis. Be to, tokia dovanų ekonomika taip pat gali tapti labai konkurencinga, tik priešinga mūsų įsivaizduojamai – kai svarbiausia ne kuo daugiau sukaupti, bet kuo daugiau išdalyti (potlačo atvejis). Tokia „ekonomika“ apima kur kas daugiau nei rinkos ekonomika.

Kaip reziumuoja Jamesas Carrier, Mausso modelis tarpusavyje susieja ryšius tarp žmonių, daiktų ir socialinių santykių, o šie elementai nėra statiški, nes nuolat kinta mainų metu. Pasak Carrier, tirdamas dovanų mainų fenomeną Maussas iškėlė tris susijusius klausimus: „Kaip visuomenė supranta žmonijos prigimtį ir žmonių tarpusavio ryšius; kaip objektų mainai atspindi ir keičia tuos žmones bei jų ryšius; kaip šie mainai atspindi ir keičia visuomenės supratimą apie daiktų prigimtį?“ (Carrier 1991: 119–136).

Tuo tarpu Lévi-Straussas, derindamas mainų ir įsipareigojimų radimąsi, visus žmonių santykius jau apibūdino ne pagal dvi, o pagal keturias galimybes: abipusis įsipareigojimas, abipusis atsiskaitymas, teisės (skolintojo) ir pareigos (įsiskolinusiojo) (angl. *mutuality, reciprocity, rights, obligations*). Jis tvirtino, jog tarp dviejų žmonių gali nusistovėti ir kelių santykių derinys (pvz., vyro ir žmonos abipusis atskaitomumas ir abipusis įpareigojumas) (Lévi-Strauss 1963: 49).

Gilindamasis į skirtumus, apibrėžiančius dovanų ir prekių mainus, antropologas Christopheris A. Gregory knygoje *Gifts an Commodities* (1982) pažymi, kad prekių mainai steigia *kiekybinius* ryšius tarp keičiamų objektų, o štai dovanų mainai įveda asmeninę *kokybinę* priklausomybę tarp besikeičiančių subjektų (kursyvu išskirta mano – R. L.) (Schrift 1997: 2). Dovanos vertė šiuo atveju atitinka steigiamo ryšio vertę.

Tiesa, pavyzdžiui, Lewisas Hyde’as atsisakė tokios kategoriškos perskyros tarp ekonominių ir dovanų mainų (Hyde 2012: xxiv). Jis prisipažino ilgai manęs, kad kūrybos vaisiai turėtų cirkuliuoti dovanų ekonomikos grandinėje, o ne prekybos rinkoje. Tačiau peržengti vieno ir kito pobūdžio mainų ribas leidžia vartojimas. Tai, kas yra suteikta, kaip dovana, gali būti parduodama, o tai, kas nupirkta, gali būti įteikiama dovanų. Tad būdu dovanotas gėris gali būti monetizuotas, o prekių vertė gali įgyti vertybinį matmenį.

Ketvirtasis prieštarumas susijęs į su dovanojimo veiksmą neišvengiamai įsiterpiančia **laiko dimensija**. Cituodamas ir kritikuodamas Maussą, Derrida stebisi, kodėl potlačas (Šiaurės Amerikos Vakarų pakrantės

indėnų gentyse rengiamos tradicinės iškilmės, pasižyminčios gausiu vaišių ir dovanų išdalijimu) gali būti apibrėžiamas kaip „dovanų mainų sistema“, jei dovana yra priešinga mainams, anuliuojantiems dovaną. Derrida tokio fenomeno neneigia, bet būtent šią regimą prieštarumą ir siekia analizuoti (Derrida 1991: 55–56). Tad, kritikuodamas struktūralistinės analizės principus, jis vis dėlto į juos atsiremia.

Kaip atkreipia dėmesį Derrida, aprašydamas prieštarą dovanų cirkuliavimą (ratą), Maussas įveda laiko matmenį, terminą: *vaišės, išdalijama kava, gautas talismanas negali būti gražintas tuojau pat* (Derrida 1991: 57). Anot Mausso, šis laiko intervalas, skiriantis gavimą ir atsilyginimą, leidžia nejausti prieštaravimo tarp dovanos ir mainų. Tai pačioje dovanojimo patirtyje įrašyta reikiamybė atsilyginti, kurią Derrida vadina kelrode Mausso *Esė apie dovaną* gija. Skirtumas, įsiterpiantis tarp dovanos ir kontradovanos, – ne kas kita kaip laikas.

Svarstydamas, ko gi reikia, kad dovana vis dėlto rastųsi, Derrida iškelia sąlygą: „reikia, kad gavėjas negražintų, neatidėtų, neatlygintų, nesumokėtų, nesileistų į susitarimą (*contrat*), niekad neįsipareigotų skolai“, „dovana kaip dovana turėtų nepasirodyti esanti dovana nei duodančiajam nei gaunančiajam“, nes jei kitas, įsipareigodamas duodančiajam, įveda laiko skirtumą (prieštaraujantį *present* – buvimui dabar) (Derrida 1991: 26). Tad pats dovanos intencijos, kryptingumo, dovanos buvimo identifikavimas ją sunaikina. Dovana turi būti be laiko, nes bet koks laiko įvedimas (atmintis, dabartis, numatymas, sulaikymas ir t. t.) suponuoja procesą, kai dovana išnyksta ir tampa kažkuo kitu. Būtina, kad gavėjas dovanos nepripažintų kaip dovanos, antraip, vos dovana pasirodo (*present* reiškia dabartį) kaip dovana (*present* taip pat reiškia ir dovaną), tai ją anuliuoja.

Metafizikos istorijoje, o čia Derrida interpretuoja Martiną Heideggerį, laikas reprezentuojamas kaip rato trajektorijos judėjimas, procesas (Derrida 1991: 19). Tačiau dovana galėtų egzistuoti tik tą akimirka, ir tik su sąlyga, kad ratas įtrūksta, judėjimas pertraukiamas. Tokia sąlyga susijusi su laiku, tačiau jam nepriklauso, nes yra „labiau loginė negu chronologinė“ (Derrida 1991: 21). Taip išeina, kad paradoksalus dovanos momentas neturi jokio laiko, nes dovanos būtis nėra dabartis, įpinta į laiko sintezę.

Derrida aiškina, kad kitaip dovanos vietoje tiesiog atsiranda kažkas kita – simbolinis atitikmuo. Įsiterpusi simbolinė reikšmė pasikeitimą daiktais ar gėrybėmis paverčia simboliniais mainais. Tą patį galima pasakyti apie kalbą ir raštą, kurie nurodo į kita nei patys save ir veikia kaip susitarimas keistis nuorodomis.

Išeina, kad dovanodami iš tiesų atiduodame laiką: „ten, kur yra dovana, yra laikas“, – rašo Derrida (1991: 60). Bet laiko suteikimas kartu yra ir jo

pareikalavimas. Tokiu būdu dovanojimo–atsilyginimo judesys susiejamas su *galia (force)*, Mausso sugretinama su dovanojamo objekto *verte*. Vertinga dovana turi galią veikti kitą, kito laiką.

Toks neišvengiamas posūkis nuo dovanos prie jos reikšmės ir vertės kviečia gilintis į dovanojimo atvejus ir klausti: ką tuomet toji dovana reiškia, ką ji iš tiesų duoda, jei ne pati save?

Tai atveda prie **penktojo prieštaravimo – tarp atminties ir užmaršties**. Derrida jį pavadina visiška užmarštimi (pranc. *oubli absolu*): tą akimirką, kai dovana įteikiama, davėjas ir gavėjas turėtų ją užmiršti, sąmoningai jos nesuvokti. Tokia radikali užmarštis turi nebūti siejama nei su psichoanalitinėmis kategorijomis, nei su psichofilosofinėmis kategorijomis. Šiuo požiūriu visas pačias tikriausias dovanas mes pamirštame tą pačią akimirką, kai jas gauname. O visa, ką prisimename, turi kitą reikšmę, slypinčią anapus dovanos.

Derrida kalba apie absoliutų dovanos užmiršimą, kaip dovanos sąlygą, kaip „antlaikišką laikiškumą“ (angl. *atemporal temporality*), nes „ten, kur yra laiko, judančio ratu, samprata, dovana neįmanoma. Neįmanoma, nes laiko „įlaikinimas“ tuoj pat įsuka ir mainų ratą, kuriame cirkuliuoja ne tik daiktai, bet ir vertybės ar simboliai, taip pat ir pati intencija dovanoti“ (Budrytė 2006: 165-166). Vokiečių kalboje, panašiai kaip ir prancūzų, apie buvimą sakoma, kad tai duota: *es gibt Sein* ir *es gibt Zeit*. Tokia konstrukcija nurodo veiksmą, kurio metu iš tiesų niekas niekam nieko neduoda, išskyrus būtį ir laiką (Derrida 1991: 34).

O laikas ir būtis, pasitelkiant Derrida sąvokas, yra tokia pati aporija kaip ir dovana, nes nei viena, nei kita neegzistuoja. Kaip ir dovanos, laiko neįmanoma duoti, nes jo nėra. Taigi, pasak Derrida, jei ir yra koks nors dalykas, kurio jokių būdu negalime duoti, tai laikas. Kitaip sakant, „duoti laiko“ reiškia duoti ką kitą, kas būtų matuojama laiku. Tai iliustruoja knygos *Duoti laiko* pradžioje Derrida dekonstruotas įtakingos Liudviko XIV meiluzės ir vėliau sutuoktinės Madame de Maintenon laiškas kitai damai: „Karalius pasiima visą mano laiką; kas liko aš duodu Saint-Cyr (fondui, skirtam neturtingų mergaičių lavinimui – R. L.), kuriam norėčiau atiduoti viską.“ Kaip rašo Derrida, čia laikas nurodo į dalykus, kurie jį užpildo, tuo pat metu reiškia viską ir nieką, ir netgi tai, kas lieka atidavus „visą laiką“ (Derrida 1992c: 1–3).

Laiko duoti neįmanoma, todėl vienintelė tikra dovana ir yra nieko dovana, o tai reiškia – laiko dovana. Kaip, remdamasis Derrida, reziumuoja Peteris J. Leithardas, „vienintelė dovana ir dabartis (*present*) – tai dabarties akimirka, niekas, neerdvė, netrukė, neegzistuojanti, nes ateitis ją iškart palydėtų į praeitį“ (Leithard 2007).

Kai dovana priskiriama laikui ir mirčiai, kalbai ir raštui, vaistui ir nuodui, ją galima susieti su bendruomenės ir individo santykiais. Pastarieji grindžiami tomis pačiomis sąvokomis, nes veikia kaip laiko, prilyginamo gyvenimui ir mirčiai, atidavimas kitam, kitaip tariant, įsipareigojimas ir atsakomybė.

Dar reikia įvertinti, kas nutinka, kai dovana seka atsilyginimas, galintis įgyti įvairių išraiškos formų – nuo materialių objektų, daiktų iki abstraktesnio palankumo, svetingumo parodymo. Būtinybė atsilyginti atveda prie **šeštojo prieštaravimo – malonumo gauti ir naštos išiskolinti**. Tai primena dar vieną dovanos aspektą, kuomet dovana gali dialektiškai būti teigiama arba neigiama.

Maussas rašo, kad tai susiję su „iki šiol jaučiamu malonumu ir nemalonumu, kai gauname dovanas“ (1997: 31). Šią mintį pratęsia Derrida: jei priimta manyti, kad dovana yra gėris (o tai, kas dovanojama, – gėrybė), tai šis „gėris“ lygiai taip pat gali virsti blogu, užnuodytu (1991: 25). Taip dovana gali padaryti bloga – ne veltui, pavyzdžiui, prancūzų kalboje yra vartojamas ta pats žodis „duoti“ (*donner*), tiek sakant „duoti dovaną“, tiek „suduoti smūgį“, kaip ir „duoti gyvenimą“, „duoti mirtį“.

Anot Derrida, dovana „gali reikšti gerą arba blogą dalyką, ir čia mes priartėjame prie kito problemos aspekto, t. y. žinant, kad duoti yra spontaniškai vertinama kaip gera (gerai yra duoti, o tai, kas duodama, yra dovana yra gėrybė), belieka, kad šis „gėris“ gali būti priešingas: kaip žinia, būdamas geras, jis taip pat gali būti blogas, užnuodijantis, ir tai nutinka tą akimirką, kai dovana padaro kitą asmenį išiskolinusį“ (Derrida 1991: 25). Derrida aprašytas dovanos blogis – *le mal* – yra tas nepageidaujamas ryšys, minimas ir Mausso:

Dvi reikšmės – „dovana“ ir „nuodas“, į kurias skirtingose germanų kalbose skilo vienas žodis, – atrodo viena nuo kitos tiek nutolusios, kad etimologams sunku paaiškinti perėjimą nuo vienos prie kitos ir bendrą jų kilmę. [...] Mainai ir dovanojami objektai susieja dalyvaujančius žmones [davėją ir gavėją] [...] [Dovana], duodama vieno žmogaus, jo pagaminta ar esanti jo nuosavybėje, suteikia jam galią kito žmogaus, ją priimančio, atžvilgiu. [...] Tai kerai [...], visam laikui sujungiantys tuos, kurie dalyvauja [dovanojime], ir visad galintys atsisukti prieš kurį nors iš jų, jei šis negerbtų įstatymo. (Mauss 1997: 28–30)

Tokia „juodoji“ dovanos pusė, vengtinas įsipareigojimas, įsigaliojantis priėmus dovaną, turi būti neutralizuotas gavėjo, norint išvengti nepageidaujamų pasekmių. Tai atlikti padeda perėjimas nuo aptartųjų dovanų mainų prie ekonominių mainų – nuo įsipareigojimo prie atsiskaitymo, nepaliekančio saitų.

Perėjimas nuo dovanos prie ekonominių mainų reikalauja užmokėti už perduodamą objektą. Ir atvirkščiai: perėjimas nuo ekonominių mainų prie dovanos reikalauja veiksmą susieti su įsipareigojimu, o ekonominių ir dovanų mainų priešprieša yra susijusi su išliekamąja verte, suteikiama arba nesuteikiama pasikeitimui objektams.

Teoriniu lygmeniu dovanos davimas, vertinant ilguoju laikotarpiu, tampa privalėjimu atsilyginti. Kai atsilyginimą lemia ne tik vertės objekto ekvivalento įteikimas (ekonominiai mainai), bet ir naujas įsipareigojimas, tokie mainai tampa atsilyginimo dovana ir vėl iš naujo pradeda dovanų ratą, tik apkeičia dalyvaujančius subjektus vietomis.

Septintas prieštaravimas išskyla sutapatinus **dovaną su ženklu**, kuriam būdingas kalbos arbitralumas. Kalbant apie dovanojimo intenciją, ši suponuoja davėjo troškimą duoti (kad gavėjas priimtų). Ir tai iškart brėžia trinarę struktūrą: kažkas (A) nori duoti ką nors (B) kam nors (C). Čia Derrida leidžiasi į kalbos žaidimą; norint suprasti šią struktūrą, būtinas iš anksto sutarti, ką kalboje reiškia dovana, duoti, norėti, turėti intenciją. Tai susitarimo reikalas, kontraktas, reikalingas, kad „mes“ suteiktumėm (*duotumėm*) dėmesį „jo“ *duodamam* pavyzdžiui (Derrida 1992: 4). Ši sutartis taip pat veda prie kalbos ir rašto sąvokų, atskiria kalbos aktą ir jo interpretavimą, sakymą nuo pasakymo.

Derrida primena Platono *Faidre* aptariamą raštą kaip *pharmakon* – vaistą nuo užmaršties ir sykiu atminties nuodą. Apeliuodamas į užmarštį, Egipto valdovas Tamusas atsisako dievaičio Teuto dovanos ir vaisto nuo užmaršties – rašto (*pharmakon*). Dovaną su *pharmakon* Derrida gretina remdamasis Mausso straipsniu „Gift, Gift“, kuriame nagrinėjami dovaną žymintys terminai germanų kalbose, sykiu reiškiantys ir „dovaną“, ir „nuodą“, komentarai apie dovanos (*don*) etimologiją ir vertimą iš lot. ir gr. *dosis* (dozė, nuodų dozė) (Derrida 1992: 36).

Nuo kalbos pereidami prie rašto, neišvengiamai susiduriame ir su įsiterpiančiu laiko matmeniu. Keitimosi dovanomis ciklo laikas neribotas, tačiau apibrėžtas, nes kalbame apie terminą, ritmą, ratą. Toks pat laiko tarpas lydi raštą – atmintį, archyvą, pasakojimą ar poemą, todėl dovana Mausso aprašytose indėnų bendruomenėse dovana tampa rašto pakaitalu, tiksliau, pačiu raštu – pėdsaku ir žvilgsniu į ateitį.

Apibendrinant, teoriniu lygmeniu dovana atsiskleidžia per šiuos paradoksus, kuriuos vėliau įdomu patikrinti ir atpažinti iš gyvų pasakojimų apie dovanojimo patirtis, o galbūt net ir papildyti:

1. Pirmasis prieštaravimas – dovanos ir mainų opozicija, apimanti ir mainų būtinybę, ir dovanos priešingybę mainams;

2. Antrasis prieštarumas reikalauja suprasti dovanų cirkuliavimo motyvus;
3. Trečiasis prieštarumas reikalauja atskirti dovanų mainus ir ekonominius mainus;
4. Ketvirtasis reikalauja atsižvelgti į nuo dovanos neatsiejamą laiko matmenį;
5. Laiko dėmuo ne tik sujungia praeitį, dabartį ir ateitį, tačiau numato skirtingus laiko matmenis jungiančio ryšio būtinąją sąlygą – skirtį tarp atminties ir užmaršties;
6. Atmintis numato mainų neišvengiamybę, net kai tai nėra ekonominiai mainai, ir tai reiškia įsiskolinimą, galintį užgožti dovanos gavėjo malonumą;
7. Septintasis prieštarumas leidžia susieti dovaną su ženklu kaip komunikacijos priemone.

1.3 Dovanos intersubjektyvumas

Visi išvardyti dovanojimo paradoksai neišvengiamai nutinka tarp dviejų asmenų. Dviejų subjektų buvimas yra dovanos sąlyga, ir kartu nuo kiekvieno iš jų priklauso, kuri iš dovanos reikšmių bus aktualizuota. Tokia žmonių įtaka pasaulio suvokimo formavimuisi ir jų pačių savivokai fenomenologijoje yra vadinama intersubjektyvumu. Pasak Jurgos Jonutytės, intersubjektyvumas reiškia būdus, kuriais vieno individo sąmonei tampa prieinamos kito individo sąmonės patirtys, ir būdus, kuriais individuali sąmonė atpažįsta visiems individams bendrą patirtį (Jonutytė 2022).

Pats dovanų teorinis diskursas priėjo fenomenologijos slenkstį, kai Lévi-Strausso ir Mausso požiūrių santykį įvertino Merleau-Ponty straipsnių rinkinyje *Ženkilai* (Merleau-Ponty 1960). Merleau-Ponty vienas pirmųjų fenomenologiniu požiūriu apžvelgė dovanas aptariančias teorijas. Teoriniai apmąstymai, pasitelkiami siekiant pažinti dovanos fenomeną, prasidėjo nuo sociologijos ir struktūrinės antropologijos ir vėliau susijungė su fenomenologine mąstymo tradicija, kur „loginės priešpriešos, sudarančios minimalias reikšmės atsiradimo sąlygas, suponuoja žmogišką patirtį, jo kūnišką buvimą pasaulyje: tarp daiktų ir tarp kitų žmonių“ (Keršytė 2009b: 47).

Fenomenologijoje žmonių santykiai svarbūs jau ne kaip sistema, bet kaip gyvenamas ir patiriamas pasaulis, tuo pat metu dialektinis ir dinamiškas, aprėpiantis visus aptartus ambivalentiškus aspektus. Fenomenologinės filosofijos ir antropologijos laukas į dovanų teikimą ir gavimą leidžia pažvelgti dar kiek kitu kampu.

Merleau-Ponty taip pat kaip ir Lévi-Straussas manė, kad Mausso dovanos kaip *totalinio socialinio fakto* samprata buvo daugiau paties sociologo įžvalga apie visuomenę negu pritaikoma teorija, nes, mainų principo ieškodamas *mana* ir *hau* jėgose, Maussas veikia formulavo tiriamųjų tautų sampratą. Merleau-Ponty *mana* pavadina individo suvokiamu faktu, kad tam tikri lygiaverčiai ryšiai jungia tai, kas duodama, gaunama ir vėl grąžinama. Anot jo, tai individo patiriama distancija tarp savęs paties ir savo statuso, arba faktas, kad individo elgsena turi dvigubą ryšį – su savimi pačiu ir su kitu, reikalaujančiu nematomos visumos. Tokiu būdu „mainai būtų ne visuomenės efektas, bet pati visuomenė veiksmė“, – rašo Merleau-Ponty.

Pasak jo, tai, kas *manoje* dieviška, kyla iš jos simbolistiškumo ir tampa prieinama per kalbą ir mūsų ryšį su kitais. *Maną* Merleau-Ponty sugretina su „nuline fonema“, kuri, pati neturėdama jokios reikšmės, yra priešinga tiesiog fonemos nebuvimui ir kaip „plaukiojantis signifikantas“ yra atvira plačiam signifikatų laukui. Toks dovanojimo fenomeno suvokimas žymi tam tikru būdu modeliuojamą tikrovę. Gerokai vėlesniuose bandymuose konceptualizuoti įvairius pasaulio modelius, pavyzdžiui, CIDOC sistemoje, toks laike, erdvėje, tarp dalyvaujančių asmenų vykstančio įvykio metu radęsis rezultatas buvo pavadintas kiek kitaip – pastoviu objektu (*E77 Persistent Item*) (Bekiari et. al. 2021: 35-37).

Vis dėlto kalboje, kaip ir visuomenėje, sistema veikia dar prieš išsiaiškinant jos principus. Dovana individo ryšį su savimi pačiu ir su kitu padaro įmanomą ir apčiuopiamą, veikia kaip figūratyvus būdas išspręsti prieštarumą ir aiškinti visuomenės buvimą. Taigi magiškas indėnų *hau* nusako kryptingą tarpsubjektinį santykį – visuomenės formantą. O tyrėjo žvilgsnis, kaip reflektyvus metatekstinis įsiterpimas, atlieka reikšmės įvardijimo veiksmą, kitaip tariant, išverčia patirtį į verbalinės kalbos sistemą. Toks vertimas iš vienos sistemos į kitą, kaip interpretacijos būdas, atsiveria ir kaip fenomenologinės antropologijos tyrimo galimybė.

Individo ryšys su savimi pačiu ir su kitu verčia prisiminti intersubjektyvumo sąvoką, nuo jos fenomenologijoje apibrėžiama visuomenė. Tai apima visas jau aptartas žmogaus gyvenimo sritis – auklėjimą, literatūrą, verslą ir ekonomiką, istoriją, taip pat antropologiją ir sociologiją. Skirtingai negu žvelgė struktūralistai, Heideggeris, Husserlio mokinys, kritikavo kategorijų sistemas, taikomas aiškinant tikrovę, kuriomis iš esmės nuo pat Aristotelio laikų rėmėsi Vakarų filosofijos tradicija, nes tikrovė, taip pat ir žmogiškoji, jomis vadovaujantis buvo laikoma objektais. Filosofų užduotis buvo rasti kategorijas žmogiškajai tikrovei kaip būčiai pasaulyje nusakyti. Heideggerio supratimu, fenomenologinis požiūris – tai *a priori* analitinis intencionalumo aprašymas (Mickūnas, Jonkus 2014: 100).

Intersubjektyvumas ir kito pažinimas – svarbiausi fenomenologijos klausimai. Tęsdamas mintį apie visuomet mūsų pasaulį, visuomenės fenomenologas Alfredas Schutzas pasiūlė „tu-orientacijos“ terminą, žymintį kito patyrimą per tiesioginį išgyvenimą. Gyvenamasis pasaulis kaip toks yra realus, nes yra patiriamas. Todėl fenomenologinės krypties analizė tiria „ne pasaulio realumą, bet veikiau žmonių santykius šiame pasaulyje“ (Mickūnas, Jonkus 2014: 100).

„Visuomenės pasaulis pirmiausia yra gyvenamasis pasaulis, kaip jį supranta sveikas protas“, – rašo Algis Mickūnas, o jo įvardytąjį „sveiką protą“ iš esmės grindžia kalba – mąstymo ir suvokimo išraiškos forma. Čia dar kartą galima brėžti fenomenologinės minties raidą nuo pat idėjų ištakų – antai Maussas, kalbą laikydamas kaip visuomenės bruožu, rašė, kad „per kalbą visuomenė mums užduoda pagrindines mąstymo formas“ (Mauss 1969: 11), o struktūrinės kalbotyros įkvėptas Lévi-Straussas teigė, kad „kiekvieną socialinį reiškinių turime suprasti kaip kalbą, t. y. kaip sutartinių prasmių sistemą, sukonstruotą pagal tam tikrą gramatiką, kuri yra pasąmoninė šnekant ir veikiant“ (Čiubrinskas 2007: 127). Anot Paulio Ricoeuro, toks perėjimas nuo kalbos prie nekalbinio diskurso žymi skirtį tarp įvardijimo ir įreikšminimo (Ricoeur 2000: 13).

Šis žingsnis suponuoja, kad įreikšminimo veiksmas gali būti nereflektyvus. Kalboje, kaip ir visuomenėje, sistema glūdi dar prieš išsiaiškinant jos principus. Kitaip tariant, visuomenės nariai nebūtinai suvokia juos valdančius mainų principus, kaip ir kalbą mokantis žmogus nebūtinai išmano lingvistiką. Todėl reiškiniui, vykstančiam patyrimo metu, nusakyti prireikia metakalbinio, analitinio žvilgsnio, svarstančio, ką reiškia tai, kas vyksta.

Kalbėdamas apie įreikšminimą, Merleau-Ponty primena Ferdinando de Saussure'o postuluotą arbitralią kalbos ženklų prigimtį – jie funkcionuoja tik per skirtumus ir sklaidą. Jis rašo, kad „galime išskleisti socialinių ryšių patirtį ir susidaryti jų paveikslą tik per analogiją ar kontrastą su tais (gyvenamaisiais pasauliais), kuriuose esame gyvenę“ (Merleau-Ponty 1964: 100). Skirtumas yra mažiausias vienetas, leidžiantis atskirti vieną reikšmę nuo kitos, kitaip tariant, ją atpažinti. Kita vertus, neįmanoma atpažinti to, ko nesi pažinęs, ir tai primena fenomenologijai artimo hermeneutinio rato principą: „*Fenomenologiniu žvilgsniu* apibrėžiamas tyrimo ratas ir rakursas, kuriuo į matantį bei tikrovę atveriantį žvilgsnį žvelgiama. [...] Toks *žvilgsnis* susitelkia į ženklus, atpažinimu juos ištraukia iš nebūties, transformuoja pagal patirtį, išgyvenamą būseną ir perinterpretuoja“ (Daujotyte 2010: 23).

Gyvenamoje istorijoje atpažįstamas neišvengiamas ankstesnių ir vėlesnių kartų įspaudas, veikiantis kaip reikšmių sistema. Tad fenomenologinė

antropologija visuomet yra neatsiejama nuo patyrimų konteksto, apimančio gyvenamą istoriją – per moralės kodeksus, ekonomines situacijas, religines praktikas ir vidinę jauseną.

Mainuose cirkuliuojančios vertės keitimo ir jos pavidalo kaitos judesys, kaip ir kognityvinis aktas, priklauso nuo subjekto sprendimo. Anot Mickūno, tai dar viena svarbi fenomenologinės antropologijos prielaida – asmens laisvė rinktis visuomenės sistemos kontekste, būdinga autentiškai egzistencijai, arba, priešingai, situacijos dviprasmiškumas, būdingas neautentiškai egzistencijai, ir abi egzistencijos viena nuo kitos neatsiejamos (Mickūnas, Jonkus 2014: 102). Šitaip galima atpažinti suformuluoti santykį tarp individo ir visuomenės: „individas yra priverstas gyventi iš dalies neautentiškai, bet jo tikslas yra nuolat įveikti šį neautentiškumą“ (ten pat).

Fenomenologinis žmogaus gyvenimo interpretavimas, kaip jį, remdamasis Schutz, pristato Mickūnas, grįstas „tikslais, ketinimais ir prasme orientacija“ (Mickūnas, Jonkus 2014: 198). Kitaip tariant, joks veiksmas nėra atliekamas tiesiog savaime, kiekvienas turi vertybinę orientaciją ir reikšmę jo atlikėjui. Tai leidžia vėl klausti apie refleksyvumą. Paprotiniu elgesiu įtektinta visuomenė save pačią mąsto ne metatekstiniu, o figūratyviu, pačiu materialiausiu, dovanų pavidalu, tam, kad įgyvendintų tai, kas vyksta atliekant simbolinį veiksma, tokį kaip dovanos teikimas. Refleksyvus tampa pats tyrėjo įsikišimas ir bandymas pažvelgti į reiškinį iš šalies ir iš gelmės.

Čia galima prisiminti ir Algirdo Juliaus Greimo „flirtą“ su fenomenologija – jis rašė: „Figūratyvinė objekto forma laiduoja jo realumą, ir vertė identifikuojama su geidžiamuoju objektu“, tačiau „siekiamas objektas tėra dingstis, verčių investavimo vieta, tai, kas yra subjekto santykio su savimi tarpininkas“ ir „tik sintaksinis išreiškimas gali paaiškinti objekto ir jame investuotų verčių susitikimus“ (Greimas 1989: 239–240). Turinio požiūriu socialinių santykių normos, pavyzdžiui, papročiai, turi įgyti išraišką, nuo kurios patys jie nėra atsiejami, ir tik taip gali būti analizuojami (Keršytė 2009a: 148). Šia mintimi Greimas suabejojo tik viename paskutiniųjų savo mokslinių darbų: „Visa, kas regima, yra netobula: regimybė slepia būtį, tik regimybė kelia norą būti ir prievolę būti, o tai jau yra prasmės iškreipimas“ (Greimas 2004: 13).

Grįžtant prie dovanų teikimo ir gavimo reiškinio ir to, kaip jis buvo suprantamas nuo Mausso iki Merleau-Ponty, galima išskirti tris jo interpretavimo lygmenis. Pirmasis – kai dovanojimo fenomenas suvokiamas kaip visa apimantis procesas (Mausso vadintas *socialiniu faktu*). Antrasis grindžiamas mano apžvelgtais prieštaravimais: norėdami ir norėdamos juos išspręsti sąmonės pastangomis griebiamės ryšių tarp žmonių, buvimo

pasaulyje dualizmo – santykio tarp Aš ir Kito. Trečias dovanojimo aspektas parodo dovaną kaip ženklą, apimančią, perteikiančią reikšmę ir suteikiančią galimybę susikalbėti. Šie dovanos sampratos būdai sufleruoja, kad dovanojimo patirtyje galėsime išvelgti galimybę pažinti žmogų supančio ir savitai suvokiamo pasaulio paveikslą, santykį tarp Aš ir Kito bei dovanojant įvykstantį komunikacijos aktą – reikšmės perdavimo procesą. Tiesa, nebūtinai sėkmingą, nes ir čia gali pasitaikyti (ne)išvengiamų komunikacijos trukdžių.

1.4 Dovanojimo papročiai Lietuvos tyrimuose

Vakarų humanitarinėje tradicijoje dovanojimo fenomeną tirti paskatino Amerikos indėnų ir Polinezijos tautų tradicijos – taip atsižvelgta ir į tyrėjų kultūros laukui priklausančias kultūras Europoje. Vis dėlto atokiau liko atskirų, šiapus vandenyno esančių kultūrų, taip pat lietuvių, niuansai ir asmeninės patirtys, struktūriškai identiškos jau iširtosioms, bet unikalios reikšmės požiūriu. Dovanojimo fenomeno pažinimas prasideda nuo jo pastebėjimo kaip verto dėmesio ir užfiksavimo rašytiniuose šaltiniuose. Kaip Maussą įkvėpę Trobrianių salų *kula* mainai, jau buvo užfiksuoti ir aprašyti Malinowskio, taip ir Lietuvoje vyravusias tradicijas iki pat XX a. vidurio buvo stengiamasi pirmiausia aprašyti.

Vienas iš seniausių dovanojimo paminėjimų su Lietuva siejamuose kraštuose buvo apie 500-uosius metus rašytas ostgotų karaliaus Teodoriko laiškas aisčiams, liudijantis apie gintaro kelio ryšius, vėliau apie LDK dvarų aplinkoje dalintas dovanas rašė kronikų autoriai Janas Długoszas, Matas Pretorijus, Teodoras Lepneris ir kiti. Vis dėlto šiai disertacijai svarbiausi ne istoriniai dovanojimo minėjimai, o tyrimai, kaip dovanojimas funkcionuoja šiuolaikinėje Lietuvoje ir artimoje europinėje kultūrinėje erdvėje.

Ankstesniame poskyryje analizuoti dovanojimo fenomeno paradoksai ir intersubjektyvumo aspektai fenomenologiniu požiūriu Lietuvos kultūros tyrimuose paliesti tik iš dalies. Išskyriau kelis labiausiai paplitusius kontekstus, kada rašoma apie dovanojimo tradicijas.

1.4.1 Dovanos per kalendorines ir šeimos šventes

Aprašydami šiuolaikinių vilniečių šeimų šventes, lietuvių etnologai gana nemažai dėmesio skiria Kalėdų dovanoms, šiandieniniu savo pavidalu į Lietuvą atkeliavusioms iš Mažosios Lietuvos. Pirmiausia jos buvo skiriamos tik vaikams, o po Pirmojo pasaulinio karo jomis jau keisdavosi ir suaugusieji (Paukštytė-Šaknienė et al. 2016, p. 55). Jau tada kalėdinių dovanų klausimas buvo aptariamas spaudoje. Naujai įsitvirtinęs įprotis nepasikeitė ir

sovietmečiu, nors tuo metu buvo bandoma perkelti šventinį laikotarpį iš Kalėdų į Naujuosius Metus.

Remiantis etnografiniais duomenimis, monografijoje *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje* (Paukštytė-Šaknienė et al. 2016) analizuojamos lietuvių, lenkų, rusų vilniečių šeimose švenčiamos tradicinės ir modernios, valstybinės šventės. autoriai aprašo ir formalias dovanų teikimo aplinkybes – kada miesto gyventojai statistiškai imasi ieškoti dovanų (dauguma – „prieš mėnesį“ iki šventės), nagrinėjami nežymūs skirtumai tarp Vilniuje gyvenančių etninių lietuvių, lenkų ir rusų grupių. Konstatuojamas dažniausiai dovanų keitimusi pažymėtas laikas (Kūčių vakarienė, Kalėdų rytas ir Naujųjų Metų diena). Jos teikiamos tiesiogiai arba padedamos po egle per „tarpininką“ – Kalėdų Senelį. Apdovanojami dažniausiai visi šeimos nariai. Tyrėjai net išanalizavo, kokie daiktai vyrauja tarp teikiamų objektų: pirmą vietą užėmė kosmetika (29 %), drabužiai (22 %), pinigai (23 %), saldumynai (20 %), po 10–13 % sudarė knygos, higienos reikmenys, kompiuterinės prekės ir papuošalai (Paukštytė-Šaknienė et al. 2016: 59–60).

Tiesa, Pirmąjį pasaulinį karą kaip lūžį, kai būtent kalėdinis keitimasis dovanomis jau buvo plačiai paplitęs ir įsigalėjęs, vertina ne tik lietuvių etnologai ar istorikai. Vakarų Europoje, iš kurios per Mažąją Lietuvą ši dovanų praktika pasiekė ir mūsų kraštą, dovanų teikimas Kalėdų proga ir ypač vaikams, fiksuojamas nuo XIX a. antros pusės, tačiau greitai taip išpopuliarėjo, kad net vykstantis karas jo nesušilpnino (Perrot 2013: 39).

Dovanų teikimą rasime minimą šeimos švenčių tyrimuose, ypač kalbant apie vestuvių scenarijus (Stundžienė 2004; Šidiškienė 2007; Vyšniauskaitė [et al.] 2009). Dovanos ir pinigų dovanojimas stebimi kaip vestuvių ir jauno žmogaus laidotuvių paralelė (Černiauskaitė 2007: 127). Tiesa, šiuose tyrimuose dovanojimas minimas kaip viena iš apeigų dalių ir nėra atskirai analizuojamas.

Žvelgiant į dovanojimą plačiaja prasme, įtraukiant ne tik dovanų – daiktų, bet ir vaišių spektrą, reikia atkreipti dėmesį, kad pats svetingumas lietuvių tradicinėje bendravimo kultūroje reikalauja figūratyvios raiškos: svečias visuomet aktyviai kviečiamas prie stalo, jam siūlomas geriausias valgis, o šio valgio siūlymas apima ne tik jo patiekimą. „Vaišinti – tai be paliovos kreiptis į svečią, raginti jį valgyti ir gerti“, – teigia Giedrė Šmitienė, rašydama apie kaimo kultūroje vyraujančią palankumą kaip laikysenos intencionalumą, nukreiptumą į kitą (Šmitienė 2000: 183).

Tarp publikuotų šeimos papročių tyrimų kiek kitokia – mano atlikta semiotinė – lietuvių tradicinių vestuvių papročių analizė parodė, kaip dovana kuria įtampą ir galią Kito atžvilgiu, atitinkančias dovanojamo objekto vertę.

Čia buvo pasitelkti ir detaliai išanalizuoti Pretorijaus ir jo amžininkų aprašytų vestuvių tradicijų ir per jas teikiamų dovanų atvejai (Latinytė-Liogienė 2013).

Populiariausias dovanas tyrinėja ne tik etnologai. Tai yra kiekvienais metais žiniasklaidoje gausiai aptariama tema, kuria skuba pasisakyti prekybininkų atstovai, dažnai jų užsakymu atliekami visuomenės nuomonės tyrimai. Paskiri dovanojimo papročių aspektai kiekybiniu sociologiniu požiūriu yra apžvelgti keliuose visuomenės nuomonės tyrimuose, dažniausiai susijusiuose su gyventojų kaip pirkėjų ir vartotojų elgesio tyrimais, nuomonės apžvalga. Vienas iš tokių – *Verslo žinių* žurnalistės Rūtos Balčiūnienės pristatytas visuomenės nuomonės tyrimas, 2019 m. balandį atliktas tyrimų bendrovės „Kantar“. Apklausta 550 vyresnių nei 15 m. gyventojų iš visos Lietuvos ir konstatuota, kad „apie 80 % apklaustų vyresnių nei 15 m. gyventojų nurodė sveikinsiantys mamas Motinos dienos proga, dovanosiantys joms gėles ir saldumynus. Artėjant šventei, tik 16 % gyventojų nežinojo, ką dovanos“ (Balčiūnienė 2019).

Šis tyrimas atskleidė globėjišką lietuvių požiūrį į tėvus, ypač mamą: „daugiausia apklaustųjų teigė, kad sveikindami savo mamas rinksis dovanas, kuriomis perteikia savo globėjiškumą, ramybę ir saikingą optimizmą. Labai retai norima dovana mamai pabrėžti prabangą, demonstruoti gebėjimą išrinkti stilingą, unikalią dovana, kuri įkvepia ar leidžia pasijusti nepakartojama.“ Be to, „daugiausia Lietuvos gyventojų (apie 30 %) mato savo mamas kaip paguodžiančias, raminančias ir santūrias, stiprias ir galinčias savarankiškai pakelti didelę našą gyvenime. Šiuo atveju dažniausias dovanų pasirinkimas bus knygos, maisto papildai ar vitaminai, kambariniai augalai, buitinės technikos ar aprangos aksesuarai“ (Balčiūnienė 2019).

„Kantar“ duomenimis, tik mažiau nei 10 % Lietuvos gyventojų mato savo mamas kaip „atsipalaidavusias, nesuvaržytas, sėkmingas, drąsias ir nesustabdomas“, ir būtent šis pateikėjų segmentas planavo mamoms „dovanoti dovanų čekius (suteikiančius laisvę rinktis), bilietus į renginius (koncertus, spektaklius, maisto degustacijas), kvietimus į SPA, išvykas į kurortus, „svajonių telefonus“ ar kvėpalų.“ Tiesa, dauguma – net 59 % apklaustųjų, sveikinančių mamas – nepriklausomai nuo to, kokias savybes priskiria mamoms, dovanuoja gėles, taip pat nemaža dalis – saldumynus, o vidutinė dovanos mamai vertė svyravo apie 35 Eur (Balčiūnienė 2019).

1.4.2 „Geros“ ir „blogos“ dovanos

Tradiciniuose lietuviškuose dovanojimo papročių aprašymuose taip pat galima aptikti ir „užnuodytos dovanos“ atvejų: ją priėmus, bet neatsilyginus, dovana tampa blogos lemties pranaše. Pavyzdžiui, lietuviškų vestuvių

kontekste tokį atsiskaitymą atitiktų pinigai, sumokėti už piršlio atvežtą gėrimo butelį, jei tėvai nežada ištekinti dukters už siūlomo jaunikio. Pasak Vyšniauskaitės, Dzūkijoje buvo įprasta, išleidžiant piršlius, ant stalo padėti pinigų ir dovanų. Piršliams paėmus pinigus, piršlybos laikytos nepavykusiomis, o dovanas – dar nesuderėtomis. Jei derybos vyksta nesėkmingai, po peržiūrų kuriai nors pusei atsisakius vedybų, merginos tėvai apmokėdavo piršliui išlaidas už persant išgertą degtinę, o piršlys su jaunikiu gražindavo gautąsias dovanas (Vyšniauskaitė et al. 2009: 298–300). Tokį paprotį aprašo ir Antanas Juška:

Jagu nu kartu ne tink tevams ir mergaj jaunikajtis, tučtojau pripila tan pačę alvę tokio pat gėria, kokį atvežė, ir piršlys su vedžiu sau išjoj. Juška pažymi, kad indą midaus arba vyno gražinti galima ir po kurio laiko: O jagu ant abeja tėvaj, tad palielia piršlys skarelę su stubrine ir alve todėl, kad jagu patriktų derybos, tėvaj turėtų ant trečios dienos į kan pripilti tokio pat gėria, kokį išgėrė, ir nusiųsnsti pilną alvę jaunikajčiuj, kajpo ženklą nedabonės (Juška 1880: 7).

Čia ankstesnės vaišės ir dovanos tampa nereikalingomis išlaidomis, patirtomis dovana, be naudos, taigi grasina tapti užnuodytu įsiskolinimu, pažadu tekinti dukterį už nepageidaujamo jaunikio, nors nuo jo reikia išsisukti ir išvengti įsipareigojimo. Komunikacijos požiūriu tarp dovanos gavimo ir jos neutralizavimo įsiterpęs laikas tampa abejone („ant abeja tėvaj“), netikėjimu pasiūlyta verte, dėl to mainai paverčiami ekonominiais, atlyginant tik jų turinį (net ir figūratyviai – indo turinį – gėrimą).

Šiuolaikinėje visuomenėje kalbama apie atvejus, kuomet dovana gali nepasisiekti, ir liaudiškus patarimus, koku būdu išvengti nemalonės; lietuvių etnologų darbuose visa tai išsamiau netyrinėta. Vis dėlto tema rūpi visuomenei – tai liudija populiariosios žiniasklaidos antraštės, veikiančios kaip visuomenės nuomonės formavimo veiksmi, rašytos ir nerašytos taisyklės, diskusijos dėl elgesio kodekso:

- „Dovanos, kurių reikėtų vengti“ portale „Verslo žinios“ (Navakas 2014);
- „Dovanos, kurių nereikėtų dovanoti per Kalėdas ir Naujuosius“ portale „Respublika.lt“ (Kunskaitė 2016);
- „Kaip išrinkti dovaną, kuri nenuviltų“ portale „Vilkmergė.lt“ (Vilkmergė.lt 2019);
- „Ką dovanoti kai nežinai, ką dovanoti“ portale „Bernardinai.lt“ (Rutkauskaitė 2018);
- „Kalėdos be streso: kaip nepamesti galvos dėl dovanų“ portale „Delfi.lt“ (Delfi.lt 2018);

- „Kaip kalėdinių dovanų pirkimą paversti malonumu“ portale „15min.lt“ (15min.lt, 2019);
- „Patarimai, kaip nesusipykti dėl nepatikusių dovanų“ portale „Aina.lt“ (Naujienos „Aina“ 2020).

Šiame kontekste žiniasklaida atlieka ir visuomenę atspindintį, ir formuojantį vaidmenį. Naujienų portalai, kaip „naujojo folkloro“ pasakotojai (neretai net nenurodydami straipsnio autoriaus, ypač kai publikuojami įmonių pranešimai spaudai), internete skaitytojams aktualizuoja dovanų problemškumą, čia pat dalija patarimus, kaip išvengti nemalonių situacijų.

1.4.3 Tyrimai apie ribą tarp kyšio ir dovanos

Vienas iš išsamiausių šiuolaikines dovanas Lietuvoje aptariančių tyrimų – Eglės Kavoliūnaitės-Ragauskienės mokslo studija *Dovanos ir kyšio santykis: antropologinės implikacijos teisės sistemai* (2019), jame dovanojimo praktika priešinama kyšio davimui. Studijos autorei nekelia abejonių teigiama dovanos konotacija ir neigiamu kyšio vertinimu visuomenėje, laikomu savaime suprantamu: „Socialiniams santykiams būdingas nuolatinis žmonių keitimasis dovanomis, dovanos sukelia geras emocijas, atskleidžia asmenų dosnumą. Ir tuo pačiu metu bene vieningai visi smerkia kyšius – juos laiko nepageidautiniais ir žalingais.“ Čia norėtųsi atkreipti dėmesį, kad riba tarp to, ką visuomenės nariai vadina dovana, o ką kyšiu, nėra savaime suprantama, kartais tampa neapčiuopiama ir skirtingų respondentų brėžiama savaip. Pats tokių diskusijų poreikis liudija, kad žmonių suvokimas, kur yra kyšis, o kur – dovana, dažnai prasilenkia, ypač kai tenka įvertinti veiksmo teisėtumą.

Kavoliūnaitė-Ragauskienė leidžiasi į šios plonytės ribos tarp dovanos ir kyšio paieškas ir nurodo kelis dovaną nuo kyšio skiriančius bruožus. Pirmasis – „iš kito asmens laukiamo elgesio konkretumas“ (Kavoliūnaitė-Ragauskienė 2019: 20). Antrasis – sąlyga, kad „tam tikrais atvejais atliekant šiuos mokėjimus viena santykių dalyvių pusė lobsta kitų skurdinimo sąskaita“ (Kavoliūnaitė-Ragauskienė 2019: 22). Abu šie bruožai matyti ir mano tyrimo pateiktųjų pasakojimuose, be to, juose įvardijama ir trečioji kyšio sąlyga: kyšis paprastai teikiamas prieš gaunant paslaugą, o dėkingumo dovana – po. Nuo kyšio, kaip tikima(si), priklauso paslaugos atlikimas (kad ji būtų suteikta) ir(arba) kokybė. Mano pačios tyrime aktualiau, kaip ši skirtis įvyksta, kaip tas pats veiksmas gali persikelti iš kyšio į dovanos konotacijų lauką ir kaip yra juntamas kalbos patirtyje ir net kūniško jusliškumo erdvėje.

Kavoliūnaitės-Ragauskienės išvalgos vertingos ir plačiau tyrinėjant dovanas kituose (ne tik teisiniuose) kontekstuose, nes ji įveda trečiąją

instanciją – ne tik davėją ir gavėją, bet anapus dovanojimo ryšio atsidiriantį sociumą – kaip su visuomene susiję tai, kad sukuriamas toks asmeninis santykis ir struktūriškai numanoma būtinybė atsilyginti. Šią temą aptarsiu skyriuje apie tėvų dovanas vaikams: tarpusavyje konkuruojantys broliai ir seserys negali likti nuošalyje stebėdami tėvų teikiamą dovaną vienam vaikui, jų reakcija išplečia patirties lauką.

Kavoliūnaitės-Ragauskienės tyrime, remiantis teismų praktika, atskleidžiama formali skirtis: kai „tarnybinius įgaliojimus turintis asmuo už privatų atlygį pasinaudodamas tarnybine padėtimi teikia paslaugas ar kitą naudą kitam asmeniui, [tai] yra laikoma kyšiu“ (Kavoliūnaitė-Ragauskienė 2019: 27). Tai parodo ne tik skirtingus motyvus, bet ir asmeninės ir institucinės padėties sukeitimą vietomis. Jeigu pažvelgtume į šią Kavoliūnaitės-Ragauskienės išvalgą per ryšį tarp Savo ir Svetimo, matytume, kad instituciniu ryšiu saistomi žmonės turi išlikti svetimi net ir tuo atveju, jei greta egzistuoja savas, asmeninis santykis. Tai primena, kad teigiama Savo konotacija ir neigiama Svetimo nėra absoliuti, gali tapti inversiška.

Kitaip negu Kavoliūnaitės-Ragauskienės tyrime, mano keliamą problemą kviečia atsitraukti nuo to, kas atrodo savaime suprantama ar visuotinai priimtina, ir pažvelgti į individualias patirtis, tarp kurių patenka ir tokios, kurios tiktų ir į neteisėtą dovanų gretas. Teisiškai atskirti dovaną ir kyšį čia itin vertinga, nes taip galima apčiuopti taisyklėms nepaklūstančias situacijas, itin traukiančias antropologų žvilgsnį. Čia siekiama atskleisti tik ne objektyviąją, bet subjektyviąją dovanojimo pusę, keliamas reikšmės klausimas ir bandoma išsiaiškinti, kaip vyksta tai, kas nutinka teikiant ir gaunant dovanas.

Ties plonyte riba tarp dovanos ir kyšio balansuojantį vokelių davimo fenomeną Lietuvos sveikatos sistemoje itin atidžiai analizavo Rima Praspaliauskienė (2017: 77–97). Jos tyrime gydytojams teikiami neoficialūs mokėjimai, vadinami vokeliais, traktuojami ne kaip dovana ar kyšis, o kaip tam tikra kompleksinė sveikatos priežiūros praktika. Autorė išskiria kelis tokio davimo suvokimo būdus – kaip „kyšis Dievui“, kaip „emocinis ryšys“ – ir vokelių fenomeną vadina „gydymo dalimi, terapiniu mechanizmu“. Atsisakoma skirstyti į davimą prieš ir po gydymo, dovanas pinigais ar daiktais, galiausiai pačios skirties tarp kyšio bei dovanos – vietoje to susitelkiama į santykį tarp gydytojo ir gyjančiojo. Tam praverčia „nuovokios priežiūros“ terminas, apimantis visą atvirą ir daugiaprasmią procesą.

Praspaliauskienės pasirinktas metodas – įsiklausyti į žmonių patirtis, jų asmenines istorijas – atsiskleidžia kaip taiklus būdas apčiuopti šį fenomeną, atvedusį prieš vienos iš išvadų, kad dovanodami dovanas pacientai tarsi atgauna pasaulio kontrolės įspūdį, „gali daryti įtaką prisiminimams apie gerą

ir blogą medicinos priežiūrą“ (Praspaliauskienė 2017: 92) ir net jaustis įgalinti virsti „subjektais, kurie supranta ir pripažįsta medicinos darbuotojų darbą bei dosniai juos apdovanoja“ (Praspaliauskienė 2017: 93).

Įdomu, kad vokelis „tampa jėga, kuri nemandagius, irzlius ir pacientais nesirūpinančius gydytojus paverčia paklusniais subjektais“ (Praspaliauskienė 2017: 92), – toks požiūris apima jau ne tik kyšio, bet ir dovanos semantiką, nors šių dalykų Praspaliauskienė renkasi neskirti. Sutinku su autore, kad kalbėjimas apie vokelių fenomeną „pasitelkus korupcijos, dėkingumo, mokesčio už paslaugas ar kyšio sąvokas, neparodo šio reiškinio sudėtingumo ir prieštaravimų“, ir kartu matau poreikį tęsti šią tyrimų kryptį, nes visi išvardytieji aspektai verti atskiro įdėmaus žvilgsnio. Be to, kaip ir kiekvieną kompleksinį fenomeną, ši svarbu nagrinėti pernelyg nesubendrinamą, kreipiant dėmesį į atskirus aspektus, jų radimosi būdus.

Praspaliauskienės tyrimas tik maža dalimi persikloja su mano pačios, nes mes laikomės šiek tiek skirtingų žiūros taškų. Tiriant „vokelius“ medicinos sistemoje, dovanos sąvoka tampa viena iš daugelio šio fenomeno veidų, o tyrinėjant patį dovanojimą kaip atskirą fenomeną dovanų praktikos medicinos aplinkoje padeda įdėmiau pažvelgti į dėkingumo ryšį.

Mano disertacijoje susitelkiama į davėjo intencijos išpildymo sąlygą: ji nėra vienakryptė, nes priklauso ir nuo gavėjo (medicinos tyrimo atveju, gydytojo) atsako. Taip pat sugrįžtama prie tų priešpriešų, kurias kalbėdami mini patys pateikėjai. Kreipdama dėmesį į kalbą, pasilieku prie lingvistinės reikšmės sampratos, atsirandančios per skirtumą, o svarstydamą, kas suprantama kaip dovana, atsispiriu nuo to, kaip ją kalboje įvardija pateikėjai. Daugiausia dėmesio skiriu reikšmės poslinkiams, kai pasakojime įvyksta transformacija nuo galimo vienokio prie kitokio santykio būdo, jo dinamikos ir subjektyvaus suvokimo.

Tiek Kavoliūnaitė-Ragauskienė, tiek ir Praspaliauskienė atskleidė, kad kyšio fenomenas suvokiamas ir identifikuojamas kiek kitaip nei dovana. Tokios skirties laikiausi ir aš, gilindamasi į dovanojimą. Mano disertacijoje taip pat svarbūs pasakojimai apie dovanas gydytojams, surinkti iš pateikėjų (tarp jų buvo ir medikų), tai vadinusių dovanomis. Įdomu, kad kiekvienas kalbintas pašnekovas šią skirtį matė labai aiškiai, apibrėždamas, kur, jo ar jos nuomone, yra dovana, o kur jau būtų kyšis.

Kartu būtina paminėti, kad dovanų ir kyšių praktika Lietuvos medicinoje keičiasi. Sveikatos apsaugos ministerijos (SAM) užsakymu 2017 m. lapkritį bendrovės „Spinter tyrimai“ vykdė apklausa atskleidė, kad kyšius ar dovanas medikams neša 41 % gyventojų, tokį elgesį daugiau ar mažiau pateisina 34 % apklaustų žmonių. Be to, dovanas ar kyšius imančius medikus linkę pateisinti 21 % gyventojų [...]. To nedaro 57 % gyventojų. Dažniau

neoficialiai linkusios atsiskaityti moterys ir vyresni nei 36 metų respondentai, mažesnių miestų ir kaimo vietovių gyventojai. Ta pati apklausa parodė, kad žmonių, atsidėkojančių gydytojams dovanomis ar pinigais, lyginant su 2016 metais, sumažėjo 5 procentais.

Visuomenės nuomonės tyrimai sukuria nuasmenintą, bendrą visuomenei būdingo elgesio paveikslą, o žiniasklaidoje pateikiamos publikacijos kartu atlieka ir visuomenės nuomonę formuojantį vaidmenį. Tačiau tokia apžvalga neapima asmeninės, individualios patirties, reikšmės, žmogaus savijautos ir interpretacijos.

Dar vienas įdomus požiūrio kampas į dovanojimo tradicijas – Kristinos Šliavaitės „Dovanų praktika valstybinėse Lietuvos mokyklose“ (2017). Autorė pateikia aprašomąją apžvalgą ir atkreipia dėmesį į tai, kad ryšio kūrimas nėra vienas ir vienintelis dovanojimo tikslas, o dovanas nagrinėja kartu su rinkliavos fenomenu, nebrėždama tarp jų skirties ir rodydama, jog ši praktika veikia yra konfliktų, o ne ryšių šaltinis. Tėvų pastangos rinkti oficialiai net uždraustą rinkliavą tampa kova už galimybę duoti. Šliavaitė čia mato siekį demonstruoti socialinį statusą, nors netiria koreliacijos tarp pateikėjų socialinės savivokos ir statuso rodymo.

Mano disertacijoje į tyrimo akiratį patenka tik tos dovanojimo formos, kurias patys pateikėjai apibūdina kaip dovaną. Rinkliava ir už surinktas lėšas perkami objektai veikia pateiktų į mokesčio, prievolės kategoriją, taip pat juos reikėtų atskirti nuo asmeniškai mokytojams teikiamų dovanų.

1.4.4 Dovana kaip tradicija

Aptariant dovanojimą dar reikia sugrįžti prie tradicijos, kaip „savosios laiko patirties, kuri nėra nei aiški, nei galutinė“, sampratos (ją siūlo Jonutytė, sykiu dekonstruodama lietuvių kultūrai būdingą kiek siauresnio pobūdžio tradicijų supratimą; Jonutytė 2011: 7–9). Į dovanų teikimą žvelgiant kaip į plačiau suvokiamą tradiciją aiškėja, kad baigtinių jos reikšmių ar stabilios struktūros tikėtis neįmanoma – vienintelis apčiuopiamas dalykas yra patirtis. Ji, neišvengiamai intersubjektyvi, tampa ir reikšmės šaltiniu, ir intersubjektiniu kūriniu, ir kartu paties intersubjektyvumo manifestacija.

Dovana patenka į lauką tradicijos, suvokiamos kaip fenomenas, „kuris formuoja kiekvieno mūsų elgseną, nesvarbu, kurios kultūros ir kurio laiko žmonės būtime“ (Jonutytė 2011: 7). Jonutytės apmąstoma tradicija veikia kaip „žmogiškosios sąmonės sugebėjimas steigti laikiską nuolat kintančio gyvenamojo pasaulio vientisumą, kaip kultūriškai perimamą ir perduodamą prasmų tęstinumą, transformacijos ir pakartojimo procesas“ (Jonutytė 2011:

9), tad norint ją tyrinėti reikia apčiuopti plonytę ribą tarp prasmės perdavimo ir perėmimo, transformacijos ir esamos arba naujos kartotės.

Apžvelgus įvairius kontekstus, dovanojimo papročius atnešamus į etnologų, sociologų, visuomenės nuomonės tyrėjų, žurnalistų ir kitų autorių akiratį, matyti svarbiausi dovanojimo tradicijos riboženkliai. Visų pirma, ši tradicija priklauso nuo laiko (dažnai vadinamo proga), vietos, dalyvių. Skirtinguose kontekstuose dovana įgyja teigiamą (gėrio) arba neigiamą (blogio) konotaciją, taip nutinka ir tiriant kyšius, rinkliavas. Galiausiai dovana reikalauja atsižvelgti į kūrybos ir (arba) kartotės poreikį. Atsižvelgti į šiuos aspektus bus būtina konstruojant metodologinį modelį, skirtą pratęsti ir papildyti dovanojimo fenomeno analizę šiuolaikinėje lietuvių visuomenėje.

1.5 Šiuolaikinių dovanojimo praktikų tyrimo metodologija

Apžvelgus gausius teorinius modelius, kylančius iš įvairių tautų tradicijų, galėtų kilti įspūdis, kad dovanos reiškinys visuomenėje yra aiškus ir stabilus. Tačiau kasdienėje praktikoje dovanų mainai neretai sukelia rūpesčių ir sumaišties, skausmo, bet ir džiaugsmo, užtikrintumo jausmą, pasitikėjimą. Todėl pagrindinė šio tyrimo ambicija ir ramybės neduodantis klausimas skamba taip: ką reiškia dovanos? Kaip jos reiškiasi dovanų mainų dalyviams, kaip įgyja reikšmes, kaip ši reikšmė gali būti (arba ne) perduodama, ar ji gali keistis?

Pažvelgti per dovanojimo prizmę į, kaip rašė Merleau-Ponty, pačią „visuomenę veiksmę“, įmanoma tik aprėpiant visumą – dovanojimo papročių ir įpročių „išorę“ bei „vidų“, visuomeninio elgesio dimensijas ir individualaus veiksmo patirtis. Štai čia kyla pagrindinis metodologinis iššūkis: kaip tai padaryti, pasitelkiant ilgą teorinių minčių ir kritikos kelią, vedantį nuo Mausso iškelto *totalinio socialinio fakto* iki fenomenologinės redukcijos? Perkeliant šias žinias į lauko tyrimų praktiką svarbu suprasti, kurį kelią pasirinkti ir kaip jį pritaikyti konkrečiam tyrimui, kaip atsiriboti nuo išankstinių nuostatų ir apčiuopti fenomeno esmę, o kartu – sugrįžti prie visuomeninio gyvenimo kontekstų, pasiekti individo sąmonės gelmę, bet nepamesti kultūrinės aplinkos paveikslo.

1.5.1 Empirinių duomenų rinkimas

Lietuvių etnologų darbuose dovanojimo patirties asmeniškumas iki šiol taip pat nebuvo aptartas: tyrinėti tik tradiciniai dovanojimo papročiai, be to, visiškai kitu aspektu – aprašant, tipologizuojant ir konstatuojant dovanojimo praktikas kaip istorinį faktą.

Suprasti, kaip kas nors veikia, galime tik tomis sąlygomis, kuriomis tie reiškiniai egzistuoja žmonių patirtyje „čia ir dabar“, per gyvenančių žmonių patirtį ir išpūdžius. Todėl mano tyrimo tikslas – atidžiai įsiklausyti į individualias patirtis ir suprasti, kaip vyksta tai, kas vyksta ir kas yra patiriama. Dovanojimą laikydama kasdiene praktika kėliau klausimą, ką duoda pačios dovanos – kaip dovanojant randasi šio įvykio patirtis, kaip ji yra įreikšminama ir kaip ši reikšmė keičiasi bėgant laikui ir įgyjant naujų patirčių. Taip pat svarbu buvo užčiuopti pastebėtą dvigubą dovanas sau dovanojančiojo santykį su savimi ir pasauliu.

Atlikdama tyrimą parengiau kokybinius nestruktūruotus interviu ir savo pačios patirties aprašymus. Tekste analizuojami apie trisdešimties pateikėjų ilgesni ar trumpesni pasakojimai, nors atliekant tyrimą buvo apklausta beveik dvigubai daugiau, respondentus pasirenkant sniego gniūžtės principu, siekiant išlaikyti pasitikėjimo santykį ir surinkti kuo atviresnius atsiminimus. Dėl tos pačios priežasties dalis pašnekovų buvo kalbinami ne po kartą. Sniego gniūžtės principas taip pat numato ir gana ribotą socialinį pašnekovų ratą, todėl apsisotota ties vidutinio amžiaus, 30–50 metų, didžiuosiuose Lietuvos miestuose gyvenančių, aukštąjį išsilavinimą turinčių vidurinės klasės atstovų.

Nuodugniai analizuoti pasirinkta vietomis pasikartojančių pašnekovų pasakojimus; pagrindinis atrankos kriterijus buvo pasakojimo išsamumas, atvirumas, detalių gauna. Į tekstą nepateko tie pasakojimai, kurie iš esmės kartodavosi arba siejosi su jau aptartomis problemomis, dovanų aspektais.

Analizuojamą medžiagą sudaro apie 40 val. garso įrašų, stenografuotų užrašų, atpasakotų pasakojimų, susirašinėjimų ir pavienių tekstų iš kitų autorių rinktos medžiagos. Šie interviu ir aprašyta patirtis yra saugomi asmeniniame archyve. Dalies pateikėjų prašymu, vardai pakeisti, paliekant tą pačią lytį ir nurodant amžių.

Kokybinis tyrimo metodas (pusiau struktūruoti interviu ir kitos prisiminimų apie dovanas formas) neleidžia atskleisti dovanojimo papročių ir jiems būdingų kontekstų paplitimo Lietuvos visuomenėje, todėl buvo pasitelktas ir antras tyrimas – kiekybinis, bendrovės „Spinter tyrimai“ atlikta reprezentatyvi šalies visuomenės nuomonės apklausa. Ji įvykdyta 2021 m. sausio mėnesį ir apėmė 1043 respondentus, proporcingai atspindinčius Lietuvos visuomenės demografinę sudėtį.

1.5.2 Duomenų tyrimo metodologija

Pasirinktas metodologinis pagrindas – **antropologinis kasdienių praktikų tyrimas**, etnografijos ir antropologijos atšaka, siekianti suprasti, kaip randasi patirtis. Konstruodama kasdienių praktikų tyrimo būdą, rėmiausi į šią sritį

besigilinančių autorių darbais (de Certeau 1990; de Certeau, Giard, Mayol 1998; Behnke 2010; Highmore 2002; Chauvier 2014, 2017), tarp jų – lietuvių tyrėjais (Šmitienė 2000, 2014, 2017, 2018; Jonutytė 2011, 2017, Nerijus Milerius 1999, 2018a, 2018b, 2019).

Fenomenologai tirti pradeda nuo sąmonės turinio, „kad ir koks jis bebūtų“ (Mickūnas, Jonkus 2014: 15), tad pats tyrimo objektas iš pat pradžių toli gražu nebūna akivaizdus – tiriamas ne objektas, o fenomenas. Tyrimas grindžiamas „patirties (kartu su tuo, kas joje duota) ir jos esminių struktūrų aprašymu“ (Mickūnas, Jonkus 2014: 16), kartu sąmonės intencionalumas ir skirties tarp subjekto ir objekto atsisakymas bei persvarstymas pakliūna tarp šiame darbe aptariamų fenomenologinės filosofijos temų.

Fenomenologijos tikslas visų pirma reikalauja atsisakyti visų įmanomų išankstinių prielaidų ir pasisukti „į pačios sąmonės turinį – į reiškinius, filosofijos uždaviniu laikant reiškinių esmių aprašymą, skirtingų reikšmės lygmenų ir jų savitarpio santykio išaiškinimą“ (Mickūnas, Jonkus 2014: 21). Tad mano pradžios taškas ir užduotis būtų sąmonės turinio išraiškų paieška, jų analizė, galiausiai – sugrįžimas prie kontekstų ir metatekstų, sugretinant gautas įžvalgas.

Išsikėlus, tokį tikslą sunkiausia atsiriboti nuo dviejų tyrėją veikiančių prielaidų sluoksnių: teorinio žinojimo ir asmeninės (dovanojimo) patirties. Negalėdama to išvengti, renkuosi savąją patirtį taip pat įtraukti į tyrimo lauką.

Tiriant kasdienybę kaip antropologijos objektą, iššūkiu tampa paversti įprastą neįprastu, stebėti ir stebėtis tuo, kas turėtų būti savaime suprantama, bet nėra. Tam reikia pamatyti ir aprašyti stebimą gyvenimo reiškinį, klausti ir įsiklausyti. Toliau – interpretacija, siekis atpažinti reikšmės sąryšius arba užfiksuoto kasdienybę perteikiančio teksto vertimas į metakalbą, ieškančią atsakymų į mokslo klausimus. Metodologiniu požiūriu interpretuoti kasdienybę galima pasitelkus skirtingas disciplinas ir mokyklas, nuo psichoanalizės iki lyčių studijų ar mitokritikos; aš pasirinkau fenomenologinę prieigą, kurios laikantis pagrindinis dėmesys sutelkiamas į patirtį ne kaip į faktą, bet kaip į jauseną, saistomą intersubjektyvių ryšių.

Tyrimas, prasidedantis nuo tirštojo (*thick*) aprašo (Geertz 1973: 310–323), apima ir analizės, ir kūrybos užduotį. Įgūdis fiksuojant patirtį išlikti nuoširdžiam ir atviram, taip, lyg niekas niekada tavo teksto neskaitytų, –kone neįgyvendinama būtinybė. Iš tyrėjo, fiksuojančio savo patirtį, tikimasi atvirumo ir naivumo, atsieto nuo įgytų teorinių žinių. Atsisakius socialinės tikrovės kaip fakto ir tiriant ją kaip patirtį, svarbu atskleisti patį patyrimo procesą. („Pasaulį pažįstame ne intelektu, o per patirtį“, – rašė Merleau-Ponty (2002: 169).) Ir vis dėlto analitiškai žvelgiant tenka nuo tos patirties nutolti ir

vėl sugrįžti: „Galime išplėsti savo socialinių ryšių patirtį ir gauti tikrą jos vaizdą tik per analogiją ar kontrastą su tuo, ką esame išgyvenę. Tai padaryti galime, trumpai tariant, tik suteikdami mūsų patirtiems socialiniams ryšiams *įsivaizduojamą variaciją*“ (Merleau-Ponty 1964: 100).

Kasdienybės aprašymas ir jo skaitymas – daugiasluoksniai. Kiekvienas patyrimas, ypač išsitęsiantis laike, suteikia naują žvilgsnį ir reikalauja tai pripažinti. Todėl nenuostabu, kad patirtis, kokia ji randasi gyvenime, tyrėjo tekstuose gali virsti aprašu, aprašo aprašu, aprašo interpretacija, interpretacijos patyrimo aprašu ir taip toliau. Ši reikšmių grandinė aktuali tol, kol padeda atskleisti ką nors nauja, kitaip pažvelgti į aplinką.

Metodologiniu požiūriu pokalbis, dialogas, kitaip nei asmeninis aprašas, – tai tarpasmeninis būdas fiksuoti patyrimą. Klausėjo ryšys su pašnekovu čia tampa neišvengiama tyrimo dalimi – nuo jos priklauso pašnekovo atvirumas ir noras atskleisti, perduoti patirtuose įvykiuose ir veiksmuose glūdintį jausmą ir juslinį potyrį.

Teoriniai dovanų temos aspektai aptariami pirmajame skyriuje, asmeninės patirtys – tiek mano, tiek pašnekovų – kaip lygiavertės *life stories*, sąmonės turinio pasakojimai, analizuojami antrajame skyriuje. Įterpiant asmeninę patirtį į tyrimo lauką labai svarbu metodologiškai brėžti ribą, už kurios pasibaigia patirties atpasakojimas ir prasideda metakalba – refleksyvi analizė. Ji įpina ne tik pasakotojo, bet ir klausančiojo patirtį, todėl, tai suprasdama ir siekdama tyrimo objektyvumo, asmenines patirtis gretinau prie kitų pašnekovų pasakojimų, formuodama individualių, atskirų, bet sykiu tam tikromis reikšmių bendrybėmis persiklojančių tekstų korpusą.

Iš čia kyla **pirmasis tyrimo žingsnis** – patirčių aprašymai, užfiksuoti kaip gyvenimo istorijos. Patirties pasakojimų fiksavimas būdingas antropologiniams kasdienių praktikų tyrimams. Tai etnografijos ir antropologijos atšaka, skirta suprasti, kaip patiriame tai, ką patiriame, arba kaip randasi tai, kas tampa patirtimi. Į kasdienį gyvenimą neužtenka žvelgti kaip į etnografinį faktą, todėl kasdienybės studijų metodologija paremta subjektyviu „čia ir dabar“, kuriame kasdienio pasaulio pažinimo galimybė yra nuolat kintanti, savita. Laikantis fenomenologinės prieigos labiausiai susitelkiama į patirtį ne kaip į faktą, bet kaip į jauseną, saistomą intersubjektyvių ryšių.

Toliau eina **antrasis žingsnis – užrašyto interviu analizė**. Tokio tyrimo centre atsiduria žmogaus patirtis ir ją nusakantis pasakojimas, kokį jį pavyksta išsakyti. Analizės tikslas – įsigilinti į kiekvieną pateikėjų patirtį, stengiantis atskleisti, kokius buvimo pasaulyje klausimus tokia patirtis paliečia, kaip pats veiksmas sukuria galimybę perduoti reikšmę ir būdus ją „perskaityti“, reflektuoti. Tam tikrose situacijose įsipina ir užkalbinė raiška – kūno kalba,

įtampa, pasakotojo ir klausytojo ryšį sukurianti emocija. Visa tai fiksuojama metatekste. kasdieninį gyvenimą neužtenka žvelgti tiesiog kaip į etnografinį faktą. Socialinio žinojimo nušviestoje kasdienybės erdvėje atsidūrę objektai ir santykiai keičia prasmes vienas prarasdami, kitas įgydami.

Interviu ir kitais būdais surinkti gyvenimo pasakojimai apie dovanų teikimą ir gavimą analizuojami taikant atidžiojo skaitymo metodą. Dėmesys kreipiamas į pašnekovo pasirinktus žodžius, apibūdinimus, naratyvo konstravimo būdą, pasikartojančius akcentus, išryškėjančias priešingybes, reikšmę kuriančias laiko ir erdvės figūras, taip pat pastabas, nurodančias į juslinį pasaulio suvokimą ir emocinį krūvį. Tokia analizė griežtai neseka Greimo semiotikos ar Gérard'o Genette'o naratologinės analizės žingsniais, sąmoningai nėra pasitelkiamas ir semiotikos terminų žodynas, tačiau pats mąstymo kelias atsiremia į tuos pačius reikšmės konstravimo principus kaip ir Greimo *Struktūrinėje semantikoje* aprašytas generatyvinis takas, įskaitant figūratyvinį lygmenį, laiko, erdvės bei veikiančias figūras, atpažįstant pasikartojančias temines linijas (izotopijas). Galiausiai kiekviename pasakojime atpažįstamos ir loginės-semantinės reikšmių priešpriešos, jų deriniai (Greimas 2005).

Lietuvoje literatūros teorijos įdirbiu paremtą teksto analizę, kurios metu gilinamasi į etnologinės ekspedicijos metu kalbintos pateikėjos pasakojimą, yra pademonstravusi Viktorija Daujotytė. Vienas iš tokių pavyzdžių – jos išskleistas pateikėjos Marijos Petrikaitės-Mažeikienės, iš Gervėčių apylinkės, pasakojimas apie ją supančius vietovardžius – upių, laukų, lankų ir pievų pavadinimus. Pasak Daujotytės, „Tai tas kelias, takas, arba ta struktūra, kuri nuo pat pradžios, nuo pašaknų gali kilti iki aukštumos, iki atskiro teksto, iki kūrybos teksto, iki poezijos kūrinio, iki literatūros kūrinio“ (Liogienė 2012: 11).

Trečiasis tyrimo žingsnis – kiekybinė reprezentatyvi visuomenės apklausa, reikalinga tam, kad analizuojant tekstus padarytas įžvalgas galima būtų patikrinti platesniu mastu.

Visuomenės nuomonės tyrimo klausimai glaudžiai susiję su analitinės dalies rezultatais, gautais atlikus patirčių aprašymų analizę, nes buvo suformuluoti pagal ryškiausias fenomenologinio tyrimo įžvalgas. Taip buvo siekiama objektyviai įvertinti, kaip plačiai paplitusios panašios praktikos ir nuostatos. Tarp visuomenės nuomonės apklausoje įvertintų naujoviškų dovanojimų praktikų, neužfiksuotų ankstesniuose lietuvių etnologų darbuose, atsiduria dovanų sau fenomenas, taip pat dovanų delegavimo praktika (kai prašoma vietoje dovanos skirti sumą labdarai). Įvertinta, kuris dovanojimo veiksmo polius (duoti ar gauti) palankiau vertinamas ir mėgstamas, kurie būdingiausi teiginiai atitinka respondentų nuomonę ir demografinį portretą.

Atliekant kiekybinį tyrimą, itin daug atskleidė atviras klausimas apie pirmąjį žodžio „dovanojimas“ asociaciją. Tai leido patikrinti, ar pirmojoje tyrimo dalyje dažniausiai pašnekovų minimos situacijos iš tiesų aktualios ir populiarios atsižvelgiant į reprezentatyvią statistinę imtį.

2. DOVANOJIMO PATIRČIŲ TYRIMAS

Renkant dovanojimo atsiminimus pirmasis tyrėjo iššūkis buvo rasti bendras, pasikartojančias reikšmines gijas, padėsiančias atpažinti ir jungti pasakojimus, analizuoti pastebimas paraleles. Pats ryškiausias bruožas, nulemiantis dovanos konotaciją – teigiamą arba neigiamą, – buvo dovanos intencijos išpildymo matmuo. Vienos dovanos teikia džiaugsmą, kitos neša nuoskaudą, nusivylimą ar net įžeidimą. Todėl atliekant tyrimą surinktų pasakojimų analizė dalijasi į dvi dideles reikšmines grupes.

Pirmojoje tyrimo rezultatų analizės dalyje atskleidžiamos pateikėjų ir mano pačios atpasakotos dovanojimo situacijos, turinčios teigiamą emocinę konotaciją. Tai – sėkmingai įgyvendintos dovanos, struktūriškai atitinkančios išpildyto davimo, gavimo ir (arba) atsilyginimo modelį, kurį pirmasis aprašė Maussas. Antroji grupė – neįgyvendintos dovanos, kurių sėkmingam įvykdymui sukliudė davėjo ir gavėjo nesusikalbėjimas bei kitos aplinkybės, analizuojamos plačiau. Nepavykusios, davėją ar gavėją nuvylusios, neįgyvendintos, neįteiktos ir išvis išvengtos dovanos atsiduria tarsi inversinėje reikšmių opozicijoje ir reikalauja kitaip, savitai suvokti situaciją. Antroje šio skyriaus dalyje dėmesys skiriamas ypatingam atvejui – kai dovana taip ir lieka neįgyvendinta, neįvykusi, ne dovana. Tyrimo medžiagai pasirinkau kelias skirtingas neįvykusio dovanojimo patirtis. Neįvykusi dovana – tai ne specialus terminas, o mano taip apibūdinama situacija, kuomet įprastas ir planuotas dovanos įteikimas ar gavimas neįvyksta ar yra įgyvendinamas ne taip, kaip tikėtasi. Nekėliau sau tikslo aprašyti visų įmanomų atvejų, tačiau norėjau įsigilinti, ką istorijos pasakoja apie tokį patyrimą ir jo suvokimą.

Dovanos negalimybė, ne dovana, atliekant tyrimą tapo atpažįstama kaip nepatogumo būseną, tarsi stabtelėjimas laike. Ji žymi asmeninio santykio suvokimo slinktį ir iškelia būtinybę iš naujo įvertinti patį santykį, kurį toji neįvykusi dovana turėtų reprezentuoti. O patiriamos situacijos suvokimo akimirka atlieka įreikšminimo judesį ir taip užtikrina atminties galimybę.

2.1 Įgyvendintos dovanos

Įvykusių dovanų situacijas į atskiras reikšmines grupes jungia tai, kas įvyksta dovanojant: ką veiksmo dalyviai daro, patiria, perteikia arba gauna kaip dovanas, per dovanojamą objektą ir jo perdavimo patirtį. Ryškiausi bruožai leidžia išskirti džiaugsmą teikiančias dovanas, neretai turinčias ir kitokių reikšmių krūvį. Į antrą kategoriją patenka rūpestingumą reiškiančios (ir rodančios) dovanos – čia pakliūva nemažai dovanų vaikams atvejų ir artima inversinė situacija – jau suaugusių vaikų dovanos tėvams. Prie rūpestio

dovanų pateko ir kitos situacijos, įvedančios besirūpinančiojo ir rūpesčio adresato santykį, kai kuriose jų net galima pastebėti gailestį kaip tam tikrą galios hierarchiją, kurios nepastebėtume vienas kitam lygių dovanotojų (sutuoktinių, geriausių draugų) dovanų mainuose.

Mausso aprašyta atsilyginimo situacija ypač ryški trečiajame – dėkingumo dovanų – poskyryje: jame aprašoma, kaip dovanojimas nurodo į praityje gautą kitą dovaną, paslaugą ar gėrybę. Šių dovanų gretose atsiduria ir dovanos gydytojams, kurias patys pacientai arba gydytojai apibūdina ne kaip kyšį, o kaip dovaną.

Atskiros dėmesio vertas dovanų, įteiktų sau, fenomenas (ketvirtas poskyris). Šioje vietoje itin svarbu, kad žmonės pirkinius ar kitus veiksmus būtent taip ir pavadina – dovana sau. Pašnekovų nuomone, tai gana naujas reiškinys, nes tėvų aplinkoje apie tokį elgesį niekas nebuvo girdėjęs, tačiau jis būdingas ne tik Lietuvos kultūrai: apie dovanų sau praktikas kalbama užsienio tyrimuose, ypač komunikacijos srityje (Pusaksrikit and Kang, 2008; Howland, 2010; Luomala and Laaksonen, 1999; Mick and Demoss, 1990; Sherry et al., 1995).

Penktame poskyryje aprašomas dar vienas, taip pat naujas, visuomenėje pastebimas reiškinys – prašymas vietoje asmeniškai gaunamos dovanos skirti labdarą ar paramą kokiam nors tikslui. Šią praktiką pavadinau dovanų delegavimu.

Šeštoji situacijų grupė – dovanos, padedančios išlaikyti žmonių tarpusavio ryšį; jos itin aktualios daugeliui atsidūrusiųjų nutolusiuose santykiuose erdvės ar laiko požiūriu – dovanojimo kelias tampa būdu šią skirtį įveikti. Tokį nuotolį tarp žmonių sukuria ne tik geografinis atstumas (toks kaip kita šalis), bet ir socialinė izoliacija, kuri daugelis pirmą kartą patyrė per karantiną.

Atstumas, tik ne fizinis, o asmeninis, atsiranda asmeninį santykį sujaukus konfliktui. Čia atsiduria septintojo poskyrio – atsiprašymo – dovanos, gražinančios artumą ir padedančios susikalbėti. Pastangos atkurti sutrūkinėjusius asmeninius ryšius yra santykio pokyčio veiksmas, taip pat nurodantis į praities įvykius ir skaudžias patirtis.

Paskutiniame – aštuntame – poskyryje, pavadintame „Gyvenimo dovanos“, nugulė kitapus įprastos kasdienybės ir net anapus kitų įsimintinų dovanų atsidūrusios patirtys – dovanos, žyminčios itin svarbų gyvenimo pokytį, įvykį, lūžį. Apie tokias kalbėjo ne visi kalbinti pašnekovai, tačiau tie, kurie tokias nedvejodami atsiminė, kartu papasakojo tokias dovanas nušviečiančių ypatingų gyvenimo istorijų.

2.1.1 Džiaugsmą teikiančios dovanos

Džiaugsmas, remiantis žodyniniu apibrėžimu, – didelio pasitenkinimo ir malonumo jausmas, linksnumas, laimė (LKŽe: „džiaugsmas“). Čia šalia atsiduria gana skirtingos reikšmės – malonumas ir laimė, ir galima leisti į diskusijas: ar malonumas yra laimė, ar laimė reikalauja malonumo?

Abi temos nuo pat antikinės filosofijos aptariamose pačiuose įvairiausiose kontekstuose: etikos, kultūros istorijos, psichologijos ir net holistinės medicinos. Etnologijai jos suteikia progą pažvelgti į tai, kas ir kaip teigia džiaugsmą, ar jo išvis siekiama, be to, praverti daug gilesnius kultūrinius gyvenamo, suvokiamo pasaulio sluoksnius.

Tiesa, gyvenimo džiaugsmas, kaip vertybė ar siekiamybė, gali būti pakankamai vėlyvas reiškinys. Pasak prancūzų filosofo Pascalio Brucknerio, kritikavusio Vakarų ideologiją, tik XX a. visi lyg apsėsti ėmė vaikytis malonumo ir jo pagrindu viską vertinti. Tokia ideologija praeitame amžiuje įgijo net politinę galią, o ši dėl „visuotinio ateities gėrio“ pareikalavo pačių žiauriausių aukų (Bruckner 2010: 55).

Dovanos ne vien paverčia džiaugsmą vidine būseną, tačiau ir daro jį paveikų – perteikiamą, suteikiamą kitam. Tačiau ar dovanojimas turi teikti džiaugsmą, malonumą, ar tokia yra pagrindinė jo intencija? Tikrai ne visi surinkti tyrimo dalyvių pasakojimai liudijo džiaugsmą. Būna dovanų, kurias teikiame iš pareigos, būtinos atlikti, bet nebūtinai džiuginančios. Būna dovanų, kurias žmonės teikia kaip galios, valdžios ženklą, kitus „pastatydami į vietą“. Bet būna ir džiaugsmą teikiančių dovanų, duodančių galimybę perteikti tai, kas neapčiuopiama, – džiaugsmingumo, gėrio jausmą.

Vienas iš stebinančių atliekant tyrimą kilusių įspūdžių tas, kad pasakojimuose džiaugsmo iš tiesų nebuvo daug. Įvairios patirtys liudijo skausmą, nusivylimą, nepatogumo jausmą, pareigą, norą išsisukti – šioms situacijoms skirta visa antroji disertacijos dalis. Dovanojimo ir gavimo džiaugsmas net ėmė rodytis kaip ne toks dažnas reiškinys, bent jau ne dažnesnis už nedžiaugsmingas situacijas.

Visuomenės nuomonės apklausa patvirtino šį įspūdį. Mažiau nei pusė respondentų (48 %) pažymėjo, kad jiems „vienodai malonu ir gauti, ir dovanoti dovanas“. O 31 % sutiko su mintimi, kad „ieškoti, ką padovanoti kitiems, mane vargina ir yra sudėtinga“, ir tik 17 % – su teiginiu „ieškoti, ką padovanoti kitiems, man yra malonus užsiėmimas“. Nemėgstančių nei teikti, nei gauti dovanų buvo apie 16 % Panašiai (po 15 %) pasiskirstė tie, kurie labiau mėgsta teikti dovanas arba labiau mėgsta gauti.

Į atvirojo tipo klausimą „kokia pirma mintis, idėja ar asociacija Jums kyla pagalvojus apie dovanas“ atsakymus, atitinkančius reikšmes „džiaugsmas,

gera nuotaika, staigmena, malonumas, gerai, teigiama, pozityvu“, iš viso pateikė 26 % respondentų, 14 % vardijo neigiamos konotacijos asociacijas, kaip „rūpestis, galvosūkis, kaip nesuklysti, išlaidos“. Kiti pirmąją mintį apie dovanas labiau siejo ne su emocijomis, o su įvairiomis progomis, dovanojamais objektais ar net prekybos vietomis.

Kitas iššūkis analizuojant dovanojimo džiaugsmą tas, kad žodis „džiaugsmas“ – abstrakti sąvoka, jos žmogus, apmąstydamas savo kasdieninį gyvenimą, paprastai nepasitelkia. Retai kas sako: „O, kaip mane džiugina!“, dažniau vartojama: „Patiko“, šis jausmas parodomas kitais ženklais ir net ne visada žodžiais – šypsena, ašaromis.

Kad laimė yra pernelyg taki, neapčiuopiama sąvoka, pabrėžia ir laimės, kaip būtinojo visuomenės siekio ir gėrio sąlygos, koncepto kritikai (Leontiev 2012). Todėl analizuodama patirčių pasakojimus ieškojau, kas dovanojant padeda atpažinti džiaugsmą, jo reikšmę, raiškos formas.

Vienas iš tokių požymių yra pati atmintis – tai, ką žmonės atsimena ir mano esant verta papasakoti. Pačioje kalboje vienas dažnesnių žodžių, įsprūstančių į neformalius dialogus, – apibūdinimas „patinka“. Patikimo, pasitenkinimo būseną žmonės prisimena su šypsena ir paprastai labai noriai apie ją pasakoja. Tai akimirkos, kuriomis gera dalytis net su nepažįstamaisiais.

Dovanojimo džiaugsmas

Aš jeigu ieškau, tai ieškau iš tikrųjų – kiek sugebu, aišku. Aišku, būna ir laiko klausimas. Va čia buvo draugam kažkokie dalykai – galvoju, geriau nieko negu kažkas atsitiktinio. Bet tas atsitiktinis – kartais jau ir nerimas pradeda imti, nes jau reikia turėti, o dar nieko neturi. Bet aš laiko skiriu išvaikščioti. Kažką pamatau, paskui kažkas susijungia. Kažką nuo manęs kažkam – ir dar tokių truputį papildomą mintį, kodėl nuo manęs. Taip norisi. Todėl taip pasivaikštau ar pagalvoju gerokai. Bet man tai patinka: aš noriu, kad jei jau siunti ar veži, ar kažką dovanoji, kaip ir visa kita turbūt, – jei gamini valgyt, tai juk nori, kad būtų skanu. Man patinka galvoti apie tai, ką aš norėčiau [padovanoti], apie tas visas sąsajas, kas juokinga, kas rimta, apie ką šnekėta, apie ką gyvenimas, – tada į tą pusę savo dovaną ir kreipi. Arba į ką tu norėtum nukreipti, ką parodyti. Tas tai man smagu. Kažkokiose ribose – tos ribos nėra begalinės, bet kažkaip susigalvoja.

Dovilė, 48 m.

Taip apie dovanojimo džiaugsmą pasakoja kalbinta Dovilė: jos pasakojimo fragmentas itin ryškiai atspindi dovanos ieškojimo džiaugsmą. Rūpestis, rūpinimasis, galvojimas apie tai, koks yra kitas žmogus, jai teikia džiaugsmą, todėl ji neskuba, skiria tiek laiko, kiek reikia. Pasakojime atpažįstamas noras dovanai suteikti daugiasluksnę reikšmę – ir kad ji būtų pagal žmogų, ir kad

pagal davėją (kad būtų „nuo manęs“), ir dar pridėtinę, simbolinę vertę. Taip dovana tampa daugialypio identiteto ženklų – atskleidžianti išskirtinumą ir kartu jungianti.

Kalbėdami apie žmonių santykius, mes ne visada įvardijame juos siejantį ryšį, – iš tiesų jis daugiasluoksnis, tai visas gijų tinklas, kuriame pinasi praeitis ir ateitis, gerai pažįstamas žmogus ir stebinanti naujovė, davėjas ir gavėjas, estetinis ir vertybinis tikslai. Dovilės pasakojime dovana yra dviejų žmonių ryšį atspindintis ir kartu jį kuriantis, formuojantis veiksmas.

Dėl tų dovanų – tai eini, nuperki, ir kažkaip taip būdavo, kad neapmąstai tos savo dovanos. Svarbiausia man buvo tas, kad reikia, reikia, reikia. Po to, su laiku, atsirado visiškai kiti kriterijai ir kiti mano norai. [Dabar] aš žiūriu, kuo žmogus domisi, kas jam labiau imponuoja, kas jo namie – ką renka ar kokį hobį turi. Tai priklauso nuo to, kuo tas žmogus gyvena. Tada jau, kai tai žinau, vis tiek norisi padaryti, kad jam būtų malonu. Kad galėčiau jam įteikti tokį malonumą, kad ir jisai apie mane prisimintų per tai, jog dovanėlė jam tiko, o ne per tai, jog gavo, padėjo arba ji nereikalinga. Tada tai nesuteikia tokio malonumo, tokios šilumos. O dabar tai galvoju visada taip, kad dovana su prasme būtų, kad kažką nešty, kad būtų faina, miela, reikalinga. [...]

Ir dar man labai visada norisi, jeigu aš dovanuoju, kad ir man ta dovana būtų miela. Aš neatsispiriu nuo to, kad padovanuoju – ir gerai. Ta dovana turi pirmiausia man patikti. Kad ir sau tokią pat pirkčiau, ir aš džiaugčiausi. Todėl taip abipusiai galvoju – apie tą žmogų, bet kad ir man norėtųsi, kad nešty tokį gėrį, kad ir man ji patiktų. Aš tada su malonumu einu ir dovanuoju, nes žinau, kad ir man patinka.

Liucija, 62 m.

Liucija savais žodžiais beveik suformuluoja džiaugsmą teikiančios dovanos apibrėžimą: gera dovana pirmiausia turi patikti dovanotojui ir džiuginti jį patį, o per kančią kito žmogaus nepradžiuginsi. Liucijai ši dovana turi būti nukreipta į gavėją – byloti ne apie ją, bet apie kitą, ir kartu jungti – patikti ir jai, ir gavėjui.

Suteikiamą malonumą ji palygina per priešybę – jeigu žmogus pasidėjo ir pamiršo („ji nereikalinga“), tai jau ne tai. Įdomu, jog tai, kas „reikalinga“, kartu reikalauja laiko: reikalingumas, parankumas yra nuolatinė, pastebima, aktuali būseną. Nereikalingas daiktas pražūva į nebūtį ir užmarštį.

Atmintis pašnekovei yra kertinė vertybė („kad jis mane prisimintų“) – taip dovana pratęsia jos pačios būtį, buvimą šalia, nuolatos ir daug – keliais reikšmių sluoksniais (ir faina, ir miela, ir reikalinga, ir dar kažką reiškia). Negana to, dovanojimo kaitą („kažkaip taip būdavo“) moteris pateikia kaip savo pačios brandą, asmenybės raidą, kitaip tariant – per mainus augančią vertę.

Gavimo džiaugsmas

Džiaugsmingų dovanų kontekste noriu įterpti pasakojimą apie džiaugsną, kuris buvo suteiktas, bet ne duodančiojo, o tik gavėjo rankose.

Ėjom kartą su jaunėliu (5 m.) į mokyklą pasiimti vyresniojo brolio (8 m.). Mažasis bėgo tekinas, rankoje laikydamas ką tik nusipirktą naują žaislą – mažą mašinytę, kokių namie turėjo gal šimtą. Jis ją gavo gal kad mane lydėjo į parduotuvę – jau nebepamenu tiksliai kodėl. Ir taip lėkdamas koridoriu ten susitiko savo brolių ir visas džiaugsmingai besididžiudamas ištiesė grobį:

– Kęstuti, žiūrėk!

– Aini, ačiū, čia tu man atnešei dovaną, nes šiandien mano gimimo diena?

Ainis akimirka sustingo ir virpančiu balsu ištarė:

– Taip...

O tada pasikūkčiodamas puolė man į glėbį ir verkė taip gailiai, kad būtų sugraudinęs net šalčiausią sielą šioje žemėje. Tada labai tyliai prisipažino:

– Aš... aš... jam padovanojau... tą mašinytę, bet aš nenorėjau....

Kęstutis visas laimingas gyrėsi nauja mašinėlė klasės draugams. O į tylų mano klausimą „gal paskui pasidalinsi ir su broliuku?“ kategoriškai atsakė, kad ne, gi čia jo.

Nebepamenu, kaip tąkart malšinau mažojo ašaras, greičiausiai nelabai pedagogiškai ir ką nors mainais prižadėjau, gal net dar vieną naują mašinėlę, bet vakare jau nė vienam jos neberekėjo: broliai dūko ir pešėsi dėl kažko kito laukdami, kol sveikinti Kęstučio į svečius ateis seneliai.

Rūta, 38 m.

Vaikų istorija susijusi su dovana, tokia tapusia netyčia ir suteikusia tokį didelį džiaugsną gavėjui, kad jo nevalia buvo atimti. Ši stebėta patirtis mane giliai sukretė ir atskleidė, kaip giliai kultūroje yra įrašytas davimo ir gavimo suvokimas, pirmenybė kito džiaugsmui, nors tai ne kasdien pavyksta pastebėti. Kaip netyčinė dovana, taip ir vyresniojo brolio džiaugsmas dėl gimtadienio dovanos buvo spontaniškas ir neplanuotas – mažasis nešėsi mašinėlę sau ir buvo visai pamiršęs brolio gimtadienį. Galbūt tokia užmarštis galėjo reikšti ir kaltės jausmą, kurį reikėjo kažkaip atpirkti? Be to, broliai niekad nedovanodavo dovanų vienas kitam – paprastai tai būdavo tėvų ir į svečius pakviestų draugų pareiga. Tačiau tąkart vyresniojo džiaugsmas ir ypatinga proga mažajam tapo brangesni už jo paties liūdesį – o jis turėjo vos akimirka priimti sprendimui. Situacija dar labiau stebina žinant, kad abu broliai peštukai ir įprastai toli gražu nelinkę dalintis.

Praėjus geriems penkeriems metams mažasis brolis vis dar prisiminė tą nutikimą ir savo poelgį aiškino taip:

Aš buvau labai mažas ir neprisiminiau jokio kito brolio gimtadienio, tik savo, todėl pagalvojau, kad čia jo pirmasis gimtadienis gyvenime, tai padovanojau. Bet labai nenorėjau duoti...

Pirmasis gimtadienis, pasirodo, yra tas, kurį prisimename, nes iki tol, be reikšmės ir be vietos atmintyje, pasaulis neegzistavo. Ir pirmą kartą sąmoningai dalyvaudamas tokiame įvykyje nė už ką negali suklysti, nes gerai žinai, kaip tave patį sveikina per gimtadienį.

Ši istorija privertė susimąstyti, ar džiaugsmas gali būti perteiktas gavėjui, jei duodama be džiaugsmo. Kita vertus, pats dovanojimo džiaugsmas ir to džiaugsmo perteikimas kitam žmogui įmanomas tik dėl ryšio, dovanojant sujungiančio žmones. Būtent tada dalijimasis kelia džiaugsmą tiek davėjui, tiek gavėjui. Šis ryšys neišvengiamas – jis yra, net jei ką tik užmegztas arba iš naujo įreikšmintas čia pat, teikiant dovanoją. Liūdesys netekus mašinelės sugražina prie Liucijos pasakojimo apie tai, kad gera dovana turi būti tokia, kurios gaila, nes norėtum pasilikti ją sau. Nenorėdamas duoti, bet įteikdamas dovana mažasis suprato, kad dovana brangi ir savo buvimą išplečia iš vaikiškojo „būti sau“ į suaugusiems būdingą ir iš jų išmokstamą „būti kitam“.

Kalbant apie fragmentišką ankstyvos vaikystės atmintį ir joje užsilaikanti džiaugsmą, įdomu, koks jis gali būti kūniškas, prisimenamas būtent per juslinius pojūčius – pavyzdžiui vien tik skonį. Antai režisierius Karolis Kaupinis daugiau kaip prieš 30 metų, būdamas ketverių, dalyvavo „Dainų dainelėje“. Interviu „LRT“ jis teigė, kad prisiminimuose paties konkurso beveik nelikę, tačiau geriausiai įstrigo po renginio gautos dovanos:

Atsimenu tik tokius blyksnius, atsimenu šviesas Operos teatre. Yra tokie žemės riešutų skonio šokoladukai ir visai neseniai jį valgydamas galvoju, kad kažkur man šitas skonis jaustas. Prisiminiau, kad po koncerto visiems padovanojo dviaukštes saldainių dėžes ir buvo labai skanus antras aukštas. Tada Lietuvoje dar niekas neturėjo ir tai buvo pirmas kartas, kai aš paragavau tų žemės riešutų skonio saldainių. Tai čia turbūt pats ryškiausias atsiminimas iš „Dainų dainelės“.

Karolis Kaupinis (LRT televizijos laida „Labas rytas, Lietuva“, 2020)

Dar vienas pasakojimas atskleidžia svarbų džiaugsmo dėmenį, nurodanti į gautą dėmesį. Paklaustas apie pačią įsimintiniausią dovana, Aurimas papasakojo apie buvusios pirmosios žmonos dovana. Su tuo žmogumi keliai vėliau išsiskyrė, tačiau tai neužtemdė džiaugsmingo prisiminimo ir branginamos dovanos:

Tai buvo kelionė žieduoti paukščių. Iš [pirmosios] žmonos. Tai buvo gimtadienio dovana. Bet tai, ko gero, buvo vienintelė dovana, orientuota į mane, nes visos kitos

buvo orientuotos į jos pomėgius, kad tipo pasukti ir mane į tą patį. Knygos dažniausiai – tokios, kurių aš neskaityčiau, nes man neįdomu. Na, bet, tipo, iš pagarbos tai perskaičiau. Ai, bet čia tai buvo mūsų santykių reikalai, nes ji visada galvojo, kad aš „žemesnės kastos“.

Aurimas, 38 m.

Ši istorija atskleidžia ir dovanos nukreiptumo svarbą: kam ji skirta – ar ji susijusi su davėju, ar su gavėju? Būtent šis nukreiptumas parodo tikrąją rūpesčio, kitaip – intencijos, kryptį. Visas pasakojimas kupinas nusivylimo – visos kitos dovanos nuvylė, galiausiai nutrūko patys santykiai. Tačiau kartu jie išliko atmintyje kaip pati įsimintiniausia (ypatinga) dovana.

2.1.2 Rūpesčio dovanos

Šiame poskyryje siekiama suprasti, ką reiškia dovanos, teikiamos patiems artimiausiems žmonėms, siejamiems rūpesčio santykio, – tėvų vaikams ir vaikų tėvams. Pirmoji žodyninė rūpesčio reikšmė – tai *dėmesys, veikla, skirta kieno nors gerovei, globai; pastangos ką atlikti*, o antroji ir trečioji turi ryškia negatyvią konotaciją: *nerimą kelianti mintis, reikalas ar dalykas; susikrimitimas*, dar stipriau – *vargas, sunkumas, bėda*. Atitinkamai rūpestingas yra arba tas, *kuris uoliai rūpinasi kuo, stengiasi padėti, atidžiai ką atlikti*, arba *apimtas rūpesčių, susirūpinęs, susikrimitęs* (eLKŽ: rūpestis).

Tai, kad tėvų ir vaikų ryšys steigia ne tik davėjo ir gavėjo, bet besirūpinančiojo ir asmens, kuriuo rūpinamasi, vaidmenis, išaiškėjo atliekant tyrimą. Čia pasirinktas kalėdinių dovanų kontekstas – tai pats intensyviausias metas, pateikėjų pasakojimuose gausus prisiminimų apie rūpinimąsi artimaisiais ir iš jų gaunamą dėmesį. Šią šventę ir per ją gaunamas dovanas minėjo visi iki vieno nestruktūruotų interviu metu kalbinti pateikėjai, o jų pasakojimuose pynėsi vaikystės ir dabarties prisiminimai.

Pagrindinis tyrimo objektas – pasakojimų analizė, tačiau Kalėdų dominavimą dovanų kalendoriuje paliudijo ir kiekybinis tyrimas, atliktas jau po nestruktūruotų interviu ir skirtas pasitikrinti išvalgas reprezentatyviu mastu. Mano suformuluota ir „Spinter tyrimai“ 2021 m. sausio mėnesį atlikta visuomenės nuomonės apklausa, apėmusi visą Lietuvos teritoriją (1013 šalies gyventojų, 18–75 m.), be kita ko, siekė atskleisti ir dovanų keliamas asociacijas: „Kokia pirma mintis, idėja ar asociacija Jums kyla pagalvojus apie dovanas?“ Apibendrinant požiūrį į dovanas matyti, kad 15 % apklaustųjų dovanos asocijuojasi su Kalėdomis, 11 % – su džiaugsmu, gera nuotaika ar staigmena, dar 11 % – su rūpesčiu, galvojamu ką nupirkti, kaip nesuklysti, 9 % – su malonumu, o 7 % – su naudingomis, praktiškoms dovanomis. Su Kalėdomis dovanas dažniau siejo žemesnį išsilavinimą įgiję respondentai. Su

malonumu – moterys ir aukštesnį išsilavinimą įgiję respondentai. Be to, beveik pusei apklaustųjų (48 %) buvo vienodai malonu gauti ir dovanoti dovanas. 31 % sutiko, kad ieškoti, ką padovanoti, vargina ir yra sudėtinga, 29 % dovanas dovanuoja tik per svarbiausias šventes, 21 % kartais dovanų padovanoja ir sau, o 17 % mano, kad ieškoti dovanų – yra maloni veikla.

Kad Kalėdos yra intensyviausias dovanų teikimo laikotarpis visame Vakarų pasaulyje, atskleidžia ir „Google“ pateikta statistika. Pavyzdžiui, tarp anglakalbių paieškų, susijusių su raktažodžiu „idėjos“ (*ideas*), kombinacija „kalėdinių dovanų idėjos“ 2011–2020 m. vidutiniškai tris ar keturis kartus lenkia raktažodžius „gimtadienio dovanų idėjos“ ir net aštuonis kartus – vedybinių sukakčių dovanų idėjų paieškas (Rennie, Protheroe 2020).

Be abejonės, kalėdinė aplinka ir vaikų bei tėvų santykiai nėra vienintelė situacija, kai dovanojimas lydi rūpesčio santykį, tačiau šis kontekstas itin charakteringas. Čia analizuojamo atrinkti interviu ištraukų tekstai skirtingi, tačiau juos vienija bendras šventinis metas, vaikystės ir jau suaugusio žmogaus prisiminimai.

Vaiko atmintis: „Ir, aišku, tu bijai užmigti“

– Iš tikrųjų man nedaug metų buvo [vaikystėje] tada ir aš suprasdavau, kaip ten viskas buvo sudėtingai: ten tas Kalėdas kai visi švenčia, bet niekas negali pasakyti, kad švenčia, nes visur dūmai rūksta; dujos nedega, nes visi kepa, visi viską daro namie, nes negali nieko nusipirkti. Ir kiek ten rūpesčių, ir kaip per naktis kažką bando [ruošti], ir dar reikia į darbą eiti, nesgi Kalėdų nėra, tai ir laisvų dienų nėra, svečių ateina ir reikia viską pasiruošti, kad viskas būtų gražu, dar kažkas nakvoja – ir taip toliau. Toks didelis renginys, o tu [vaikas būdamas] matai, kaip visi pervargę bėgioja, matai iš tėvų veidų, kad viskas jau – vos vos. Ir aš bijodavau jau tą Kalėdų rytą, kai prabundi (paskui jau taip anksti neprabudavau). Kai mažytė buvau, tai nebėgdavau žiūrėti po eglutę, laukdavau kol visi atsikels, nes labai bijodavau to momento, kad aš išeisiu pažiūrėti ir tada tėvai atsikels, ir jie turbūt nespės nueiti ir padėti [dovanų], nes netyčia užmigs, paskui prabus, susijaudins ir bus labai nepatogu. Aš galvojau – nereikia šito. Ir paskui, kai jau ateidavo, sako: ar matei, kad tau Kalėdų Senelis atnešė [dovanų], – sakydavau – nemačiau, ir jau tada einu pažiūrėti. Nes nu kam daryti nepatogumą, aš akivaizdžiai neprisimenu, kad kada būčiau Kalėdų Seneliu tikėjusi, kažkaip praslydo jisai, bet aš puikiai matau, kad jie [suaugusieji] visiškai krenta miegoti ir tikrai gali nespėti, kodėl juos dar statyti į nepatogių padėtį, kai jie jau ir taip iš paskutiniųjų [stengiasi]. Kažkaip tas jausdavosi, kad tas sudėtinga ir ko čia nesuprasti.

Dovilė, 48 m.

Šis pasakojimas primena, kad mes, suvokdami save kaip Aš, visą gyvenimą liekame tas pats Aš ir mūsų patirtyje nėra skirties tarp vaiko ir suaugusiojo gyvenimo. Ta skirtis apčiuopiama tik iš išorės – kaip jie (suaugusieji), gyvenantys kitą gyvenimą negu juos stebintis Aš. Šis trumpas pasakojimas per vaiko patirtį atskleidžia ir dvilybę rūpesčio (kaip pastangų ir kaip nerimo) sampratą, užkoduotą mūsų pasaulėjautoje ir užfiksuotą žodyne.

Šiuolaikinėje lietuvių kultūroje, kurios istorines patirtis atskleidžia ir pasakojimo ištrauka („visi švenčia, bet niekas negali pasakyti, kad švenčia“, „negali nieko nusipirkti“), rūpinimasis kupinas meilės ir kančios. Suaugusiųjų („jų“) pasaulis kupinas nuovargio figūrų („viskas buvo sudėtingai“, „dūmai rūksta, dujos nedega, nes visi kepa“, „laisvų dienų nėra“, „visi pervargę bėgioja“, „visiškai krenta miegoti“, „jie jau ir taip iš paskutiniųjų“) ir vaikui tai kelia tikrą siaubą („aš bijodavau“), bet ne dėl savęs – dėl vyresniųjų. Matydamas suaugusiųjų vargą, vaikas labiausiai pergyvena dėl jų, todėl deda pastangas jokia būdu nesugriauti tėvų kuriamo pasaulio, net jei nepavyktų visko iki galo išpildyti. Kyla įspūdis, kad tėvai šventės šurmulyje nuduoda Kalėdų Senelio buvimą dėl vaiko, kuris jiems – svarbus, gal net esminis šventės dalyvis, todėl pasakotoja, nupiešdama to meto Aš paveikslą, parodo, kaip, puikiai viską suprasdama, stengėsi šio vaidinimo nesugadinti.

Šiame pasakojime itin ryškus patirties jusliškumas – galima net užuosti silpnai degančią dujinę viryklę ir tirštą orą, kai „visi kepa“, svečių bruzdesį ir ne kartą paminėtą nuovargį, tiesiog laužiantį prie miego. Vaiko pastangos rūpintis tėvais šiame pasakojime yra beveik antžemiškos – „*taip anksti neprabusdavau*“, tarsi jis bandytų bent trumpam sustabdyti savo egzistenciją ir taip laimėti tėvams laiko, kad jie spėtų pasiruošti tam, dėl ko stengėsi – taip pat ir dėl paties vaiko. Prieš leidžiantis į atidesnę analizę, svarbus ir šios istorijos tęsinys:

– *Paskui tai jau aš būdavau Kalėdų Senelis, kai paaugau, tai tiesiog visiems nupirkdavau dovanas. Aš buvau tas, kuris atsako už tai, kas po eglute. Ir, aišku, tu bijai užmigti.*

– O kodėl jūs buvote tas žmogus?

– *Nes aš vyriausia buvau, ir ten jei tėvai ruošdavo kažką, gamina kažką, tai aš – tas, kuris važinėju į miestą, dar kažką galiu sugalvoti, rasti, – aš būdavau atsakinga, ir viskas. Aš sau gaudavau kažkokią dovaną tiesiog atskirai, o visa kita šeimos dalis – aš padengdavau.*

Ir vieną kartą esu važiavusi. Aš pradėjau mokytis Vilniuje, mes ten nuomavomės pusę buto. Ten kokia 90-ų pabaiga. Ir taip viskas buvo – ir šalta, ir sunku, ir į Kauną grįžti, visi juda, visi žmonės bruzda, ir aš tada buvau atsakinga už dovanas, buvo brolis su sese pakankamai maži. Ir aš kažkaip grįžtu [į Kauną] ir suprantu, kad dovanos tai liko Vilniuje. Ir negaliu jiems pasakyti: palauk, už savaitės atvešiu, jie nedideli, jie

per maži suprasti, kam juos įveltį į kažkokius rūpesčius, kad čia kažkas kažko nespėja. Tai ką – sėdau į autobusą, važiuau į Vilnių tos dovanos, pagalvojau, kad pajėgsiu dar kartą suvažinėti. Ir vėl ten kažkur į Lazdynus transportu nuvažiuoju, broliui buvau nupirkusi iš tų pinigų, kuriuos aš pajėgiau, buvo toks kamuolys lyg futbolo raštais – toks gražesnis. Nebuvo tikras odinis, bet į tą pusę ir brolis buvo pakankamai mažas, kad jam tiktų. Ir aš iš tikrųjų labai ieškojau tų dovanų, kad jos nebūtų ten kažkokios labai didelės, bet kad būtų išskirtinės, kiek mano pajėgumai leido. Ir kažkur išieškojau tą kamuolį: labai džiaugiausi, atvažiuoju į tą [butą] Lazdynuose, atidarau duris – o jis pradurtas. Kažkas pradūrė. Gal kaip bendra erdvė gyvenimo, kažkas gal spyrė kur nors, pažaidė – kiauras. Ir visa ta mano kelionė į Vilnių ir atgal – nieko verta, o tu baisiai pavargęs iš esmės nuo to viso važinėjimo ir jaudinimosi, kiek tų pastangų įdėta. Ir kažką turėjau sugalvoti po to, suktis iš padėties, kažką kitą gauti vietoje to kamuolio, ir gauti nebuvo [lengva]. Aš to [kaip išsisukau] jau nebeprisimenu, bet prisimenu tą vaizdą kamuolio, kai ir pats jėgų neturi, ir tas kainuoja, ir jėgų, ir laiko.

Dovilė, 48 m.

Šis pasakojimo tęsinys atrodo lyg vaidmenų inversija – tas pats pasakotojas Aš perima ritualinį Kalėdų Senelio vaidmenį ir jau, užuot bijojus per anksti pabusti, bijoma priešingo dalyko.

Antrajame pasakojimo epizode, jau kitame laike, rūpesčių našta, lėkimas, laiko trūkumas ir pustuštės parduotuvės dabar yra pasakotojos rūpestis – ne jų, bet Aš ašyje. Inversiškas dabar ne tik gavėjų ir davėjų vaidmuo – pasikeičia ir erdvės mastelis. Vaiko pasaulyje mergaitė yra centre, namuose, o visi rūpesčiai sukasi aplinkui namų erdvę. Suaugus pasaulis tampa didelis (jau ne tarp skirtingų kambarių, bet tarp Vilniaus ir Kauno), kupinas nuovargio ir iššūkių, bet net pradurtas kamuolys negali tapti kliūtimi išpildyti rūpinimosi artimaisiais misiją. Moteris neprisiminė, kaip tiksliai išsprendė problemą, bet be dovanų jaunesnieji vaikai neliko. Dovanos tiesiog negalėjo nebūti. Ir tai buvo įsisąmoninta kadaise buvusio, jau užaugusio vaiko, anuomet labai puikiai suvokusio, kad tėvai netyčia gali nesuspėti ar dovaną pamiršti, tačiau nevalia leisti, kad taip nutiktų.

Užmaršties linija čia taip pat inversiška: vaikystėje mergaitė labiau už viską bijojo, kad tėvai gali netyčia per visus rūpesčius užmiršti dovaną. Paradoksalu, tačiau suaugus nutinka kaip tik taip: ji pati pamiršta dovaną kitame mieste. Užmarštis čia veikia ne kaip aplaidumas ar nerūpestingumas, o kaip būdravimo priešingybė, lyg miegas. Miegą tiek vaikas, tiek suaugusieji bando įveikti, užmarštį irgi, tik ši ne visuomet paklūsta sąmonės pastangoms.

Miego tema svarbi abiejose pasakojimo dalyse. Miegas, kaip ir rūpestis, randasi aplinkoje, kur tu saugus, ramus, kažkas tave saugo, bet taip pat miegas – nuovargio ir nebegalėjimo tęsti veiklos būseną, kai reikia stabtelėti ir pailsėti. Pasakojime apie vaikystę vaikas miega ir stengiasi miegą pratęsti, kad

tik „per anksti neatsikeltų“, o suaugusiojo vaidmenyje miegas ištinca kaip nuovargis, jo vengiama.

Egzistencinė miego reikšmė nukelia į pačias fenomenologinės filosofijos šakas, prie Aš ir Kitas bei Aš ir Kitas Aš analizės. Anot Emmanuelio Levino, sąmonė dalyvauja būdravime, tačiau jis taip pat klausia, „ar tikrosios sąmonės prasmės nesudaro buvimas budriam, parentas miego galimybe; ar Aš faktas nėra galia išeiti iš beasmenės būdravimo situacijos“ (Levinas 2017: 25). Galimybė užmigti – tai galimybė sugrįžti kitapus būdravimo ribų. Tokią galią miegoti Levinas vadina „sąmonės paradoksu“ ir tam pasitelkia hipostazės terminą, žymintį perėjimą nuo veiksmožodinio įvykio prie daiktavardinio esinio. Tad „egzistuojančiojo ryšį su savo paties egzistencija parodo ne mąstymas, bet nuovargio, tingumo būsenos, kai galima pajusti pačios egzistencijos svorį“ (Saldukaitytė 2013: 42). Taip ne tik per patirtį atpažįstamas įvykio laikas, bet pats laikas ir yra patirtis.

Bet Levinas eina toliau ir kvestionuoja laiko kaip patirties sampratą: „Laikas gali nurodyti ir kitą santykį tarp egzistavimo ir egzistuojančiojo. Tai laikas mums vėliau pasirodys kaip tas pats mūsų santykio su Kitu įvykis, sudarantis galimybę mus nuvesti į daugybinę egzistenciją ir peržengti dabartinę monistinę hipostazę“ (Levinas 2017: 27–28). Kaip rašo šią Levino ištrauką analizavęs Dalius Jonkus, „Levinas ieško tokių kolektyvinio pliuralumo formų, kurios keičia tradicinę asmens tapatybės ir kolektyvumo sampratas“ (Jonkus 2018). Pasak jo, laiką Levinas traktuoja ne kaip uždarytą paskirų monadų vienatvėje, bet kaip jų intersubjektyvų sąryšingumą.

Pačiame mano analizuojamame patirties pasakojime laikas neatsiejamas ne tik nuo erdvės, bet ir nuo sąmoningumo (būdravimo) bei jo priešingybės (miego būsenos). Jonkus, aprašydamas miego ir mirties paraleles Levino filosofijoje, pastebi mąstymo judesį, nutolstantį nuo tradicinėje filosofinės priešpriešos tarp būdravimo-patyrimo ir miego kaip sąmoningumo paneigimo (Jonkus 2009: 107–119). Vietoje to Levinas iškelia miegą kaip nerefleksyvią patirtį ir refleksyvios patirties sąlygą. Pabudimas čia žymi perėjimą nuo anoniminės patirties savaiame suprantamumo prie asmeniškios patirties akivaizdumo. Miegas, tarsi nesąmoningumo pasireiškimas pačioje sąmonėje, tampa Kito Aš galimybe.

Moters pasakojime Aš akistata su miegančiu Aš tampa būtina norint išlaikyti santykį su jais – artimaisiais, – įmanomą tik sąmoningoje, refleksyviojoje patirtyje. Tiesa, vaikystės pasakojime miegas padeda apsaugoti santykį su suaugusiais, kad netektų jų užklupti nepasiruošusių, o suaugusiojo pasaulyje miegas išnyra kaip grėsmė per anksti sustoti ir neišpildyti lūkesčio.

Ir viename, ir kitame pasakojime dovanos atsiduria rūpesčių centre. Tėvai, greta visų darbų, deda vaikui dovaną po egle, o jau suaugusi pasakotoja ryžtasi kelionei į kitą miestą ir atgal vien dėl dovanos, svarbesnės už visus rūpesčius. Ir taip atsitinka dėl begalinio rūpesčio jausmo: mergaitė, kuriai tėvų nuovargis buvo svarbesnis už gaunamą daiktą, suaugusi tampa žmogumi, kuriam dėmesys tėvams ir šeimai (jaunesniems broliams ir seserims) yra svarbesnis už pačią save, net jei reikalauja daug jėgų. Tai dar kartą primena Derrida analogiją, kad įteikti dovaną reiškia „duoti laiką“, o tai tolygu „duoti gyvenimą“, o atiduoti gyvenimą reiškia „duoti mirtį“ (Derrida 1992a). Mirtis, šiame pasakojime atpažįstama kaip miegas – kaip ne-būtis, ne-laikas, neveiksmas, – dalyvauja mainų grandinėje: Kalėdų dovanos pasakotojos šeimoje atkeliauja naktį, kai visi miega ir gyvenimas nevyksta. Tačiau svarbu, kad norint tai įgyvendinti, kažkas turi nemiegoti naktį, pasirūpinti dovanomis ir jų teikimu.

Galiausiai dar kartą grįžkime prie baimės – kokia ji buvo vaikystėje ir jau suaugusiosios patirties. Fenomenologinėje filosofijoje baimė gretinama su egzistencine mirties baime. Iš lietuvių filosofų į šį klausimą vienas pirmųjų gilinosi Jonas Repšys: anot jo, haidegeriškasis mirties baimės fenomenas atitinka žmogaus „moralinį-psichologinį kelią“, įgalinantį realizuoti buvimą pasaulyje per tokius egzistencinius modusus kaip kaltė, sąžinė ir ryžtas (Repšys 2014: 54–72). Ryžto būseną, atpažįstama ir iš mažo vaiko sprendimo „dar nesikelti“, ir iš suaugusiojo pastangų įveikti erdvę, tirpstantį laiką ir net miegą, priklauso kraštutinėms egzistencijos galimybėms, siejamoms su „baimė, išaugusia iš rūpesčio, mirties neišvengiamybe“. Mirties baimės akivaizdoje ryžtas Heideggeriui tampa „pranokstančiu ryžtu“, garantuojančiu galėjimą būti savimi (Repšys 2014: 68). O anot Arvydo Šliogerio, „baimė yra akistata su niekiu, kuris suvokiamas kaip beribė tuštuma, glūdinti kiekvieno fenomeno gelmėje“ (Šliogeris 2011: 126–127). Įdomiausia, kad abiejuose pasakojimuose – tiek apie vaikystę, tiek jau suaugus – baimės objektas (kas nutiktų nesėkmės atveju) net nėra įvardijamas. Tai atskleidžia pasakojančiosios santykį su ją supančiu pasauliu: jis suteikia pamatą paties Aš buvimui.

Tėvų atkaklumas: „Nieko mums nereikia“

Vaidmenų inversiją tarp tėvų, besirūpinančių vaikais, ir vaikų, besirūpinančių tėvais, galima pastebėti daugelyje pateiktųjų pasakojimų. Štai dar vienas:

– Pirmoji mintis [pagalvojus apie dovanas] – Kalėdos. Pirmoji asociacija – tai mes, būdami vaikai, su broliu, kai gaudavome kalėdines dovanas – aišku, nuo Kalėdų

Senelio. Ir nebuvo jokio ryšio su tom dovanom ir tėvais, bet buvo ryšys, kad Kalėdų Senelis jas atneša ir mes rasdavom po egle. Ir tai vyko ganėtinai ilgai, man atrodo, aš jau mokiausi mokykloje, o brolis buvo septyneriais metais jaunesnis, tai dar darželinukas, – pakankamai ilgai gaudavom tas dovanas. Bet po to aš supratau, iš kur vėjas pučia, ir mes su broliu tas dovanas dar prieš Kalėdas namie patikrindavom – kas ką gaus. Tokia pirmoji asociacija.

[...]

Jo, mes dabar su broliu Kalėdom irgi bandom tėvams kažką dovanoti ir tai yra labai sudėtinga, kadangi jiems niekad nieko nereikia, tai yra literally – nieko nereikia, bet mūsų dovanos yra labai konkrečios ir labai neromantiškos. Sakykim, dabar kalėdinė dovana buvo kompiuteris, nes buvęs kompiuteris užlūžo. Tai tos dovanos tokios, nu, labai... Arba matom, kad ko nors tikrai reikia, ir tada mes susimetam, kažkokį virtuvės daiktą perkam – labai labai konkretų daiktą, kuris ir taip reikalingas, kurį ir taip būtume nupirkę, bet mes pritraukiam prie Kalėdų ir tai pavadinam kalėdine dovana. Tai tas labiau, matyt, tėvams praeina, nes jie taip labai... Jiems nepriimtina, kad vaikai jiems ką dovanų, – ne tai kad dovanotų, bet pirktų. Su dovanom viskas tvarkoj, bet jie laikosi, kad turi būti tėvai vaikams, o ne vaikai tėvams, – tokia sistema.

– Praktiškai vienintelis būdas kažką nupirkti, kad jie paimtų?

– Jo, jo, kad jie paimtų – tai jie ir taip paimtų, bet jie lengviau paima kalėdinę dovaną. Ir tada, aišku, laksto, nu tai ko jums reikia. Šiltas tapkes – aš visą laik [sakau] ir po to, po metų, jos visą laik suplyšta ir išmetu. Man labai tinka.

Edvinas, 48 m.

Ši istorija skiriasi nuo Dovilės patirties: vaikai, maži būdami, net gana ilgai tiki Kalėdų Seneliu ir dovanų su tėvais nesieja. Tiesa, jau vėliau, išsiaiškinę tiesą ir viską išsniuokštinę, mielai toliau žaidžia tėvų inscenizuojamą ritualinį žaidimą ir neišsидуoda žinantys, kas tas Kalėdų Senelis. Suaugus vaidmenys pasikeičia: dabar jau vaikai rūpinasi dovanomis tėvams, ir prireikia to paties ritualo (Kalėdų), kad galėtų tėvams įsiūlyti pagalbą ir rūpestį, nupirkti „konkretų daiktą, kuris ir taip reikalingas“, antraip tėvams bus nepriimtina.

Toks vengimas gauti dovanas įveda tam tikrą hierarchiją: rūpesčio dovanas teikia tas, kuris rūpinasi kitu, o rūpestis reikalingas silpnesniam, mažesniam, turinčiam mažiau galių negu besirūpinantysis. Todėl tėvams visą laiką „nieko nereikia“, jie niekaip nenori užleisti savo kaip besirūpinančiųjų pozicijos ir patys kasmet parūpina bent jau „tapkes“ dovanų. Prašydamas iš tėvų vien šlepečių, vyras ir pats atkartoja tėvų elgesį, pakartoja, kad ir jam „nieko nereikia“.

Rūpesčio žodyninės reikšmės turi priešingas konotacijas. Pirmoji teigiama: tai „dėmesys, veikla, skirta kieno nors gerovei, globai; pastangos ką atlikti“, o antroji ir trečioji neigiamos, skiriasi tik jų intensyvumas, – tai

„nerimą kelianti mintis, reikalas ar dalykas; susikrimitimas; 3. vargas, sunkumas, bėda“ (eLKŽ: rūpestis).

Reikšmių su priešingomis konotacijomis lietuvių kalboje turi ne tik žodis rūpestis. Priešingos vertės reikšmę turi ir lietuviškas praveiksmis dovana, galintis reikšti *nemokamai* (pridėtinė vertė) arba *tuščiai, be naudos* (vertės nuostolis). Matome, kad dovana gali būti nepageidaujama, net iš pačių artimiausių žmonių, kurie tavimi labiausiai rūpinasi ir kuriais labiausiai rūpiniesi pats. Ir atsisakymas, grindžiamas tuo, kad „nieko man nereikia“, esą bet kokia dovana būtų nereikalinga – „be naudos“, siejasi su nenoru ką nors gauti iš artimųjų „nemokamai“, iš nenoro primesti rūpesčio (= nerimo, vargo) ir išlaidų našta.

Tačiau į tokį tėvų ir vaikų dovanų atsisakymą, kaip gestą, esą dovana nėra būtina tarpusavio ryšiui palaikyti, galima pažvelgti ir dar kitokiu kampu. Anot Jonkaus, leviniškasis subjektas „savo egzistavimą gali išlaikyti tik būdamas atstu nuo savęs. Sąmonės tapatybė pasireiškia ne kaip sutapimas su savimi, o kaip kitokybės įsiveržimas, kaip atsipalaidavimas nuo savęs ir sugrįžimas į save“ (Jonkus 2018). O kraštutinis Aš tapimas Kitu pačiam sau, pasak Levino, įmanomas tik per tėvystę: „Tėvystė yra santykis su svetimu, kuris būdamas visiškai Kitu, yra manimi; tai mano santykis su manimi pačiu, kuris, nepaisant to, yra man svetimas“ (Levinas 2017: 58). Tėvystė – tai tarpsubjektyvus ryšys, nekylantis iš dviejų subjektų santykio, bet sukuriama vien subjektų buvimu. Šia prasme tėvų ir vaikų tarpusavio santykis yra pirmesnis už jų buvimą – tai paties buvimu egzistencinė priežastis. Čia Levinas supriešina būtį su atjauta – „aš esu mano sūnus per būtį, o ne per atjautą“ (Levinas 2017: 58).

Dovanų plotmėje tėvai nesąmoningu būdu atkartoja šį požiūrį: dovana ir pats rūpestis, arba atjauta, jiems nereikalinga, nes ne ji kuria santykį. Santykis kyla iš paties vaiko buvimu, per kurį apibrėžiamas tėvų buvimas. Edvino pasakojime rūpestis kaip esą nereikalinga kančia sumažinamas, kaip pageidauja tėvai. Čia pats santykis nesikeičia, nėra kvestionuojamas, steigiant tėvų ir vaikų ryšį dovanojimo intencija nėra reikalinga, todėl ją pakeičia dovanos praktiškumo vertė – esą ir taip būtų perkama kalėdinė dovana.

Skirtis tarp praktiško ir nepraktiško arba, kaip apibūdino Edvinas, „neromantiško“ objekto, dovanų mainuose tarp pačių artimiausių šeimos narių verta būti patyrinta atskirai.

Motinos pastangos: „Jis atrodė toks baisus ir negražus“

Mama pasakojo: tais metais (apie 1990-uosius) „mes [tėvai] sunkiai vertėmės ir prieš Kalėdas sugebėjome gauti tik vieną brangią vokišką lėlę mirksinčiomis akimis, o kitam vaikui nieko neturėjome. Todėl aš visą naktį iki paryčių siuvau rankų darbo

medžiaginį kiškį. Ryte man jis atrodė toks baisus ir negražus, ir su skaudančia širdimi buvo sunku apsispręsti, kuriam vaikui kurią dovaną teikti. Tąkart brangesnė lėlė atiteko sesei, o kiškis – tau.“

Tų Kalėdų rytą aš gerai prisimenu. Mes su sese pašokam iš lovos, dumiam prie eglės ir per visus namus nuskamba nuostabos pilnas šūksnis: „Kiškis!!!“ (toks ir buvo žaislo vardas). Sesuo tuo tarpu trumpai apžiūri savo lėlę, numeta į šoną ir prasideda peštynės ir gaudynės dėl to, kuri gaus pažaisiti su Kiškiu, kaip šiandien pamenu mus su sese šuoliuojančias per sofą ir fotelius.

Rūta, 38 m.

Ši patirtis yra mano pačios, ir iki pat šių dienų mane stebina, kaip mamos rūpestis, per bemiegę naktį siuvasas Kiškis, estetiškai vertinant, atrodantis tikrai kur kas prasčiau už brangią vokišką lėlę, be paaiškinimų galėjo perteikti žinių vaikams taip stipriai ir aiškiai, kad dukroms dėl net abejonių nekilo. Tikrosios Kiškio atsiradimo istorijos nežinojau iki pat paauglystės, bet visą vaikystę darželyje ir pradinėse klasėse Kiškis buvo nepamainomas pagrindinis visų žaidimų veikėjas – stropiausias mokinys lėlių mokykloje, populiariausias tarp visų merginų (lėlių), drąsus keliautojas po kambario baldų labirintus, dviaukštės lovos „namelio“ gyventojas. Dabar Kiškis – vienintelis žaislas iš vaikystės, mano išsaugotas ir laikomas namie su vaikų minkštais žvėreliais. Kai sesuo atvyksta į svečius, kiekvieną kartą jį apžiūrim ir prisimenam linksmą istoriją ar nesuskaičiuojamus žaidimus, kurių herojumi jis buvo. Sunku pasakyti, pačiai būnant pasakotoja, kas lėmė tokį estetiškai gana primityvaus žaislo populiarumą, tačiau „jame kažkas buvo“. Ir tas „kažkas“ peržengia kalbos galimybę, lieka itin aiškus, neabejotinas, bet nenusakomas žodžiais.

Į tyrimo akiratį turiu ir įtraukti savo pačios patirtą, bet tik atliekant tyrimą įsisąmonintą tėvų ir vaikų vaidmens inversiją ir tai, į ką mamos rūpestis virto jau užaugus (iki tol visai neturėjau įgūdžių siūti ir dovanos buvo tik pirktinės):

Kalėdų naktis, net kai mažiėji jau seniai supratę visą tiesą apie Kalėdų Senelį ir jo mamišką piniginę, – metas, kai dovanas tyliai reikia padėti po eglę visiems miegant. Kad ir kiek metų praeitų, žiemos šventės sukuria tiek rūpesčių ir lėkimo, kad vaikų dovanos lieka nesuspaustuotos ir paslėptos automobilio bagažinėje. Visiems užmigus leidžiavosi į garažą ir vynioju, puošu dovanų paketus. Situacija dar absurdiškesnė dėl to, kad garažo šviesa automatiškai išsijungia, niekam ilgesnį laiką nevaikštant, todėl pakuojant su visu glėbiu popieriaus kartais tenka išlipti iš automobilio ir pasivaikščioti, kad galima būtų dirbti toliau.

Paskui viską reikia nunešti atgal į butą, paslėpti po eglės šakomis, tačiau tai dar ne viskas. Vaikai, prisiziūrėję amerikietiško filmą, po eglės kasmet palieka maisto Kalėdų Seneliui – sausainių ir stiklinę pieno. Visų tų gėrybių suvartojimo schema taip pat nėra paprasta: sausainius reikia prakąsti, šiek tiek patrupinti, šiek tiek palikti, o

pieną – išgerti. Nuo šilto pieno būna gerokai koku, bet visada išgeriu, neišpilu. Paskui lieka užmigti, kol mažieji, kaip tyčia, atsikels labai ankstyvi.

– Žiūrėk, Kalėdų Senelis buvo, jis valgė! – džiūgaudami sako ryte, šnairuodami į mane ir rūšiuodami, kam kuri dovana.

Rūta, 38 m.

Šią patirtį taip pat grindžia jusliniai įspūdžiai – kaip Dovelės nuo „visi kepa“ pakvipe namai, taip ir čia įsijungia visos juslės ir kūno būsenos: šviesa ir tamsa, šaltis ir šiluma, saugi namų erdvė ir šaltas, nykus garažas, šurmulyš ir tylą, miegas ir būdravimas, galiausiai gerokai per saldžių sausainių ir pieno skonis. Apie būtinybę pamaitinti Kalėdų Senelį vaikai sužino iš amerikietišku „YouTube“ filmukų, tačiau mitologinių būtybių vaišinimo tradicija gerai pažįstama daugeliui tautų, tad visas Kalėdų nakties scenarijus virsta visiškai archajišku mitologiniu veiksniu – ritualu. Jame tarsi nėra tiesioginio tėvų ir vaikų santykio, tėvus tarsi pakeičia transcendentinis Kitas (Kalėdų Senelis). Tačiau jis turi būti kūniškai tikras: mitologinis tarpininkas čia valgo ir geria, gauna ir duoda, palieka netvarką (trupinius) ir garantuoja pasaulio tvarką. Lyg koks aitvaras ar kaukas, kuriuos Greimas skyrė pagal jų vartojamus produktus – keptą arba žalią maistą, jis neša gėrybes, bet pasiima miego laiką. Aišku, miego laikas nepriklauso sąmoningai būčiai ir būdravimui, todėl išlieka „anapus“ žmogiškojo pasaulio ir būtent taip tampa tikras.

Vaikų sąmoningumas, spektaklio atskleidimas sugriautų Kalėdų Senelio mitą, pakeistų jį tėvų ir vaikų santykiu. Bet nuo tol šis santykis tampa komplikotas – inversinis – ir sutelkia abi rūpinimosi puses: abipusio rūpesčio laimę ir rūpesčio nerimą.

Šie prisiminimai – apie pasiūtą Kiškį ir dovanų pakavimą garaže – gražina prie Dovelės pasakojime taip pat ryškios miego linijos. Abiejuose pasakojimuose – mamos ir jau užaugusio vaiko, besirūpinančio kitais vaikais, rūpestis įgyvendinamas atsisakant miego ir bijant, kad tik kiti nepastebėtų. Tai gražina ir prie Edvino pasakojimo apie rūpestį tėvais, kurio jie bando atsisakyti. Šie bandymai pabėgti nuo akivaizdybės, paslėpti rūpestį iškelia tam tikrą kultūrinio elgesio bruožą. Rūpestis turi būti didelis, bet besirūpinantis – kuklus, nematomas, išnykti. Rūpinimasis visuomet nukreiptas į Kitą, bet jei jis gražina dėmesį link davėjo, tuomet tampa skola, įpareigojančia ir slegiančia. Rūpestis teikiamas per gėrybes, tačiau pačia savo intencija yra nukreiptas į gavėjo egzistenciją, kaip ženklas, kad Kitas yra saugus, jis yra, nes jis rūpi.

Miegas dalyvauja dovanojime ir kaip užkodavimo galimybė: dovanos įteikimą jis perkelia į transcendentinę plotmę, o dovaną paverčia ne perduodamu daiktu, o perduodama žinia (kaip antai apie mitinį Kalėdų Senelį). Mitologinio tarpininko buvimas liudija glėbišią rūpestį, kylantį dėl

paties asmens (gavėjo) buvimo, tad tokia dovana yra tarsi pati save teikianti. Kalėdų Senelis apsaugo vaikus nuo rūpinimosi (kaip vargo, sunkumo) hierarchijos, kurioje besirūpinantysis yra stipresnis už gaunantįjį, ir nuo skolos (tėvams) naštos, bent tol, kol esi vaikas. To paties Kalėdų Senelio triuko, apeinančio išpareigojimo ir skolos našta, tenka imtis ir Edvino pasakojime – jau suaugus, kad pavyktų ką nors įsiūlyti tėvams ir kad šie nesijaustų nepatogiai, skolingai.

Šio kodo atpažinimas veikia tarsi iniciacija į suaugusiųjų pasaulį: suvokdamas rūpesčio modelį tampa jo dalimi ir puoselėtoju, perdavėju. O dovanojime dalyvaujantis miegas, kaip egzistencinė mirtis, tampa socialinių saitų nemirtingumo garantu.

Galiausiai čia tinka mano mamos kadaise išstartas pamokymas apie tėvišką rūpestį. Buvo vėlyvas vasaros vakaras, aš važiauvau pas ją pasiimti vaikų – juos, būdama močiute, mano mama mielai pažiūrėdavo, kad leistų man ką nors nuveikti. Primena Derrida knygą *Duoti laiko*, kurioje laikas reiškia suteiktą gyvenimą (Derrida 1991). Tąkart (kaip visada) aš jai labai dėkojau, o mama man atsakė:

Nedėkok man, tik prisimink tai, ką man kadaise tokioje pačioje situacijoje sakė mano mama, – tai skola, kurią tu grąžinsi jau ne man, bet savo vaikams ir jų vaikams.

Mamos išmintis apibendrina virsmą, nutinkantį vaikui tapus suaugusiuoju – tai ne tik gavėjo vaidmens pakeitimas į davėjo. Šis pokytis neįvyksta simetriškai, nes tėvai netampa naujais dovanų gavėjais: štai ir Edvino pasakojime visaip to bando išvengti, o Dovelė, būdama jau suaugusi, dovanomis rūpinasi taip pat labiausiai dėl mažųjų. Mano pasakojime, iš anksto neapgalvotai, dovanos mamai taip pat nepateko į spontaniškų prisiminimų akiratį. Gavėjo vaidmenį perima jau mano vaikai – jaunoji karta, kuri, vos sužinojusi tiesą apie Kalėdų Senelio nebuvimą, įgys suaugusiojo žmogaus pareigą ir iš gavėjų taps davėjais, o savo dėkingumą galės parodyti atkartodama tėvų vaidinimą savo vaikams ar kitiems rūpesčio gavėjams.

2.1.3 Dėkingumo dovanos

Šiame poskyryje aptarsiu dovanas, teikiamas iš dėkingumo, – tai Mausso aprašytas atsilyginimo atvejais, visada einantis po gautos dovanos, paslaugos ar kitos vertybės. Tarp pateiktųjų pasakojimų apie dėkingumą ypač išsiskyrė situacijos su gydytojais – pats intensyviausias, tarp gyvenimo ir mirties vertybių balansuojantis dėkingumo pavyzdys. Todėl dėkingumą aptarsiu pasitelkdama tarpusavyje nepažįstamų žmonių pasakojimus apie patirtis, susijusias su sveikatos priežiūros sistema. Jų analizė padės suprasti, kur

galima brėžti skirtį tarp atsidėkojimo dovanos ir vadinamojo kyšio ir kaip patys respondentai – vaidinantys gavėjo ir davėjo vaidmenis – tai supranta ir skiria.

Nuo kyšio prie dovanos

– O jūs esat pergyvenęs vat toj ligoj sunkioj, nu, kažkokio pykčio... Truputį yra užuominų, bet tiktais... Nes, sako, kai serga, kai sunku, tai apima tas kažkoks įtūžis ar...

– Nu nežinau, ar aš esu parodęs. Ar aš esu parodęs? A vat, paskutinį kartą, kai operavo, čia pilvo chirurgijoj...

– Bet čia jau vėlai?

– Vėlai – labai, kai jau aš maždaug – ir aš figūra, ką jūs čia [juokiasi]... Tai, skaitos, šešių vietų palata – a, keturių, keturių. Beveik vienu metu susirinkom. „Tai, vyrai, kiek čia?“ Vienam trūkis, kitam dar kas. „Kiek čia duot daba?“ Niekas nežino. Gerai, einu pazonduot į kitas palatas. Sugrįžau: po du šimtus. Čia litai. Nu ir aš į stalčių įsidėjau tuos du šimtus. Bet jie gudresni: kažkur tai vaikščiodami, tai koridoriuj, tai da kažkur tuos... Aš žiūriu: i prieš operaciją visi bėga, vis dar tą pačiupinėja, dar paklausinėja – nors ten paprastas trūkis – pas kitą... Pas mane niekas neina. Tie ramentai, dar mano tie ramentai; laukiu, kada ateis, kada tuos du šimtus galėsiu atiduot. Paskui, atrodo, skyriaus vedėjas sako: „Kada mes jį operuosime?“ Kažkaip... Da priėjo kažkoks, tada ten atsistojo, sakau: „Atleiskit, bet man kažkoks toks jausmas, ka jūs ignoruojat neįgaliuosius.“ „Kodėl?“ Nu vat, sakau, „jūs pirmą kartą taip atsistojoj, aš jau čia – pradžioj labai skaudėjo – kelios dienos guliu, tada da budintis buvo užėjęs, o taip... Sakau, kažkaip man negardžiai kvepia tas visas“. Jis taip pažiūrėjo, išėjo, paskui greit skyriaus vedėjas – matyt, jau kabinete buvo – kalba. „Tai mes jus rytoj operuosime.“ Koks ten? [Pavardė] – chirurgas, operuos. Ir tas kur, ir tas, ir prieš operaciją neatėjo – irgi kažkokia... tas, kur narkozę jau – tas atėjo biškį pasiklausinėt. Bet tas ir žinojo mane maždaug kažkaip, mano... „Aaa, žiūriu, kodėl aš jūsų mieste nematau.“ Tai o tas... aš suprantu, jie turi istoriją – kas jam te reiškia, tokiam profesionalui, tą tulžį daba ten su tais vamzdeliais. Bet... antra vertus, nu tvarkoj, nu čia viskas tvarkoj – bet kodėl nepasižiūrėt? Gal kažkur kažkoks pūlinukas? Gali būt čia tokių dalykų, žmogus labai chroniškas, daug metų, kokie, koks čia... Nu gal tą kraujo tyrimą paėmė, gal tas krešėjimas, viską... Nu ir bet vis tiek tai gana neteisinga. Ir jau mane ten – visi operacinėj, i tos slaugytojos, profesionalai kaip reikiant, žino, kaip paguldyt, kaip čia ką, ten tas narkozę man – ir jau kai mane užmigdė, jis tik tada, matyt, pasirodė. Paruoštas atėjo, paskiau po operacijos jau atėjo – atidaviau du šimtus. Taip i pratinam gydytojus.

Jonas, 81 metai¹

¹ Interviu paimtas iš LMT finansuoto ir LLTI atlikto mokslo projekto „Negalios samprata Lietuvoje: gyvenimo pasakojimai kūno filosofijos aspektu“, saugomas LLTI archyve (LTRF CD 1536/26).

Iš pirmo žvilgsnio gali nustebinti, kad šią istoriją pateikėjas papasakojo klausiamas apie pyktį, įtūžį. Sudvejojęs „ar esu parodęs“, pasakotojas prisimena situaciją, sukėlusią nemenką įtampą. Toks intensyvaus intencionalumo jausmas kalboje atsiskleidžia bemaž kaip klasikinis literatūrinis pasakojimas, turintis kanoninę Vladimiro Proppo ir vėliau Greimo aprašytą pasakojimo struktūrą. Veikiantysis išgyvena visus tris išbandymus – kvalifikacinį, lemiamąjį ir pripažinimo, čia pat pasakojime susipina dvi reikšminės linijos – pastangos „duoti gydytojui“ ir pati operacija.

„Tai, vyrai, kiek čia?“ – pirmas išbandymas, žinojimo modalumo paieškos, reikalingos norint įgalinti veikėją atlikti užduotį. Pasirodo, tai ne taip paprasta: tenka „pazoduoti į kitas palatas“, vėliau nauja kliūtis – kaip įduoti, per ką ir kam, jeigu niekaip nesusiklosto tinkama situacija. Kuo arčiau operacija, tuo didesnis nerimas girdėti pateikėjo balse, jis prasiskverbia net per užrašytą tekstą. Nerimas kyla tarsi ne dėl pačios operacijos, ne dėl sunkios ligonio būklės, bet negalint gydytojui įteikti dviejų šimtinių. Tiesioginio pokalbio negalimybė ir ryšio nebuvimas kelia vyrui neteisybės jausmą („ignoruojat neįgaliuosius“, „kažkaip man negardžiai kvepia tas visas“), o tai savo ruožtu – bejėgystės jausmas, negalėjimas niekaip paveikti pasaulio ir savo paties likimo.

Intencijos objektas – siekis pasveikti, tačiau jis atrodo neįmanomas neįvykdžius mainų su gydytoju. Ir tik jau atlikus lemiamą veiksmą, po operacijos, gydytojo pasirodymas sutinkamas kaip įveiktas paskutinis išbandymas ir herojaus pripažinimas.

Tai, kaip pašnekovas apibūdina pinigų perdavimą, skamba panašiai į skolos gražinimą („atidaviau“). Skola, kaip santykis, numano įtampą, lydinčią per visą susijaudinusio žmogaus pasakojimą. Čia itin svarbu davėjo intencionalumas: pinigų jis pats neįvardija nei dovana, nei kyšiu, nei skola – reikšminga yra duoti, tai žūtbutinis norinčiojo tapti davėju interesas, toks stiprus, tarsi be įduoto pinigų nebūtų įmanoma pasveikti.

Praspaliauskienė rašė, kad „tikėjimas vokeliu ir jo galia veikia kaip technologijos ir chirurginių procedūrų pastiprintojas, pabrėžiantis rūpinimosi kitu žmogumi aspektą“ – ši jos išvalga primena pamatinę susikalbėjimo sąvoką, tikėjimo ir tiesosakos sutartį, aprašytąją Greimo (2000: 12–33). Frazė „kažkaip man negardžiai kvepia tas visas“ išduoda pasakotojo abejonę, svyravimą tarp tiesosakos loginių prieštarų – ar regimoji, patiriamoji patirtis yra tokia, kokia atrodo, ar atrodo, bet nėra, o gal yra, bet neatrodo, arba nei viena, nei kita. Svyravimas tarp tiesos ir klaidingumo, galimos paslapties arba apgavystės – susijusių su tikru gydytojų rūpesčiu ar tariamu aplaidumu – įsuka į prieštaravimo ryšį. Todėl pasakojimo pabaigoje pagaliau pavykęs sumanymas atrodo kaip įveiktas pasipriešinimas.

Kita to paties pateikėjo istorija taip pat susijusi su pasipriešinimu. Ji atskleidžia labai intensyvias pastangas duoti, tik jau po gydymo, išsitiesiančias laike per daugybę pasikartojančių įvykių:

Vat, [žmoną] operavo, Sirvydis. Du kartus jai širdis operuota, ji, kad i graži atrodo, gražiai moteris, bet [juokiasi] du kartus. Tai vat, Sirvydis – toks žmogus, toks profesorius, aš jam kyšį nešiau. Suprantat? Nu tai...

Tris kartus nieko neėmė.

Ta jo sekretorė... Tūkstantis dolerių, jau širdies operacija, vožtuvas, viskas... O jo sekretorė buvo... rašytojo a dukra, rodos. „Neims, sako, Jonai, neims, sako – čia ne tas žmogus.“ Nu vis tiek jau paskui jis jau grįžo po operacijos, pro ją te, pas save pasikvietė, ko jau... Aš čia papasakoju, kad taip i taip, reikia žmonai... Aš jam tą voka, maždaug, storą. Bet jis, žmogus, ne tik geras chirurgas – apsišvietęs, „rašytojas, sako, jūs man knygą padovanoste, o su tokiais jūs man nesirodykit. Tada aš neoperuosiu jūsų žmonos.“ Kai išoperavo, jis jau i tą, kur negalima, – i reanimaciją pats nuvesdavo. Nu, galvoju vis tiek, toks žmogus – aš jau iš kitų irgi sužinojau, kad čia... Gal kaip rašytojui neima, gal... Ne, čia, sako, „toks žmogus, šventas žmogus“. Nu ir – nu galvoju vis tiek, artėja Kalėdos, aš jam kokį... laikrodį. Nu jau šveicarišką, gražiai pakuotą – virš tūkstančio irgi litų, – nupirkau. Nu prisitaikiau: „Profesoriau, čia jum“, kažkur koridoriuj, „Kalėdom“. „Rašytojau, juk mes susitarėm. Aš, sako, turiu laikrodį, viską.“

[juokiasi]

Nu, aš da nenustoju. Tas laikrodis daba da yra pas mani. Vat atėjau geru laikrodžiu. Nu, galvoju... Rašiklį tada... rašiklį. Irgi virš tūkstančio. Bet jau ne dolerių – litų. Nu, galvoju, receptus, sakau, jau taip... Tai beveik užpyko jis...

- Tiek prašo knygos [juokiasi], o vis neneša?

Jo, jis i sako... Sakau – jums receptams. „Tai čia, sako, su tokiu – vajėzau, – sako, – aš žinau, kad čia labai brangus dalykas, – sako, – aš matau...“ Nu ten, žinoma, paaukuota, pa... Sako: „Da geresnė knyga išeis su tokiu. [juokiasi] Rašykit su tuo.“ Tai vat – va tokie žmonės, suprantat? Aš i daba tuos pats naudoju. I džiaugiuos – per Sirvydį gerų daiktų įsigijau.

[juokiasi]

Jonas, 81 metai

Pasakotojas aiškiai įvardija „kyšį nešiau“, tačiau šis sumanymas niekaip nepavyko ir, kaip gerame įtemptame siužete, kuo labiau herojus stengiasi išspręsti savo bėdą, tuo labiau jam nesiseka. Pirmajame pasakojime intencijos išpildymas priklausė nuo aplinkybių, kurias pasakotojas bandė visai įveikti – ir klausdamas apie sumą, ir lankantiems specialistams piktindamasis, kad jo palatoje neaplanko pats chirurgas. Tačiau antroje istorijoje davėjas susiduria su kitokiu išbandymu – gaunančiojo intencija neimti, jo galia paneigti dovanos

buvimą, padaryti ją neįmanomą, o to davėjas niekaip negali pakeisti, kad ir kokias pastangas dėtų.

Pats gydytojas vietoje kyšio įveda dovanos terminą: „Jūs man knygą padovanosite“, o dovana, kitaip nei kyšis, įgyja visiškai kitą pavidalą ir kuria kitokią santykį – ji yra asmeninė, atspindinti duodantįjį, yra susieta su žmogaus profesine tapatybe – „rašytojas“. Šis epizodas pasakojime kartu yra ir vieta, kur keičiasi ir gydytojo apibūdinimas („žmogus ne tik geras chirurgas – apsišvietęs“), pabrėžiamas išsilavinimas; prie to dar sugrįšiu vėliau. Užuoamina apie išsilavinimą čia sutampa su skirtimi tarp kyšio ir dovanos, tarp davimo prieš operaciją ir ateities laiko – jau po operacijos. Ir toks sprendimas nekvestionuojamas, kaip pagrindinė tarpusavio ryšio sąlyga.

Tačiau toliau vyras neatlyžta ir neša ypatingos vertės dovanas (vertę čia žymi pertekliaus ir gausos figūros – tūkstantis litų, auksas, prabangos daiktai). Bandytas kaskart juos įteikti tampa ritualui tolygiu veiksmu, sutampančiu ir su kultūriškai svarbiomis tradicijomis (pvz., Kalėdomis). Tačiau žmogus niekaip neatneša prašytosios knygos, lyg ji būtų neverta, nepakankama, davėjo net neapsvarstoma, o štai pats gydytojas tampa vos ne transcendentiniu veikėju, pavadinamu „šventas žmogus“, kuriam nėra įmanoma perduoti dovanų, įmanoma tik įveiklinti dovaną per savo asmeninę patirtį – dėl to vyras iki šiol pats nešioja ir laikrodį, ir paaukuotą rašiklį. Taip kiekvieną bandymą ką nors įduoti gydytojas apverčia priešinga kryptimi – iš neišsipildžiusio gavėjo jis tampa simboliniu davėju. Net brangieji daiktai lieka jo paties įteikta gėrybė: „per Sirvydį gerų daiktų įsigijau“.

Tam tikra prasme tai primena aukojimą dievybei, todėl labai svarbu, kad auka būtų tinkama ir kad ji būtų priimta (net jei aukojamas gėrybes vėliau suvartoja patys aukotojai). Tai leidžia pamatyti, kad pats davimo intencijos išpildymas yra vertė, kurią siekia gauti davėjas, tačiau kai toks išpildymas tampa neįmanomas, davėjas gauna kitą vertę, paties norėtą įteikti, įgijusią nupirktų brangių objektų pavidalą.

Apie dėkingumo dovaną, kurios intencija nukreipta į duodantįjį, pasakoja ir dar vienas interviu apie „davimą“ gydytojams. Šis pasakotojas net neklausiamas ėmė brėžti skirtį, kas yra ir kas nėra dovana medikams.

Dovana labiau dėl savęs

Va, tėvai sirgo ir buvo ligoninėj – tai tos dovanos gydytojams... Tai aš, ta prasme, žinau, kad tai visiškai suprantama ir paprasta, ir mano tėvams labai lengvai gaunasi tas dovanas ten... Gal dovanos – jos yra popieriniam pavidale, skaičiai ant jų užrašyti, ženklai apsaugos (juokiasi), – tai jiems gaunasi tas labai paprastai, ta prasme – natūraliai moka jas paduoti, aš mačiau. Man tai visiškai peilis, aš raudonuojau ir taip

toliau, ir man sudėtinga iš tiesų, nors vėlgi aš, sakykim, labai teigiamai žiūriu į tą. [...] Aš blogai žiūriu į pinigų gydytojams, bet aš labai normaliai žiūriu, jeigu aš gydytojui, kuris kažkiek bent jau pavaizdavo kažkokį rūpinimąsi mano tėvais, – man visiškai priimtina jam paduoti, nežinau, šokoladuką ar butelį vyno, ar dar kažką. Man tai yra priimtina. Gal tai, nežinau, atgyvena ar dar kažkas – man darbe už gerus darbus nieks šokoladuko nesiūlo [juokiasi], bet vėlgi aš manau, kad šita dovana labiau dovana pačiam sau nei tam žmogui. Tu kažkaip geriau jautiesi – tu davei, tu atsidėkoi, nes žmogus dirbo. Ir turiu pripažinti, kad gydytojai, bent jau Santariškėse, ten visiškai nesijautė „prieš dovaną“ ir „po dovanos“, jie vienodai labai normaliai ir šnekėjo, aš taip suprantu, ir rūpinosi.

Edvinas, 48 m.

Vyro pasakojimas pirmiausia parodo skirtį tarp dviejų kartų: tėvams dovanų teikimas gydytojams pavyksta „labai paprastai“, tačiau pasakotojui tai kelia tiesiog kūnu juntamą kančią. Tai, kas įprasta tėvų aplinkai, įpareigoja ir pasakotoją, bet jo pasaulėžiūroje pinigai gydytojams jau nebepatenka į dovanos sąvoką, atsidėkodamas jis verčiau teiktų kitokią gėrybę („šokoladuką ar butelį vyno“). Kita vertus, gydytojų darbas neįprastas, kitoks negu kitų profesijų – „man darbe už gerus darbus nieks šokoladuko nesiūlo“.

Šiame pasakojime, lygiai kaip ankstesniame, atsidėkojimas pagal jo intencionalumą svarbesnis tam, kuris atsidėkoja, negu tam, kuriam bandoma įsiūlyti dovaną. Edvino pasakojime toks atsidėkojimas taip pat reikalauja įtampos, net juslinės – labai kūniškos – nemalonios patirties („aš raudonuojau“), kad įgyvendintų savo siekį. Čia galima vėl grįžti prie ankstesnio pasakojimo, kai dviejų šimtinių įteikimas kėlė tarsi didesnę įtampą negu visos operacijos eiga, – tiksliau, nerimas dėl pinigų įdavimo buvo tas pats nerimas dėl operacijos sėkmės, tik perkeltas į patiriančiojo (arba davėjo) kompetencijų ir veiklos ratą.

Svarbi pateikėjo pastaba – kad dovaną gydytojui jis pavadina „labiau dovana pačiam sau nei tam žmogui“. Ši istorija padeda apčiuopti plonytę ribą tarp dovanos kitam ir dovanos sau: dovana, įteikta kitam, gali tapti davėjo dovana pačiam sau, jei tai leidžia įgyvendinti duodančiojo subjekto intenciją. Taip grįžtame prie trinarės Mausso struktūros *duoti–gauti–atsilyginti*, ir galima galvoti, kad atsilyginimas toli gražu nėra lygiavertis ar inversinis pirminiam davimo ir gavimo veiksmui. Dėkingumo atveju gautoji dovana (ar paslauga, operacija, kuriai teikiama ypatinga reikšmė ir vertė), atsilyginimas, lieka davėjo (prieš tai buvusio gavėju) intencijos objektu ir jam yra reikalingesnis negu tam, kuriam norima atsilyginti.

Paskutinė analizuojama patirtis iliustruoja tą pačią situaciją, tik iš kitos pusės – per dovanas gaunančio gydytojo perspektyvą.

Dovanų grandinė

– O kada neša – prieš operaciją ar po?

– Didžioji dalis neša prieš, nes galvoja, jog pirmiau pinigai, o po to – kėdės. O tie, kurie labiau išsilavinę, nenori peržengti tokios padarumo ribos, bent jau savo įsivaizduojamos. Aš tai niekadęs gyvenime nesu prašęs – absoliučiai. Niekados. Aš esu girdėjęs, kas yra pasakęs „o čia tipo tuščiom atėjot?“ – kažkaip, – bet aš niekadęs nesu prašęs. Bet jie dažniausiai, tie labiau išsilavinę, pastebėjau – [neša] po to. Kaip atsidėkojimą. Nes, žinai, dar pasitikėjimo lygmuo. [...]

– Bet žmonės vis dar neša? Nes ten visos tos kalbos, kad draus, baus, gaudys?

– Jo, jo, vienodai [rodo]. Bet čia, ta prasme, irgi su išsilavinimu gan susiję. Didžioji dalis žmonių tikrai yra tokie, kur jaučiasi, kad jie girdi tik tas kalbas apie kyšių davimą ir panašiai, nesidomi papildomai, kokio tu ten sunkumo darbą dirbi, – jie dažniausiai galvoja, kad „perka“. Ir po to jie, pavyzdžiui... dažniausiai būna, kad tave ir trukdo ne laiku, nes galvoja, kad turi teisę – davė pinigų. O priešingu atveju gaunasi visai kitaip. Jie, žinai, išlaukia, labai suturėtai, labai išlaikyti ir labai norintys niekada tavęs nesutrukdyti, nes žino... Nu žinai – niekadęs nepastato tokio va santykio, kad, kaip čia, „bakšišas“, vadinasi, berods, – pinigai už kažkokį darbą arba už paslaugą. Tai va – jie nejaučia tokio. Bet yra žmonių, kurie jaučia, kad daviau, bet dar yra tos svarstyklės, kiek mane pakonsultavo, kiek ne, – o kiti žmonės tiesiog duoda ir pastoviai. Pavyzdžiui, turiu vieną pastovią tokią pacientę, kurios dukra kartą į pusmetį, du kartus per metus, atveža man ten rūkytų kokių nors gaminių. Nes, tipo, jiniai bijojo, blogai jautėsi, bet jai tuo metu buvo toks gilus poveikis, to, ką mes ten padarėm, tai žinai – ji ten veža ir veža, veža ir veža.

– Tai yra žmonės, kurie neša tarsi susimokėdami, ir kiti, kurie neša po to, kaip atsidėkodami? Ar yra čia kažkokia skirtis?

– Kuom skiriasi? Išsilavinimu dažniausiai. Pagal paprastus demografinius. Gyvena kur nors ten kaime, dažniausiai rusų ar baltarusių kilmės. Tie neša kaip kyšį. O lenkai labai mandagūs – gryni lenkai. Mandagūs, tvarkingi, jie jaučia tokią nuolatinę padėką ir neša ne kaip pirkdami, o kaip atsidėkodami – kaip padėką. Čia, aišku, labai priklauso ir nuo manęs pačio, kaip mes bendraujame, bet didžioji dalis – jie dažniausiai nieko nereikalauja, nori tikrai labai nuoširdaus pokalbio ir daugiau nieko. [...]

– Iš tų, kurie galvoja, kad jeigu atneš ir gydytojas geriau gydys, – tai čia tie, kur kaip kyšį neša, mažiau išsilavinę?

– Jo. Bet kažkaip man labai keista. Gal žmonės tada supranta...jo, nes jie perka kaip paslaugą, o labiau išsilavinę žino, kad, nepriklausomai nuo tavo pastangų ir situacijos, klaidos galimybė vis tiek išlieka. Plius, esu papuoles į tokią situaciją, kai mirė pacientas. Ir namiškiai galvojo, kad čia dėl to, kad nedavė niekas. Nes mes buvom susitikę, kalbėjom. Nu jie, tipo, iškėlė tokią mintį. Bet po to ten, kadangi labai daug, ilgai šnekėjom, – po to suprato, kad ne, kad ne dėl to. [...]

– O sakei, kad kartais draudi nešti kai kuriems – tai kuriems?

– *Konfliktiniams – kad nekelti, kad neturėt pagrindo paskui didesniam konfliktui, kad negilint konflikto, nes jie dažniausiai turi pagrindą priešais ką nors sakyt. O dažniausiai neimu, ir va visai neseniai buvo tokia keista situacija, jeigu kokie nors pažįstami paprašo kokios nors paslaugos: man viena kolegė paskambino, sako, o kodėl nepaėmei, ne – sako „kiek paėmei?“. Sakau, kad nieko nepaėmiau, dariau paslaugą, [ji] „kodėl nepaėmei? Iš jų reikia paimt“.*

– O nebūna tokių, kad jei nepaimi, tai žmogus ima blogai jaustis – galvoja, kad jau visai jam blogai?

– *Būna – su vyresnėm moterim, bet daugiau ne.*

Aurimas, 38 m.

Čia pateiktos kelios vieno interviu ištraukos, susijusios su ryškia skirtimi tarp kyšio ir atsidėkojimo dovanų, pasakojančiam gydytojui net nekeliančia abejonių ir turinčia du labai aiškius pavidalus. Ta skirtis – tai santykio poslinkis, kitaip tariant, klausimas, kuris kuriam iš tiesų lieka skolingas paslaugą ar padėką. Paslaugos pirkimas – vengtinas ir nepageidaujamas. Padėka – subtili ir sveikintina.

Šiame pokalbyje, lygiai kaip ir pateikėjo Jono pasakojime, nurodomas „išsilavinimas“ apibūdinant kitokį žmogų – dovanojantį, o ne kyšininkaujantį. Išsilavinimas čia siejamas veikiau ne su mokslo diplomu (apie tai juk gydytojas vargu ar žino), bet su vidine kultūra, mandagumu („lenkai labai mandagūs“), rūpesčiu, nukreiptu ne tik į save ar savo artimąjį, bet ir į patį gydytoją.

Dar viena analogija su Jono pasakojimu – ritualinis, pasikartojantis elgesys („veža ir veža, veža ir veža“), žymintis užmegztą ryšį ir nuolatinį jo palaikymą. Viena vertus, kaip yra aprašiusi Praspaliauskienė, tai „priemonė, kurios pacientai griebiasi norėdami užmegzti ryšį su sveikatos priežiūros specialistais ir dalyvauti priežiūros procese, taip pat būti sudėtingų klinikinių procesų, kurie iš esmės išeina už paciento kompetencijos ribų, dalyviais“ (Praspaliauskienė 2017: 91). Kita vertus, toks pasikartojimas nurodo ir į kitą lygmenį – į atsidėkojimo intencijos neapbrėptumą, jos dydį, tokį, kurio viena dovana negali įgyvendinti. Tad į vertės grandinę tenka įtraukti patį subjektą – atsidėkojant suteikti nuolatinį įsipareigojimą, kitaip tariant, patį save.

Kita to paties pokalbio ištrauka skatina pasigilinti į dovanojimo intenciją koduojančią kalbą – dovanojamo objekto pavidalą:

Žmonės, suprantanti, durnai daro, nes neša, kas parduotuvėje yra. Neperžengia pigumo padorumo ribos, bet kad parodytų kažkokią minimalią pagarbą. Didžioji dalis dovanoja pinigų. Kai kurie paklausia, jeigu žino arba yra ilgalaikės konsultacijos, kai aš padarau operaciją, o paskui juos nuolat prižiūriu (nes yra gydytojų dalis, kurie

neprižiūri). Tai jeigu aš juos prižiūriu, tai [yra tokie, kurie] paklausia ir labai sąžiningai [neša].

Yra žmonių, kurie savo rankom kažką [padaro], pavyzdžiui tokį didžiulį didžiulį gintaro gabalą. Aš dar labai mėgstu tuos tokius kultūriškai praktinius, kurie ateina, pavyzdžiui, su dviem bilietais ten į teatrą. [...]

– O kaip tie, kurie neša ne pinigus, o daiktus? Gėrimus, pačių padarytus daiktus?

– *Gėrimų niekas nevertina. Dažniausiai pigūs, neskanūs arba labai brangūs, bet irgi neskanūs, kurių irgi nieks negeria. Nu, kur logika. Pavyzdžiui, kaip man išgert kokius penkis butelius „Metaxos“, kurios aš gyvenime gal net neragavęs, arba gal ir ragavęs, bet [jos niekas negeria], nes „Metaxa“ yra skirta [duoti]. Yra žmonės, iš kurių aš neimu, kuriems draudžiu, bet jie vis tiek kaip nors atneša – daiktais. Tada dažniausiai aš darau kažkam kitam paslaugą ir neimu pinigų. Nei pinigų, nei daiktų neimu. Bet jie vis tiek nori atsidėkoti – dažniausiai tai būna išsilavinę žmonės. Ir jie nori kažkaip atsidėkoti, ir jie tada atsiklausia, ką mėgstu, arba labai sąžiningai seka pokalbį, bando sužinoti, ką aš mėgstu ir ko aš norėčiau. Ir, pavyzdžiui, aš pasakiau, sako: tai va, daktare, čia jums neša tuos gėrimus ir panašiai, aš sakau – nu gerai, prineša viskio, visas viskis yra koks blended – aš blended negeriu, nu nebent geriu šitą, kur yra trys abizjanos, o kad neštų ten kokį single malt ar kokį nors dūminį... Ir jam labai įstrigo dūminis, ir buvo vienoj kelionėj, atvežė – sako, čia jums tokį, kokį jūs mėgstate.*

Aurimas, 38 m.

Ši ištrauka – tarsi priimamų gėrybių komunikacijos žodynas, nerašytos taisyklės, nerašyta dovanų gramatika, apibūdinanti asmeninę dovanų „perskaitymo“ paradigmą. Ji atskleidžia, kad už padėkos tikslu gautas dovanas gavėjas nebūtinai bus dėkingas, net priešingai – gali pasijausti įžeistas. Dovanotojo intencija pati savaime neišsipildo, net jei dovana priimama. Ir štai čia įsiterpia vertės matas – dovanos vertės, atitinkančios suvokiamos pagarbos svorį ir atitinkamai gauto dėmesio svarbą. Pasak Émile'io Benveniste'o, kalboje „vertė“, pagal senovinę reikšmę, yra apibūdinama kaip „mainų vertė“ pačia materialiausia prasme (Benveniste 2018). Pasakotojo lūpose pati žemiausia vertė tenka buteliams, kurių „niekas nevertina“ ir „niekas negeria“. Kaip priešingybė tam buvo paminėti savos gamybos, aukštos kainos objektai.

Atskirai verta pasigilinti į šią užuominą: „Yra žmonės, iš kurių aš neimu, kuriems draudžiu, bet jie vis tiek kaip nors atneša daiktais. Tada dažniausiai aš darau kažkam kitam paslaugą ir neimu pinigų. Nei pinigų, nei daiktų neimu.“ Tai primena Mausso aprašytąją Amerikos indėnų genčių *mana* ir *hau* sampratą, pagal kurią kiekvienoje dovanoje glūdi dvasia, arba dovanota vertė, kurią gautą vėliau perduodi kažkam kitam, net visai ne tam žmogui, iš kurio buvai dovaną gavęs. Svarbiausi, ji negali užsilikti, užsibūti, antraip taps užnuodyta.

Žmonės, iš kurių pašnekovas, kaip pats teigė, neima, draudžia, elgiasi taip, kaip jau aptarta Jono patirtis po žmonos kardiologinės operacijos. Atsisakius pinigų, atsilyginančiojo intencija niekur nedingsta, ir čia pradedama ieškoti tinkamesnės dovanos – dovaniškesnės. Kuo tvirčiau laikosi gydytojas, tuo asmeniškesnę dovaną bando sugalvoti davėjas. Rašytojo pasakojime vietoje pinigų siūlomas laikrodys, vietoje laikrodžio – rašiklis „receptams rašyti“. Aurimo pasakojime lygiai taip pat: „atsiklausia, ko mėgstu, arba labai sąžiningai seka pokalbį“ – atsilyginti siekiantys pacientai leidžiasi į asmeninio ryšio mezgimo žaidimą, skirtą įveikti tą patį kvalifikacinį išbandymą – įgyti galėjimą duoti, arba, aukojimo plotmėje, tarsi atspėti tinkamą auką, kurią teiktusi priimti dievybė („šventas žmogus“).

Respondentas dar kartą pamini išsilavinimą: į asmeninės dovanos atitikties žaidimą leidžiasi tik tam tikrą kompetenciją turintys žmonės, o tam, kad jų sumanymas pavyktų, prireikia nemažai įgūdžių – įsiklausymo, atidumo, kūrybiškumo ir atminties, leidusios vienam iš minėtųjų pacientų net kelionėje nepamiršti dūminio viskio. Būtinybė atsidėkoti tampa tam tikra rūpesčio fabula, neleidžiama, bet neišvengiama, neįvardijama, bet privalančia atitikti lūkesčius. Tai tokios pačios *hau* sistemos svarstyklės, kuomet būtinybė duoti yra ir būtinybė išvengti nuodo, net ne perkeltine, o labai tiesiogine sveikatos saugojimo prasme, apie kurią kaip apie maginį veiksmažodį rašė Praspaliauskienė (2017: 92).

Čia verta prisiminti, kad Merleau-Ponty (1964) vietoje magijos dovanos galios aptaria individo patiriamą distanciją tarp jo paties ir jo statuso, ir įveda skirtumą tarp Aš buvimo sau ir buvimo kitam. Tad žmogaus elgsenai būdingas dvigubas ryšys – su savimi pačiu ir su kitu, o atsidėkojimas visuose šiame skyriuje minėtuose pasakojimuose grindžiamas gavėjo suinteresuotumu. Čia randasi atsidėkojimo paradoksas: veiksmas, kuris savo esme turėtų būti nuoširdžiai altruistinis, paaiškėja, gali būti atkakliai egoistinis ir nukreiptas į save, t. y. iš tiesų duodamas dėl savęs ir savo interesų.

Dar būtina atkreipti dėmesį, kad modalumas „galėti duoti“ priklauso nuo per dovaną reiškiamos komunikacinės žinios formos – nuo to, kaip ji išpildyta. Turinys (padėka) šiuo atveju tampa tarsi šalutinis, suskliaustas, savaime suprantamas ir pats nepakankamas, jį dar reikia gebėti deramai pademonstruoti. Tai atsiremia ne tik į pačios dovanos objekto parinkimą, bet ir į strategiją, kaip jį perduoti.

– O kaip žmonės duoda, įgyvendina tą visą procesą?

– *Visada paprasčiau nueiti į kažkokią privačią [vietą] arba į kabinetą užsėsti, arba siunčia giminaičius, arba būtinai užsėsti už kampo ir greit įkiša. Pats durniausias momentas tada, kai... va, mama neseniai skambino. Aš kadangi daug negeriu, aš savo*

turėtų butelių nesu nė vieno atidaręs ir išgėręs. Tėvam atiduodu. Tėvai nueina kažkur ten pavalgyt, pas kaimynus, jie, supranti, nueina tenais, atidarė butelio dėžutę, o tenai viduj įdėtas vokas, įdėta du šimtai eurų. Tai manęs mama klausinėjo, kas čia per žmogus buvo, o aš iš tikrųjų nežinau. Man nelabai įdomu, nes man tai neįtakoja [mano darbo]. Bet man tas žaidimas patinka. Bet žinai, kaip yra? Tu jauti, kai žmonės nuoširdžiai tai daro. Pavyzdžiui, vienas žmogus pastoviai pastoviai iš dėkingumo atveža rūkytos žuvies – visada. Ir jie dažniausiai – tie, kurie tikrai dėkingi, – jie pasiklausia, ar mėgsti, atveža ir tada pakartotinai veža.

– Bet kaip tą žuvį į kabinetą atneša?

– *Nea, dažniausiai reikia kartais peržengti tokią ribą: nusileisti iki savo mašinos ir jis privažiuoja, tau įdeda. Biški nejauku, nes tada gal labiausiai jauties kaip kokį kyšį imdamas, bet... [...]*

– O jeigu žmonės nieko neatneša? Ar prisimeni juos?

– *Žinok, ta prasm... Man kaip žmonės neįstringa didžioji dalis, kurie neša, taip ir didžioji dalis neįstringa, kurie neneša. Man yra pacientai, ir viskas. Aš šiaip juos visus prisimenu beveik. Beveik. Daugiau gal, žinai, pagal būdo bruožus skirstau, o pagal dovanas – ne.*

Aurimas, 38 m.

Atsidėkojimas gydytojui tiek mano tyrime, tiek Praspaliauskienės apklaustų respondentų pasakojimuose turi bendrą bruožą: jis turi būti privatus, nematomas, tarsi nesantis, paslėptas nuo būties ir kartu labai materialus (vien geru žodžiu pašnekovai atsilyginti nebandė). Šiame pasakojime pats radikaliausias atvejis – išeiti iš ligoninės, iki mašinos. Pačiam gavėjui tokia fizinė, kūniška pastanga gauti beveik sugriauna dovanos faktą („kaip kokį kyšį imdamas“). Tai iliustratyvi dovanos ir kyšio sankirta: kyšį lydi pastangos gauti, o dovaną lydi pastangos duoti. Kyšis yra manipuliacija – darymas, kad būtų. Dovana reiškia daryti, kad nebūtų (įsiskolinimo), ir tuomet priklauso priešingai pusei – tam, kuriam atsilyginama. Pagal šį modelį atsidėkojimo dovanos priėmimas žymi ne naratyvo pradžią, bet pabaigą – arba Greimo naratyvinėje struktūroje aprašytą sankcijos stadiją, kurios metu patvirtinama jau įvykusi transformacija.

Visą atsidėkojimo dovanų gydytojams fenomeną pašnekovas vadina žaidimu. Žaidybiškumas, kūrybiškumas lydi visus šio proceso etapus: dovanos parinkimą, jos įteikimą, savotiškas atsisakymo ir siūlymo „derybas“, net slėpynes. Žaidimą kaip būdą minimizuoti pasaulį aprašė Jacksonas (2012: 17), pasitelkdamas anglų pediatro ir psichiatro Donaldo Winnicotto teoriją (1953), pagal kurią įvairūs vaikystėje naudojami prierašieji žaislai – medžiagų atraižos, pliušiniai žaislai, antklodėlės – atstovauja esminiam žmogaus ego vystymosi etapui, kai įtvirtinamas Aš atskirumas ir emocinė nepriklausomybė. Pasitelkiant tokį žaidybinį elgesį, intersubjektinis ryšys

pakeičiamas subjekto ir objekto ryšiu, padedančiu sukurti simuliaciją, kuriuo įmanoma manipuliuoti ir taip susigrąžinti pasaulio kontrolės iliuziją (Jackson 2012: 17). Aptariamame pavyzdyje tokią autonomiją pasakotojui (suvokėjui) suteikia ne pats dovanų mainų žaidimas, bet užmarštis – visiškas atsiribojimas nuo teikiant dovanas (bandomų) kurti ryšių. Tiesa, patys ryšiai su pacientais neišnyksta, tik yra kuriami kitokiu pagrindu (kaip sako kalbinamas gydytojas, „pagal būdo bruožus“).

Įdomu, kas nutinka, kai pats gavėjas užima davėjo vaidmenį. Kad paklūstama to paties žaidimo taisyklėms, liudija pasakojimo tęsinys:

– Bet, iš kitos pusės, mes patys, analizuodami kokius nors duomenis, turime techninius darbuotojus, kai mes [gydytojai] nešame dovanas. Mes nešame dovanas dažnai kokiems kompiuterastams. Tai kompiuterastai labai gerai jaučia – tuos, kur, kaip minėjau, „bakšišo“ – vertės ir atliktos paslaugos tas tokias svarstyklės. Ir, tipo, jiems irgi reikia nuolat, pastoviai paduoti, nes jie kažkaip skaičiuoja – kaip pagal kokį svorį. Jie žino, kokio svorio yra jų paslaugos ir kokios vertės yra atnešta dovana. [...]

– O tu pats po gydymo neši kam nors?

– Umhm [linksį]. Visai neseniai nešiau, nes tėteliui diagnozavo – nu, užsikišusios širdies kraujagyslės ir reikėjo statyt stentus. Toks pat jaunimėlis kaip aš deda, tipo, stentus, bet jie geras rankas turi, tai, galvoju, nu reikia kažkaip atsidėkot. Bet tu negali atsidėkot kažkuo paprastai. Galvoju: reikia atsidėkot kažkaip, žinai, irgi atrinkt. Rankom padaryt tikrai kažko nespėsiu. Juolab kad jų ten tokios atliekamos procedūros buvo tokios – meee. Nu tai nupirkau du serano kumpius – su laikikliais, su peiliais.

– Tuos didžiulius tokius?

– Jo jo jo. Po septynis kilogramus ar daugiau.

– Bet čia tokie, kur irgi į bagažinę, matyt?

– Ta prasme, ir buvo keistoka labai atnešt, nes dydžio va tokio, žinai [rodo], – ir dvi dėžės, realiai va aš taip nešiau. Ir reikia atnešt, supranti, į lignonę, ir visi supranta, kad ten kumpiai, bet aš į tai per daug nekreipiau dėmesio – nešiau ir tiek.

Aurimas, 38 m.

Šis pasakojimas nuostabiai rodo nuoseklų dalyvavimą savitai suvokiamoje mainų grandinėje, taikant tą pačią dovanojimo kalbos užkodavimo galimybę, kurią anksčiau tas pats kalbėtojas pasitelkė skaitydamas kitų elgsenos reikšmes. Dovana yra būtina, neišvengiama, bet ji turi būti ypatinga, įspūdinga, sunkiasvorė, didelė savo verte ir net milžiniška fiziniais gabaritais – tokia kaip ir reiškiamą padėką. Šiame pasakojime vėlgi matosi, koks atotrūkis įvyksta tarp „mokesčio“, pavadinto „bakšišu“ (nešamo „kompiuterastams“) už paslaugą, ir dovanos – padėkos už gerą darbą, kuri pašnekovas įvardija savais žodžiais „turi geras rankas“. Toks virsmas tarp

įreikšminimo ir intencijos įgyvendinimo grąžina prie kalbos kaip gyvenimą reiškiančios ir kalbos kaip gyvenimą keičiančios sistemos. Čia svarbu tai, ką Greimas rašė apie prasmės ir reikšmės perskyrą.

Prasmė – tai „visoms semiotikoms būdinga savybė, o kaip sąvoka – neapibrėžiama. Kalbant intuityviai arba naiviai, prasmę galima traktuoti dvejopai: kaip tai, kas įgalina parafrazavimo arba transkodavimo operacijas, arba kaip tai, kas grindžia žmogišką veiklą kaip intencionalumą. Iki ji pasireiškia artikuliuotos reikšmės pavidalu, apie prasmę nieko negalima pasakyti [...]“ (vert. Paulius Jevsejevas) (Greimas 1993: 348). Prasmę, kaip ikikalbinės tikrovės pagavą, turime įreikšminti, artikuliuoti, kad galėtume apie ją kalbėti, suvokti, versti į kitas kalbas ir, svarbiausia, perduoti. Tačiau prasmės virsmas artikuliuota reikšme keblus tuo, kad pats įreikšminimas savo intencionalumu gali keisti prasmę – tiek susikalbėjimas, tiek ir nesusikalbėjimas ne tik perteikia, bet kuria juslinę tarpsubjektinę patirtį. Be to, prasmės įreikšminimas gali būti netikslus ir tuo destruktivus, taigi artikuliacija reikalauja ypatingo jautrumo (gydytojo apibūdintų pacientų atvejų – pastabumo ir įsiklausymo). Sėkmingai įteikta atsidėkojimo dovana šiuo atveju tampa štai tokia jautria nekalbine tarpusavio ryšio artikuliacija, padedančia apčiuopti, kas įvyko, kai įreikšminimo efektas įsiveržė ir pakeitė pačią tikrovę, kurią, regis, turėjo tik reprezentuoti.

2.1.4 Dovanos sau

Čia aptariamą fenomeną aptikau tyrinėdama šiuolaikinėje visuomenėje cirkuliuojančias dovanas. Gilinausi, kaip žmonės jas patiria, vertina, kaip stengiasi palikti įspūdį arba bėga nuo dovanų prievolės visai bandydami jų išvengti. Tarp skirtingų patirčių ir pažiūrų pastebėjau daliai pašnekovų, nors ne visiems, būdingą elgesį teikti dovanas sau. Tradicinėje lietuvių kultūroje tokia praktika nebuvo paplitusi ar pastebimai užfiksuota – šeimos ir metų švenčių progomis dovanojama gausiai, bet visuomet – kam nors kitam. Dovanos sau – šiuolaikinis, ypatingas elgesys, leidžiantis apčiuopti bei apmąstyti žmonių bei visuomenės pokyčius, taip pat – savivokoje atsirandančią ir gilėjančią perskyrą tarp „Aš“ ir „Kitas Aš“.

„Dovana sau“ šiame tyrime yra kalbėtojo žodžiais apibūdinta situacija, kai įsigytas daiktas įvardijamas ir įreikšminamas kaip dovana. Ši sąvoka apima dirbinius ir gėrybes, taip pat paslaugas, žmogaus įsigyjamas tam, kad padovanotų pats sau, ir tai skiriasi nuo pirkinių, įsigyjamų įprastai.

„Dovanos sau“ fenomeną aprašę psichologijos ar ekonomikos ir rinkodaros sričių tyrėjai ieškojo paaiškinimo, kuris būtų susijęs su žmogaus psichologiniu portretu, o rinkodaros specialistai stengėsi kurti ar stiprinti

dovanojimo sau fenomeną, manipuluoti vartotojų elgsena. Aš savo tyrime žvelgiu į jas kaip į patirtyje esantį ir pasireiškiantį elgesį, nesiekdama jo keisti. Mane domino atokiau nuo teoriškai apibendrinto dovanojimo fenomeno paveikslo likę kultūriniai niuansai ir asmeninės patirtys. Tyrimo rezultatai rodo, kad kiekvienas patyrimas yra unikalus ir asmeninis, tačiau kartu charakteringas mūsų dienų visuomenei. Todėl giluminis jų aprašymas gali padėti suprasti ne tik asmens, bet ir visuomenės narių santykių procesus.

Dovanojimo sau analizės akiratyje atsidūrė trys skirtingos, tačiau intensyvia patirtimi pasižyminčios situacijos: 1) vaikystės atsiminimas apie pirmąją dovaną sau ir patirtą dvejonės bei kaltės jausmą; 2) užtikrinta ir nekvestionuojama dovana sau, kai net nepavykus kitokios dovanos (automobilio) sumanymui, ji vis tiek yra išpildoma; 3) dovana sau, nupirkta kelionėje ir vežama namo.

Dovana sau ir kaltės jausmas

Ši prisiminimą sužadino tyrėjo smalsumas. Konstatavus, kad žmonės dovana dovanas sau ir kad tai stebinantis, tyrinėti kviečiantis fenomenas, mintyse nejučia uždaviau klausimą ir sau: „O tu dovanoji sau dovanas?“ Dovanaju, turiu prisipažinti. „Kokia pirmiausia tau šauna į galvą?“ Ir tuomet prisiminiau save mokyklinio amžiaus, klampojančią per šlapdriabą ir pažliugusį Vilniaus Senamiestį ir nešančią kelis pirkinį maišelius artėjančioms Kalėdoms:

Vaikystės Kalėdas ir pasiruošimą joms prisimenu nevienodai: vienus metus ryškiau, kiti išnyko tarp vėlesnių įspūdžių. Vienas ryškiausių – kai buvau gal ketvirtoji, gal šeštoji klasė, jau pakankamai savarankiška, tai nutiko apie 1995 metus. Tąkart su sese nutarėm, kad ir mes tėvams bei draugams per šventes pripirksime dovanų. Todėl gerą mėnesį rūpestingai taupėme dienpinigius. Negana to, tai buvo proga iš mamos išprašyti kuo daugiau monetų, ir tam mes su sese demonstratyviai vakarais dainuodavom angliškąją „Jingle Bells“ dainelę. Santaupos Kalėdoms taip ir buvo pavadintos – „džinglbelsai“.

Šventės artėjo, aš sutaučiau, ko gero, didžiausią iki tol gyvenime turėtą sumą ir, keliaudama po Senamiestį, ieškojau malonių mažmožių visiems šeimos nariams. Tėčiui – „Nivea“ dezodorantą, mamai ir sesei – pakabučių raktams, saldainių ir kitų niekučių. Tarp visų šių dovanų buvo vienas daiktas, vertas kone pusės santaupų. UNICEF atstovybės biure, kur jie prekiaavo kalėdiniais atvirukais, kalendoriais ir kitais suvenyrais, buvo parduodama išlankstoma delno dydžio užrašų knygelė su mažyčiu tušinuku. Negalėjau nuo jos atitraukti akių: į vieną dailią knygelę galėjo tilpti visas gyvenimas – ir užrašai, ir kasdien pildomas kalendorius, ir telefonų knyga adresatams rikiuoti pagal abėcėlę. Geidžiau jos, bet negalėjau niekam kitam

padovanoti – taip troškau jos sau. Noras nugalėjo ir tai tapo mano kalėdine dovana sau pačiai, naktį slapčia supakuota ir padėta po egle kartu su kitomis. Ir tai buvo pati brangiausia dovana iš „džinglbelsų“ santaupų.

Toji užrašų knygelė man buvo be galo brangi, aš net ne iš karto drįsau ją naudoti – bent porą metų laikiau stalčiuje kaip lobį. Žinojau, kad vos pradėjus rašyti, jos dienos bus suskaičiuotos – lapų užteks lygiai metams, kiek yra tuščių dienų kalendoriuje.

Užrašinę vedžiau labai kruopščiai, džiaugiausi ja kiekvieną dieną. Tačiau iki pat šių laikų prisimenu plonytį sąžinės balselį, kad na kaip čia taip – vis dėlto sau nusipirkai pačią brangiausią dovaną už iškaulytus iš mamos dienpinigius, taupytus kitiems.

Labai keista, kad tik dabar, apmąstydama šią istoriją ir jau pati būdama mama tariau sau, kad toji knygelė veikiausiai buvo mano mamos dovana, dėl ko ji kartu su manimi džiaugėsi. Juk ji ne dėl savęs taip dosniai dalino monetas mūsų taupyklėms. Ir ši mintis man padėjo. Ėmiau jausti mamai dėkingumą, nusiraminau.

Rūta, 38 m.

Ką rodo ši patirtis? Ar tai perėjimas iš vaikų (gaunančių dovanas) į suaugusiųjų (teikiančių dovanas vaikams) pasaulį, kuriame pasakotojas vis dar yra vaikas, todėl atsiduria ir davėjo, ir gavėjo vaidmenyje? Ar tai godumas ir egoizmas, o gal dėmesio trūkumas, bandytas taip kompensuoti? O gal ryšio su mama paieškos, pamatytos jau gerokai vėliau apsikeitus vaidmenimis?

Šią patirtį charakterizuojantis jausmas – dvejonė, ar sau įsigyta pati brangiausia dovana buvo teisingas žingsnis, ar vis dėlto pagrįstas buvo kaltės jausmas? J. F. Sherry su kolegomis tvirtina, kad dovanojimas sau įsiterpia tarp vienas kitam prieštaraujančių idealų, būdingų šiuolaikinei Vakarų pasaulio visuomenei, tokių kaip „socialumas ir savęs neigimas“ bei „narcizmas ir didžiavimasis savo pasiekimais“ (Sherry et al. 1995: 403). Teresa Heath su kolegomis konstatuoja ir savijautos pokytį: praėjus kuriam laikui terapinis dovanos sau efektas, siejamas su nepalankiu kontekstu, paprastai mažėja. Atitinkamai ima stiprėti tokios neigiamos emocijos, kaip kaltė, nes žmogus ima suprasti, kad pirkinys nepadėjo (Heath, Tynan, Ennew 2011). Būtent taip nutiko ir man – čia papasakotos istorijos herojei su užrašų knygele.

Nerimas, nepatogumo jausmas sugrąžino įvykio atsiminimą ir išskėlė poreikį pažinti kažką, kas nesuprantama, nors tas kažkas – tai Aš dalis. Šis vidinis konfliktas – būtina autorefleksijos sąlyga. Abejojant Aš susipriešina ir nubrėžia ribą tarp veikiančio (veikusio) Aš ir reflektuojančio, vertinančio, teisiančiojo Aš. Pagal Bernhardą Waldenfelsą, veiksmą, skirtą nubrėžti ribą, galima palyginti su sutarties sudarymo veiksmu, kuris pats savaime nėra sutartis, tačiau yra apčiuopiamas kaip asmens atsakomybių pokytis (Waldenfels 2011: 15).

Prisiminimų ištraukoje nupasakotas konfliktas su savimi atsiduria dovanos objekto vertę kuriančioje ašyje. Apie tokį santykį kalba ir paplitęs posakis: „Gera dovana turi būti tokia, kurios gaila.“ Nupasakotam daiktui priskiriama vertė yra didžiausia vaiko turimų pinigų atžvilgiu, kartu nepralenkiama puikumu: geidžiamo objekto neišeina atsisakyti – nupirkti būtina, o įteikti kam nors kitam – neįmanoma, nes dovana per gera.

Todėl tuo Kitu tampa pats Aš, į kurią kreipiamasi su visomis dovanų įteikimui būtinomis tradicijomis: „naktį slapčia supakuota ir padėta po eglė“. Negana to, net „Aš“ kaip „Kitas Aš“ pasirodo nesąs vertas tokios dovanos, bent jau ne iš karto: „bent porą metų laikiau stalčiuje kaip lobį“. Tai buvo dovana, kurią įteikti buvo taip gaila, kad net „Aš“ ne iš karto įstengė ją priimti, o tas pastangas vėliau bandė sustiprinti kiekvienos dienos užrašų kruopštumu.

Toks „Kitas Aš“ tampa nepasiekiamai nutolęs – neidentiškas, kitoks, svetimas Aš. Waldenfelsas fenomenologiniame diskurse skiria terminus Kitas ir Svetimas (*Other* ir *Alien*): svetimas nėra toks, kaip dualusis Aš ir Kitas, Svetimas reikalauja visiško atskyrimo nuo savasties (*Ownness*), jis iškyla tuomet, kai kas nors panaikina savasties buvimą, ir būtent tą ką nors mes patiriame kaip svetimumą (Waldenfels 2011: 11). Taip ir nutinka prisimintame įvykyje: dovaną teikiantis Aš ir gaunantis Aš šioje situacijoje nesutaikomai skirtingi, lygiai kaip įvykį išgyvenantis ir prisimenantis Aš. Tokia, pačia radikaliausia, atskyrimo forma mes patys sau niekad netampame iki galo esantys kaip kūniškos būtybės. Pasak Norm Friesen, kūnas, kitaip negu bet kuris kitas objektas, per visas penkias jusles yra vienu metu ir stebimas, ir stebintis (Friesen 2014: 68–77).

Dovana, kaip Derrida aprašytasis nuodas (*farmakon*), reikalauja dviejų subjektų ir abipusio santykio. Jo nesant įvyksta konfliktas – Aš skilimas ir susvetimėjimas, negalėjimas sau atleisti (liet. *dovanoti*, pranc. *par-donner*, angl. *for-give*), kitaip tariant – negalėjimas savęs priimti, nes norint išpildyti veiksmažodį būtina atskirti Aš nuo kito Aš.

Atrodo, kad patiriant dvejonę ir kaltę buvo paliestas kultūrinės kaitos smaigalys, kai geriausio daikto atidavimas kitam virsta jo atidavimu sau. Dėl to kilusį konfliktą, Aš atstūmimą bei susvetimėjimą išsprendžia trečioji šalis – mamos figūra. Pasikeisdama vietomis su dovaną teikiančiu Aš ir vietoje jo imdama įkūnyti dovaną teikiančią asmenį, pasakotojo akyse mama tampa tikroju Kitu. Taip dovanos įteikimas ir gavimas suvokimo lygmenyje pagaliau yra nebesupriešintas ir atkuria pasaulio tvarką – leidžia nusiraminti.

Dovana, kurios esu vertas

Kita istorija vėl gražina mus į Kalėdas. Ir nors iš pažiūros ji labai primena vaikystės prisiminimą apie UNICEF knygelę, tačiau čia labai svarbus kitas aspektas – dovanos sau užtikrintumas, priešingai negu pirmoje istorijoje kilusi abejonė. Tai atskleidžia Edvino (48) pasakojimas.

– *Yra toksai momentas, kad, kaip rusai sako, sebe liubymomu ir per gimtadienį, ir per Kalėdas kažką padovanoju. Pats sau. Nu, kažką nusiperku ir a la pavadinu kalėdine dovana. Tiesiog buvo proga nupirkti, galvoju – o, dabar gi Kalėdos, tai čia bus man kalėdinė dovana (rodo į išmaniąją apyrankę). Nors man, žinai... Aš seniai norėjau tą prietaisą nusipirkti, bet va dabar atsirado tokia proga, tiesiog.*

– O koks būna jausmas, kai sau nusiperki dovana?

– *[juokiasi] Kaip kad kai sau bet kokį kitą daiktą perki. Nieko ypatingo. Bet šiaip čia šopingas – tai ne tas pats jausmas kaip dovanų davimas ar dovanojimas. Tai teikia malonumą. O čia toks grynas šopingas, tik su dovanos prieskoniu. [pauzė] Aš net buvau net pasiryžęs kažkaip šiais metais... tiesiog pamačiau reklamą, kad „Mitsubishi“ salone yra nuolaida... Užėjau, paspaudžiau [ant reklaminio banerio], ir ten: „atiduok savo seną automobilį ir gauk naują“ – ir aš susidomėjau, jau buvau užsidedęs, kad pirksiu naują automobilį. Bet iš esmės čia būtų dovana sau – aš taip pagalvojau, kad esu vertas tokios dovanos galų gale [juokiamės abu], save pamaloninti, buvau jau tikrai užsidedęs ir jie prašė: parašykite savo automobilio duomenis ir mes su jumis susisieksime. Ir jie susisiekė, ir sako: kadangi jūs automobilis iš Amerikos, tai mes negalime jo nupirkti ir užskaityti. Tai va, taip mano dovana žlugo... Likau be dovanos, tada nusipirkau šitą [išmaniąją apyrankę].*

– Iškart po to?

– *Jo, pagalvojau, ne, mašinos aš nepirksiu, nupirksiu tą [apyrankę].*

Edvinas, 48 m.

Ši istorija liudija apie įsteigtą vertę, kurios negalima išvengti ir panaikinti, antraip tai būtų netektis. Tai, kaip ji buvo sukurta ir išpildyta, susidėlioja į naratyvinę struktūrą.

Vertės steigimas prasideda su automobilių reklama. Pašnekovas pripažįsta apie pasididžiavimo jausmą: aš esu to vertas. Kelionę į tikslą nutraukia iššūkis – būtinybė užpildyti dokumentus ir įvairios sąlygos. Neigiamas atsakymas reiškia, kad automobilis išsvajotą „dovana sau“ tapti negalės, tačiau iškelta proga (Kalėdos) ir būtinybė teikti sau dovana, pakankamai vertingą („nes esu to vertas“), išlieka. Negana to, neišpildyta paliktų stokos būseną. Šią siekiamą vertę užpildo kita dovanos forma – išmanioji apyranė. Ji atkuria gebėjimo kontroliuoti pasaulį jausmą: jeigu negali paveikti kitų keliamų sąlygų, tai gali keisti savo dovanos sąlygas ir

rinktis kitą objektą tai pačiai reikšmei ir vertei talpinti. Visai kaip stebuklinėje pasakoje! Tik su kuo ir kaip vyksta mainai, jei mainaisi pats su savimi?

Čia galima atkreipti dėmesį, kad kalbėtojai įprasta praktika teikti dovaną sau tampa įrankiu nesąmoningai savęs įvertinti. Įdomu, kad toks materialus būdas išreikšti savivertę užkoduotas pačioje kalboje nuo indoeuropiečių laikų – tai gerokai gilesnis kultūrinis klodas, nei galėtume tikėtis. Pasak Benveniste'o, „kam nors suteikiama vertė yra matuojama pagal tai, kiek jis gali suteikti to, dėl ko yra laikomas vertingu“ (Benveniste 1973).

Savo mintį jis išplėtojo kitame žymiaame straipsnyje, kuriame analizavo žodžius, susijusius su dovana, „duoti“ ir „atsilyginti“ indoeuropiečių kalbose. Išvadose Benveniste'as tiesiogiai susiejo mainų, vertės ir reikšmės ryšius, aptinkamus indoeuropiečių žodynuose: „Vertė yra apibūdinama pagal senovinę reikšmę kaip „mainų vertė“ pačia materialiausia prasme. [...] Ši „vertė“ numano savo reikšmę pagal bet ką, kas yra priklausoma nuo žmogaus kūno, ar tai būtų duktė vedyboms ar parduodamas belaisvis.“ (Benveniste 1997: 42)

Apie dovanas sau galima kelti dar vieną klausimą – ar tai galėtų būti susiję su asmeninėmis pareigomis ir pastangomis, reikalaujančiomis moralinio atlygio? Rinkodaros tyrimuose vienas iš dovanojimo sau aspektų – tai individualumo, suvokiamo idealaus iliuzija. Davidas Glenas Mickas ir Michele Demoss pastebi, kad dovanojimo sau situacijoje gerai disciplinuotas idealusis Aš pasveikina ir apdovanoja realųjį Aš (dažnai gana tingų) už tai, kad atkakliai siekia asmeninių tikslų (Mick, Demoss, 1990: 328). Materialaus atlygio sau intenciją numato išorinė motyvacija, patirtas pasiaukojimas ir savo pasiekimų vertinimas. Be to, nors paprastai tai vadinama visiems įprastai, „dovanojimu sau“ (akcentuojamas įteikimas), tačiau tikroji vertė, rūpinti vartotojams, yra patiriama būtent gaunant (Heath et al. 2011).

Fenomenologinėje filosofijoje, skirtingų autorių tekstuose – nuo Husserlio, Sartre'o, Merleau-Ponty iki šiuolaikinių autorių, toliau plėtojančių jų idėjas, pavyzdžiui, Waldenfelso, – intersubjektyvumas yra aiškinamas ryšiais tarp Aš, Kito ir Pasaulio. Susipinančios ir skirtingos idėjos atskleidžia jo sudėtingumą. Norėdama pritaikyti fenomenologinį požiūrį antropologijoje, skatinančioje žvelgti į konkrečią patirtį ir joje vykstantį kitybės reiškimą, aš neprisirėšiu prie vienos teorijos ir pabandyčiau pažvelgti, kur nuveda pats patyrimo tekstas.

Edvino dovanos istorijoje idealiojo Aš ir realiojo Aš buvimo pasaulyje suvokimo konstruktas reikalauja išskirti save ir Kitą ne tik išorėje, bet ir Aš viduje. Nesusimąstydamas jis pats čia pavartoja posakį *sebe liubymomu*, nubrėždamas Aš santykį su savimi kaip meilės, palankumo ryšį. Taigi, jeigu Aš žvelgia į save kaip į Kitą, tiesioginis Aš santykis su Kitu tampa

neįmanomas – jį nuolat užgožia santykis su Kito vaizdiniu, šiuo atveju – Kito Aš vaizdiniu, kaip iš šalies stebimu ar įsivaizduojamu objektu. Aš įsivaizduojamas Kitas Aš yra netikras – tai iliuzija, paties susikurta norint pažinti ir kurti santykį su savimi. Kitaip tariant, galima paaiškinti, kad pirkinys, pavadintas dovana, tampa morališkai teisėtas ir suteikia jausmą, kad esi jo vertas. Tokiu būdu ši įsivaizduojama distancija ir įteisina tokius mainus.

Subjekto tapatybė, artumas sau taip pat tampa neįmanomi: Aš pastangos kurti santykį su Kitu Aš yra nepakankamos, nes neužtenka vien to, kad jos yra, – reikia žinoti, jausti, koks tas santykis, t. y. ko jis vertas, kokia yra jo buvimo reikšmė. Tai reiškia, kad būtis pati savaime nepakankama, būčiai reikia jos priedo – reikšmės, vertės, tampančios ir pakaitalu. Ir taip suteikti reikšmę savo būčiai subjektas gali tik per kitą subjektą vieninteliu vertės kūrimo būdu – mainais. O asmuo gali suteikti reikšmę tik per tariamą Kitą, mainais, aprašytaisiais Benveniste'o. Tai vėl primena lingvistinį reikšmės konceptą: reikšmė atsiranda per skirtumą (nuo kitų reikšmių). Tokiu būdu ir vertė tampa įmanoma tik per palyginimą – įvertinant, *kiek* kas nors yra vertinga.

Kad būtų išpildytas pašnekovo Aš palankumas sau pačiam, *sebe liubymomu*, reikia Kito; kad įvyktų mainai, negana to, nuolat pasikartojanti mainų grandinė (ir per gimtadienį, ir per Kalėdas kažką padovanoju. Pats sau), – irgi. Tokių mainų tarp „aš esu vertas“ ir „aš gaunu dovaną“ legitimumu Edvinas užtikrintas – jam tai įprasta ir savaime suprantama. Todėl tokia grandinė, ritualinis dovanų sau atkartojimas negali būti nesėkmingas – tai paneigtų neįvardijamą, tačiau neverbaliniu patyrimo būdu nuolat atkartojamą Aš santykio su savimi buvimą, jo vertę.

Dovana sau, keliaujančio Aš parvežama kitam Aš namuose

Trečiosios „dovanos sau“ istorijos liudininke man teko būti kelionėje. Bendrakeleivė Liucija labai rūpestingai rinko suvenyrus visiems namie laukiantiems artimiesiems ir bendradarbiams, o ypač džiaugėsi miela smulkmena, išsirinkta sau. Rodydama savąją, kaip pati pavadino, dovaną ji atsargiai išvyniojo suvenyrą iš popierėlio, o paskui ir vėl rūpestingai susuko, įsidėjo į rankinę. Kartu vaikstant po miestą ir užsukus į kavinukę pyrago, Liucija sutiko įrašui papasakoti, ką galvoja apie dovanas.

Man labai visada norisi, kad, jeigu aš dovanuju, ir man ta dovana būtų miela. Aš neatsispiriu nuo to, kad padovanojau – ir gerai. Dovana turi pirmiausia man patikti. Kad ir sau tokią pat pirkčiau ir džiaugčiausi. Todėl taip abipusiškai galvoju – apie tą

žmogų, bet kad ir man norėtųsi, kad neštų tokį gėrį, kaip ir man ji patinka. Aš tada su malonumu einu ir dovanuju – žinau, kad ir man patinka.

Atrodo, toks mažas dalykas, dovana, bet įdėta į tą dovaną daug dalykų. Kartais būna, kad man atneša brangią dovaną – ji brangi, bet nešildo manęs. O atneša tokį mažiuką daikčiuką arba iš kažkur grįžta – irgi kažkokią dovanėlę [visai kitaip].

Aš sakau taip sau, kartais, kad dabar visur yra toks globalizmo laikotarpis, [žmonės sako], kam reikalingi tie visi maži dalykėliai, jų taip apstatyta visur, jau per daug. O man – atvirkščiai. Tu matei, pas mane namie daug tokių dalykėlių: akmenų, visokių mažiukų daikčiukų iš ten, kur aš buvau arba kas nors padovanojo. Negaliu jų išmesti. Ir aš tokia nelabai šiuolaikiška. Kiti man sako: kam tu kaupi, daug dulkių. Bet aš taip sakau: čia gi tas gyvenimas taip ir yra – vieni viską išmeta ir nieko neturi, steriliai gyvena, nėra tų daiktų, kurie supa juos. Bet kai pamatai daiktą ir prisimeni tą žmogų ir tai, kaip tu pats buvai, – suteikia malonumą. Taip aš žiūriu į tą daiktą ir man jis toks mielas, fainas. Jis primena tą žmogų, tada tą momentą, kai arba aš gavau, arba kur pati buvau. Informacijos, kurią neša tas daiktas, – masė. Ir visa tai daiktai, kurie yra padovanoti, kartais net sau padovanoti. O kai sau dovanoji, tai tiesiog, būna, eini kažkur ir galvoji – aš to noriu, yra toks noras [pabraukta R.L]. Ir galvoju: kam man tai reikalinga, jau ir taip mane kritikuoja, mano tokį smulkmenišką elgesį ir prisirišimą prie visų tokių daikčiukų, sako – kam tau to reikia, vaikai sako „oi, mama, kam to reikia“. O aš sakau – „žinot ką, aš su tokiu charakteriu – man tas daiktas charakterizuoja būseną“. Ir man kartais sako – „va, tavo virtuvė visko pristatyta“, aš sakau – „taip, mano virtuvė yra su charakteriu, taip yra“

[...]

Man daiktai neša informaciją, nėra tokie tušti. Kažkas juos darė, su kažkokia intencija jie nupirkti. Evelina (vyresnė duktė –, ji kaip prie meno, tai ji sako, kad jai patinka, jai patinka ir mano [kolekcionuojami] samovarai, bet kartais sako: „Mama, pas tave tai jokio stiliaus“, o man ne tai kad stilius – aš ne dėl stiliaus gyvenu, man svarbu ne tai, kaip jie atrodo, kaip sudėti, o tai, ką jie neša. Viskas, sakau, kaip norit, taip traktuokit, bet aš esu tokia ir viskas.

Liucija, 62 m.

Pašnekovės žodžiai priminė pamoką, antropologijos perimtą iš archeologijos: „materiali kultūra yra reikšmės nešėja, sykiu pati kultūra nėra įmanoma be šios materialios infrastruktūros“ (Engelke 2017: 41). Moters daiktai jai yra svarbi pasaulio reikšmės kūrimosi proceso dalis.

Man šis pasakojimas pirmiausia įdomus tuo, kad vardydama, kokios jai brangios įvairios dovanos, ji neklausama pati mini ir dovanas sau. Lygiai taip pat mano akyse pašnekovė pasielgė ir praktiškai: drauge aplankytame Bratislavos mieste pamatytą ir užsigeistą suvenyrą ji įsigijo ir pavadino „dovana sau“ – ne suvenyru, ne lauktuvėmis, ne šiaip pirkinium – jai tai buvo dovana. Pašnekovės pasakojime nebrangus ir praktinės vertės neturintis niekutis, net akmenėlis, tapęs dovana, virsta įvairiapusiškai vertingu daiktu,

nes suteikia malonumą, sukuria galimybę atsiminti, todėl padaro kelionę prasmingą ir suteikia galimybę patirties akimirką parsivežti namo. Moteriai dovana vienu metu įdaktina daugybę reikšmės sluoksnių: įspūdį, jausmą, atmintį ir geografinę vietovę, sykiu leidžia visomis šiomis „gėrybėmis“ mainytis su savimi. Vadinas, jei sau suteiki patirtus įspūdžius, pamatytas keliones, išgyvenamus jausmus ir nuotaikas, lygiai taip pat sau už tai gali atsilyginti ir būti dėkingas.

Vienas iš reikšmės laukų, kuriuos Liucijos pasakojime įkūnijamų jooos dovanos sau, yra **priklausymas** tam tikrai socialinei grupei. Moteris mato save kaip bendruomenės (šeimoms, draugų rato) narę, ir, neišskirdama savęs iš kitų, visus, taip pat ir save, aprūpina dovanomis. Tokiu veiksmu sau priskiriama ta pati svarba ir vertė kaip ir artimiesiems. Ir atvirkščiai – artimuosius Liucija myli taip, kaip pačią save, sakydama, kad net ir kitam skirta „dovana turi pirmiausia man patikti“.

Kitas labai svarbus aspektas, paminėtas ne vieną kartą, – **atmintis**. Sau padovanotas suvenyras, pašnekovės žodžiais tariant, „neša informaciją“, primena kelionę, akimirką, jausmą, ir tai nuolat atsikartoja, „kai pamatai tą daiktą“. Ši atmintis Liucijai yra juslinė, ji yra neatsiejama nuo patyrimo būsenos, kaip ji sako, „man tas daiktas charakterizuoja būseną“ – kitaip tariant, įdaktina, užfiksuoja patyrimo momentu patirtus išgyvenimus.

Patyrimui suteikiama daiktinė forma rodo įreikšminimo procesą, moteriai tiesiog egzistenciškai svarbų. Už diktofono įrašo ribų liko pašnekovės džiaugsmas, kad, radusi sau skirtą suvenyrą, dabar jau galinti būti rami, nes įsigijo dovaną. Besidžiaugdama pirkiniu ji jautėsi įgyvendinusi kelionės tikslą, taip kartu steigdama kelionės signifikantą, nurodantį į kelionę kaip į reikšmę

Šis virsmas iliustruoja skirtumą tarp reikšmės ir prasmės. Suradusi kelionės patirties signifikantą, kaip pati vadina, „dalykėlį“, „mažiuką daikčiuką“, pasakotoja patiria išbaigtumo, įgyvendinimo jausmą. Jos patirtis ir pati intencija tampa išsaugota, „pilna informacijos“, todėl gali tęstis. Priešingybė būtų baimė nugrimzti į užmarštį – neįreikšmintas patyrimas tuomet praeitų veltui, pradingtų.

Reikšmės kūrimo, jos suteikimo procesas pašnekovės pasakojime labai svarbus. Prisiminkime, kad dovana tiek prancūzų, tiek anglų kalbose vadinama *present* (dovana, dabartis, dabar esantis). Čia ir dabar esanti akimirka prancūzų kalboje taip pat yra duota, suteikta: *moment donné*. Liucijos atliekamas reikšmės suteikimo judesys, tarsi esamo momento duotybė, žymi steigiamąjį veiksma – niekas tiesiog negali egzistuoti pats iš savęs, jeigu nėra suteiktas, duotas arba tiesiog padovanotas.

Liucijos „dovana sau“ lygiai taip pat steigia pasaulį, jo dėmenis: mintis, prisiminimus, būseną, buvimą ir visa tai lydintį, staiga išstinkantį nesustabdomą norą įgyti. Tokia steigiamoji (dovanojimo) galia yra kone mitinė. Anne Salmond, primindama Mausso iškeltą maorių genčių *hau* fenomeną (būtinybę gautą gėrybę perduoti kaip dovana), atpažino jį polineziečių kosmogoninėje giesmėje, užrašytoje Rangoroa 1854 metais. Giesmėje žinantysis „Aš“ – mintis, atmintis, jausmas, žinojimas ir geidimas – gyvuoja pirmiau negu visas realusis pasaulis (Salmond 2012: 40). Tas pačias sritis aprėpia ir Liucijos dovana.

Tačiau patirtyje, kaip ir kalboje, nėra duotybių, niekas niekada nėra duota „kaip tai“, nieko nėra duota esatyje, dabartyje, viskas veikia kaip vienu elementu nuorodos į kitus. Tokį perėjimą iš kalbinės sferos į patirtinę grindžia prielaida: žmogiška patirtis – tai ne daiktų, empirinių duotybių, o reikšmių patirtis. Todėl ir Liucijai visi „maži daikčiukai“ „nėra tokie tušti“.

Šioje vietoje galima prisiminti Derrida įžvalgą, kad dovanos nebelieka, vos ji yra įteikiama, tikroji dovana „išnyksta“ nebuvimo etape – tarpe tarp „duoti“ ir „gauti“ ir todėl ne objektas, o procesas (Derrida 1991: 27). Dovanos objektiškumas atstovauja proceso kūniškumui – įdaiktina tai, kas neapčiuopiama ir neapsakoma, tampa subjektų tarpusavio santykio transformacijos jusline (kūniška) išraiška. Čia galima kalbėti apie tai, kad dovana, būdama veiksmo (ritualo, šventės arba, kaip šiame pavyzdyje, kelionės) dalis, atitinka kulminacijos – virsmo – momentą (santykio ar būsenos transformaciją). Įsigijus visus reikiamus suvenyrus ir visus (įskaitant save) aprūpinus dovanomis, kelionės tikslas pasiektas – nuo šio taško kelio kryptis pasisuka atgal, į namus, kai bus galima prisiminti įspūdžius, apie juos pasakoti ir įteikti visas gėrybes tiems, apie kuriuos būdamas toli nuo namų galvojai.

Negana to, atminties ritualas nuolat atsikartoja, todėl moteriai taip brangūs minimi daiktai namuose yra išdėlioti matomoje vietoje, kad ir „be stiliaus“. Kaskart gaunamas malonumas rodo nuo pat steigiamąjį momentą įsisukančią mainų grandinę – tai, kas duota, vėliau sugrįžta. Suteikiamas dėmesys abipusiškumo principu sugrįžta kaip pasikartojantis prisiminimų malonumas. Paradoksalu, bet kol nepasiektas tikslas sugrįžti pas artimuosius, tol jiems pirktos dovanos yra ne kelionės, bet pačių artimųjų buvimo kažkur toli namuose pakaitalas, signifikantas. Įgytos, bet dar neįteiktos dovanos veikia kaip saitai, priartinantis tai, kam jos turi priklausyti. Tuomet kur atsiduria sau perkamos dovanos gavėjas, kuriam dovana jau nupirka?

Tai liudija smulkmena, kaip rūpestingai suvyniotą dovana sau Liucija laiko rankinėje. Dovaną keliaujantis Aš įteiks sau tik namuose – kitam, namuose esančiam Aš. Ir tai mums atveria dar vieną Aš dualumą: sąmonės

turi savęs suvokimą, tarsi žvelgtų iš šalies, bet laiko atžvilgiu atskiria Aš, esantį dabar ir ateityje, taip pat dabar ir praeityje, net geografiniu atžvilgiu – Aš, esantį čia, nuo Kito Aš, būsiančio namuose.

Laike nutolęs Aš, tik esantis praeityje, buvo pirmosios papasakotos istorijos herojės troškimo objektas, su kuriuo sukurti santykį pavyko tik po dviejų dešimčių metų, pasitelkiant atminties ir autorefleksijos galimybę – Aš santykį su Kitu Aš, pačiu radikaliausiu kitokiu, svetimu aš. Kelionėje esantis Aš taip pat svetimas – nutolęs laike, erdvėje ir socialinėje erdvėje, į kurią turės vėl būti priimtas, kai sugrįš.

Tiesa, verta iškelti klausimą, kodėl Aš ir Svetimas Aš pirmoje istorijoje (apie užrašų knygele) kėlė konfliktą ir kančią, o Liucija pasakodama švyti iš malonumo. Susvetimėjimo priešpriešą Waldenfelsas susieja su racionalumu: „Kuo esame racionalesni, tuo mažiau svetimi vienas kitam“ (Waldenfels 2007: 3). Pasakotoja negali tiesiogiai susigrąžinti praeities, nes „asmens nebuvimas, atstumas ar nepasiekiamumas sudaro svetimumą ar kitoniškumą kaip tokį“ (Waldenfels 2007: 9). Tačiau praeitį galima pasiekti per jos pasekmes arba prisiminimą. Tad nuolat atsikartojantis dėmesys įreikšmintiems daiktams kaip tik yra atminimo veiksmas, rekolekcija, išsprendžianti svetimumo problemą.

Dar vienas svarbus aspektas: dovanojimas sau implikuoja poreikį save padaryti reiškiantį, reikšmingą, tai yra vertingą. O vertė, kaip jau minėta, gali būti išreiškiama tik per mainus. Dovana, kaip daugiasluoksnis tekstas, apima vertę, perkeliama nepriklausomai nuo to, kas vieną subjektą skiria nuo kito. O skirti gali sąmoningumas, laikas, atstumas, priklausymas grupei ir kiti įmanomi aspektai, esantį „Aš“ atskiriantys nuo suvokiamo „Kito Aš“; šis atskyrimas neišvengiamas kaip ir pati dovana, vienintelė galinti užtikrinti, kad ryšys nenutrūks.

Įsiklausydami į Liucijos žodžius negalime nepastebėti, kad į jos pačios sau teikiamų dovanų ritualą įsipina ir visuomenė. Aplinkiniai vertina jos tokį elgesį ir ji tai pakartoja net kelis kartus: „sako – kam tau to reikia, vaikai sako „oi, mama, kam to reikia“, „va, tavo virtuvėj visko pristatyta“. Peteris Howlandas, tyrinėdamas turistų pomėgį „padovanoti sau“ malonumus ir vynu degustacijas, išskiria identiteto – priklausymo tam tikrai visuomenės grupei (pavyzdžiui, vidurinei klasei) – poreikį. Jį lydi pabrėžtinai nereikalingų, bet brangių daiktų įsigijimas, švaistūniškas elgesys (Howland 2008). Liucijai dovanos ir jų vertės problema yra svarbi identiteto dalis: „Toks mano charakteris“, „kaip norit, taip traktuokit, bet aš esu tokia ir viskas“. Iš pažiūros nereikalingų daiktų įsigijimo ji negrindžia priklausymu socialinei grupei – priskiria tai asmenybės bruožams, charakteriui, fantazijai. Priešingai negu Howland aprašytas poreikis priklausyti, čia pastebimas ir siekis išsiskirti iš kitų, būti individualiai. Jį lemia ne tik identiteto reikšmės, bet ir vertės

suvokimas – tai, kas kitiems atrodo beverčiai daiktai, be stiliaus, „renkantys dulkes“, pačiai pašnekovei „nėra tokie tušti“ – jai tai yra „masė informacijos“ ir „suteikia malonumą“. Ši vertė, grindžiama individualumu ir identitetu, tampa tikra materialia savivertės išraiška.

Dovanojimo sau reiškinys visuomenėje

Tyrinėjant dovanojimo sau fenomeną apžvelgtos trys situacijos užkabino skirtingus, nors ir ne baigtinius šio reiškinio aspektus. Pirmajame epizode – dovanos geidulys ir kaltė, antrajame – dovanos sau būtinybė ir neišvengiamumas, trečiajame – geidulys ir malonumas, ritualinis grįžimas į patirties akimirką, veikiantis kaip nesibaigianti mainų grandinė.

Tai parodo, kokie kompleksiški, nevienareikšmiški ir kartu individualūs gali būti elgesio modeliai. Dovanojimas sau kasdienybėje veikia net nesukeldamas nuostabos, mirga reklamose, tarsi bendro, savaime suprantamo elgesio dalis, nors toks nėra.

Vaikystės prisiminimų epizodas, kai vyksta kova su savimi dėl to, ar atliktas veiksmas buvo pateisinamas, ar ne, taip pat Liucijos pastangos pateisinti dovanų pomėgį prieš artimuosius, verčia klausti, kaip keičiasi visuomenės požiūris: ar dovanojimas sau balansuoja ant nepriimtino elgesio ribos, ar vis tik yra įmanomas (turint minty ir tai, kad itin dažnai minimas reklamose)? Dovanojimas sau abiejų moterų pasakojimuose yra sutinkamas nevienareikšmiškai, savo ar kitų nuvertinamas, kartu legitimuojamas, pagrindžiamas, todėl tęsiamas toliau.

Pasirodo, kad padovanoti ką nors sau, ypač švenčių proga, yra vis populiareesnė tendencija – negana to, taip elgiasi daugelis. „Business Insider“ publikavo „NPD Group“ 2016 m. JAV atliktą tyrimą, pagal kurį pirkėjai kasmet vis gausiau apdovanoja save. Tai reiškia, kad pirkėjai, kurie rūpinasi šventinių dovanų pirkimu, įsigyja ir kelis nebūtinai mažus pirkinius sau ir planuoja įsigyti dar daugiau. 19 % respondentų atsakė, kad sau jie neabejotinai išleis daugiau, o 40 % atsakė „galbūt“. Neretai tai veikia kaip ritualinis elgesys: nemažai pirkėjų laukia švenčių, kad nusipirktų tai, ko norėjo visus metus. Per šventes suintensyvėja ir reklama, galinti paskatinti įsigyti norimą dalyką (Green 2017).

„NPD Group“ tyrimas atskleidžia tendenciją, bet neaiškina priežasčių, tačiau mano pokalbių ir prisiminimų analizė sufleruoja asmens individualėjimo ir tam tikro susidvejinimo kryptį. Užrašų knygelės pirkėja steigia save ne tik kaip gaunantį, bet ir kaip duodantį subjektą, Liucija pabrėžia savo individualumą ir tik jai vienai egzistuojančią vertę. Edvinui net nekyla

dvejonės, kad kas nors galėtų būti kitaip – pirkti dovaną sau jam įprasta ir nekvestionuojama, todėl nesustabdoma net ir patyrus nesėkmę.

Čia galima kelti platesnį klausimą: ar visuomenėje įsitvirtinanti duali savojo Aš samprata ir ją lydinti filosofija pasitarnavo ekonominei perteklinio vartojimo idėjai, ar, priešingai, ekonomikos raida stimuliuojo tam tikrą per patirtį atsiskleidžiančią filosofiją? Juk dovanojimo tradicijos, įkvėpusios ir pirmuosius antropologų darbus, taip pat buvo pabrėžtinai švaistūniškos – tokie buvo *kula* vėrinių mainai arba potlačo puotos. Tyrinėtuose šiuolaikiniuose pasakojimuose iškyla reikšmės pirmenybė vertės atžvilgiu, kitaip tariant, reikšmė kuria vertę. Tačiau, skirtingai nuo istoriškai paliudyto kolektyvinio elgesio, šiose patirtyse veiksmo intencija visiškai individualistinė ir net atskiria subjektą nuo visuomenės (Liucija sako „*kaip norit, taip traktuokit*“). Tai žymi santykio su savimi pokytį: ne visuomenė, o Aš (tiksliau, „Idealusis Aš“) yra pats save steigiantis subjektas. Keičiasi ir santykis su Kitu: Aš gali būti pats sau Kitas, net Svetimas, o Kitas lieka arba neegzistuojantis (Edvino atveju), arba susipriešinęs (Liucijos artimieji), arba nusikaltęs (jaučia kaltę dėl sau, o ne kitiems įteiktos dovanos). Pamatėme, kad kalbinti žmonės šiuolaikinėje visuomenėje save suvokia kaip vienus arba net gyvena vieni ir į visuomenę įsilieja ne per kolektyviškumą, o per pabrėžiamą individualumą ir unikalumą, kuris yra mainais su savimi kuriamos vertės pagrindas. Dovana tampa galimybe užmegzti santykį nebe su kitais, bet su savimi.

Galiausiai sugrįžkime prie pradinio prieštaravimo, arba dovanos sau paradokso: ar tokia dovana iš viso įmanoma, ar tai dovana? Anot Mausso, dovana neatsiejama nuo būtinybės duoti, gauti ir atsilyginti, tad šis modelis numano dviejų dalyvaujančių subjektų buvimą – davėjo ir gavėjo. Prancūzų filosofas ir antropologas Marcelis Hénaffas knygoje „Filosofų dovana“ teigia, kad dovana reikalauja Kito, o tai privalo būti tikras, autonomiškas kitas asmuo: „kitoniškumas niekad negali rasti iš vienišų veiksmų“ (Hénaff 2020: 148). Galimybė duoti numano esant asmeninį skirtumą tarp duodančiojo ir gaunančiojo, todėl, anot Hénaffo, dovanų sau būti negali. Jis tai grindžia pasitelkdamas Ludwigo Wittgensteino *Filosofinius tyrinėjimus* (§268): „Kodėl mano dešinė ranka negali duoti pinigų kairei rankai? Mano dešinė gali juos įdėti į kairę ranką. Mano dešinė ranka gali pasirašyti perdavimo aktą, o kairė – priėmimo. Bet tolesnės praktinės pasekmės nebus tokios kaip dovanos“. Tačiau tame pačiame fragmente Wittgensteinas tęsia: „Čia pat galima klausti, ar žmogus pats sau suteikė asmeninį žodžio apibrėžimą. Turiu minty, jei jis ištarė sau žodį ir tuo pat metu atkreipė dėmesį į pojūtį“ (Wittgenstein, Anscombe 1997: 94).

Aš sakyčiau, kad dovana sau, akivaizdžiai gyva ir veikianti kalboje, yra labiau komunikacijos įrankis, žodis, pareiškimas, jausenos išraiškos forma.

Todėl dėl jos kyla ne būtinybė atsilyginti, tačiau galimybė tapti sąmoningesniam, būdas reflektuoti save tam tikrame kontekste (kaip analizuotuose pavyzdžiuose: 1) kai vaikas ima save matyti kaip suaugusįjį, 2) kaip įvertinimą už sunkų darbą, 3) kaip kelionės patirtį). Čia norėčiau dar kartą grįžti prie Derrida, anot kurio, pati dovana yra neįmanoma. Jeigu ontologiškai dovana yra nemokama, nemotyvuota ir nesuinteresuota (Sartre 1992: 390), tuomet praktiškai ji (beveik) niekada tokia nėra. Derrida mokinys Jean-Lucas Marionas atskleidė davimo kaip duotybės konceptą, išplėsdamas *being* į *being given*. Tam, kad aš pats pasirodyčiau esąs, „aš privalau atrasti save kaip duotą ir apdovanotą fenomeną“ (Marion 2007: 22). Brazilų filosofas José Santana Wellingtonas sekė Derrida ir Mariono mintimis klausdamas, ar tokiu pačiu keliu, kaip veikia dovana, galėtų eiti ir meilė: „Žmogus pajaučia savęs paties egzistenciją ir laimę tik tada, kai sutinka kitą kaip lygų ir gebantį dalytis gyvenimu.“ Jam meilės priešprieša tampa tuštybė, dėl kurios žmogus rizikuoja patekti į spąstus, į „savanaudišką gyvenimo būdą, kuriame mainai tampa neįmanomi“ (Wellington 2016: 444).

Tačiau ar dovana sau tėra tuštybė? Aš sakyčiau, kad tai veikia nurodo į išorinio pasaulio pakartojimą ar imitaciją vidinės vienatvės patirtyje. Pirmajame pasakojime dovana sau (užrašų knygelė) pasirodo kaip riboženkliis suvokimo, kad būdamas suaugusiuoju ir rūpindamasis kitais, turi pereiti nuo gavėjo vaidmens prie davėjo, tačiau mergaitės gyvenimas dar kupinas vaikystės, todėl ji jaučia kalbę, kol dovana ima suvokti kaip mamos dovana. Antrojoje istorijoje vyras perka sau išmaniają apyrankę kaip atlygį, o atlygis jam yra kultūriškai priimtinas pripažinimo ženklas. Šiuo atveju savivertė ir apsidovanojimas reikalauja įteikti savotišką „prizą“. Trečiojoje istorijoje moteris keliauja namo parsiveždama suvenyrą, nes ji pirko lauktuves visiems jai brangiems žmonėms ir negalėjo palikti savęs anapus šių žmonių rato, be to, dovana sau jai sukūrė progą vėl patirti malonius prisiminimus.

Jei grįžtume prie Mariono koncepto, kad duotybė yra kūrybos substitutas – „duotybė yra kūrybos pakaitalas“ (Marion 2011: 20), – išeity, kad dovana gali būti matoma ne tik kaip ryšio ženklas, bet ir kaip savęs steigimo modelis, egzistencijos teiginys, kad aš esu pasauliui ir pasaulis yra man. Tad dovana sau įkūnija ne tik ryšį su savimi, bet ir ryšį su pasauliu – viskuo ir niekuo tuo pat metu, kaip atviras signifikantas, pasirengęs tapti nuoroda į bet kokią reikšmę. Dovana sau leidžia daryti hipotezę, kad egzistencija pati savaime yra intersubjektyvi – tai egzistencija kam nors.

Galiausiai norėčiau pabrėžti skirtumą tarp subjekto ir asmens sąvokų. Aptartu atveju buvimas sau steigia du nutolusius Aš subjektus: tą, kuriuo esu, ir tą, kurį suvokiu. Ir šis suvokimas nėra įmanomas nesant atstumo tarp subjektų. „Tai, į ką žvelgi kaip į dovana, yra problema, kurią turi išspręsti“, –

asmeniniuose užrašuose rašė Wittgensteinas (2013: 99). Aš siūlyčiau apsisistoti ties tuo, kad dovanos sau gali įsiterpti tarp opozicijų: problemos ir sprendimo; vienatvės ir savanaudiškumo; prasmingumo ir tuštybės, galiausiai – meilės sau ir meilės kitiems. Pastarosios dvi, paradoksalu, ontologiškai kaip tik ir nėra įmanomos viena be kitos.

Tiesa, yra dar vienas kontekstas, kurį tyrėjui išsiaiškinti per pokalbį nėra paprasta, tam reikėtų papildomo tyrimo, – tai žmogaus vienišumo, vienatvės jausmas arba gana ribotas aplinkinių ratas. Užtekstinis žinojimas išduoda, kad Edvino gyvenimo būdas, apie kurį taip tiesmukai nesikalbėjome, galėtų būti pavadinti vienišiaus. Vaikystės pasakojimas apie užrašų knygelę taip pat sutampa su žmonių supamo, bet mintyse pakankamai vienišo vaiko keliu į paauglystę. Dar keli respondentai, užsiminę apie sau teikiamas dovanas, taip pat buvo uždaresnio būdo. Tokiu atveju vienišumas ar asmeninių ryšių trūkumas tuo labiau negalėtų būti pavadintas tuštybe – veikiau individualėjančios visuomenės bruožu, kur su kitais saistantys ryšiai nebėra neišvengiama duotybė, nes norėdamas būti vienas gali būti ir netapdamas visišku atsiskyreliu – net tankiai apgyvendintame mieste. Tiesiog ryšio steigimas tampa būtinu darbu, o jo trūkumas – būtinybe išspręsti šį, Wittgensteino žodžiais tariant, uždavinį, tik kitaip.

2.1.5 Deleguotos dovanos

Atskiro dėmesio verta praktika, kurią pavadinau dovanų delegavimu. Tai dovanų gavėjų iš anksto skelbiamas prašymas, kad tam tikra proga vietoje dovanų ar gėlių draugai, kolegos ir artimieji pasirūpintų labdaringu aukojimu kokiai nors ne pelno siekiančiai organizacijai arba atneštų labdarai skirtų daiktų (pvz., ėdalo šunų prieglaudai). Tokį elgesį galima vertinti kaip pakankamai naują praktiką, nes ją kaip naujovę ir nuostabą sukėlusią idėją arba naujovišką sumanymą pristatė patys pateikėjai, leisdami suprasti, kad seniau su tuo nebuvo susidūrę.

Žinai, buvo draugės gimtadienis. Ir ji visų paprašė nenešti jai dovanų, bet nurodė sąskaitą pervesti dovanos sumą „Tautmilės prieglaudei“, tai man labai patiko – ir naudinga, ir nereikėjo ten kuo nors rūpintis.

Vaida, 33 m.

Apie tokias gėlių ir (arba) dovanų transformacijas į labdaringą gestą, tarsi dovanos perleidimą nesavanaudiškam tikslui, kaip naują papročio dimensiją yra tekę girdėti iš ne vieno respondento – vestuvių, gimtadienių, diplomų

teikimų ar kitų švenčių proga. Į kelis pasakojimus, skirtingai vertinančius tokias patirtis, pažvelgsiu atidžiau.

Prasmės paieškos

Čia jau tas seniai kažkaip buvo, bet iš kelių išėjo dalykų. Vienas – kad man pats diserio procesas atrodė toks... nu nežinau, aš labai nenorėjau – ne gynimo, bet to baliiaus. Vis galvojau, kaip čia daryti su tuo baliium. Visas procesas atrodė labai tūpas, į jį įėjo visas šimtą kartų matytas – kai išsirikiuoja visi, sveikina, ten kažką duoda, kaip prie karalienės – kažkaip taip. Ir aš galvojau, kad jis [tas procesas] taip kažkaip atrodo tuščias, kaip ir pats balius, kuriam žmonės kartais net skolinasi pinigų. Kai pradėjau klausinėti, už kiek ten jie [surengia], – vieni už keturis šimtus tą balių padarė, kiti už šešis šimtus. Man net plaukai pradėjo šiauštis, kad čia labai toks tuščias dalykas. Ir sukilo šiaip toks nepasitenkinimas, kad čia dėl kažkokio š. čia kažkaip leidi pinigų, kiti leidžia pinigų, – tas atrodė nefainai.

[...]

Bet reikia suprasti, kad nenori, o kartais inertiskai taip darai, galvoji – ai, nieko, pakentėsiu, nesvarbu čia. Kadangi pas mus visi apsigynė anksčiau negu aš, dar yra buvę, kur gynėsi kiti – buvo vienas balius; kur išleido pusbrolis Kaune tūkstančiais, brangiausio vyno buvo tiek ir tiek butelių – iš ten atsimentu, kad buvo žiauriai daug gėlių, labai viskas – ir maistas, ir viskas, ir toks tipo... kaip vestuvės. Aišku, buvo faina, visi žiauriai prisigėrė, įskaitant profesorių, bet kažkaip... Faina, savotiškai egzotika tą patirti, bet kai pagalvoji, kad tau reiktų taip daryt, toks visiškai atstūmimas atsiranda. Ir paskui mano draugės pradėjo gintis. O univere, kai darai balius, tu būtinai turi samdytis „Morgą“. O „Morgo“ įkainiai – vau. Viena draugė, kai gynėsi, atsimentu, mokėjo gal keturis šimtus, o kita draugė, kai gynėsi, jau mokėjo šešis šimtus. O aš tuo metu dar neturėjau etatinio darbo, dirbau su individualia veikla, ir man ten buvo tie šeši šimtai – net ne vieną darbą padaryt, turi dvi knygas suredaguot. Tai aš galvojau, kad nu jau, ta prasme... Taip supranti, kad ir negali sau leisti, ir nenori, ir kad pikta, kad čia yra toks kažkoks šūdas, tada bandai kažkaip apžaišti, kažkokį kitą būdą surasti. Ir tada jau, kai taip apžaidinėji, gali viską – padaryti, kad būtų daugiau naudos, ne tik tau, bet ir kitiems. Čia vat aš taip galvojau kažkaip.

[...]

O kaip aš sugalvojau, kad reikia kažką kito padaryti, tai nepamenu, ar čia iš anksto kažkaip. Sugalvojau apie tą patį balių – kad reikia padaryti suneštinį, tai pavyko ir su baliium kažkaip išsisukti. Ir tas dovanas – aš labai norėjau kažkaip likviduoti tą dalyką, tada reikėjo tiesiog sugalvoti, kaip tą padaryti. Tai tas labai lengva iš tikrųjų buvo, nes kaip tik tais metais – o aš gyniausi vėlyvą rudenį – mes vasarą dalyvavom tokiam projekte. [...] Su viena tokia moterim susipažinom, kuri tris [vaikų dienos centrus] kuruoja Kaune, mes į tuos tris nuvažiavom ir pamatėm, kokie jie skirtingi. Į juos visus ateina vaikai, jie ten pavalgo, leidžia laiką, mokosi, kartais daro pamokas. Bet vienas ypatingai išsiskyrė – buvo tokioj nejaukioj erdvėj. Kaip ta moteris sakė – juos vis Kauno valdžia kiloja iš vienos erdvės į kitą, ten viena mokytoja kasdien

valandą važiuoja, kad pas tuos vaikus ateity, ji su tais vaikais ir pasišneka, kaip psychologė, kaip ji pradėjo pasakoti, – ir ta vieta net kartais būna vienintelė vieta, kur tie vaikai gali šilto maisto pavalgyti. Vienas berniukas iš karto prisistatė, kai mes atvykom, ir klausė, kokia ilgiausia mūsų perskaityta knyga, ir pats sakė, kad jis yra perskaičius šešių šimtų puslapių knygą. Mes kaip tik turėjom tokių kažkokių knygų kaip moksleivio žinynas, visokių faktų, o jis sakė, kad čia jam yra įdomiausia – apie gamtą. Tai mes ten viską ir sukrovėm. Aš vis prisimindavau ir viskas kažkaip taip paprastai išėjo: aš tiesiog pasiklausiau tos moters, kokie jos rekvizitai, ir tada pasiūliau, kad visi galėtų vietoje tų gėlių, kurios vis tiek gi kainuoja ten penkis eurus ar kažkiek ten tų eurų, – pagalvojau, kad labai būtų faina, jeigu bent kažkiek, bent dešimt procentų iš tų žmonių, kurie galimai ten būtų man atnešę gėlę, jei bent kas dešimtas tą pitaką pervestų šitiems žmonėms. Tas būtų daug prasmingiau ir fainiau.

Tai feisbuke, kai jau pasiskelbiau, kad jau parašiau aš tą disertaciją pagaliau, ir paskelbiau tą visą prašymą, sveikino žmonės, sakė „jo jo, prisidėsim“, paskui man ir nesakė [ar pervedė], aš ir neklausiau, bet tikiuosi, kad kažkiek prisidėjo.

– Tai toks išėjo prasmingesnis dalykas?

Nu jo, kažkaip taip – kadangi mes ir tose „Vaikų svajonėse“ dalyvaudavom, ir dabar knygas vežiojome seneliams... Man atrodo, kad dauguma žmonių turi kažkokių ar nereikalingų, ar atliekamų knygų, ar tuos atliekamus du eurus, kur tau ten nupirktų gėlę ar kažką, bet visa tai galima relokaliuoti, kur gal labiau reikia negu tavo gėlės ar tavo knygos, kurias tu jau perskaitei ir antrą kartą nebeskaitysi. Kažkaip tas labai faina, kai tą pasiseka padaryti.

Nežinau, kaip su kitais, bet man atrodo, kad tokiems dalykams labai gera platforma yra internetas ir technologijos, tu internetu gali tuos du eurus pervesti, nereikia į banką eiti, nereikia mesti į kažkokią dėžutę, išsiimėti [pinigų] – kažkaip tas yra labai paprasta ir lengviau.

Rima, 36 m.

Ši istorija atskleidžia visą reikšmių ir vienas po kito sekusių įvykių tinklą, kaip sako pati pašnekovė: „iš kelių išėjo dalykų“. Galėtų atrodyti kaip maištas prieš nusistovėjusias akademinio pasaulio taisykles, tačiau visas pasakojimas laviruoja tarsi ant vertybinių svarstyklių – tarp vertės ir bevertiškumo. Pastarasis pašnekovei kėlė su laiku vis labiau intensyvėjusį nerimą, kurį liudija šventės neišvengiamybė, prabanga ir tuštybė. Stiprėjančią įtampą rodo ir pats pasakojimo būdas: tai vis augančios sumos, pinigai, viršijantys bet kokias galimybes („žmonės net skolinasi“), ir kaip pasakoje pasibaigianti kulminacija („kaip prie karalienės“), kurios drama ta, kad tai iš tiesų tėra tuščias maskaradas.

Ten, kur įtampa pasiekia aukščiausią tašką, pasakotojos sąmonė sukyla: dalydamasi atsiminimais apie patį įspūdingiausią matytą pusbrolio gynimo vakarėlį, ji pripažįsta atstūmimo pojūtį kaip apsisprendimą vestuves primenančių iškilnių nerengti. Šį atstūmimo jausmą galima matyti ir kaip

konfliktą su visuomene, kaip dilemą: ar disertacijos gynimo balius yra dovana diplomo gavėjui (tokios pasakotoja nenori), ar duoklė tradicijai, tai yra bendruomenei (jos neįmanoma išvengti)? Ši dilema kartu kelia ir identiteto klausimą. Tradiciškai privalomas dovanas (kaip gėlės) gali priimti tik pats būdamas tradicijos dalimi, laikydamas paprotį savo tapatybės dalimi. Pasakotoja iš esmės nubrėžia šios tapatybės ribas: „Kartais inertiškai taip darai, galvoji – ai, nieko, pakentėsiu, nesvarbu čia.“ Inertiškas, nereflektuojamas, nekvestionuojamas veiksmas įsilieja į kasdienybę kaip duotis, kurios nesiimi keisti. Net ir jei patiri diskomfortą, tradicijos priėmimas reikalauja susitaikyti.

Peržengus šią ribą, kur jau „pakentėti“ yra nebeįmanoma, atsiranda kažkas, kas yra tiek nepriimtina, kad prieštarauja Aš buvimui, individualiam vertybiniam pasauliui. Negalėdama priimti to kaip būtinybės, pateikėja negali priimti ir dovanos (gėlių) ir pati teikti dovanų (vaišių) bendruomenei. Tai tampa tarsi „ne man, ne mano“, slegia, neleidžia jausti dėkingumo jausmo, ir dėl to neįmanoma tampa ir atsilyginti – suyra visa Mausso aprašyta dovanojimo struktūra (duoti–gauti–atsilyginti).

Net ir visiško nepriimtino atveju pasakotojai vis dar galioja tradicijos neišvengiamybė: tiesiog nešvęsti nėra įmanoma, tokio pasirinkimo ir pati pašnekovė net nesvarstė – visa kalba sukasi apie tai, „kaip“ švęsti. Įdomu, kad apsisprendimas, jos pačios žodžiais, „transformuoti“ šventę, atriša rankas: „Jau kai taip apžaidinėjai, tai tada gali viską.“ Tradicijos pokytis čia tampa kūrybos veiksmu, kai kūrėjas laisvas pasirinkti naują formą ir suteikti jai reikšmę, kuri pasakotojai sutampa su verte, savo ruožtu vertė – su nauda, o ši – su dosnumu: „Kad būtų daugiau naudos, ne tik tau, bet ir kitiems.“ Iš tiesų pasakotojos laikysena yra dosni – tam, kad galėtum priimti dovaną, turi būti dosnus ir pasirengęs dėkingumui bei atsilyginimui. Negalėdamas jaustis dėkingas (už gėles ir „kaip karalienei“ skirtus sveikinimus), netenki galios priimti dovanas. Todėl šiame pasakojime siekis gauti „daugiau naudos“ leidžia iškilusį konfliktą išspręsti ir atrasti dosnumą iš naujo. Kitaip tariant, pasakotojai visa puota nėra priimtina kaip iškilmė dėl pačios iškilmės, ji nepriima „karalienės“, kurią visi turi sveikinti, vaidmens, ir pati sau nenori skirti šimtus ir net tūkstančius eurų kainuojančių iškilmių – tai savotiška dovanojimo sau elgsenos priešingybė.

Tuomet prasideda transformacijos, kitaip – priimtino dosnumo paieškos. Aiškindama pokyčio paieškas pasakotoja tam pasitelkia poleminę naratyvo struktūrą. Kaip kontrastą išlaidūniškoms, vestuves primenančioms iškilmėms simboliškoje (mirties) vietoje – „Morge“ – ji pakankamai iš tolo, kaip utopinę priešpriešą, piešia vaikų dienos centrų (gyvybės) paveikslą. Čia išryškėja visai kitokios reikšmės: „Vaikų svajonės“, gausios, bet prasmingos dovanos –

knygos, žaidimai. Ir vietoje mistinės ar net komiškos „karalienės“ čia atsiranda rūpestingosios moters iš Kauno vaikų dienos centrų figūra, kuri yra visapusiškai dosni, – tai siekiamybė, su kuria jau galima tapatintis. Pirmoji pasakojimo pusė keliauja nuo paprastesnių balių iki vis prabangesnių iškilmių, kur jau buvo „brangiausio vyno buvo tiek ir tiek butelių“, o prisiminimų dalyje apie likimo nuskriaustus vaikus emocinę kulminaciją pasiekia trečiasis – pats skurdžiausias dienos centras, kuris – kaip priešingybė iškilmėms, yra „vienintelė vieta, kur tie vaikai gali šilto maisto pavalgyti“. Dosnioji moteris yra dalintoja, tad negali būti gavėja – ji yra tarpininkė, o štai gavėjo paveikslą pasakojime atstoja berniukas, skaitantis knygas.

Šiuos du pasakojimus lydi ir emocinis diskomfortas („nefaina“), kurį keičia toks pat neformalus ir taiklus apibūdinimas („daug prasmingiau ir fainiau“). Kitaip tariant, eikvojimo beprasmybė sukelia kančią, o dovanojimo „nauda“ – malonumą ir džiaugsmą, tuo didesnį, kuo plačiau jis pasklinda. Vietoje gėlių paskirtus eurus pasakotoja sutapatina su knygomis – maža, nereikšminga suma yra kaip neskaitoma, nereikalinga knyga, kažkam suteikianti džiaugsmo. Tai, kas tau įprasta ir nepastebima, gali tapti reikšminga ir naudinga, tik su viena sąlyga – ne tau, bet kitam. Tik tuomet tą vertę pajautimą ir džiaugsmą gauna ir pats davėjas.

Šioje vietoje dar labai svarbu sugrįžti prie pasakojime paminėto patogumo, keliamo technologijų: „nereikia į banką eiti, nereikia mesti į kažkokią dėžutę“. Taip rūpestis nukreipiamas į artimuosius – kad jiems nereikėtų rūpintis. Jausdama atsakomybę dėl savo sumanymo, moteris nenori jo įgyvendinimo perkelti kitiems – patogumas yra papildoma tokios antišvaistūniškos dovanos vertė. Tokiu būdu savo vertybinę praktiką pasakotoja taiko ir artimųjų atžvilgiu: nenorėdama rūpintis baliumi ji stengiasi, kad ir sveikintojams nereikėtų dėl jos vargti.

Įdomu, kad ta pati pašnekovė, paklausta apie kitas dovanas, prisipažino, jog iš tiesų mielai jas renka ir teikia, – kaip pati sako, „nesu ideologinė tradicinių dovanų priešininkė, tikrai“. Štai dar viena pasakojimo ištrauka:

Tai dovanuju. Ten, kur tokia tradicija ir įprotis, tai, aišku, blogiausiai sekasi, nes galvoji, kad va čia reikia ir tam, ir anam, ir giminaičiam, kur mažiau bendrauji ir net nežinai, ko labiau norėty. Ir kartais iš tiesų net ir nelabai nori, jeigu taip atvirai, – labiau jau būna ten iš reikalo. Tai su tais visada sunkiausia – ten bilenką išrenki ir dažniausiai nepataikai vis tiek, net jeigu stengiesi labai.

Bet aš ir dovanuju, ir galvoju, ir stengiuosi labai iš anksto pradėti galvoti, kad kažkaip bent sumąstytum, kas galėty tam žmogui patikti.

Rima, 36 m.

Iš šios pastraipos galima suprasti, kad dovanojimas užimą svarbią vietą pašnekovės santykiuose su aplinkiniais žmonėmis. Ji net kelis kartus pakartoja dvi tokių patirčių ašis: „stengiesi labai“ ir „nepataikai“. Pastangų ir nusivylimo takoskyra gražina prie pirminės motyvacijos, dėl kurios moteris sumanė gėles pakeisti labdara, – sugražina prie santykio su gynimo šventėje dalyvaujanti bendruomene. Tai formali žmonių grupė, nesukurianti tiesioginio ryšio, dėl kurio vertėtų rengti iškilmes (duoti) arba priimti gėles (gauti). Iš esmės pasakotojos sugalvota „transformacija“ pakeičia formalią ir jai nereikšmingą bendruomenę kita – likimo nuskriaustų vaikų ratu. Dienos centrus lankantys vaikai, nors galbūt dar mažiau pažįstami negu akademinės aplinkos bendražygiai, pasakotojai yra svarbūs tuo, kad išgyvena stoką. O akademinė bendruomenė, matyt, jokios stokos nejaučia, o ir pati pasakotoja nesijaučia esanti skolinga, kad turėtų rengti „keturis, šešis šimtus eurų“ kainuojančias iškilmes.

Įdomu, kad nerimas, jog dovanos gali būti suneštos veltui, be naudos ir be prasmės, užkodotas net ir žodyniskai. Veiksmažodžio „dovanoti“ pirmasis reikšminis kontekstas yra sudėtinis: „duoti“ + „dovanų, veltui“. Čia prieveiksmis „veltui“, kitaip – „dovanaĩ“, semantiškai veikia kaip aplinkybinė nuoroda, kurioje susipina būdo kokybės ir kiekybės reikšmės. Jos išsišakoja į du interpretacijos kelius:

- 1) nemokamai (neatlygintinai) – „dovanai neveža, mokėt reikia“;
- 2) tuščiai, be naudos – „dovanai burną aušini, jis tavęs vis tiek neklausys“.

Skirtumas tarp abiejų variantų nežymus, tačiau esminis: pirmu atveju akcentuojama „pridėtinė vertė“, suteikimas ko nors daugiau, nei turėtų būti įprasta, ir tai orientuota į gaunantįjį subjektą arba adresatą. Antruoju atveju – „prarasta vertė“ – netektis to, kas turėtų priklausyti, ir šįkart akcentas tenka pirmajam (duodančiajam) subjektui. Tiek pirmu, tiek antru atveju šis „vertės skirtumas“ atsiranda būtent dėl veiksmo vienakryptiškumo ir at(si)lyginimo nebuvimo, be to, tarp davėjo ir gavėjo sukuria įtampą.

Būtent šių žodžio *dovanaĩ* reikšmių skirtumą papasakotoje istorijoje Rima ir bandė pakeisti – nuo tuščio išekvojimo iki neatlygintino, nemokamo davimo. Kad ši transformacija pavyktų, reikėjo pakeisti formalų gavėją (iš akademikų į stokojančius vaikus) ir tokiu būdu paversti jį simboliniu veiksmu – nukreipta dovana. Tokio veiksmo poreikį galima aiškinti ir per tradicinio veiksmo nuvertėjimą – nematydama simbolinės ar vertybinės reikšmės diplomo šventėje, pašnekovė ją suteikia iš naujo ir paskelbia svečiams, kad naujoji reikšmė taptų visuotine, jungiančia, jau nebe vidine, o bendruomenine.

Ši vertybinė ir reikšminė transformacija leidžia Rimos pasakojime apčiuopti pačią tradicijos gyvastį. Kaip rašo Jonutytė, „dėl atminties ir

užmaršties sąveikų ir pasakojimas, ir tradicija formuoja nuolat kintančią, bet visada užbaigtą veiksmų motyvų visumą“ (2011: 172), todėl „tradicija mums teikia ne įvykių paaiškinimus, bet veiksmų prasmes“ (ten pat: 171). Netekusi motyvo, tradicija negali gyvuoti vien iš inercijos, nes taip priimta; pasakotoja atskleidžia, kad tokiam inertiškam elgesiui, kurį ji pavadina „pakentėsiu“ yra riba, nuo kurios tai tampa nebepriimtina. Tuomet ir prireikia naujo motyvo, pratęsiančio ir pačios tradicijos gyvavimą, ir kartu įgalinančio naujovišką jos formą – dovanų delegavimą.

Antrajame pasakojime pamatysime, kad tai nebūtinai ir ne visuomet pavyksta.

Reikšmės netektis

Jie [vestuves rengiantys draugai] atsiuntė pirmiausia tokį pakvietimą – tokį labai grafiškai gražų. Ir man buvo taip keista, nes tai mano labai artima draugė dar iš pradinės mokyklos, – man tas kvietimas buvo toks šaltas, ten buvo įrašytas ranka gal tik koks vienas žodis. Toks labai jau formaliai naujoviškas, spalvotas gražus popierius. Ir tą kvietimą net reikėjo iš karto užžymėti – pavyzdžiui, ar tu vegetaras arba ar tu ten miegosi, – tokia kaip anketa. Ir tada, man atrodo, jau tam kvietime buvo parašyta, kad... nu irgi – bet ta formuluotė buvo vau! Aš neturiu to kvietimo, bet ten biški... Kažkaip ten buvo, kad dovanų nereikia, pinigų reikia, plius, reikia... Iš esmės ten buvo parašyta, kad jiems reikia žaislų, maisto, visokių šunų priežiūros dalykų, kuriuos veš į šunų prieglaudą. [ilgoka pauzė] Viskas taip oficialiai ir ištaigingai kartu... Nežinau – man labai labai nepatiko tas kvietimas, ir aš tų šunų žaislų – tada buvau grįžusi iš kitos šalies, – aš jų nenorėjau pirkti, mane tiesiog alergizavo. Aš jų net nepirkau, nes man labai nepatiko. Čia net nežinau – man atrodo grynai formulavimo dalykai, kažkokie dalykai, kaip žmogus nori, kad atrodytų. Nežinau kur – kažkaip tas šilumos aspektas kitaip suprantamas. Tos šilumos, atrodė, visai [nėra], bet paskui, kai pamatai tuos žmones, viskas normaliai atrodo – labai smagu buvo. Bet – nežinau. Tas tiesiog būdas pakviesti tave dovanoti – toks labai... tiesioginis, ir, nežinau, kažkoks labai kietas...

O po to, tenais atvažiavus, man, žinai, tą voką irgi buvo kažkaip labai sunku paduoti. Jo, tiesiog – nes aš galbūt nelabai turiu patirties dovanoti pinigus. Tai va, tas pinigų dovanojimas buvo tokia išikilmė: tuos pinigus paduoti, voką. O tas šunų maistas tai buvo tiesiog toksai kalnas, kur visi nešė, didžiuliais maišais, kai kurie pripirko to ėdesio – nežinau, iš kur ten jie gavo. Ir dar tos vestuvės buvo visiškai kaime, kai kurie net su traukiniu važiavo, tai net nežinau, kaip atidavė tuos maišus.

[...]

Man čia viskas atrodo formulavime. Nes aš atsimenu, buvo, kai pažįstama gynėsi disertaciją – prašė pervesti pinigų kažkokiai moteriai, kuri tenai su vaikais, kurie neturi tėvų, [dirba]. Bet ji žinojo, kad ten iš tikrųjų yra tokia moteris, kad ji labai gerai tą darbą daro ir kad kažką padarys vertingo. Tai čia – tu taip kažkaip esi, kad tave

uždega. Ir dar buvo kažkokio paprastumo tame dovanojime. Nes ji sakė, kad nereikia gėlių, nes... kažkaip labai trumpai ir paprastai pasakė, kodėl ne, – nu, gražiai. Nes ten irgi buvo taip vos ne grubiai, bet labai aiškiai: dėl ko tas daroma, kad aš žinau kažkokią moterį, kuri ten tikrai dirba ir tikrai bus panaudota, tai davai panaudokim [tas lėšas] tam. Nežinau – tas kažkaip visiškai kitaip skamba.

O šitie žmonės prašė kažkokiems šunims, aš kiek žinau, jie nieko nežino apie tą prieglaudą ir kaip ten tie šunys vieni be jokių žmonių ten žaidžia tais žaislais, – aš nežinau.

– O čia, sakai, tau buvo svarbu pats laiškas – jei būtų kitaip parašę, gal ir kitaip būtų nuskambėję?

Jo, nes aš ne prieš šunis – aišku, kad aš galiu, mielai. Bet nebuvo jokie ryšio to žmogaus su tais šunim. Ir man gal ir buvo toks kažkoks [įspūdis], kad kopijuoja... Kaip kad feisbuke yra mada – kažkokią madą kopijuoja ir net nežino, kame ten esmė.

– O gal būtum norėjusi ką nors nuo savęs nunešti dovanų, jei kvietimas būtų buvęs neutralusnis?

Jo, visiškai. Nes man labai artima draugė. Na taip, artima labai seniai, bet buvo labai daug visokių prisiminimų, ką kartu veikėm, galėtum sugalvoti šimtus dalykų iš to. Tokių, žinai... Ten ne užuolaidas [dovanoti], bet aš suprantu: jeigu jiems reikia pinigų, tada jie gali pasakyti, kad jiems reikia pinigų susimokėti už balių ar įsirengti namams, bet... Nežinau, gal čia mano kvailumas, aš, aišku, galėjau savo ruožtu kažką paruošti, ką man pačiai būtų smagu padovanoti, bet aš nieko nebesigilinau – tiesiog atidaviau tuos pinigus, tą voką.

Ir man ten dar toks kažkoks... Kad tu labai greitai gali įvertinti, kas duoda daugiau. Ir tu žinai vardus, žinai, kas davė kiek. Ir man taip atrodo – vienas dalykas, tu gauni spaudimą duot ne per mažai. Aišku, čia akivaizdu, bet man buvo labai keistas jausmas. Nes žinai, ar aš duodu dėl to, kad noriu duoti tau tuos pinigus, ar aš duodu dėl to, kad neatrodytų per mažai. Nu tokia visiškai fucked-up motyvacija.

Grėtė, 25 m.

Antroji istorija atspindi dovanojančio asmens patirtį, tik, deja, visai nesėkmingą. Svarbu paminėti, kad abi pašnekovės yra pažįstamos ir antroji gėlių pakeitimą parama vaikams prisimena šiltai, tačiau panaši jos pačios patirtis yra palikusi ne itin džiugų įspūdį.

Šiame pasakojime taip pat galime užčiuopti palyginimą ir polemiką tarp to, kas gyva ir tikra, ir to, ką pašnekovė pavadina „formalu“, „šalta“, „kieta“ – labai jusliniais apibūdinimais, nusakančiais emociją. Ranka rašytas laiškas būtų buvęs tikras, o spausdintas, net ir labai prabangiame popieriuje, – formalus, ypač jei jame dar reikia ką nors „pažymėti“ lyg biurokratinėje anketoje. Tiesmukas nurodymas, ko nedovanoti ir ką dovanoti, čia taip pat tampa šalto ir negyvo įspūdžio šaltiniu – jo priešingybė būtų laisvė išrinkti dovaną ir paslaptis arba siurprizas, sukuriamas duodančiojo.

Tikslus nurodymas, ką dovanoti, panaikina laisvę ir nežinią ir taip gavėją išlaisvina iš būtinybės pasitikėti davėjo išradingumu. Kartu atima galimybę teikti reikšmingą dovaną: pinigai čia virsta pačia paprasčiausia vertės išraiška, gryna kaina. Būtina paminėti, kad, net dovanojant pinigus, taip įvyksta ne visada: dėkingumo ir atsiprašymo dovanų istorijose galima rasti labai sumaniai „užkoduotą“ pinigų (bet čia tokios reikšmės nebelieka, nes ji nėra artikuliuojama). Apie tai užsimena ir pati pašnekovė: „Jeigu jiems reikia pinigų, tai jie gali pasakyti, kad reikia pinigų susimokėti už balių ar įsirengti namams.“

Reikšmės aspektą vestuvinių dovanų istorijoje lyg ir turėjo atlikti šunų prieglaudai teikiami daiktai – deleguotos dovanos. Tačiau šįkart jos neįtikina, ir kaip priešingybę ta pati pasakotoja prisimena jau aprašytą diplomo teikimo šventę be gėlių. Tokią reikšmės stoką čia nulemia ryšio stoka: „Aš ne prieš šunis – aišku, kad aš galiu, mielai. Bet nebuvo jokio ryšio to žmogaus su tais šunim.“ Tad siūlomas dovanojimo adresatas – šunų prieglauda – neįtikina, o savarankiškai susikurta dovanojimo intencija ir ją įprasminantis, išpildantis kūrybinis aktas yra negalimi. Pasipriešinti tokiam vestuvininukų prašymui svečiai nedrįsta ir savavališkų dovanų neneša.

Sakyčiau, kad pats svarbiausias šios pasakotojos prisiminimų akcentas yra būdas, kaip buvo įteiktas kvietimas deleguoti dovanas ir kodėl jis liko nesuprastas. Duoti–gauti–atsilyginti čia atsiskleidžia ne tik kaip dovanos struktūra, bet ir kaip komunikacijos kodas, paremtas susikalbėjimu, sutartimi, bendru kultūriniu (ir vertybiniu) kodu, kurio ribose veikia mainai. Tai pažeidus, kyla nesusikalbėjimo ir santykių griūties pavojus. Visa laimė, kad ši ryšį vėliau atstatė draugų buvimas kartu, nes pati šventė, atrodo, pavyko: „Kai pamatai tuos žmones, viskas normaliai atrodo – labai smagu buvo.“

Tad santykio pagrindas ryšio tvarumo požiūriu yra komunikacinis – tai tarpusavio supratimo ryšys, o supratimas reikalauja pasitikėjimo, tikėjimo arba įtikinimo. Deleguota dovana, skiriama kilniam tikslui, iš esmės yra „gražus gestas“ – jį, kaip moralinį posūkį, analizavo ir Greimas, išskeldamas ir aptardamas tris hipotezes:

1. Gražus gestas yra individo įsitvirtinimas priešais kolektyvą ir asmeninės moralės įsitvirtinimas priešais socialinę moralę.
2. Gražus gestas dalyvauja kasdienybės teatralizavime, pateikdamas intersubjektyvų spektaklį [...] tiktai čia itin pageidautinas stebėtojas [...].
3. Gražus gestas pavyzdinai supina estetiką ir etiką, pertvarkydamas ir iš naujo atkurdamas semiotinę funkciją, t. y. išraiškos ir turinio plotmių santykį. (Greimas 2010: 129)

Visas tris Greimo hipotezes galima atpažinti ir dviejose aptariamose istorijose. Pirmosios pateikėjos pasakojimas parodo individo iškėlimą prieš kolektyvą ir individualų tradicijos įprasminimą. Antroje istorijoje įvyksta tas pats, bet toks dovanų individualizavimas neutralizuoja prašymo adresatų intencijas, jos lieka nuvertintos, nuasmenintos, pavirsta „didele krūva“, o vienintelis būdas kažką pasakyti belieka pinigų, teikiamų vokeliuose, suma, nes dovanos, net ir tokios standartizuotos, vis tiek turi ką nors reikšti. Tos reikšmės paieškos praspūsta net pro griežčiausiai formalizuotos šventės taisyklės: „Ar aš duodu, dėl to, kad noriu duoti tau tuos pinigus, ar aš duodu dėl to, kad neatrodytų per mažai.“

Antroji hipotezė, susijusi su teatralizavimu, atveda prie įtikinimo veiksmo. Spektaklis turi įtikinti ir sužavėti publiką, ir tai dažniausiai priklauso nuo to, kaip taikliai pavyksta įgyvendinti visą kūrybinį apžaidimą. Žinoma, žiūrovų vertinimai vis tiek priklauso nuo jų pačių interpretacijos. Todėl bet kuriuo atveju deleguota dovana, kaip naujovė, yra dvilypė (kaip ir bet koks tradicijos laužymas), todėl aplinkiniams gali atrodyti arba reikalinga, arba ne.

Įdomu, kad dar iki atsirandant fenomenologinei antropologijai studijoje *Laukinis mąstymas* Lévi-Straussas pasiūlė panašiai pažvelgti į galią (ap)žaisiti. Kalbėdamas apie kūrybiškumą, antropologas klausė: kokia nauda, kai sumažiname mastą ar kiekį? Ir paaiškino tendenciją mene, magijos ir ritualo praktikose miniatiūrizuoti, supaprastinti ir tuomet pertvarkyti objektus. Tai kyla iš noro padaryti realųjį pasaulį ne tokį sudėtingą ir taip jį suvaldyti (Lévi-Strauss 1962: 34–35). Šią analogiją siūlau taikyti ir supaprastinant socialinius papročius. Įvairūs nedovanojimo susitarimai ir pageidavimai, kiti būdai išvengti, pasiteisinti arba rasti visoms progoms tinkamą pakaitalą padeda sumažinti pastangas, kurių galbūt net nebūtinai kiti, bet ir pats žmogus aptariamoje situacijoje būtų linkęs iš savęs reikalauti.

Trečiasis aspektas susijęs su estetika, kuri pasirodo labai svarbi antrajame pasakojime. Šunų ėdalas ir „didelė krūva“ pasakotojai kelia visiškai neestetiską įspūdį, pasibaisėjimą, nors mintis apie vaikų dienos centrą, priešingai, jai pasirodė įkvepianti, uždeganti. O vizualiai labai puošniai parengtas kvietimas estetinio įspūdžio nepalieka – jis šaltas, kietas, spausdintinėmis raidėmis. Greimas rašo: „Kaip etika yra gražaus gesto autoriaus pusėje, taip estetika yra stebėtojo-interpretatoriaus pusėje“ (Greimas 2010: 139). Čia būtina jausti nuostabą, žavėtis, tad estetiką Greimas sugretina su interpretacine veikla. Kad ir kaip adresantas stengtųsi padaryti gražų ir kilnų veiksma, apie tai, kaip jam pavyko, sprendžia tik informacijos gavėjas, šiuo atveju – dovanos davėjas.

Nauja mada

Galiausiai įdomu panagrinėti, iš kur kilo praktika perleisti teisę ar privilegiją gauti dovanų. Paklausta apie tai, pirmoji pašnekovė nedvejodama nurodė jau mačiusi ir girdėjusi tokį prašymą iš draugės, be to, mačiusi tai socialinėse medijose – pirmiau užsienyje, o netrukus ir Lietuvoje:

– O ar buvai tokią idėją mačiusi, ar girdėjusi, ar pati sugalvojai?

Aš manau, kad tokius dalykus žmonės nusižiūri vieni nuo kitų. Aš buvau draugės vestuvėse, kuri prašė per vestuves pervesti kažką – dabar tikrai neprisimenu, kam mes ten pervedinėjom, bet kažkokiam ten geram darbui. Tai viena, o antra – galbūt esi pastebėjusi, aš seku feisbuke gyvūnų prieglaudų ir dažnai žmonės ar per vestuves, ar per gimtadienį, visokie ten vaikai ir kiti prašo, kad kas atneštų konkrečiam tikslui dovanėlių. Tada jie atneša padovanoti [toms prieglaudoms] – ir ne tik užsienyje. Vienu metu atrodė, kad tik angliškos paskyros tuo dalindavosi, bet ir Lietuvoje – labai daug. Vis matai, kad kokia porėlė nusifotkinusi ir ten dešimt maišų sudėta, ir konservų, ir maisto, ir visko. Ir rašo: „Dėkojame ten kokiai Žanetai, kuri per vestuves paprašė, kad visi neštų tokių dovanų.“ Dar yra tokių visokių, kaip būna... Ta pati labdara – kad tu paimi nuo savęs ir perkeli kitam. Ta labdara dabar pasidarė, kad tu ne aklai duodi, o duodi žinodamas, kam reikia, kam galbūt reikia labiau negu tau, kaip paversti vieną dalyką kitu. Kažkaip dovaną, kuri ateina pas tave, tu gali perlokaluoti kitam, jeigu tu žinai, kad kažkam labiau reikia. Aš manau, kad čia vis tiek kultūrinis dalykas, ne individualus ir ne trijų žmonių filantropijos apraiška, tiesiog tokia tendencija. Ir graži tokia idėja, aš manau, labai. Ir tas idėjas, kurios sklando ore, tu net socialiniuose tinkluose pamatai, kažkaip užsikrėti. Ypač kai yra galimybė tą padaryti – pervesti labai patogu. Tada visi tą viešina ir visiems labai patinka.

Rima, 36 m.

Atliekant Lietuvos visuomenės nuomonės tyrimą, vienas iš klausimų skambėjo taip:

Ar esate susidūrę su situacija, kad per vestuves, gimtadienį, diplomų teikimą ar kita proga žmogus, vietoje jam skirtų dovanų, paprašytų svečių verčiau suteikti labdarą kokiai nors organizacijai (gyvūnų prieglaudai, vaikų namams ar pan.)?

Apklausa atskleidė, kad su tokia praktika yra susidūrę 24 % Lietuvos gyventojų, 67 % nėra susidūrę, 9 % neatsakė. Tarp tų, kurie su tokia dovanų delegavimu susidūrė (ar patys jį praktikavo) ir mano, kad tai puiki idėja, vyravo 26–35 m. aukščiausio išsilavinimo, didesnes pajamas gaunantys respondentai. Susidūrė, tačiau patys to neprašytų, daugiausia didžiųjų miestų gyventojai.

Paaiškėjo, kad tarp tų, kuriems su tokia situacija neteko susidurti, tačiau kurie mano, kad tai gera mintis, – daugiausia moterys, aukščiausio išsilavinimo respondentai, miestų gyventojai. Kad su tokiu reiškiniu neteko susidurti ir kad mano, jog to prašyti nederėtų, pasisakė vyrai, vyresni nei 56 m., žemesnio išsilavinimo, mažiausias pajamas gaunantys respondentai, mažesnių miestų ir kaimų gyventojai. Su tokia situacija neteko susidurti, tačiau mano, kad tai gera idėja mintis, dažniau moterys, aukščiausio išsilavinimo respondentai, miestų gyventojai.

Atsižvelgiant į jaunesnių ir naujovėms imlesnių, dažnai miestų gyventojų paveikslą galima teigti, kad ši praktika nauja, mažiau priimtina tradicinių pažiūrų atstovams. Kaip plačiai ji paplis ir kiek ilgai išliks, kol kas vertinti yra dar anksti, tačiau akivaizdu, kad dovanojimo praktikos nuolat kinta ir pagrindinis tokių pokyčių variklis yra prasmės (tikslingumo) ir reikšmės (simbolinio gesto, nusakančio vertybes, palaikymą, pomėgius) paieškos.

2.1.6 Nuotolį įveikiančios dovanos

Šiame skyriuje aptarsiu atskirą dovanų grupę, siejamą bendro konteksto, – tai užsienyje gyvenančių artimųjų siunčiamos arba kitaip perduodamos dovanos ir gėrybės. Giminių išsiskyrimas išvykus į tolimą šalį lemia ypatingą poreikį palaikyti ryšį. Tas ryšys apima gimtines ir naujosios šalies identitetų suderinimą, ilgesio ir trūkumo jausmus, o norint išlaikyti ryšį būtina įpinti skirtingus buvimo drauge pavidalus. Apie tai, kokie jie gali būti, papasakos ryškiausi kalbintų pateikėjų prisiminimai.

Dovana kaip bendro kultūrinio identiteto kūrimas

Aš labai knygas siųsdavau, nes dalis šeimos gyvena Amerikoje ir Prancūzijoje. Tai aš jiems būdavau šiuolaikinis knygvėžys – veždavau visokių knygų. Ir žiemą [knygyne] stovėdavau tiek, kad jau karšta pasidaro, jau galvodavau, kad nukrisiu ten su paltu stovėdama, ir tas knygutes išsidėliodavau pagal svorį. Nors buvau pasiruošusi mokėti už svorį, bet žiūrėdavau, kad jų ilgam užtektų, kad jos ką nors reikštų ar ko nors mokyti ar kad būtų gražu. [...] Labai ilgai praleidžiu, kol išrenku tobuliausią [dalyką], ką galima nusiųsti.

Ir siųsdavau tokias didelio formato [knygas] – tie vaikai buvo akivaizdžiai per maži, – bet, be viso to, kas ten dar man pasirodė įdomu – ar koks lavinimo dalykas, ar grožio, kad būtų verta iš Lietuvos per pusę pasaulio siųsti. Tai pirkau Eidrigėvičiaus iliustruotą knygą, didelio formato; jie tikrai dar buvo per maži tada, bet aš galvojau: jie turės tą knygą, ji niekur nedings, stovės lentynoje, ir visą laiką, kol augi, tu ją matai. Iš pradžių tik pavartai, paskui gal kas nors perskaito, po to pats pavartai, paskui pats perskaitai. Ir aš galvojau, kad, kadangi jie gyvena užsienyje, [tai buvo tam] kad jie [turėtų] kažkokių prisiminimų, galėtų prisiminti. Nes

[Eidrigėvičius] yra labai atpažįstamas. Ir kai jie jį pamatys, žinos: va aš šitą turėjau, sujungs save su tuo, ką mato. Jeigu kada nors gyvenime kažkioje aplinkoje jį pamatys, žinos, kad turi su tuo sąsają. Tokius ženklus [norėjau] siųsti jiems.

[...] Aišku, labiausiai tai [siųsdavau] knygas, kad skaitytų lietuviškai ir vaikai, ir suaugę. Aišku, užtrunka priderinti prie kiekvieno, pagal charakterį. Na ir kokių nors dar gražių dalykų [pridėdavau]. Tokių gal nelabai tiesioginių – kas man pasirodo gražu, kas puoštų, kas europietiško. Kad jie turėtų savęs sutapatinimą.

Dovilė, 48 metai

Šiame pasakojime poreikis palaikyti ryšį atsiskleidžia kaip itin stipri intencija: „labai knygas siųsdavau“, „stovėdavau tiek, kad jau karšta pasidaro“, „galvodavau, kad nukrisiu“, labai ilgai praleidžiu“, „tokias didelio formato“, „užtrunka prisiderinti“. Toks susitelkimas išduoda pasakotojos susirūpinimą ir rodo, kiek daug jėgų ji skiria šiai užduočiai. Pats poreikis palaikyti ryšį su artimaisiais kyla iš atstumo ir kartu per jį išštančio laiko. Tiek erdvės, tiek laiko figūros pateikėjos pasakojime taip glaudžiai susipynusios, neatskiriamos, visos sujungtos tokiu pačiu didelio ir neaprėpamo dydžio pavidalu: knyga „didelio formato“, verta siųsti „per pusę pasaulio“, vaikai „dar buvo per maži“ – su aliuzija, kad jie augs, tarsi jų dar turimas laikas yra toks pat didelis kaip ir nuo jų skiriantis atstumas. Ir jis turi būti užpildytas.

Norint įveikti fizinį atstumą nesileidžiant į kelionę, tenka įdėti nemažai jusliška, fiziškai jaučiamų pastangų – panašiai, kaip knygnešiai nešė į Lietuvą knygas rizikuodami savo gyvybe, taip pasakotoja su jais susitapatina per kūnišką kančią, knygyne užtrukdama „tiek, kad jau karšta pasidaro, jau galvodavau, kad nukrisiu ten su paltu stovėdama“. Skiriantį atstumą atkartoja erdvės (tūrio, svorio, apimties) matmenys, susieti su pačia dovana. Tačiau jos pasakojime išmatuojamos ne tik dydžio, bet ir laiko matu: „knygutes išsidėliodavau, pagal svorį“, „žiūrėdavau, kad jų ilgam užtektų“, „labai ilgai praleidžiu, kol išrenku“, „tokias didelio formato“, „vaikai buvo akivaizdžiai per maži“ ir kt. Erdvės ir laiko neatskiriamumo pojūtis tarsi įsipina į faktų nusakymą, tačiau kartu ženklina apsunkintą ryšį su šeimos nariais: jie toli, o galimybė juos pasiekti priklauso nuo laiko ir kitų aplinkybių – tokių kaip (siuntinio) svoris. Kartu tai reikalauja dovanos ilgalaikiškumo, įgalinančio pagauti ir užpildyti greitai prabėgsiančią dukterėčių ar sūnėnų vaikystę – išskiriantis laikas negali būti paliktas nei tuščias, nei nesantis.

Atskirai verta atkreipti dėmesį į skirtingus reikšmės sluoksnius, kuriuos siuntėja stengiasi sutalpinti į dovanojamą objektą kaip mediją. Šių sluoksnių yra nemažai, pabandysiu juos apčiuopti ir išvardyti. Jie taip pat yra vertybiniai, nurodo svarbą ir reikalingumą:

- 1) Europos kultūros kontekstas kaip atsvara JAV aplinkai (kas europietiško);
- 2) Lietuvos kultūros kontekstas (Eidrigėvičius, „knygvežio“ misija);
- 3) atskirai išryškinamas lietuvių kalbos lygmuo ([siųsdavau] knygas, kad skaitytų lietuviškai ir vaikai, ir suaugę);
- 4) lavinamoji vertė (ką nors lavinančio);
- 5) grožio – estetinė, meninė vertė (ką nors gražaus);
- 6) dovanos gavėjų identiteto kūrimo (jie sujungs save su tuo, ką mato);
- 7) apibūdinanti patį gaunantįjį (pagal charakterį);
- 8) atminties kūrimo (kad jie [turėtų] kažkokius prisiminimus);
- 9) kuo didesnės vertės ar kokybės kūrimo (išrenku tobuliausia);
- 10) knygos ilgalaikiškumo (ir tu visą laiką kol augi – tu ją matai);
- 11) tėvų ir vaikų santykio (paskui gal kas nors perskaito).

Taip į vieną dovaną, skirtą įveikti atstumui ir laikui, sujungti ir išlaikyti, supažindinti ir sukurti atpažįstamumą, sutelpta kone tuzinas iškalbingų žinučių.

Norėčiau atkreipti dėmesį į atminties vertę. Stasio Eidrigėvičiaus knygą moteris skiria „ateičiai“ arba, kaip populiariau sakyti apie vaikų daiktus, „išaugimui“, suprasdama, kad dabar vaikai gal dar per maži, tačiau jai svarbu, kad ta knyga, sukurta ryškaus, su Lietuva susijusio dailininko, bus jų namuose „tai pavartoma, tai paskaitoma“ ir kažkada vėliau vaikai atpažins, kad ir jiems šis meno braižas pažįstamas, savas. Įdiegti, įskiepyti kultūrinę patirtį ir identitetą, kurio, tėvams išvykus gyventi iš Lietuvos, mažieji neteko, – svarbi dovanotojos misija, tolygi knygnešių atminimui. Palygindama save su jais, ji leidžia suprasti, kas, anot jos pačios, kuria, sudaro, užpildo Lietuvos kultūrinį reikšmių lauką. Kultūrinis identitetas perduodamas per bendrą, atpažįstamą patirtį, ateinančią pažįstant iš meno kūrinį ir jo kontekstus pažinimo, per bendrą praeitį, kurią šiuo atveju dar reikia sukurti.

Kartu įdomu, kad ryšį, kuriamą moters kruopščiai parenkamomis dovanomis, užtikrina kultūrinis jų turinys. Jį turinį moteris parenka kaip dovanos pavidalą – formą. Tokiu būdu įvyksta turinio/formos => formos/turinio persimainymas: ieškodama dovanos pavidalo ir siekdami palaikyti ryšį su užjūryje gyvenančiais artimaisiais, moteris pasirenka kultūrinį turinį, o šis turinys per atpažinimą, per kuriamus naujus prisiminimus virsta naujų reikšmių signifikantu. Dovana taps ne tik giminaičius siejančio ryšio ženklu, bet ir apims visus aprašytus reikšmės sluoksnius – ko nors, kas lietuviška ir europietiška ir kas yra (tiksliau – taps) bendra moteriai ir jos sesers vaikams.

Tai – mitui būdingas antrinio signifikato kūrimas, nurodantis į ką kita negu pirminė reikšmė. Šią slinkį tarp pirminio ir antrinio – mitinio – reikšmės lygmenų yra aprašęs Roland'as Barthes'as (Barthes 1991: 88), o lietuvių papročių kontekste šią jo išvalgą pasitelkė Daiva Vaitkevičienė, tyrinėdama ugnies metaforas lietuvių mitinėje pasaulėžiūroje (Vaitkevičienė 2001: 8–11). Sekdama ugnies pavidalų reikšminėmis gijomis (pvz., rožės žiedas, kraujas) – mitinio diskurso komponentais – ji pavadina juos mitinėmis metaforomis. Pasakotojos istorijoje dovana irgi tampa tokia mitine metafora, nurodančia į gilesnius kultūrinio ir asmeninio pasaulio klodus. Tokios dovanos įteikimas taip pat atlieka mitinį – ritualinį – veiksmą: keičia gavėjų identitetą tarsi burtas, peržengiantis erdvės ir laiko skirtį per nuolatinę kartotę ir atpažinimo galimybę.

„Iš praeities surinktos reikšmės kuria kitas reikšmes ir ryšius“, – rašė Alphonso Lingis dovanų temai skirtame *Angelaki* žurnalo numeryje, straipsnyje, kuriame analizuoja būtinybę nuolat sugrįžti į „toli ir seniai“ esančią aplinką (Lingis 2001: 165–176). Ir čia jis pasitelkia Sigmundo Freudo atradimą, kad atminties atstatymas ir trauminio įvykio prisiminimas padeda pacientui išsivaduoti iš kompulsinio simptomo, nes simptomas – tai nevalingas ir iškreiptas bandymas pakartoti trauminę patirtį. Artimųjų išvykimą į tolimą kraštą ir tiesioginio ryšio nutrūkimą taip pat galima pavadinti traumine patirtimi, kurią išspręsti stengiamasi per nuolatinį, pasikartojantį bandymą artimuosius susigrąžinti – ir ne tik juos, bet ir jų vaikus, augančius jau visai kitoje kultūrinėje aplinkoje. Atmintis, rašo Lingis, yra kitokia sugrįžimo prie įvykio forma – per reprezentaciją. Dovilės dovanos atlieka priešingos krypties veiksmą: per kultūros reikšmių reprezentaciją dovanojamose knygose ji kuria naują atmintį, kuri vėliau galėtų tapti ją ir artimųjų vaikus siejančiu ryšiu.

Vaitkevičienė dar atkreipia dėmesį į antrinę signifikaciją kuriančio mito motyvuotumą. Fenomenologijoje tai atitinka intencionalumo sąvoką. Dovanai suteikiama daugiasluksnė reikšmė yra kryptinga ir tikslinga. Taip kuriamas ryšys paveikia patį gavėją ir prisideda prie kito žmogaus identiteto kūrimo.

Fenomenologijoje sąmonė ir atspindi pasaulį, ir kuria. Ir pats pasaulis pažinus tik per sąmonę, jos modeliuojamas ir kartu ją veikiantis. Taip pasaulis tampa savo paties suvokimo būdo dalimi. Iš čia kyla Aš dualumas: patiriantis Aš ir per distanciją reflektuojantis Aš. Abi vidinio Aš dimensijas galime apčiuopti ir moters pasakojime: ji vienu metu yra ilgesį, stoką išgyvenantis subjektas, siekiantis ryšio su artimaisiais, bet sykiu yra ir save reflektuojantis, tarsi iš šalies stebintis Aš, čia pat kuriantis naują reikšmę, modeliuojantis naują patirtį, sąmoningai siekiantis keisti ją veikiantį pasaulį – savotiškai susigrąžinti artimuosius steigiant intelektualų, kultūrinį ryšį.

Kodėl tokia strategija turėtų suveikti, kodėl pasakotoja yra tuo taip tikra, kad net pasiryžusi aukotis (kaip pati sako, „nukrisiu ten su paltu stovėdama“)? Toks būdas priimti, internalizuoti Kito adresuotas reikšmes ir kartu perduoti jas dar kitiems (ateities kartoms), galima spėti, taip pat atėjęs iš šios pasakotojos gyvenimo patirties. Tai pastebėti leidžia kitas jos pasakojimas apie dar vaikystėje gautą ir didelę vertybinę reikšmę turėjusią dovaną:

Tai tam tikri ženklai, pamatai. Buvo mano seseriai atsiųsta suknelė iš Amerikos – tokia labai graži, kokių čia nebuvo, ir sesę mes visur fotografavome. Ir ji savaime buvo brangenybė: kad atkeliavusi, kad vienintelė, labai graži, tokia trijų keturių metų vaikui. Ir tokius daiktus, esminius, – tu juos laikai. Ir paskui: sesuo dabar yra Amerikoje, jai ta suknelė buvo siųsta čia, o aš jos dukrai siunčiau tą suknelę atgal (į Ameriką). Ir ji irgi [svarbi] tiems žmonėms ten – kad mes čia ją išlaikėm, jie irgi ją rinko, stengėsi, galvojo, kas tiktų, kas patiktų, kas duotų tą vertę pridėtinę. Ir paskui: kai tai išsilaiko per kelis dešimtmečius ir grįžta atgal. Ir tai dukterėčiai irgi yra daiktas, turintis visą istoriją ir atkeliavęs, ir vėl toliau grįžęs, – tai toks dalykas, dar kažką papildomai sakantis, toks susijungimas. Ir kad tu neišmetei. Tokie visi zigzagai, kai tas daiktas keliauja ir vėl grįžta atgal.

Dovilė, 48 m.

Šis pasakojimas atskleidžia, kaip glaudžiai dovanojimo tradicijos moters šeimoje yra susijusios su šeimos narių ryšio kūrimu ir saugojimu. Toks ryšys nepavaldus nei nutolusiam laikui, nei geografiniam atstumui. Trumpoje ištraukoje moteris taip pat labai vaizdžiai parodo, kas jai „savaime buvo brangenybė“. Tai – vertė, glūdinti objekto savastyje, kylanti iš to, kad suknelė buvo „atkeliavusi, vienintelė, labai graži“, o dar labiau – dėl to, kad buvo rinkta, išlaikyta ir grįžusi. Svarbi tiems, kurie siuntė, todėl svarbi ir tiems, kurie gavo, ir todėl verta būti sugrąžinta kaip brangenybė, patvirtinanti pirminę jai suteiktą reikšmę ir vertę. Kad taip nutiktų, prireikia fiziškai, materialiai įgyvendinti mainus: neužtenka vien branginti, vien prisiminti – reikia fiziškai išsaugoti daiktą ir išsiųsti. Tai pasaulio vertės kūrimo modelis, pašnekovė perkeliamas iš praeities į dabartį, dabar jau jai pačiai kuriant ryšį su nutolusiais sūnėnais ar dukterėčiomis.

Laikas čia taip pat tampa atstumo matu: keli dešimtmečiai čia nurodo prabėgusį gyvenimą ir ryšį (ir daiktą – suknelę), išlikusį ir net sustiprėjusį tuo, kad gautas daiktas buvo itin branginamas ir kaip atsidėkojimas siunčiamas atgal. Įdomu ir tai, kad atgal nusiųsta suknelė jokių būdu netapo grąžinta dovana. Tai buvo jau kita, daug vertingesnė, pridėtinės reikšmės ir vertės (išlaikymą, išsaugojimą) įgijusi dovana, liudijanti pasikeitus vaidmenis (sesers vaikystę pakeitė dukterėčių vaikystė), dviejų kartų slenkstį, kaitą ir pastovumą sykiu, kaip paradokšą.

Fenomenologinį aprašymą (juo šiuo atveju tapo respondentės pasakojimas apie išgyventą dovanų patirtį) neišvengiamai valdo ne tik tiesioginis patyrimas, bet ir „paveldėti pasaulio aiškinimo modeliai, elementariausios loginio mąstymo taisyklės ar net prietarai“ (Jurgutienė 2006: 23), tad toks aprašymas atveria pažinimo duris ne tik į objektą, bet ir į sąmonę, kuriančią jo vaizdą, negalinčią atsiriboti nuo kultūrinių, intelektualinių kontekstų. Šie kontekstai (vaikystės patirtis ir iš Amerikos gautos dovanos) keitė, tiksliau – kūrė pasakotojos pasaulio percepciją, kuria vadovaudamasi ji stengiasi atkartoti judesį per santykį su mažaisiais sūnėnais ar dukterėčiomis.

Dovana kaip kasdienybės perteikimas

Tokių pasakojimų apie užsienyje gyvenančių giminaičių keitimąsi dovanomis surinkta ir daugiau. Toliau pateikiamas dar vienas pasakojimas – jame galima atpažinti Dovilės patirtį primenančius fragmentus, bet atsiskleidžia ir kitoks dovanų siuntimo aspektas:

Mama tai siuntė visą laiką visokių lietuviškų dalykų, kurių pasiilgsti ir, plus, norisi draugam ką nors lietuviško padovanoti – kokio šokolado lietuviško. Bet neturi neišsenkančio gausybės rago tų šokoladų, tai visada lauki tų [mamos] dovanų, kad galėtum vietiniam draugam padovanoti kažką iš savo šalies – kažką tokio superunikalaus, ko jie čia niekada nematę ir negavę, žodžiu, pasakyti, parodyti, koks skanus Lietuvos šokoladas, kokios čia fainos dešrelės. Nes tu pasakok, kiek pasakojęs, – vis tiek jie niekada į tą Lietuvą nenuvyks ir neparagaus to, o kai mama atsiunčia ir tu gali padovanoti, tai gaunasi ta dovana brangesnė. negu iš tiesų tas šokoladas kainuoja, nes tai toks dalykas, kurio tu gyvenime negautum. Praktiškai aš pradėjau mamos prašyti tų dovanų. Ne tiek sau, kiek kad galėčiau padovanoti draugams tą, ką gaunu, pavaišinti juos „Lietuvėle“.

O atgal siuntimas panašus: irgi visokių ramenu, kosmetikos – viskas, kas čia mėtosi pas mus ant kiekvieno kampo, net tie semplai kosmetikos, kurie Lietuvoje... net už tuos semplus, būna, lupa pinigus internete, o čia, žodžiu, kiekvienoje parduotuvėje tau krauna ir tu nežinai, kur juos dėti, nenori išmesti. Tai todėl ir gaudavosi, kai nebuvo toks brangus paštas, kad sukrauni dar vieną dėžę ir išsiunti.

Toj dėžėj, tiesą sakant, nėra ko nors tokio ypatingo. Taip asmeniškai reikia prisipažinti, kad visos tos kosmetikos ir visi tie semplai irgi buvo kažkas, kas namie prisikaupę ir nesinori išmesti. Nu tik, aišku, būdavo visokie specialūs prašymai: BB kremai, kurių Lietuvoje nebuvo, tai juos jau žinai, nupirkdavai. O visos kitos šmutkės, kurios, man atrodo, būdavo pačios įdomiausios, tai būdavo visiškai random. Tai yra maždaug apsidairai aplink namus – ką galima dar įdomaus nusiųsti?

Agnė, 34 m.

Pirmasis pasakojimas rėmėsi dovanomis, perteikiančiomis konceptualią reikšmę, o ši ištrauka atskleidžia kiek kitokį turinį – kasdienybės patirtį. Moters ir jos mamos apsikeitimai pašto siuntomis leidžia mainytis tiesiogiai ir iš pažiūros niekuo neypatingais dalykais: kasdieniu maistu (šokoladukai, dešrelės, ramenai, sausainiai), buities kasdienybe – kosmetika, užrašinėmis. Kaip aiškėja iš viso pasakojimo (ne vien pacituotos ištraukos), dalis siuntinių turinio net nėra praktiškai pritaikoma (lipdukai, suvenyrai), bet turi emocinę reikšmę ir vertę: yra mieli, įdomūs, nematyti, svarbiausia – iš „anapus“, mamos atsiųsti iš Lietuvos, o dukros iš Tolimųjų Rytų.

Kitas tokių dovanų aspektas – dalijimasis „su draugais“, pratęsiantis dovanos reikšmės grandinę ir pakeliantis jos vertę: „Kai mama atsiunčia ir tu gali padovanoti, tai gaunasi ta dovana brangesnė.“ Tad pašnekovės mamos atsiųstos „Lietuvėlės“ dalelės tampa ne tik asmeninės patirties objektu, bet ir galimybe pakartoti pažįstamus pojūčius ir taip prisiminti savo šalį. Kartu tai virsta ir steigiamo savojo identiteto dalimi, leidžiančia jusliškai parodyti – duoti paragauti – užjūrio draugams to, kas yra pasakojančiosios vidinį Aš konstruojančios kultūros dalelė. Ryšio kūrimas su nauja aplinka moters pasakojime reikalauja ne tik pažinti, bet ir atpažinti – kad nauji draugai, susipažinę su tolimesne kultūra, galėtų su ja tapatinti pasakotoją. Atpažinimas čia vėlgi tampa įmanomas tik per fizinę, kūno patirtį, ir net jeigu „vis tiek jie niekada į tą Lietuvą nenuvyks“, tos bendros patirties dalele tampa bent jau paragautos lietuviškos vaisės.

Tokį patį vaidmenį atlieka ir kasdieninio maisto (ramenų ir kitų užkandžių) siuntimas respondentės motinai, kad mama galėtų ne tik sužinoti, bet ir pajauti, kuo gyvena dukra, per bendrą (skonio) patirtį susipažinti su nauja dukters tapatybe – gyvenančios svetur, kitos kultūros ir kitos kasdienybės apsuptyje. Maža to, šis apsikeitimas tampa ritualu – nuolat siunčiamais, prašomais ir laukiamais siuntiniais, kurių turinio gausą pašnekovė itin pabrėžė: „visokių“, lyg „neišsenkančio gausybės rago“ (kurį pakeičia mamos siuntiniai), „dar vieną dėžę“ ir pan. Reikia atkreipti dėmesį, kad šių dovanų sudėtis itin juslinė: be maisto, minima ir kosmetika, turinti tiesioginį sąlytį su oda, ją veikianti, be to, apeliuojama į kasdieninį ar bent jau dažną jos naudojimą, ilgalaikį, higienos įpročiu tampantį ritualą. Kosmetikos poveikis leidžia siuntėjai prisiliesti prie dovaną gaunančiųjų kūno ir suteikti jam linkimą gėrį – grožį, sveikatą, jaunystę.

Pateikėjos pasakojime svarbus ir dar vienas aspektas, visiškai kitoks negu ankstesnėje istorijoje apie siunčiamas knygas. Tai kaip moteris renkasi, ką nusiųsti: „viskas, kas čia mėtos pas mus ant kiekvieno kampo“, „tu nežinai, kur jų dėti ir nenori išmesti“, „visiškai random“, „apsidairai aplink namus – ką galima būtų dar įdomaus nusiųsti?“. Šios užuominos atskleidžia visai kitokį

dovanos rinkimosi būdą – nei geresnį, nei blogesnį, tiesiog kitokį, savitą. Kasdienybės pagavą, daiktus ir niekniekius, pasitaikiusius po ranka, pašnekovė laiko vertybe („šmutkės, kurios, man atrodo, būdavo pačios įdomiausios“), tarsi pats spontaniškumas, nesurežisuotas, nesuvidintas veiksmas įgautų daugiau tikrumo ir kasdienybės autentiškumo.

O užsiminusi „gaila išmesti“ pašnekovė paaiškino ir plačiau:

Man tas dovanų teikimas tai buvo toks savaime suprantamas dalykas, kadgi Kalėdos – reikia ir daug. Tai čia gal nuo mamos, nes ji daug dovanų užnešdavo. Nesgi dovanoji tai dėl savęs – kad pats maloniai pasijaustum.

Šiaip tai aš pasakysiu: su tuo dovanojimu yra keisti dalykai. Nu, aišku, kai Kalėdos ar siuntiniai šeimai, tai dovanoji iš meilės, nes labai malonu ir taip toliau, bet mes čia su drauge, tokia brazile, būdamos kambariokės – ji pastebėjo vieną tokį mano būdo bruožą. Kai man būna daiktai, kurių nenoriu išmesti, tada ieškau, kam juos padovanoti. Ir ji juokiasi, sako: taigi tu išmesk, jeigu tau nereikalinga, – o aš sakau: ne ne, reikia kam nors padovanoti, nes kaipgi čia taip išmesi. Ji to visai neturėjo, bet pastebėjo manyje: net internete kažkur įkelti, jog dovanaju, kelia daug geresnę nuotaiką, negu tiesiog išmesti, kad liktų niekam nenaudinga. Tokią madą pastebiu ir Lietuvoj.

Vienas dalykas, kai tu žmogų myli ir žinai, kad jam ko nors reikia, o kitas – kai tu nori nusikratyti daiktu ir ieškai, kam čia jie suteiks daugiau laimės nei tau.

Agnė, 34 m.

Savo elgesį moteris aiškina taip: „daugiau laimės suteiks“. Šiame trumpame pasakojime ryškus dvilypis santykis su objektu: daiktas moteriai gali turėti reikšmę ir vertę (kitaip tariant, teikti laimę), arba nereikalingas, kuriuo reikia kažkaip atsikratyti, bet išmesti nevalia, nes jis turi potencialią reikšmę ir vertę (laimę) kitam žmogui. Laimės kitam suteikimas itin džiugina pačią dovanotoją. Ieškojimas „kam atiduoti“ – tai ir paieškos, kas suteiktų naują prasmę – ir kitam žmogui, ir pačiai duodančiajai. Ši patirtis liudija, kad reikšmei atsirasti būtinas suvokiančiojo ir suvokiamojo (objekto) santykis, be kurio reikšmės, sykiu ir vertės jis neįmanomas. Toks naujas įreikšminimas kartu sukuria ir naują dviejų asmenų santykį, atsiremiantį į trinarę Mausso aprašytą dovanos struktūrą: duoti–gauti–atsilyginti. Nors atsilyginti čia užtenka nuojautos (anot pasakotojos, ji yra tapati žinojimui), kad kitam „suteiks laimę“, ir tai gražina laimės pojūtį dovanotojai.

Pateikėjos papasakotoje siuntinių keitimosi su mama praktikoje susipina abu jos pačios apibūdinti dovanojimo būdai – ir „iš meilės“, ir „gaila išmesti“, o pastarąjį ji net sureikšmina kaip dovanas, kurios būna „pačios įdomiausios“. Meilę ji sutapatina su rūpesčiu ir gavėju (kuriam „ko nors reikia“). Nereikalingų daiktų dovanojimą pašnekovė gretina su džiugesiu ir

spontaniškumu, nereikalingo padarymu reikalinga. Pirmuoju atveju dovanos objektas tampa forma puoselėjama santykiui išsakyti, antruoju („kam čia padovanoti“) – paieškomis žmogaus, kurio poreikis atitiktų objektą ir per tai megztų laimę teikiančią santykį. Tai parodo dvigubą dovanos įreikšminimo būdą – per formą, ieškančią turinio, ir per prasminį turinį, ieškomą jau turimam objektui.

Buvimo dovanojimas, arba „geriausia dovana – tai aš pats“

Emigravusių vaikų santykis su artimaisiais gali būti kuriamas ir kiek kitokiu keliu – šiame procese nedalyvaujant įprastoms dovanoms, tačiau mainų struktūrai išliekant kūniškai, juslinei ir materialiai.

Aš taip sakau, kad geriausia dovana visiems – tai aš pats [juokiasi]. Nu būdavo, kad seniau parveždavau [mamai] kvėpalų, bet dabar jau nebelabai. Ji visada laukia, kad aš pats atvažiuočiau.

– O pamenu, pasakojai, kad mamai sodą nupirkai prie Kauno marių ir sakei, kad ten ne investicija, bet labiau dovana jai?

O taip, ten buvo toks sklypas [šalia mamos sodo] ir jai tai buvo dovana – kartu ir kad aš nupirkau, ir kad niekas kitas nenupirko, ir jai daugiau ploto. Ji ten visą laiką važiuoja ir sėdi. [...] O va čia dar rudenį buvau atvažiavęs pas savo mamelę, tai padėjau jai bulves nukast ten [tame sode]. Tai nežinau, kaip ji, būdama jau aštuoniasdešimt penkių metų, visą dieną kasė – ir nieko, o man tai jau visas strėnas vakare skaudėjo. Ir jau kai aš atvažiuoju, tai viską labai noriai valgau – ji viską savo užauginus. Ir bulves, ir privekavus slojikėlių agurkų ir pomidorų – o jie tokie skanūs.

– O kai siunti mamai ir sesei pinigų iš užsienio – ne dovana?

Oi, čia tai ne – čiagi ne dovana, čia kad padėti! Būna, kartais gaunu didesnę sumą, tai aš neturiu, ką su jais daryti, – mamai su sese nusiunčiu. Va čia neseniai buvo penki tūkstančiai – kam man jie. O dėl dovanų – kažkaip tas materialus jų pavidalas ne man, kitaip aš [bendrauju].

Dainius, 51 m.

Kaip atskleidė kokybinis dovanojimo praktikų tyrimas, kone visi respondentai pasakojimuose labai aiškiai atskiria, kas yra dovana ir kas ne, – taip pat ir šis pasakotojas. Siųsti dovanas artimiesiems vyrui nėra įprasta, tad ryšį su gimtinėje likusia mama bei seserimi jis puoselėja kitaip. Tiesa, nors ir atsiriboja nuo dovanų praktikos, vis dėlto vieną ypatingą įvykį – sodo pirkimą – tikslingai vadina „dovana mamai“. Ir ši dovana, panašiai kaip pašnekovės Dovilės pasakojime, suvokiama per laiko ir erdvės pavidalus. Tiesa, šiame pasakojime toks erdvėlaikis atsiskleidžia per buvimą jame: „Ji ten visą laiką važiuoja ir sėdi.“

Kitokių dovanų daiktais šiame sūnaus ir motinos ryšyje nepasirodo, tik kadaise buvę kvėpalai, tačiau buvimą kartu išpildo kad ir retos progos gyvai pasimatyti, pabūti kartu tame pačiame buvime, kuris, net ir sūnui nesant šalia, jungia jį ir motiną – sodinant bulves motinai dovanotoje žemėje, valgant jos pačios išaugintas ir paruoštas gėrybes. Čia figūratyviaja du žmones siejančio santykio išraiška tampa pati žemė, jos dirbimas, jos vaisiai, jų paruošimas ir suvartojimas. Tai visas ciklas, prasidedantis laukiant sūnaus atvykstant ir rituališkai atsikartojantis kaskart aplankant savo meiliai vadinamą „mamelę“.

Gėrybių ragavimas šiame kontekste taip pat dalyvauja mainų grandinėje: motinos skirtas laikas įgyja labai kūnišką – maisto – pavidalą, ir jį, norint atsidėkoti, svarbu priimti į vidų – suvalgyti. Įdomu, kad gėrybių valgymas čia pateikiamas kaip atsidėkojimo veiksmas, nors tai lyg ir turėtų būti iš mamos gaunama dovana. Tačiau jei tai padėka, tuomet dovana tampa pats buvimas – aplankymas, ir tai vėlgi yra laiko skyrimas, gyvenimo skyrimas, kaip rašė Derrida.

Tiesa, kur kas materialesnių siuntinių – seseriai ir mamai kartkartėmis iš užsienio siunčiamų pinigų – pašnekovas nevadina dovana, „čia kad padėti“, o pagalba negali būti dovana, nes teikiama visai kitokia intencija. Nuo materialių vertybių deklaratyviai atsiribojantis vyras pajuokaudamas geriausia dovana pavadina save („tai aš pats“) ir vėliau savo pasakojimu tai patvirtina: dovana, didelė ir teikiama, matyt, kartą gyvenime, jam yra ryšio išsaugojimo priemonė, tik ji suvokiama per tikrą, gyvą buvimą, per tam buvimui skirtą vietą (sodą), bendrą veiklą (bulviakasį) ir vaišinimąsi.

Labai panašų, tik jau iš gavėjo perspektyvos nusakomą požiūrį atskleidžia ir kitos pateikėjos pasakojimas apie šimtametę močiutę ir jos nuomonę apie dovanas.

Ir dar sakydavo: „Jokių dovanų man nereikia. Geriausia dovana – kai visi susirenkat, pabūnat, kai galiu jus visus matyt ir pasidžiaugt.“ [...] Aš nežinau, ar esu savo gyvenime sutikęs kitą tokį žmogų – taip tikintį kitais ir gėriu aplinkui. Išgyvenusi karą, nepriteklių, našlaičio dalią, Ji vis tiek nuolatos kartodavo: „Nesutikau savo gyvenime nė vieno blogo žmogaus... Tik gerus...“ Niekada nesupratau, kaip gali taip būti. Bet kai ateina noras pasiskųsti, padėjuoti ir paverkšlenti, kaip aplink viskas blogai, koks vienas ar kitas tipas niekšas, visada prisimenu šiuos Jos žodžius. Ir ateina supratimas, kad viskas priklauso tik nuo mūsų pačių, tik nuo požiūrio kampo, kuriuo pasirenkame matyti.

Renata, 40 m.

Šis epizodas labai primena skyrelyje apie rūpestingumo dovanas aptartą dovanų atsisakymo motyvą, susijusį su davėjo kaip besirūpinančiojo ir rūpestį

gaunančiojo dilema (kuris yra kuris), kai abi šalys pabrėžia, kad „nieko nereikia“. Šiame pasakojime močiutė tiksliai įvardija, kas jai yra „geriausia dovana“ – pačių žmonių buvimas, apsilankymas. Ryšys su Kitu čia suvokiamas pačiu jusliškiausiu būdu – buvimu šalia ir per regą „kai galiu jus visus matyti“, to negali atstoti joks santykio simuliakras. Ir drauge prie to paties pasakojimo visai neatsitiktinai prisišlieja nupasakotas močiutės kaip vien gera aplinkui matančio žmogaus portretas. Jis išduoda, kad pageidavimas visus matyti gyvai nėra priekaištas – tai džiaugsmas, kylantis iš bendrumo ir paties buvimo.

Sugrįžtant prie kitų pasakojimų – Dovelės apie siunčiamas knygas ir Agnės apie kasdienybės smulkmenų kupinus siuntinius – matyti, kad šios istorijos turi bendrąjį vardiklį su iš pažiūros visai kitokiomis Dainiaus ir Renatos patirtimis, kai žmogus tampa pačia geriausia dovana. Tas bendrasis vardiklis ir yra buvimo reikšmė, ar ji būtų užkoduota rūpestingai išrinktame kultūrinio turinio egzemplioriuje, ar pagauta po ranka pakliuvusioje buities smulkmenoje, ar ji būtų įmanoma tik kartu dirbant žemę ir ragaujant joje užaugintas gėrybes, ar senolės žvilgsnyje, jai matant ir džiaugiantis. Bendras buvimas, kaip ryšio prielaida ir tuo pat metu rezultatas, yra tai, kas žmones jungia. Skirtumas tik tas, kad dovanojimas padeda įkūnyti buvimą per laiko ir erdvės atstumą, o dovanų kaip bendravimo ir bendro buvimo formos atsisakymas reikalauja kelionės, gyvo kūno buvimo.

Šie pasakojimai primena Schutzto apibrėžtą žinojimo atsargą. Žmogus per gyvenimą susikuria tam tikras žinias apie pasaulį, jį perima ir plėtoja pagal savo patirtis (Schutz, Luckmann 1989: 202). Šioms žinioms keičiantis, kinta ir pasaulio suvokimas. Jochenas Dreheris, interpretuodamas šį terminą, išskiria tris idealiuosius reikšmės relevantiškumo tipus: motyvacinį, teminį ir interpretacinį, tiesa, pabrėždamas, kad empiriškai nėra įmanoma aptikti grynojo jų pavidalo (Dreher 2011: 489–510). Motyvacinis ryšys tarp patirties ir „žinojimo atsargų“ randasi iš specifinių priežastinių ryšių, kurie objektyviajame pasaulyje aptinkami tarp įvairių problemų ir interesų. Teminis ryšys kyla iš aplinkybių, kai ne visi situacijos elementai pažįstami ar pati aplinka neatpažįstama kaip jau žinoma. Trečiojo tipo ryšys – interpretacijos – nurodo sprendimus, padarytus remiantis teminiais ryšiais ir po ranka turima žinojimo patirtimi. Taip nepažįstamą situaciją įmanoma išspręsti interpretuojant ir pritaikant turimą patirtį, ir vėliau šis sprendimas tarsi įsirašo į žinojimo atsargas kaip jau žinomas, todėl antrą kartą nebeinterpretuojamas. Toks reikšmių sąsajų relevantiškumo konceptas, pasak Dreherio ir Schutzto, yra pagrindinis subjektyviąją realybę konstruojantis veiksnys. Taip veikiantis žmogus vadovausis tokiais elgesio tipais ir motyvais, kuriuos jau bus patyręs

praeityje ir išsaugojęs žinojimo atsargose, pasitelkiamose iš pažiūros panašiomis aplinkybėmis. Tai parodo, kad net paprastas veiksmas numano visą eilę žmogaus susikonstruoto savaiminio žinojimo žingsnių, įskaitant ir tai, kad iš Kito tikimasi tokių pačių motyvų. Schutzas tai vadina motyvų abipusiškumo idealizavimu.

Žvelgiant į aptartas dovanojimo patirtis, galima vis dėlto bandyti apčiuopti empirinį šių elgesio principų pavidalą. Kultūriškai įprasmintų ir ilgą laiką saugomų dovanų siuntimo į užjūrį mintį Dovilė atsinešė iš vaikystės. Agnė kasdienybės smulkmenų teikiamą džiaugsmą stengiasi perduoti siuntinius gaunančiai ir siunčiančiai mamai ir pati prašo įdėti paprastų, kasdieniškų namų skonį primenančių lauktuvių. Dainius ir Renata, kalbėdami apie tikrąją dovaną – žmogaus buvimą, – į priekį iškelia savo nupasakotų moterų santykį su pasauliu. Dainiaus „mamelė“ ryšį su sūnumi kuria per bendrą darbą ir jam gaminamą maistą. Norint atliepti tokius dėmesio mainus, neišvengia jų pakeisti kokia nors dovana – tenka atvykti ir ragauti vaises. Renatos senelė visą pasaulį priimdavo kaip savaiminį gėrį, gerą tiesiog tuo, kad yra, – todėl ir artimųjų dėmesys ir meilė ją labiausiai džiugina, kai ji juos mato.

Keičiantis gyvenimo situacijoms – visų minėtų pašnekovų atveju, išvykus gyventi toli nuo namų – įvyksta iki tol nepažintos situacijos interpretacija, pagrįsta turimomis žiniomis. Čia randasi nauji sprendimai: tarp šeimų narių nusistovi naujos bendravimo tradicijos, paklūstančios vienu ir kitu lūkesčiams. Įdomu stebėti, kaip intersubjektyvių santykių plotmėje šis žinojimo atsargų aruodas tampa bendru žinojimu – elgesio lūkesčius perima ir artimieji. Šioje vietoje išskirčiau ryšio kūrimo, tiksliau – ryšio pavidalo kūrimo iniciatyvos besimančią ir intenciją steigiančią subjektą bei šį judesį atliepiančią Kitą, tai yra artimuosius, perimančius ir atliepiančius naująją patirtį. Šitaip gauname visiškai skirtingas dovanų teikimo tradicijas aptartų pateikėjų šeimose – nuo kultūriškai vertingų objektų siuntimo iki kasdienybės smulkmenų ar net visiško dovanų eliminavimo. Bet kad ir kokį ryšio palaikymo ir jo komunikavimo kelią renkasi žmonės, jis atskleidžia gyvą, tikrą ir nesumeluotą artumo ryšį bei norą jį palaikyti.

2.1.7 Atsiprašymo dovanos

Po skyriaus apie dovanas, padedančias įveikti geografinį (emigrantų, išvykusių artimųjų) arba socialinį (karantino) atstumą, svarbu aptarti ir dar vieną atstumo matmenį – asmeninio ryšio nutolinimą dėl konfliktų, nesusikalbėjimų ar kitų aplinkybių. Ši tema apima pasakojimus apie bandymą atkurti sueižėjusį ryšį, nutrūkusį bendravimą ar tiesiog įveikti atstumiantį

jausmą, net jei žmonės gyvena tuose pačiuose namuose ar susitinka tame pačiame kabinete.

Spontaniškas atsiprašymas

– *Apie atsiprašymo dovanas prisiminiau visai ne seną istoriją. Pirkau per „Vinted“ nešiotų rūbų platformą iš vienos merginos kelnes. Tariantis dėl siuntimo paaiškėjo, kad esam beveik kaimynės, tai nutarėm susitikti. Deja, sutartą dieną mane ištiko visa eilė katastrofų ir man tiesiog išėjo iš galvos tas susitikimas, lyg to būtų maža, dar ir negirdėjau, kaip ji skambina. Po to susirašėm, aš, aišku, labai atsiprašiau, mes iš naujo sutarėm laiką, bet aš jaučiausi labai kalta, todėl nusprendžiau padaryti jai puokštelę. Panašu, kad puikus tai buvo sprendimas, mergina man akimirksniu atleido aplaidumą ir sakė, kad čia buvo geriausias jos „Vinted“ sandoris, nors mano galva buvo per plauką nuo blogiausio ir tos gėlės smarkiai prisidėjo prie to.*

– O kaip tau šovė į galvą mintis, kad reikia kažko papildomai ir kad padarysi puokštelę?

– *Na, mintį greičiausiai pakuždėjo kaltės jausmas. Tikrai labai nesmagiai jaučiausi ir atrodė, kad tiesiog atsiprašymas žodžiu – per mažai. Na, o gėlės yra visai mano stichija, ir aš esu jau gyvenime patyrusi, kad jos labai gerai moka transliuoti neverbalią emocijų kalbą visokiuose situacijose, svarbu jas tinkamai parinkti. Bet ši situacija man ypač įsiminė, nes pati nesitikėjau iš tokio minuso išplaukti į stiprų plusą ir pamatyti tooookią plačią šypseną. Man tiesiog labai pasisėkė pataikyti [sutikti] žmogų, kuris iš esmės nėra piktas.*

Apskritai man gyvenime labai svarbu išspręsti situacijas taip, kad liktų kuo mažiau nepasitenkinimo, kai tik įmanoma. Iš tos merginos pirkau kelnes, ir esu tikra, kad būtent dėl tos istorijos man dabar jos tokios jaukios ir mielai nešiojamos. Visai tikėtina, kad nesinorėtų jų dėvėti, jei susitikimas būtų praėjęs kaltės ir nejaukumo atmosferoj.

Diana, 32 m.

Ši istorija rodo, kad net iš pažiūros visai nepažįstamus žmones gali susieti stiprūs asmeniniai ryšiai. Dėvėtos kelnės – tai drabužis, glaudžiamas prie kūno, kadaise buvęs kito žmogaus, galiausiai būtent tai pašnekovė ir pabrėžia. Ir nors internetu perkami daiktai paprastai keliauja be kontaktinio sąlyčio (paštu ar į paštomatus, atnešami kurjerių), šioje situacijoje nuspręsta susitikti akis į akį. Tai ne šiaip nusipirktas nešiotas rūbas, bet susitikimas su jo buvusią savininke. Negana to, pateikėja prisipažįsta patekusi į nepalankias aplinkybes, dėl jų save teisina (ją ištikę nemalonumai), tačiau, pati patyrusi sunkumą ir sukėlusį nepatogumų pardavėjai, prisiimanti visą kaltę. Visą istoriją įrėmina pirkimo ir pardavimo santykis, tad kaltės jausmas taip pat matuojamas vertės matu: „Atsiprašymas žodžiu yra per mažai.“

Čia pasakotoja imasi labai spontaniško ir kartu neišvengiamo sprendimo įveikti nepatogumo jausmą ir tam pasitelkia tai, ką pati pavadina „mano stichija“, – gėles. Asmeninė stiprybė tampa kontrastu bejėgystei ir būdu išsikapstyti iš prastos situacijos. Kad pasisektų, dar reikia išsipildymo, kaip ir kitų dovanų atveju, – kad priimtų gavėjas. Atleidimą šiuo atveju liudijo „toooooo plati šypsena“, bet čia pat pasakotoja apibūdino ir atleidimui būtiną sąlygą – tai negali būti „piktas žmogus“. Žodžių „piktas žmogus“ konotacija kalba apie neįmanomą asmeninį santykį: tikras pyktis jaučiamas ne dėl patirtos skriaudos, tai žmogaus savybė, ir tokiam asmeniui net ir įteikus atsiprašymo dovaną atleidimas nebūtų gautas. Šiuo požiūriu pyktį pasakotoja apibūdina kaip dosnumo priešingybę: atleidžiantis žmogus yra dosnus, nes atviras priimti ir atviras atleisti.

Tai mums primena visame šiame skyriuje aktualią žodyninę reikšmę – dovanojimas kaip atleidimas. Nors tai ketvirta žodžio „dovanojimas“ reikšmė, skirtingos reikšmės nežymi homonimų – tuoj pamatysime, kodėl. Dovanojimo veiksmas tarsi suskliaudžia patį dovanos „objektiškumą“, akcentuoja veikimą, o dovanojimas kaip atleidimas – ypatingas veiksmas, reikalaujantis kaltės buvimą keisti kaltės nebuvimu. Žodis „kaltė“ turi dviejų aspektų leksinę reikšmę: tai 1) nusikaltimas, nusižengimas, nuodėmė, kaltinimas, taip pat – atsakomumas, ir 2) skola, prievolė. Šitai dovanojimo akte ima veikti ankstesnis ir paskesnis tarp subjektyvusis santykis, jo pasikeitimo būtinybė, nulemta „atsakomumo“, „skolos, prievolės“ krūvio.

Ekonominiai mainai, kaip rašė Lévi-Straussas, reikalauja abipusio atsiskaitymo ir yra atsieti nuo asmeninių įsipareigojimų, tad ir ši pasakotoja, rūpindamasi papildoma verte, įkūnijama puokštelės, siekia atsverti žalą (pamirštą susitikimą), slegiantį kaip kaltė, tolygi skolai. Nepakankamai atsiskaičiusi už perkamą daiktą, pirkėja netektų teisės būti visaverte jo naudotoja, ją persekiojū kaltė, lyg tai būtų nusikaltimas – vagystė.

Esu rašiusi apie ritualines vagystes ir išpirkas (vestuvių kontekste) kaip dovanojimo inversiją, kur gavimo veiksmas išpildomas pirmiau negu davimas, tačiau ritualinė aplinka išvaduoja nuo kaltės ir nusikaltimo (Latinytė-Liogienė 2013: 142–145). Spontaniškoje gyvenimo situacijoje tokia „išpirka“, reikalinga norint kurti laimingą ir sėkmingą gyvenimą, tampa pasakotojos sugalvota atsiprašymo dovana.

Nusileidimas ir pranašumas

Kita istorija jau vyko artimesnėje aplinkoje negu nepažįstami pirkėjai – ji perkelia mus į profesinę erdvę darbovietėje:

– Prieš daug metų irzliai ir piktai kalbėjau su kolege, o ji vyresnė; tikrai nepamenu, dėl kokios priežasties, – manau, pati jaučiausi įskaudinta. Viduje buvo sunku, kad nepagarbiai kalbėjau, be to, dar kita kolegė išsitarė, kad mano įskaudinta kolegė jaučiasi blogai, pyksta. Pagalvojau, kad aš jaunesnė, turiu būti stabilesnė, geriau nusileisti, nesiskaudinti, nes jos patirtis vertesnė už mano ambicijas. Todėl nupirkau knygą, nepamenu, ar dar ką nors, ir nuėjau pati atsiprašyti ir pakalbėti, kad nelaikytų pykčio. Kaip ir maniau, ji buvo maniusi esanti vyresnė ir leidusi sau daugiau pasakyti, o aš, kaip jaunesnė, turėjau būti nuolankesnė. Nutylėjau savo nuomonę, kad pagal amžių pagarba neskirstoma, mano atžvilgiu žeminančių replikų neturėtų būti. Tuo metu nebepykau, buvau nusprendusi, kad jos kolegiška patirtis man svarbiau. Susitaikėme.

– Labai įdomu, kad įteikus dovaną palengvėjo ir jums, nors ir manėte, kad jūsų kolegė neteisi?

– Dovana simbolinė, ji nesvarbi – svarbiau atsiprašymas. Šiaip mėgstu be progos smulkmenas dovanoti. O kalta laikiau ir save, nes pasiduoti emocijoms darbe – neprofesionalu.

– O pati dovana kaip simbolis kodėl jums buvo reikalinga – kodėl neužteko tik pakalbėti su kolege?

– Tai ir yra psichologinis momentas: norėjosi žmogui ko nors gero, ką jis mėgsta, o ji mėgsta skaityti knygas. Dovana šiuo konkrečiu atveju – gal kaip dėmesys, knyga – gal daugiau dvasinės patirties palinkėjimo momentas, kitą pakviesčiau į kavinę ar į teatrą... Manau, kad dovanas dar reiktų skirstyti į rūšis – į materialias, teikiamas dėl savanaudiškų paskatų ir dovanas, siekiant žmogų pamaloninti be atlygio... Tai tik mano nuomonė.

Roma, 29 m.

Tai ne vienintelė istorija šiame tyrime, kai į asmeninių dovanų patirtis patenka bendradarbiai. Darbovietėje šiuolaikiniai žmonės dažnai praleidžia daugiau laiko per dieną negu su artimaisiais, ir tai svarbu tik dėl uždarbio. Sprendžiant iš pasakotojos žodžių, darbovietė jai reiškia patirtį, ambicijas, pagarbą, profesionalumą kaip tam tikrą kokybę ir statuso kriterijų.

Kaip kontrastas asmeninių siekių ir tobulėjimo erdvei čia atsiranda amžiaus svoris: kolegė vyresnė, o pasakotoja jaunesnė, tai pakartojama net kelis kartus, ir čia pakiša koją išsiskiriantis požiūris, pagal ką turėtų būti skiriama pagarba, – „jaunesnė, turinti būti nuolankesnė“.

Moters žingsnis liudija jos meistriškumą laviruoti tarp dviejų vertybinių sistemų – kompetencijos ir amžiaus viršenybės. Ji nutaria atsiprašyti, parodyti kolegei pagarbą, kartu iškelti savo profesionalumą, nes darnus kolegiškas santykis jai svarbiau už emocijas. Negana to, rodydama dėmesį ji vis dėlto galvoja ne vien apie save ir savąją intenciją, kad kolegė „nelaikytų pykčio“. Visa dovana siejasi su jos gavėju: „Norėjosi žmogui ko nors gero, ką jis mėgsta.“

Kalbėdama apie knygą kaip dovaną pasakotoja pabrėžia, kad dovanodami knygą iš tiesų dovanojame joje užrašytą turinį, dar daugiau – patirtį jį skaityti ir per tą patirtį augti, viduje keistis. Ji tai pavadina „dvasinės patirties palinkėjimo momentu“. Dovanodama knygą, „dvasinę patirtį“ ji apibūdina kaip gėrį („kažką gero“), kurio vien atsiprašymo žodžiais neįmanoma perteikti.

Įdomu, kad pabaigoje ji priduria, esą dovanos būna „dviejų tipų“ – materialios, savanaudiškos, taip pat skirtos pamaloninti „be atlygio“. Būtent tokią dovaną moteris įteikė ir savo kolegei. Nors, žvelgiant iš šalies, peršasi mintis, kad asmeninė intencija išspręsti konfliktą taip pat buvo labai svarbi. Tačiau ji nesavanaudiška. Atsiprašymo dovana, davėjo teikiama gavėjui, visų pirma siekiant savojo tikslo – atleidimo, – nėra matoma kaip savanaudiška, ypač kai teikiama su didele atida, pastabumu, į patį dovanos pavidalą sudedant tai, kas nusako gavėją. Tai dėmesys, kurio gavėjas (davėjo akimis) jau yra nusipelnęs, vertas, todėl tokia dovana rodo ir vertybinį santykį – kaip vertinamas tas, kuriam teikiama dovana, ir kodėl sutrūkinėjęs santykis yra toks svarbus, kad būtų atkurtas.

Atrodo, kad vyresnė kolegė, priėmusi dovaną (tai nurodo ir „susitaikėme“), dėmesio ženklą suprato, priėmė kaip pagarbą ir kartu parodė savąją pagarbą jaunesnei, tačiau atleidimą suteikė kaip pripažinimą pelniusiai kolegei.

Požūrių išsiskyrimas

Dar viena istorija iš pažiūros panaši į pirmąją papasakotą, apie pakankamai spontanišką elgesį, tačiau kontekstas čia kiek kitoks.

– Kalbant apie atsiprašymo dovanas, aš maniau, kad jau tokių nesąmonių tikrai nesu gavęs ar įteikęs, bet iškart vieną prisiminiau. Buvo žiema, karantinas dar labai griežtas, šalta ir balta, eit galima tik į parką šalia namų. Nuomojaisi kambarį, gretimame gyveno geras draugas, su juo vis bendraudavom apie gyvenimą, politiką, filosofiją, socialines problemas. Ir jis pasakė, kad jam labai patinka karantinas, galėtų dar ilgesniam laikui pratęsti, nes jis studijuoja ir dirba per du darbus, tai galimybė darytis viską iš namų nerealiai gera, be to, ir šiaip – kur čia eisi, visai tos paslaugos nėra reikalingos. Aš kažkaip jau gal buvau sudirgintas ir jautrus, į visa tai atsakiau gana piktai: puiku, kai tu neturi socialinio gyvenimo ir niekuo nesidomi, bet yra ir kitokių žmonių – pavyzdžiui, aš jaučiausi labai blogai, nes kiekvieną savaitę aplankydavau bent vieną muziejų, dažnai lankydavausi teatruose ar koncertuose, bent 2–3 per savaitę kartus eidavau sėdėti kavinėje, restorane, bare, ir mano emocinė sveikata dėl to labai prasta, gyvenimas pasikeitė beveik 180 laipsnių, ir aš visai nenoriu, kad karantiną pratęstų.

Slogi buvo atmosfera, ypač kai mes niekuomet nekonfliktuodavome. Pokalbis tuo ir nutrūko. O po valandos [elektroniniu paštu iš draugo] gaunu dovanų kuponą – 2 kvietimai į MO muziejų. Antraštė „nuo slapto gerbėjo“, žodžio „atsiprašau“ nėra, bet aš tą priėmiau kaip atsiprašymo-susitaikymo dovaną. Ir vėliau bendraujant jis pripažino, kad galbūt buvo per daug egocentriškas ir kad neturėjo omenyje, kad kultūros ar pramogų vietos nėra nereikalingos.

– Ir suveikė - susitaikėt?

– Taip, iškart. Ir čia buvo dvigubas joėjimas, nes tada aš nesmagiai pasijutau, kad kažkas jautėsi turįs man dovanoti atsiprašymo dovaną.

– Tai tada jau tu nesmagiai jautėsi?

– Na taip, nepratę mes prie tų atsiprašymo dovanų. Panašiai – ir gavus perdėm brangią dovaną.

Marius, 32 m.

Pateikėjo pasakojime į akis pirmiausia krinta konflikto dingstis – tai ne vieno kitam padaryta skriauda ar įskaudinimas, kaip buvo ankstesniuose pasakojimuose. Čia neigiamos emocijos kyla išsiskyrus nuomonėms: vienam draugui karantino suvaržymai ir užsidarymas namuose patiko, o kitas dėl to jautėsi labai prislėgtas. Pyktis čia kyla ne nuvertinus asmenį ar jo nuomonę, bet nuvertinus išorinio, už santykio ribų esančio pasaulio reiškinius. Pareikšdamas, kad „patinka karantinas“, žmogus įžeidė draugą tuo, kad supeikė viską, kas jam buvo svarbu, visai to nenorėdamas. Regis, pataikė į išties skaudžią vietą, pasakotojui žyminčią svarbią netektį. Supeikti tai, kas kitam yra iki skausmo svarbu ir ko jis netekęs, dėl ko kenčia, – reikia sužeisti patį žmogų. Ir dėl to kilo konfliktas, pyktis, nutrūko pokalbis.

Sienos skiriamus draugus sujungė elektroninis paštas – kaip siuntinys į kitą pasaulio kraštą su virtualia, tačiau labai tikra dovana, muziejaus patirtimi, kurios taip ilgėjosi pasakotojas. Šiam atsiprašymui nereikėjo žodžių, verbalinė kalba čia nebuvo reikalinga, nes tikslas buvo atkurti vertybinę pusiausvyrą – suteikti vertę tam, kas rūpi įskaudintam draugui, gražinti tai, ko jis labiausiai ilgisi, ir parodyti, kad jūdvių bendrystė gyvenant po vienu stogu svarbesnė už išsiskiriančias nuomones ar emocijas savijautas. Pasijutęs „egocentrišku“ ir pernelyg nesupratingu, draugas suskubo elgtis priešingai – dovanoti dėmesį ir nuorodą į tai, kas svarbu gavėjui.

Paradoksas, kad gautą atsiprašymą pasakotojas priėmė kaip „per brangią dovaną“, už kurią vėliau jautėsi nesmagiai skolingas. Nėra galimybės paklausti, kaip jautėsi aptartų pasakojimų herojai – dovanų gavėjai, tačiau užuominų apie perteklinę vertę galima atpažinti („Vinted“ pardavėjai tai tapo ne galbūt blogiausiu, o geriausiu sandoriu).

Maistas kaip pretekstas

Čia pacituosiu dar vieną istoriją, artimą pasakotajai ir taip pat susijusią su konfliktu, kilusiu dėl išsiskyrus pažiūroms. Čia bus svarbu, kaip jį išsprendė.

– *Laba diena, esu teikusi susitaikymo dovaną geriausiai draugei paauglystėje. Situacija buvo sudėtinga. Mano abu tėvai – mokytojai, todėl jautriai sureagavau, kai ji pasirašė skundą dėl matematikos mokytojos. Man ta mokytoja nei patiko, nei nepatiko, tiesiog atrodė niekšinga, kad jai niekas nieko nesako, sėdi tokie geručiai, o paskui laksto su krūva parašų pas direktorių su skundais. Nei aš apšaukiau tą draugę, nei ką – atsimenu, paverčiau šiek tiek, nes jaučiau tarsi kolektyvinę kaltę. Bet jutau, kad draugė blogai jaučia: ji pasakė savo nuomonę, o paskui turi taikstyti su mano emocijom ir savo ruožtu dar dėl jų jaustis kalta. Todėl kitą dieną atnešiau gražų obuolį ir pasakiau, kad iš mano pusės viskas gerai.*

– Išėina, kad obuolys gali tiksliau perteikti mintį negu žodis?

– *Yra dalykų, kurių visai nesinori verbalizuoti. Nejauku, nesmagu, baisu leisti į aiškinimąsi. Dovana – tarsi tam tikra linija, nuo kurios gyvenimi toliau.*

– O kaip draugė tą obuolį – priėmė?

– *Taip, truputį nustebusi. Pasakė, kad mane supranta, ir tiek.*

– O kodėl obuolį, o ne kokį tušinuką ar papuošalą, ar kitą niekutį parinkai?

– *Čia turbūt tas archetipinis noras dalytis maistu. Nežinau, literatūrologai sakytu, kad dalijimasis maistu yra universalus ženklas – bendri sikhizmo išpažintojų pietūs po pamaldy, Kristaus Paskutinė vakarienė ir t. t.*

– Bet taip net jeigu nežinai literatūros, vis tiek kažkaip taip susišvietė, kad reikia būtent obuolį draugei nunešti?

– *Nežinau, man 17 buvo [juokiasi]. Bet ir šiaip žmonės dažnai valgomus daiktus vienas kitam dovanoja, ar ne? Vyną, saldinius, arbatą, kavą.*

Elžbieta, 40 m.

Ši pasakojimą pateikėja prisiminė paklausta apie dovanojimą kaip atsiprašymą ir pradėjo jį labai iš tolo – skyrė laiko nusakyti visą santykių pynę. Konflikto ašyje atsidūrė ji ir geriausia jos draugė, tačiau emocinis išsiskyrimas įvyko tarsi bandant apginti kur kas stipresnį ryšį – tarp dukros ir tėvų, priimamą kaip jos vidujybę. Mokytojai skirtą įžeidimą ji priima asmeniškai, nes „abu tėvai mokytojai“, tai jos Aš dalis. Pyktis čia virsta liūdesio ašaromis ir jautriu supratimu, kad draugę privertė pajusti kaltę. Įdomiausia, kad pasakotoja pati nutarė imtis atsiprašymo (nors tai ji jautėsi įskaudinta) ir atkurti ryšį su drauge. Bet vien pasakyti, kad viskas gerai, neužtenka, – reikia žinią nešančio pasiuntinio, obuolio, kaip gesto, kaip perdavimo ir priėmimo veiksmo – dovanojimo.

Kalbėdama apie obuolio reikšmę pasakotoja prisiminė ir savo versiją – kaip ji tai mato tarsi archetipinį simbolį. Čia būtina paminėti, kad pasakotoja

dirba literatūros mokytoja, todėl kultūrinis kodas jai yra gerai pažįstamas. Tačiau čia pat ji prisipažįsta, kad anuomet, vykstant istorijai, jai tebuvo septyniolika, tad visos žinios veikiausiai įgytos jau vėliau. Jaunutės paauglės gyvenime ši dovana įvyko spontaniškai, kaip prigimtinis, nuo pat vaikystės, prabėgusios išsilavinusių mokytojų aplinkoje, išmoktas veiksmas – archetipinio simbolio veikimas, perimtas dar iki teorinio jo žinojimo.

Dar viena istorija – moters, kurios pasakojimo negalėjau užrašyti į sąsiuvinį ar diktofoną, todėl pateikiu atpasakojimą:

Buvo vėjuotas ir šaltas rudens metas, jos žodžiais tariant, depresijos laikotarpis, kuomet trumpėjančios dienos ir artėjančios šventės su visais rūpesčiais gali padaryti gyvenimą nepakeliamą. Jai tai buvo sunkus santykių su mylimuoju metas – niekaip nepavykdavo sutarti, nors abu, kaip sako, jautėsi esantys geriausi draugai, artimiausi gyvenime sutikti žmonės. Ji nebuvo labai atvira dėl nesutarimų priešasčių – kažkas apie nesutampančius lūkesčius ir ateities planus, dėl kurių moteris, pati labai kentėdama, ėmėsi radikalaus sprendimo – jeigu kartu abiem laimingiems būti neįmanoma, nes arba vienas, arba kitas vis lieka nuskriaustas, tuomet teks sukti skirtingais keliais. Vyras nebuvo linkęs greitai reaguoti į iš rankų slystančią situaciją, todėl nieko gudraus nesugalvojo, tik sutiko su viskuo, ką sakė moteris: „Jeigu taip sakai, tai tada tegu taip ir bus.“ Tą akimirką abu tiesiog atsisveikino ir pasuko savais keliais, nors širdyje nė vienas to nenorėjo.

Įdomiausia istorijos dalis – kaip tokioje dramatiškoje situacijoje surasti kelia atgal. Moters pasakojimu, dialogas užsimezgė jau kitos dienos rytą, kuomet vyriškis, viešėdamas pas savo tėvus, atsiuntė trumpąją žinutę: „Tėvas nori tau bulvių perduoti.“ Ji SMS žinute padėkojo už bulves, pagyrė, kad tėvo bulvės visada labai skanios, užeis paimti. Aišku, jai tų bulvių nereikėjo, bulvių pilna parduotuvė. Bet pakeliui dar pasitaikė proga įsipilti benzino, nusipirkti išsineštinės kavos, todėl pasuko telefonu paklausti – ar ir jam paimti, kokios.

Maišas bulvių, du popieriniai kavos puodeliai jau buvo pakankama priežastis susitikti ir kartu susėsti bent jau išgerti tos kavos. Čia užsimezgė ramus pokalbis apie visus „įmanoma“ ir „neįmanoma“, apie tai, kad abu galbūt pasikarščio ir viskas nėra taip beviltiška, o jeigu taip, tuomet, vadinasi, įmanoma rasti kokią nors bendrą sprendimą ir išsaugoti draugystę, – abu sutinka, kad ji už viską svarbesnė. Taip ir padarė ir iki šiol abu laimingai gyvena, kaip toje pasakoje, „atsisėdę bulves skuta“.

Marija, 35 m.

Komiškai laiminga istorijos pabaiga primena, kad žmonės prasčiau už viską moka susikalbėti. Net du artimiausi žmonės, ir pažįstantys, ir vertinantys vienas kitą. Žodžiai gali žėisti, klaidinti, tačiau už bet kurią kalbą, pasirodo, gali būti aiškesnis ir iškalbingesnis... maišas bulvių! Šis pasakojimas atveria dar vieną naują puslapį dovanų mainų pasaulyje – tai žodžiai, kurių

neįmanoma arba nevalia ištarti garsiai, todėl tenka išsakyti daiktais, nesvarbu, kokio pavidalo – nuo paslaugų iki maisto.

Pasakojime į akis krinta asmeninių santykių lauko kontekstas – ruduo, depresija, galbūt neįvardytos nesėkmės. Žmogaus viduje veikiantis ir aplink jį atpažįstamas reikšmių laukas tampa jo suvokiamo pasaulio dalimi, tačiau nebūtinai yra Kito reikšmių kontekste, ir vienam savaime suprantami reiškiniai kitam visai nebūna tokie patys.

Pasirinktas objektas – bulvės – čia tuo pat metu tapo ir komunikacijos dingstimi, ir užkoduota žinia, ir būdu užmegzti trūkinėjantį asmeninį ryšį pačiu tiesiogiskiausiu būdu – susitikus. Be to, paskelbus santykių pabaigą, buvo neįmanoma kreiptis tiesiogiai – tarpininku čia tapo (net nežinojęs apie išsiskyrimą) vyro tėvas – tai jo dovana, todėl ji nepažeidžianti susitarimo dėl jau įvykusio išsiskyrimo. Atgal išsakoma panegirika, skirta dovana siunčiančiam adresatui, taip pat nepažeidė sutarimo nutraukti santykius, tačiau tapo proga išsakyti palankumą ir priimti siunčiamą gėrybę.

Šioje vietoje pasakojimo herojai pasikeičia vaidmenimis: norint priimti dovana, reikia ateiti į svečius, o į svečius tuščiomis niekas neina, todėl herojė pasitelkia kitą dovana – kavą. Tiesa, kava jau nėra trečiojo tarpininko dovana, tai yra tiesioginio ryšio tarp moters ir vyro mainų objektas. Ši dovana taip pat reikalauja „duoti laiko“ – du kavos puodelius yra priimta išgerti kartu, vadinasi, reikia užėti, nusiauti, „kartu susėsti“. Taip atkurtas asmeninis ryšys pagaliau sukuria ir naujo dialogo kelią – kelią pokalbiui, refleksijai, atsiprašymui. Toks dialogas brėžia laiko ribą tarp to, kas buvo seniau, ir to, kas dar laukia ateityje.

Moters juokais pasitelktas intertekstas – liaudies pasaka be galo „Buvo senis ir senutė, susitarę bulves skuto“ – atveria duris į gilesnį kultūrinį kontekstą, tautosakos paveldą, šioje situacijoje padedantis atkurti ryšį ir jį tęsti. Pats tėvo gestas perduoti mylimajai sūnaus maišą bulvių rodo dviejų giminių palankumą, tarsi tradicinis piršlio ženklas siunčiamų dovanų pavidalu. Akivaizdžiai į giminę jau priimtą (galbūt būsimą) marčią į santykių lauką tėvo sprendimu jau gali įtraukti ir jaunikis – šis taip ir padaro, pasikviečia į svečius.

Tiesa, praktiškai visas šiame poskyryje aptartas atsiprašymo dovanas galima analizuoti ir rūpesčio aspektu. Suiręs, konfliktinis santykis tarsi prieštarauja rūpestingumui, todėl norint išpildyti rūpinimosi intenciją pirmiau prireikia atkurti taiką.

Be šiame skyriuje aptartų atsiprašymo dovanų, iš kitų išsiskyrė dar vienas pasakojimas – taip pat apie atsiprašymą, tik susijusį su labai stipriais išgyvenimais. Jį aptariu kitame skyriuje.

2.1.8 Gyvenimo dovanos

Ligšioliniai pasakojimai rado vietą greta kitų pagal gana aiškų kriterijų – savotišką dovanos veikimo principą, pagal tai, ką dovanos daro, kitaip tariant – ką dovanos duoda. Dauguma surinktų pasakojimų išskirtiniai jau vien todėl, kad išniro iš atminties ir pokalbininkams atrodė verti būti papasakoti. Iš jų pavyko atpažinti svarbiausius žmogaus ryšius su artimaisiais, kartais – ir ką tik sutiktais nepažįstamaisiais, reprezentuojančiais žmogaus santykį su pasauliu, kurį priimu taip, kaip sveikinuosi su nepažįstamuoju. Tačiau dalis pašnekovų pasakojimų iš konteksto išsiskyrė itin stipriais emociniais išgyvenimais ar gyvenimo įvykiais. Tokias dovanas pavadinau „gyvenimo dovanomis“ – jos nutinka tik kartą gyvenime ir net ne visiems. Vieni pašnekovai net pokalbį pradėdavo nuo tokių gyvenimo lūžių žyminčių prisiminimų, kiti ypatingą istoriją atskleidavo tik jau po kurio laiko, bendraujant ir įgijus didesnę pasitikėjimo, artumo jausmą. Tačiau dalis pašnekovų, net ir tyčia paklausti, ar yra gavę kokią nors labai ypatingą, per visą gyvenimą iš kitų išsiskiriančią dovaną, negalėdavo tokios prisiminti.

Ne viename pasakojime apie ypatingas dovanas, matysime išskirtinumo, individualumo pojūtį. Ypatinga dovana ypatingus daro ir dovanojant dalyvaujančius žmones – davėją ir gavėją, kartais atsiranda ir tarpininkas, perdavęs dovaną ar padedantis ją suprasti. Viena iš tokių dovanų respondento pasakojime buvo pavadinta „brangia dovana“, kito pašnekovo pasakojime – „relikvija“. Apie tokias pasakojama didžiuojantis, kartais netgi su patosu, ji gali būti laikoma ypatingoje vietoje ir iškilmingai atnešama parodyti.

Būtent todėl pirmasis analizuojamas pasakojimas atsidūrė ne prie „atsiprašymo“ dovanų, nors yra susijęs būtent su atsiprašymu ir atleidimu, tačiau prie kur kas daugiau reikšmių turinčių „gyvenimo dovanų“.

Kaip relikvija

Tai va, net išsitraukiau, pasidėjau – buvo proga išsitraukti visus, ir dovanas, ir istorijas. Istorija tokia, kad mano tėvai skyrėsi, man buvo, nežinau, ankstyva paauglystė – -niolika, kažkiektais, metų. Daug labai negražių istorijų iš tėvo ir jo mamos pusės. Toks purvų vajuš iki kaklo ir aukščiau. Tada [jiems] ne tik mano mama pasidarė, atsiprašant, kurva, bet tą patį statusą ir aš gavau, nes neklausydavau ramiai tų kalbėlių ir visų išvedžiojimų. Ir tada nutrūko mūsų santykiai tiek su tėvu, tiek su babyte, mes nebendravom – nežinau [kiek]. Aš buvau iš to kaimo išūdyta, ūdijimo būdu, labai negražiu – apvaginimu, apkalbėjimu; nu žodžiu, daug visko buvo ir tirštai. Ir po kurio laiko man babytė per brolių perdavė tokią skrynelę lauktuvių – kaip relikvijorių. Tai saldainių dėžutė, į kurią įdėtas šinjonas jos, kurį vaikystėje daug čiupinėdavau, įdėtas auksinis žiedelis, kurį buvo gavus kažkurio jubiliejaus proga, ir

man nuo vaikystės pasakojo, kad jau kai mano pirščiukai bus pakankamai stori, man atiteks tas žiedelis, – ir aš jį vis mėgdavau pasimatuoti. Ir buvo įdėtas senelio – jos tėvo, mano prosenelio – rožančius, naudojamas pagal paskirtį. Ir buvo toks kaip... be žodžio, bet ta dovana – su labai dideliu emociniu krūviu, perduota kaip toksai ženklas, atsiprašymas, kvietimas, susitaikymas, pripažinimas. Ir tada aš po kelių metų pradėjau bendrauti su jais. Mandagiai – bet tai buvo taip pasiūstas toks ženklas.

Reda, 39 m.

Šiame pasakojime, be abejonės, galima išvelgti ankstesniame skyriuje aptartus atsiprašymo niansus. Tarp jų – kaltės jausmas, kurio mechanizmas įsisąmonintą nuodėmę ar nusikaltimą paverčia įsiskolinimu. Taip pat galime atpažinti siekį parodyti pagarbą, priimti į artimųjų ratą. Itin iškalbinga ir jau ne kartą šiame tyrime pastebėta komunikacinė funkcija – neištarti, tačiau išgirsti, suprasti (priimti) atsiprašymo žodžiai. Noriu atkreipti dėmesį būtent į tuos aspektus, kurie šią dovaną paverčia daugiau nei atsiprašymu – gyvenimą keičiančiu įvykiu.

Močiutės į saldainių dėžutę (pasakotojos pavadinamą „relikvijoriumi“) sudėti daiktai – tarsi visas pasakojimas, jį anūkė neatsitiktinai pasirenka atkurti diachroniškai. Aprašyti objektai net primena magiškus liaudies pasakų motyvus. Pirmiausia – šinjonas, „kurį ten vaikystėje daug čiupinėdavau“. Žmogus iš pašalies nesuprastų tokio daikto pasirinkimo, bet močiutė žinojo, kad jos anūkė vaikystėje mėgo su juo žaisti, „čiupinėti“, džiaugtis švelnia ir šilta šinjono tekstūra, fantazuoti. Tokiomis akimirkomis vaikystėje paprastai atrodo, kad niekas tavęs net nemato, – tai labai intymus laikas su savimi. O močiutė matė ir žinojo, kad šinjonas – brangiausias anūkės žaislas. Padovanodama jį, moteris tarsi gražina anūkei kadaise grubiai atimtą vaikystę.

Tuomet – žiedelis, taip pat kruopščiai, daug kartų liestas („vis mėgdavau pasimatuoti“), jis moteriai buvo tarsi laiko riboženklis – kada jau „pirščiukai bus pakankamai stori“, kada bus pasiekta riba tarp vaiko ir suaugusiojo, kaip iniciacijos ženklas. Paskutinis įvardijamas rožinis, priklausęs velioniui seneliui – čia jis veikia tarsi aukštesnis autoritetas, o jam priklausęs rožinis ypatingas („naudojamas pagal paskirtį“), maldos įrankis, būdas bendrauti su transcendencija. Tai man priminė mano pačios močiutės ir babytės namus, kur galėdavai rasti visokių spalvų rožinių, dažniausiai dovanų įvairiomis progomis, su kuriais ir aš pati, vaikas būdama mėgdavau žaisti, tačiau tik vienas iš jų buvo „naudojamas pagal paskirtį“ ir su tuo – tikroju – man žaisti neleisdavo. Redos močiutė, įdėdama rožinį, padovanojo dalelę savęs, o kartu kreipėsi į anūkę tarsi į tarpininkę, vienintelę galinčią sutaisyti su Dievu – to yra prašoma meldžiantis rožinio malda. Toks močiutės gestas tarsi sufleruoja tikėjimą, kad Dievas (meldžiantis rožinį) negali jai atleisti nuodėmės,

skriaudos, padarytos žmogui, kol ji pati nėra to žmogaus atsiprašiusi ir gavusi atleidimo.

Redos pasakojime atsiskleidžia ir kažkuo panašus jūdviejų – anūkės ir močiutės – požiūris į mamos ir vaiko santykį. Močiutė – tėvo motina – bet kokia kaina stoja sūnaus pusėn, konflikte pasmerkdamą marčią ir ją ginančią anūkę. O pasakotoja, jausdama neteisybę, stoja bet kokia kaina ginti savo mamos, nepabijodama dėl to prarasti ryšį ne tik su tėvu, močiute, bet ir su visu kaimu.

Laiko matmuo ir iniciacija į suaugusiuosius dar ryškiau atsiskleidžia pasakojimo tęsinyje:

– Ir čia jau pradėjo daug metų po visų tų skyrybų?

– *Tai jau aš buvau beveik žmogus, jau buvo praėję tikrai ne vieni ir ne du metai. Kokie penki, šeši. Ta prasme, nuo ankstyvos -nuolikos iki kai gal jau ir universitete studijavau. Va tokia buvo susitaikymo ir atsiprašymo dovana.*

Reda, 39 m.

Nuo vaikystės iki „beveik žmogaus“ amžiaus prabėgęs laikas prisideda prie dar didesnės dovanos vertės. Svarbiausia, kad pasakotoja, apie savo studijų metus sakanti „beveik žmogus“, dar tarsi nedrįsta savęs priskirti suaugusiesiems – nesąmoningai, nes dar nėra gavusi močiutės auksinio žiedelio. Todėl šis pažadas turi būtinai būti išpildytas – tai ne ką mažiau svarbu nei pats atsiprašymas.

Gautos dovanos daugiasluoksniškumą mini pati pašnekovė: „Toksai ženklas, atsiprašymas, kvietimas, susitaikymas, pripažinimas.“ Bet vien dėžute su trimis beveik stebuklingais objektais ši istorija nesibaigia, yra ir jos tęsinys:

O po to (tai jau čia visai neseniai įvyko – man jau dabar beveik keturiasdešimt, tai čia prieš kelis metus) aš su savo ta babyte, po tos dovanos, pradėjau mandagiai tiesiog bendrauti ir kažkada buvau su broliu pas ją svečiuose. [Mano] broliai kažkaip [jai] tokie buvo priimtini žmonės, jauni – ta prasme, nebuvo konflikto. Ir man tada babytė įkišo į rankas penkiasdešimt eurų, sako: „Čia tau už skolą.“ Aš taip išsižiojus, sakau: kokią skolą, nieku nesuprantu. Ir man tada brolis pamirksėjo: nu žinai gi, čia ne tos skolos. Ir kad, ta prasme, buvo taip momentiška, taip nieko nesakant, neaiškinant, nelendant į kažkokius žodžius ar sentimentus, pasakyta, kad atsiprašo ar kad jaučia skolą, – tai vat tokia istorija.

[...]

Jau po to tai labai susijaudinau ir nežinojau, kur man tuos pinigus dėti, ką man daryti, kad čia ne šiaip pinigai, kad jų nepalikt taip tiesiog bendram bliūde. Po to atėjo ir tas jausmas, kad čia įvyko kažkoks didelis išrišimas, kad įvyko kažkas tokio sakralaus

kaip auka – toks žodynas lenda, – kaip kažkoks paaukojimas įvyko už šitą jau susitaikymą, kaip ritualinis.

Aš tada nusprendžiau, kad bus tas prasminga, jeigu, na... kad dabar iš tos situacijos belieka išspaust grožį. Kad buvo labai daug purvo, skriaudos, neteisybės – vaikystėj tie dalykai visai kitaip skaičiavosi, – ir kad tada man tereikia priimti tai kaip dovaną, priimti kaip gražią dovaną, ir tada ir sau nusiskaidrint gyvenimą su ta dovana, kad priimum tą skaidrumą ir lengvumą.

[...]

Tai už tą penkiasdešimt eurų aš nusipirkau meninį – meno kūrinėlį gražų, kad išeitų kažkoks grožis iš tos visos visai nelinksmos istorijos, kad pasilikčiau tai, kas gražu, kas vertinga. O tas vat rožančius ir žiedas – čia beveik kaip relikvijos, tuose daiktuose labai visko daug.

Reda, 39 m.

Abiejose pasakojimo dalyje svarbus brolio – tarpininko – vaidmuo. Dėžutę su daiktais brolis perduoda nuo močiutės. Vėliau pasufleruoja, kad 50 eurų – „čia ne tos skolos“. Atokiau nuo konflikto likę moters broliai kažkaip sugebėjo išlaviruoti, nepatirti atstūmimo, kaip mamą gynusi duktė. Brolis (nežinia, kuris, gal net abu) tampa žinianešiu, tiek davimo, tiek gavimo veiksmą padaro įmanomą.

Gali nustebinti, kad perduotos dėžutės močiutės atsiprašymui vis dėlto neužtenka. Įduoti 50 eurų kupiūrą prireikia gyvai, tiesiai anūkei į rankas; čia kartu ištariami žodžiai: „Už skolą.“ Yra tokių įvykių, už kuriuos atsiprašyti vieno karto neužtenka, prireikia kartoti, vėl ir vėl duoti. Norėdama priimti tokią „skolą“, moteris turi paversti ją dovana, tikresne už pinigą, išliekančia ir nepasimetančia „bendrame katile“. Ja tampa paveikslas, „meno kūrinėlis“, įkūnijantis ir grožį, ir prisiminimą, galimybę nuolat priimti tai, kas buvo duota – tiksliau, grąžinta kaip skola už patirtą skriaudą. Skiriamas dėmesys, kaip suteikiamas laikas, liudijantis priimtas močiutės atsiprašymo dovanas, – atkurtas anūkės bendravimas, net jei ir pakankamai santūrus, atsargiai pavadinamas „mandagiu“.

Būtina paminėti, kad pašnekovė pageidavo nepakeisti jos vardo. Tai, kad ji pasidalijo su tyrėja neabejotinai unikaliu pasakojimu, reiškia, kad istorija gyvuos toliau, ir liudija ritualams būdingą tęstinumą. Pasakojimas, keliaujantis iš lūpų į lūpas ar, spausdintais puslapiais, iš skaitytojų skaitytojams, amžinas tol, kol yra prisimenamas. Kartu jis prisideda prie siekio puoselėti „situacijos grožį“, kad liktų tai, kas gražu ir vertinga. Taip dar kartą tiek tyrėja, tiek skaitytojai įsukami į bendrą dovanų mainų ratą.

Brangi dovana

– *Aš kai buvau Kosove, mano šeimininkas – ta prasme, žmogus, pas kurį gyvenom, – man padovanojo peilį. Mane išskyrė, nes mes buvom trise, ten gyvenom ir jisai visiems ten ganėtinai normalias dovanas atnešė, o mane kažkaip išskyrė, nes mes su juo gal geriau sutarėm, tai man šita dovana tokia ryškesnė buvo.*

– O kaip tu jauteisi ją gavęs?

– *Gerai aš jaučiuosi. Matai, esmė tokia, kad, visų pirma, man buvo lengviau dėl kalbos barjero su tuo šeimininku, antras dalykas – kažkaip mes gerai sutarėm. Aš kada važiuodavau namo, mano tėvai vis įdėdavo kažkokių lauktuvių tai šeimai. Tai ten nuo kažkokių drabužių iki net gintarinių karolių. Aš jas veždavau, o ten pakankamai skurdžiai žmonės gyveno ir jiems tos dovanos iš tiesų buvo labai svarbios. Nu toks... Jie šiaip labai tokie, tie gestai – labai svarbūs jiems tokie. Tai va, jis man tą peilį atitšė, atnešė. Jo, bet čia toks bendravimas buvo šiltesnis, tai ta dovana tokia brangi iš tiesų, brangi. Dėl to prisiminiau.*

Evaldas, 50 m.

Ar tai ir yra džiaugsmas – būti vieninteliui, išskirtam, pagirtam tarp kitų, net jei tai nutinka tyliai ir labai asmeniškai? „Brangi dovana“ šiame pasakojime įveda vertės dimensiją. Daikto vertės ir asmens savivertės, kuriai išreikšti prireikia mainų vertės, reikšminio atitikmens, padedančio pajusti, suprasti, koks tarp asmenų užsimezgęs ryšys iš tiesų svarbus.

Evaldo pasakojime apie ypatingą ir jam labai brangią dovaną atsiskleidžia visa mainų grandinė – jis vežė šeimininkui savo tėvų (!) siunčiamas dovanas, labai simbolines, tokias kaip gintariniai karoliai, ir šie žmonės jas priėmė kaip itin vertingus daiktus – ne tik todėl, kad patys „skurdžiai gyveno“, bet jautė sulaukę garbingo „statuso ženklo“, jų pačių vertės liudijimo. Taip per jo vežamas ir gaunamas dovanas atsiskleidžia tėvų ir „globėjų“ Kosove ryšys, kartu ir pačiam vyrui šeimininkų skiriamas dėmesys – tarsi ne svečiui, o sūnui. Kosovas per karą, mirties apsupty, buvo pavojinga vieta, lyg anapusinis pasaulis, į kurį pašnekovo tėvai siuntė dovanas kaip nebylų prašymą pasaugoti jų sūnų, pasirūpinti juo, sugrąžinti atgal.

Jau išjungus diktofoną, Evaldas dar „ne spaudai“ papasakojo apie patį peilį: tai buvo kovinis peilis, oficialiai – šaltasis ginklas, kurį jis vėliau su didele baime vežėsi namo per sienas ir rizikavo būti suimtas. Negana to, ant peilio įmautės – maždaug aštuoni rantuoti įpjovimai, pasak pašnekovo, galintys reikšti du dalykus. Pirma, tai gali būti tiesiog būdas pagალąsti peilį, vadinasi, jis buvo naudojamas ne vienus metus. Antras paaiškinimas gali būti susijęs su to krašto tradicija įrėžti žymą po kiekvieno kritusio nuo tavo rankos. Jis taip ir nesužinojo, kas tai per įbrėžimai iš tiesų buvo, tačiau gautą dovaną laikė garbingoje vietoje (prie brangių gėrimų), su dideliu pasididžiavimu ir

paslaptimi, kurią atskleisdavo tik artimiems arba pasitikėjimą pelnusiems žmonėms – toks ir pats buvo tapęs Kosove.

Dar dvi istorijos, susijusios su džiaugsmą teikiančiomis dovanomis, padėjo pažinti ypatingas dovanas, kuriose telpa kone visas gyvenimas. Pirmą iš jų – Dovilė, dovanojimui skirianti labai daug dėmesio ir labai jautriai apie jį pasakojanti:

– Kažkuriais senais laikais, kai aš buvau gal dvylikos metų, gal daugiau, kaip suprantu, mes gavome iš Amerikos siuntinį – ten tokia nosinytė buvo. Tą istoriją buvau pamiršusi, paskui [prisiminiau]. Aš ją vežiodavausi kažkaip, tą nosinę. Taip susijungė elementai, kad prisiminiau. Ten buvo išsiuvinėtas toks langelis, langelyje – gelė ir užuolaidėlė, kuri juda, pasikelia, o ten – kažukas po ta užuolaida. Labai simpatiškas daiktas, tais sovietmečio laikais mes nieko panašaus nebuvo matę – tokio plonumo medžiagos, taip gražiai apsiūtos, ir tas išsiuvinėjimas toks. Man ją padovanojo kažkokia proga – ar gimtadienio, ar Kalėdų. Paskui, kai esi vaikas, tie visi daiktai kažkaip vis tiek veliasi, nesi tas tvarkingasis, kur viskas gražiai sudėta. Ir močiutė sako: duok, padėk, sako, prie kažkokių jos daiktų, kad nesusiveltų. Ir aš padėjau. Ir paskui... Labai gerai atsimenu tą laiką, visą situaciją labai gerai atsimenu, kaip atrodė, – ta buitis kaip tada atrodė, daug žmonių, ta buitis pakankamai sudėtinga to laiko, viso to, kai viską bandai padaryti ir viskas gaunasi kažkaip pasukinta – kiekvienas judesys, grįžti namo ar ką nors nusipirkti, – visi prisimena. Kažkaip ten viskas užsimiršo ir aš dar kartą gavau tą nosinę dovanų per Kalėdas. Nes ji, matyt, buvo padėta gražiai ir jie [suaugusieji], matyt, galvojo: va, koks gražus daiktas, – ir aš vėl ją gavau. Tik niekam nesakiau. Nes nenorėjau išgąsdinti. Kad jie man... Tiesą sakant, man nebuvo labai kritiškai svarbu, kad aš gaučiau kažką labai tokio reikšmingo – ar per Kalėdas, ar kažką. Nebuvo taip, kad sudėtingai reaguočiau. Klasiškai klausdavo: ką tu gavai Kalėdoms, vardino ten visokiausius dalykus – bet nebuvo kažkoks toks įsimintinas ar svarbiausias dalykas... Aš kaip ir suprantu, kad papuoliau truputį, kad kaip ir nėra, kuo pasigirti, – lyg ir norisi pasigirti, ir nėra kuo, bet ir nelabai man ten girtis norėdavosi (gal kad ir nebuvo kuo), tai va ta [nosinaitė], kuri labiausiai iš tų laikų įsiminė... Ir paskui tik po daug metų mamai apie tai pasakiau, o ji sako: nu tai va ir nešiok, bus tau atminimui. Ir taip ir yra: aš ją daug kur nešiojuosi, tą nosinę, vežiojuosi, jei išvažiuoju gyvent kur nors, ji su manimi keliauja.

– O mamai papasakojote, kad gavote du kartus?

– Jau po daug metų pasakiau, kai jau gali kalbėtis ir juokauti apie tai.

Dovilė, 48 m.

Ši istorija limpa prie skyriuje apie rūpestingumo dovanas tos pačios pateikėjos papasakoto epizodo apie vaiką, per Kalėdas nenorintį užklupti nepasiruošusių tėvų. Vaikas, norėdamas pateisinti suaugusiųjų pasaulį, klusniai vaidina jam suteiktą vaikišką vaidmenį, bet iš tiesų labai atsakingai

rūpinasi savo artimaisiais, su supratingumu ir atjauta. Tas rūpestis – nesugriauti tėvų pastangų (nors pasakojimas išduoda, kad tėvų dėmesys vaikui išties buvęs minimalus), tačiau pateikėja brangina net ir antrą kartą gautą tą pačią dovaną. Įdomu, kad ši dovana tapo ją lydinčiu brangiu daiktu. Nosinaitė įkūnijo taip trokštamą ryšį su dviem artimomis moterimis – ir močiute, ir mama. Vietoje labai menkai teparodyto šių moterų rūpesčio (kurį skaitytojui sufleruoja gana atsainios dovanos), pateikėja nosinaitė suteikia kone brangenybės vertę ir taip pagrindžia savo dėkingumą ir jos pačios rūpestį, nuo pat vaikystės jaučiamą ją auginusioms moterims.

Dar vienas įdomus reiškinys – kad sovietmečiu žmonėms dovanos „iš Amerikos“ turėjo ir anapusinę, beveik stebuklinę reikšmę: tai daiktas iš kito pasaulio, toks, kokio čia, kur gyvenimi, neįmanoma gauti, ir tokio grožio, kokio čia niekas nėra matęs. Net dabar, kai sienos seniai atviros, o parduotuvės pilnos, nosinaitės stebuklingumas pašnekovei išlieka ir veikia kaip lydintis amuletas, kaip laimę saugantis pažadas, suteiktas mamos patarimo saugoti ypatingą dovaną.

Šiuose pasakojimuose viena dovana (nors jų buvo ir daugiau) įkūnija išties gyvenimo laikotarpį – tapsmą suaugusiuoju, savarankišką gyvenimą išvykus iš tėvų namų, patirtus išbandymus. Dovanos ypatingumas kyla ir iš neslepiamo susižavėjimo. Ne tik šiame, bet ir kituose pasakojimuose autoritetų įteiktos dovanos, net lapelis su parašu, įgyja nepaprastą vertę ir ilgai teikia džiaugsmą. Niekad nebuvo apie tai susimąsčiusi, bet būtent Dovilės žodžiai apie dovanas padėjo suprasti, kodėl tam tikri daiktai žmogų lydi visą gyvenimą. Ji pasakė: „Dovanos neša žinią, kurią mes suprantame, net jei tiksliai žodžiais ir neįvardiname. Žinoma, jei reikėtų tai nusakyti, prisėdus ir apgalvojus, aš žinau, kas tai, ir papasakočiau, bet gyvenime mes to nedarome, tiesiog jaučiame.“

Čia papasakotas istorijas apie relikvijų dėžutę, peilį iš Kosovo, nosinaitę iš Amerikos sieja „ypatingo daikto iš kito pasaulio“ aura ir visas gyvenimo tarpnis, palikęs svarbų pėdsaką atmintyje. Laiko požiūriu tokios dovanos, liudydamos apie praeitį, kartu nutiesia tiltą į ateitį. Apie tai neretai žmonės pasako net įteikdami, kartu su linkėjimu („kad atsimintum“, „kad neštų laimę“ ir pan.). Svarbu ir tai, kad dovanos svarba ir reikšmė atsiranda būtent jai atsidūrus gavėjo rankose, kartais ir po kurio laiko. Todėl tokios gyvenimo dydžio dovanos neįmanoma įteikti – ją gali tiktai gauti, pats sureikšmindamas ir brangindamas. Tarsi pasakose gaunamas burtas, suveikiantis tik tam tikromis sąlygomis, kai pats gavėjas juo naudojasi ir tuo tiki.

Pabaigoje sugrįšiu prie žodyninio laimės ir malonumo apibrėžimo. Patį didžiausią džiaugsmą teikiančios dovanos, bent tos kelios, apie kurias kalbėjau, perauga malonumo ribas: jų istorija gali būti susijusi net su

išgyventais sunkumais (karu, nelaimė, tėvų vargais) ir su išbandymais, ir su ilgamečiu žmonės siejančiu ryšiu, kuris eina pirmiau už dovaną. Tokios išties svarbios, ilgalaikio džiaugsmo (gyvenimo) dovanos, teikiamos dėkojant už jau patirtą gėrį, bendrus išgyvenimus ir kartu yra per didelės, kad dalyvautų dovanojimo teorijose aprašytoje atsilyginimo mainų grandinėje, nes už jas nereikia atsilyginti – reikia tiesiog branginti.

Tokių objektų materialumas peržengia daikto ribas, tampa tarsi gyvenamo kūno dalimi, lydinčia ir tampančia atsiminimais. Tai ne vienkartinė, o vis pasikartojanti ir džiaugsmą teikianti dovana, kylanti ne dėl pačios dovanos, o dėl sukurto (arba atkurto) prasmingo ryšio, kuris tokiu būdu būna įreikšminamas, gyvas, esantis, tarsi nuolat dovanojamas – kaip minėtoji nosinaitė.

Ir tas ryšys yra kai kas daugiau negu žmonės siejantis santykis. Per jį užsimezga žmogaus ryšys su pasauliu ir pamatinėmis gyvenimo poelgius nulemiančiomis vertybėmis, aprėpiančiomis žmogaus individualumą ir priklausymą tam tikrai grupei (kitai tariant – tapatybę), rūpinimąsi ir saugumą, taip pat – teikiamą ir gaunamą džiaugsmą. Tai mums sufleruoja ir pati kalba (ne tik lietuvių): džiaugsmas yra suteikiamas, jį kažkas teikia, tereikia priimti kaip dovaną.

Dovana kaip gyvenimo simbolis

Gyvenimo dydžio dovanos atveda prie pačios radikaliausios reikšmės – gyvenimo kaip dovanos. Tokią gyvenimo – kaip dovanos – sampratą savo paskutiniaisiais metais yra išsakiusi rašytoja Jurga Ivanauskaitė:

Sirgdama suvokiau, kad net labai sunkios ligos ėdamas žmogus gali gyventi pilnakraujį, turiningą gyvenimą. Kartais sergančiojo egzistencija tampa gal net vertesnė už įprastą sveikojo rutiną, nes staiga atsiradęs suvokimas, kad kiekviena diena yra didžiausia dovana, kokią tik įmanoma gauti, nuo buvimo pasaulyje nulupa daugybę nereikšmingų smulkmenų, kvailų įsitikinimų ir beprasmių įsipareigojimų. Būtiš ima švytėti, neretai spinduliuoja ir jos šeimininkas, nors gal tik jis ir dar keli artimieji žino mastą tos kančios, kuria mokama už šią ypatingą šviesą.

(Ivanauskaitė 2007)

Su rašytojos žingsniais anapusinio pasaulio link yra siejama ir vienos konkrečios dovanos istorija, apie kurią pasakojo režisierė Dalia Ibelhauptaitė:

Naujųjų 2007 metų dieną buvau Istambule ir gavau žinutę: „Metastazės galvoj. Tikiuosi, kai atvažiuosi, dar galėsim kalbėtis, arba pasikalbėsi su manim kaip Pedro Almodovaro filme“. Netrukus po to, kai sulaukiau baisiosios žinutės apie metastazes

smegenyse, atskriejo dar viena: „O kaip mano arabiška suknelė?“ Mat Jurga labai norėjo, kad parvežčiau jai kokio šeicho kilnios žmonos suknelę. Iskart apsisprendžiau atidėti visus darbus ir skristi į Vilnių nieko nelaukiant. Viename Stambulo antikvariate radau tokią tamsiai raudoną, aksominę, rankomis išsiuvinėtą auksu – tikrą Rytų princesės suknelę. Nuo tada laiko skaičiavimas įgijo kitą prasmę – buvo nepaprastai brangi kiekviena diena. Deja, kol atvažiuavau, Jurga jau nebepakilo iš patalo. Todėl mama ir sesuo Radvilė išmoningai perkirpo suknelės nugarą, užvilko tik rankoves, o pačią suknelę gražiai patiesė... Kai žiūrėjau į Jurgą – puošnią, didingą, ryškia, vienintelę ir neužmirštamą – pamaniau, kad ji man labai primena dramatiško likimo meksikiečių dailininkę Frida Kahlo. Jurga ją labai mėgo.

(Žmonės / Lietuva „15min.lt“ 2017)

Vėliau, tiesa, ne ši, bet kita suknelė pratęsė kūrybinę dovanų grandinę, įgydama naują formą, gyvą net ir po rašytojos mirties. Tai buvo rašytojos dovana Kauno menininkei grafikei ir scenografei Jūratei Rekevičiūtei bei jos projektui „Asmenybės identifikacija per jos dėvimą drabužį“:

„Labai bijojau prisiversti paprašyti Jurgos kokio nors drabužio, kad ji nepamanytų, jog noriu pasinaudoti jos situacija, tačiau apie tai galvojau seniai“, – sakė grafikė ir scenografė Jūratė Rekevičiūtė.

Vis dėlto spėjo iš pačios J. Ivanauskaitės gauti dovaną – juodą rašytojos kašmyro suknelę. Ją grafikė įamžins savo grafikos projekte. Jūratei atrodo, kad būtent drabužis geriausiai atspindi žmogaus asmenybę, jis pripildytas žmogaus energetikos. [...] ji pristatė savo grafikos darbus, kuriuose buvo atspausti dėvėti drabužiai. [...]

„Galvodami apie konkretų žmogų, įsivaizduojame jį su tam tikru tik jam būdingu apdaru ar detale. Šiam projektui rinkausi man svarbias asmenybes. Siaubingai bijojau, kad Jurga pamans, jog noriu pasinaudoti jos liga, bet ji iškart atsiliepė į mano prašymą“, – pasakoja menininkė. [...]

„Kreipiausi, kai jos sveikata tarsi pagerėjo. Tikėjau per kokį susitikimą paprašyti jos pati, bet staiga viskas pakrypo į blogą“, – prisiminė grafikė. Sausio 28 dieną Jūratė suprato, kad laukti nebėra ko, ir ryžosi paskambinti mėgstamai rašytojai.

Šis skambutis J. Rekevičiūtei atrodė tarsi kopimas į kalną, kurio viršūnėje turėjo rasti sau skirtą stebuklą. Jurga žinutėje atrašė: „Su mielu noru duosiu kokį nors drabužį. Kur ir kaip jį pristatyti? Aš pati to padaryti negalėsiu. Gal mama ar sesuo jį perduotų. Paskambinkite, kad susitartume. Jurga.“

Kita žinutė: „Arba paskambinkite namų telefonu, nes mobiliojo dažnai nekeliu.“

Kašmyro juodą palaidinę-suknelę, kurią vilkėjo būdama Nepale, rašytoja išrinko pati.

Kadangi pas rašytoją tuo metu buvo kaunietė poetė Dovilė Zelčiūtė, Jurga per ją turėjo išsiųsti suknelę, bet pakeliui poetė susilaužė koją. Brangų siuntinį po paros atgabeno D. Zelčiūtės vyras Jurgis Gimberis.

Pasakojo Jūratė Rekevičiūtė, užrašė Eureka Masytė (2007)

Šie trys pasakojimai apie Ivanauskaitės gyvenimą kaip dovaną ir jos pėdsaką (antspaudą), paliktą kitų gyvenimuose, patys yra iškalbingesni už bet kokią metakalbą, tad norėčiau paryškinti vos kelis niuansus. Vienas iš jų – „pilnakraujis, turiningas“ gyvenimas, kurį mini Ivanauskaitė ir kuris vėliau atsikartoja Ibelhauptaitės ir Rekevičiūtės pasakojimuose. Režisierės atvežta arabiška suknelė kaip gyvenimo pilnumo, gėrėjimosi juo simbolis turėjo būti užpildyta pačiu gyvenimu – kūnu. Ir nors rašytojos jėgos jau nebeleido deramai apsivilkti puošnaus rūbo, tačiau tai netapo kliūtimi priimti (apsivilkti) dovaną ir imti iš gyvenimo viską, kas suteikta, taip pat ir arabiško šilko puošnumą.

Rekevičiūtės meniniame sumanyme suknelė dalyvavo jau tik kaip įspaudas, tačiau rūbo įspaudas mena jį dėvėjusį žmogų, jo kūno linijas, kurių ribas ir klostes nubrėžia dėvimas rūbas ir jame įsigeriantis, tarsi įsispaudžiantis kūno buvimas, itin kūniškas – per prakaitą, kvapą. Menininkės projekte ši kūno takumą pakeičia dažų įspaudas, paliktas dovanoto rūbo, tokiu būdu tarsi įtekstinantis ir įamžinantis gyvenusį kūną.

2.2 Neįgyvendintų dovanų patirtys

Neįvykusios dovanos kiekviena savaip atskleidžia socialinį kodą ir jo išimtis. Pasakojimai apie neįvykusias dovanas parodė, kad tiek dovanos, tiek bandymai jų išsilenkti yra kūrybos aktas: negalėdamas paveikti Kito, Subjektas imasi žaidimo ir intersubjektyvų santykių pakeičia į subjekto ir objekto (dovanos) ryšį. Suprasti dovaną kaip kūrybos žanrą reiškia pripažinti, kad nėra dviejų vienodų dovanų, kaip nėra dviejų vienodai parašytų eilėraščių, vienodų mįslių, paveikslų ar šokio judesių. Vienus kūrinis atsimename visą gyvenimą kaip mus keitusius ir formavusius. Kitus pamirštame vos išgirdę ar pamatę. Taip pat ir dovanas. Kad pažintume dovaną kaip kūrybos objektą, tenka įsiskaityti į kiekvienu dovanojimo aktu kuriamą pasaulį ir jo kontekstus.

2.2.1 Neišpildyta dovana

Į vieną tokią neįvykusią dovaną namuose pažiūriu kas rytą ir vakarą. Mano buvęs vyras yra koncertų organizatorius, ir viename iš renginių kaip tik per savo gimtadienį koncertavo Andrius Mamontovas – didžiausia vakaro pažiba. Koncertas vyko Zarasuose, o man buvo pavesta nuvykti į netoliese esančias į Dusetas pas žymiosios meno galerijos menininkus ką nors išrinkti jam dovanų. Sutarėm, kad bus gražu ir simboliška padovanoti ką nors iš Romualdo Pučekas asambliažų.

Nuvažiavau į dailininko dirbtuves, žymiausi asambliažai tuo metu buvo iškeliaavę į parodas, o namuose buvo tik likučiai įvairių laikotarpių darbų. Vieni labiau tapyti, kiti – labiau sukomponuoti iš daiktų, ką Pučekas išties meistriškai jautė ir mokėjo. Mano akys užkliuvo už gana masyvaus, senovišką indėno kaukę primenančio kūrinio,

pavadinto „Deivė Milda“. Jos grublėtas veidas surinktas iš kaimo buitės rakandų: ližės, linų trintuvo, ratelio dalių. Senovės dievybės vardas ir egzotiška išvaizda man taip patiko, kad šį ankstyvąjį darbą ir išrinkau dovanoti. Tais laikais gana brangiai dovanai – už 300 litų.

Grįžusi su „Deive Milda“ į koncerto vietą, sulaukiau visiško nusivylimo. Griozdas, jokio čia grožio, o ir nepatogu tokį didelį daiktą dovanoti, paskui muzikantui namo vežtis – ir ką jis su juo veiks?! Dideliam mano liūdesiui, nei vyras, nei kolegos nepagyrė pirkinio, liepė slėpti kuo toliau. Mamontovui padovanojo koncerto plakate besipuikavusį juodosios keramikos puodą, pirktą iš Kernavės amatininkų, pilną grūdų. Simboliška, gražu, gerai atrodė ant scenos, o aš grįžau su į celofaną suvyniota „Deive Milda“.

Ne vienus metus asambliažas gulėjo užkištas už sofos. Su vyru atšokom vestuves, krikštynas, dar vienas krikštynas, o paskui, po penkerių metų, atėjo laikas pasukti skirtingais keliais.

Naujuose namuose deivė pagaliau buvo oriai pakabinta ant sienos. Nors išsinuomotus „naujus namus“ teko keisti dar tris kartus, visur ji keliavo drauge. Dabar Milda žvelgia ramiu medžio veidu įkurdinta svetainėje priešais virtuvę, prie lango, ten ją pastebi ir akylesni gatvės praeiviai.

Mamontovui skirta dovana liko pas mane ir kantriai visur lydi. Pažvelgusi į ją kartais pagalvoju, ar dainininkui ji vis dėlto būtų patikusi, ar būtų tokia brangi, kokią tapo man. Ir giliai širdyje neabejoju, kad taip, nes nuoširdžiai išrinkta dovana turi turėti kažką gero ir šilto, kažką, kas išlieka net grubiai padažytame medyje, gal be didelio estetinio grožio, bet su prasmingu pasakojimu, kurį pratęsti galėtų laiko nudilintus rakandus kadaise iš namų į dailininko dirbtuves iškrausčiusios moterys.

Jei ant peties sėdintis antropologas būtų manęs paklauses: „O kaip tu jautiesi kasdien žvelgdama į deivę Mildą ant sienos?“, būčiau pirmą kartą apie tai susimąsčiusi. Jaučiu nuoskaudą, neteisybės kartėlį ir ilgus metus trunkančias pastangas pateisinti save: kad tai buvo tikrai puiki dovana, geras pasirinkimas, tai nebuvo klaida, – bet tada blogi bus tie žmonės, kurie manęs nesuprato ir peikė. Patirta neįvykusios dovanos įtampa pasivydavo mane visur, kur bekeliaudavau, ir kiekvieną kartą vis naujuose namuose gręždama sieną masyviam varžtui (asambližas didelis ir sunkus) aš save ramindavau, atitaisydama skriaudą, – štai, dabar jau viskas savo vietose, Milda kabo, puošia kambarį, atrodo neįprastai ir įspūdingai, ir tai buvo puiki dovana. Tokia, kokią norėtum padovanoti pats sau. Taip ji ir tapo dovana sau, tik ne nuosava, o neribotam laikui pasiskolinta iš žymiojo muzikanto, taip niekad apie ją ir nesužinojusio.

Rašant asambliažo istoriją dingtelėjo, kad ją galbūt kada nors perskaitys pats Mamontovas. Nusijuoks ir pasakys, ar jam būtų patikę. Tada nusigąstu: neliktų nieko kita kaip išpildyti neįvykusią istoriją – įteikti dovaną ir jos netekti.

Rūta, 38 m.

Papasakota gyvenimo istorija apie „Deivę Mildą“ suteikia galimybę patyrimo įtampą (griūvantį pasaulį) perkelti už teksto ribų – skaitančiajam.

Tai kūrybos judesys. Imanentinė Aš suvokianti sąmonė, atpažindama reikšmę, gali patikėti imanomu prisilietimu prie Kito aš. O tai ne kas kita kaip būdas kontroliuoti, paveikti pasaulį.

Jacksonas, apie tai kalbėdamas, analizuoja, kaip žmogus veikia susidūręs su „nereaguojančiu Kitu“ (mirusiu, kurčiu, nesąmoningu ir pan.) ir bando atgauti savo pasaulio kontrolės jausmą. Tam vartojama „meistriškumo žaidimo“ sąvoka, kai leidžiama rekonstruoti, perkurti, pakeisti situaciją, kurioje pasijutome nepatogiai. Tai veiklos būdas, kai pati situacija, objektyviai žvelgiant, lieka nepasikeitusi, bet šios situacijos patirtis transformuojama (Jackson 1998: 23).

Iš pasyvaus bejėgiškumo būsenos žmogus gali pereiti į aktyvumo būseną pasiekdamas „meistriškumą“. Per tokį žaidimą intersubjektyvūs ryšiai pakeičiami subjekto ir objekto ryšiu, jį galima keisti nebijant ateities, priklausančios nuo imanentiško Kito. Tokiu žaidimu tampa menas, ritualas ir religinė elgsena. Kitaip tariant, negalėdamas kurti ryšio su turiniu – kitu subjektu, – nes šis ryšys nutrūko arba yra neįmanomas, nes subjektas neatsako, pasitelkdamas žaidimą žmogus kuria ryšį, pasitelkia turinio formą ir suteikia jai naują turinį (reikšmę).

Tai dar vienas socialinio žaidimo atvejis, kai intersubjektiniai santykiai yra ne tik minimalizuojami, bet transformuojami į subjekto ir objekto ryšius. Remdamasis Winnicotto teorija, tokius objektus Jacksonas vadina perėjimo objektais, nes jie suteikia galimybę nutolti nuo asmeninių ryšių, kuriančių nepatogumo jausmą ir nerimą. Pasitelkus simuliaciją juo galima manipuluoti ir atkurti savo autonomiją (Jackson 1998: 31).

„Deivės Mildos“ atveju išslystančios žemės akimirka, nusivylimas ir kitų nepritarimas išrinktai dovanai, jos dovaniškosios būties paneigimas įvyko tuo metu, kai dovaną išpeikė bendražygiai ir sujudino su jais siejantį ryšį, paskui jį prireikė įvertinti iš naujo. Šios nuviliančios patirties akivaizdoje subjektas ieško naujo pavidalo, galinčio įreikšminti jo Aš ryšį su savimi ir Aš ryšį su Kitu kaip visumą. Negalėdamas paveikti Kito, subjektas ryšį su juo transponuoja į „žaidimo“ objektą, kuriuo tapo deivės Mildos paveikslas. Transformuodamas situacijos patirtį, subjektas per perima savo pasaulio kontrolę ir šį veiksmą rituališkai kartoja kiekvieną kartą steigdamas naują pasaulio tvarką (keliaudamas į naujus namus), taip kaskart iš naujo nustatydamas savo santykį su įgyta patirtimi.

Pirminis dovanos adresatas šioje situacijoje niekur nedingsta, nes į jį nukreiptas intencionalumas nebuvo pažeistas – ne jis atsisakė dovanos ir toli horizonte jis vis dar išlieka jos intencionali adresu. Lygiagrečiai tas pats objektas – deivės paveikslas – gyvena kitą jam suteiktą reikšminį gyvenimą

kaip „žaidimo“, ritualo dalis, pakeitusi nutrūkusį ryšį su buvusiais artimaisiais.

Šioje istorijoje visiškai nesvarbu, kokia buvo objektyvi tikrovė ar priežastys, lėmusios skyrybas su vyru. Tačiau į skyrybų reikšmių lauką įsiliejęs asambliažas tapo forma, pakeitusia nebesiekiamą turinį (santykį su nebe-artimuoju) ir įgijusia naują reikšmę (savo pačios namų). Simboliškas tampa ir meno kūrinio pavadinimas – „Deivė Milda“. Pirmąkart Milda paminėta Teodoro Narbuto raštuose, tačiau vėliau tyrinėtojų suabejota tokios dievybės egzistavimu (Balsys 2009: 133). Vis dėlto Milda įsirašė į kultūrinę atmintį, atgyjančią ir meno darbuose, ir gyvenimo įvykių, daiktų ir patyrimų interpretacijose.

Ištraukoje perteikiamą patyrimą, jo refleksiją ir atpasakojimą susieja kiekvienoje artikuliacijoje pasikartojanti įtampa. Ši įtampa, kaip individo patiriama distancija tarp savęs paties ir jo statuso, esančio santykiyje su kitais, atveda prie Mausso ieškojimų, kaip paaiškinti Polinezijos genčių žodžius *mana* ir *hau*, nusakančius „dovanos dvasią“ (Mauss 2002: 14–17). Vėliau užduoties ėmėsi Merleau-Ponty: žodį *mana* jis išaiškino kaip individo suvokiamą faktą, jog esama tam tikrų lygiaverčių ryšių, jungiančių tai, kas duodama, gaunama ir vėl gražinama (Merleau-Ponty 1964: 114–126). Filosofas tai apibūdina kaip faktą, kad individo elgsenai būdingas dvigubas ryšys – su savimi pačiu ir su Kitu, reikalaujančiu nematomos abi priešybės apimančios visumos. Kitaip tariant, jeigu pateikto pasakojimo herojė būtų polinezietė, tai indėniškasis Mildos paveikslas atitiktų šioje situacijoje turėtų magiškąją dvasią, kuri liko nepaleista į pasaulį. Norint išvengti neužbaigto mainų rato, kaip „nuodo“, tenka ieškoti kito santykio, kaip ritualinio pasaulio tvarkos (at)kūrimo veiksmo.

Neatsitiktinai dovanų tema glaudžiai susijusi su kūrybos ir jos vertės apmąstymais. Hyde'as juos susiejo su domėjimosi dovanomis ištakomis – Mausso ir Malinowskio pastebėtu „indėniškos dovanos“ kuriozu, kai į Ameriką atvykę kolonistai nustebdavo gavę iš indėnų dovanų, o vėliau sulaukė priekaištų, kad gautą dovaną pasiliko sau, kaip nuosavybę, ir nebeatidavė. Būtinybę dovanomis dalintis, kad jos cirkuliuotų, autorius atranda ir Europos kultūros gelmėse – pasakų siužetuose, kuomet herojų dosnumas ir pagarba iš pažiūros beverčiams gautiems daiktams vėliau atneša sėkmę, padeda įveikti iššūkius. Į pasaulį laimės ieškoti iškeliausiai trečioji dukra pasidalija duonos trupinėliais su miško paukščiais ir žvėreliais, jai padedančiais, ir taip paklūsta tokiai pačiai „indėniškos dovanos“ logikai – pasilikdamas gėrybes tik sau, nieko nebegausi ir viską prarasi (Hyde 2012: 8).

Dovana turi judėti, kaip besisukantis ratas, kaip srautas, antraip jos galia duoti išnyksta. Judėjimas apima ne tik davimą, bet ir dovanos suvartojimą, priešingą užlaikymui.

2.2.2 Dovanos atsisakymas

– Ar yra buvę situacijų, kad dovaną gauti arba teikti būtų buvę nemalonu?

– *Manau, kad visos dovanos... Čia gal reikėtų formaliai skirti – yra dovanos ir „dovanos“. Mano viršininkas prieš kokius penkis metus yra man padėjęs, gan realiai tokioj gan darbinėj situacijoj. Padėjo, ir aš pasijaučiau skolingas. Nuėjau ir nupirkau tradiciškai gero viskio „Vynotekoj“, atitišiau jam. Ir iš esmės, kaip jau minėjau, tos tradicinės dovanos, ypač mano darbe, labai gerai veikdavo. Ta prasme, būdavo tokia savotiška valiuta, labai paprasta. Tai yra prašaisi ten kokią dieną išieginės, viršininkas tau leidžia tą dieną anksčiau išeiti iš darbo, dar kažkas, ir kai jau susikaupia toks kritinis kažkoks tų dienų ar valandų kiekis, tu jau varai į parduotuvę, atneši butelį. Ir tas butelys – irgi nėra taip, kad tas viršininkas jį paima ir nešasi namo. Būna kažkoks bendras balius, jis ištraukia kažkiek tų butelių ir mes viską, tas dovanas savo, ir geriam. Bet grįžtant prie to, žinai, paskutinio – jau pas mus kokie dešimt metų labai smarkiai ta sistema pasikeitė, jauni žmonės atėję, keičiasi išvis. Aš atsitempiau tą gerą viskį. Jaučiausi visiškai užtikrintas, normaliai jaučiausi, nes šimtą kartų tą darydavau anksčiau. O jisai pasikeitė veide ir sako: „Paimi – ir varai iš čia!“ Ir aš tada tris minutes stovėjau ir negalėjau suprasti, kame reikalas. Aš juk nei pinigų jam atnešiau, nei ką nors tokio. Ir labai taip pasijaučiau nepatogiai. Nes jisai nepriėmė. Kategoriškai.*

– O kodėl jis nepriėmė – kad nereikėjo?

– *Jisai pasakė, kad jisai nieko nepadarė ir kad aš neteisingai interpretavau tą situaciją; viskas yra tvarkoj, jokių butelių aš niekam neturiu nešti ir taip toliau. Tiesiog gal taip iš jo pusės, jis... nu... gerai, baigėsi taip, kaip baigėsi.*

– Jis tarsi nepriėmė dovanos sakydamas, kad pats tau nieko nepadarė?

– *Jo, todėl, kad paslaugos nebuvo, – todėl ir dovanos nereikia.*

Edvinas, 48 m.

„Jaučiausi visiškai užtikrintas, normaliai jaučiausi, nes šimtą kartų tą darydavau anksčiau“, – sako pašnekovas apie planuotos teikti dovanos patirtį, kuri kitą akimirką išslydo iš rankų. Štai ši sustojusio laiko akimirka, kai jis „tris minutes“ stovėjo sutrikęs, aptinkama ne tik pirmajame, bet ir tolesniuose interviu bei pasakojimuose. Iš įprasto socialinės patirties lauko išskrintanti akimirka, nepaklūstanti papročių kodui, bet išliekanti jo numatomų reikšmių lauke, iškelia būtinybę iš naujo įvertinti santykį, kurį būtų turėjusi nubrėžti dovana. O pažinus ir įreikšmintas gali būti tik vienas santykio tarp Subjekto ir Kito dalyvis.

Edvinas pačioje pasakojimo pradžioje mini dovanas ir „dovanas“. Kaip tik čia ir reikia suklusti: kad ir kaip linktume vadinti socialinius santykius brėžiančius mainus, pateikėjo pasakojime joks kitas terminas neišsprūsta ir cituotą epizodą jis pasakoja paklaustas būtent apie dovanas. Tarp kolegų vykstantys mainai suvokimo ir kalbos lygmenyje pasakotojui vis tiek yra dovanos – tiek po kabinetą įprastai keliaujantys buteliai, tiek šis vienintelis, išslydęs už pasaulio nuspėjamumo ribų.

Sekti plonyte riba tarp dovanos ir „dovanos“ – tai sugrįžti prie reikšmės ištakų: reikšmė atsiranda tik per skirtumą, o jos atpažinimas – per skirties pajautimą. Aprašytoje situacijoje šiuo skirtumu tampa įtampa tarp į(si)pareigojimo ir atsiskaitymo arba atsilyginimo, tarp asmeninio ryšio buvimo ir jo vengimo. Prisiminkime keturias žmonių santykių galimybes, anot Lévi-Strausso: abipusis įsipareigojimas, abipusis atsiskaitymas, teisės (kreditoriaus) ir pareigos (įsiskolinusiojo). Jis teigė, jog du žmones gali sieti ir keli derantys santykiai (Lévi-Strauss 1963: 49). Edvino darbovietės kabinete cirkuliacija iš dalies veikė klasikiniu ekonominių mainų principu – kaip atsiskaitymas, nepaliekantis saitų. Ir vis dėlto toks ekonominis suvokimas, kaip ilgai veikianti ir nekvestionuojama kasdienybė, išsidavė nesantis tuo, kuo sutartinai buvo laikomas. Jeigu mainai būtų ekonominiai, jie reikalautų abipusio atsiskaitymo, leidžiančio pamiršti ryšį, galintį susieti, – parduotuvėje atsiskaitę už pirkinius veikiausiai nė nepastebime ant kortelės užrašyto kasininkės vardo.

Patirties požiūriu, papasakotoje istorijoje įvyko lūžis. Nerašyta paslaugų ir dėkingumo taisyklė veikė ne kaip abipusis atsiskaitymas, bet kaip abipusis įsipareigojimas arba dėkingumas, reikalaujantis nuolat atnaujinti, aktualinti ryšį. Šis ryšys, būdamas bendruomeninis ir todėl nuasmenintas, veikė ne subjekto savęs paties suvokimą, bet Aš suvokimą Kito atžvilgiu. Būtina paminėti ir dovanos dialektiškumą: ji gali būti teigiama arba neigiama, užnuodyta, „ir tai nutinka nuo tos akimirkos, kada dovana paverčia kitą įsiskolinusiu“ (Derrida 1991). Dovana, „duodama vieno žmogaus, jo pagaminta ar būdama jo nuosavybė, suteikia jam galią kito žmogaus, ją priimančio, atžvilgiu. [...] Tai kerai [...], visam laikui sujungiantys tuos, kurie dalyvauja [dovanojimo veiksmu], ir visada galintys atsukti prieš vieną iš jų, jei šis negerbtų įstatymo“ (Mauss 1997: 28–30). Todėl juodoji dovanos pusė – vengtinas įsipareigojimas, įsigaliojantis priėmus dovaną, – gavėjo turi būti neutralizuota ir pakeista kita santykio forma, taip siekiant išvengti nepageidaujamų pasekmių.

Jausdamasis skolingas už paslaugą, Edvinas norėjo pašalinti įtampą. Socialinio kodo požiūriu, tai padėtų atlikti perėjimas nuo dovanų mainų prie ekonominių – nuo įsipareigojimo prie atsiskaitymo, nepaliekancio tolesnių

saitų. Tokia situacija nereta net tradiciniuose papročiuose, pavyzdžiui: „Po peržiūrų kuriai iš pusių vedybų atsisakius, merginos tėvai apmokėdavo piršliui išlaidas už piršlybų metu išgertą jo degtinę, o piršlys su jaunikiu gražindavo gautąsias dovanas“ (Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė-Šaknienė 2009: 300). Atsiskaičius už degtinę ir gražinus dovanas, nebelineka įsipareigojimo imti antrą pusę į žmonas ar vyrus, o kartu šis gestas yra ir kalba, pasakanti, kad vedybų nebus.

Edvino papasakotoje istorijoje įvyko priešingai – dovanos adresatas paneigė buvimą adresatu ir skolos buvimą. Kartu jis paneigė ir ekonominių mainų galimybę. Jeigu įvykusi paslauga būtų buvusi įtraukta į mainų grandinę, ji būtų tapusi ne abipusio atsiskaitymo, bet abipusio įsipareigojimo aktu. Stabtelėjimas laike ir nepatogumo būsena žymi santykio suvokimo slinkti. Viršininkas, kaip Kitas, iki šiol suvoktas bendruomenės, bet ne asmeniškų santykių lygmeniu, pasirodė esąs daug asmeniškėsnis, negu būtų norėjęs ar galėjęs būti, jei būtų sutvirtinęs neartikuliuotą ryšį priimdamas dovaną. Situacijos paradoksalumas ir drama šiuo atveju kyla dėl to, kad santykio atsisakymas kaip tik ir parodė jį buvus, buvus asmenišką, taip pat – per didelio asmeniškumo nepageidavimą. Įdomu, kad suvokimo slinkties įtampa nuo patirties įvykio persikėlė į atsiminimo įvyki ir tapo naujo patyrimo dalimi klausantis šios istorijos. Pabandysiu tai iliustruoti fenomenologinio aprašo intarpu, nes šis interviu neatsiejamas nuo jo konteksto.

Pašnekovas – artimas šeimos draugas, visų pasisėdėjimų kompanionas, bet niekada iki tol nebuvome susėdę dviese. Jaudinausi važiuodama į svečius kalbinti, neramu buvo dėl keistų interviu klausinėtojo ir respondento vaidmenų, vėlėsi liežuvis ir pylė prakaitas. Iki šiol diktofono įrašė negaliu klausyti savo pirmųjų žodžių, dirbtinių ir negrabių, betgi reikėjo nuo ko nors pradėti. Dovanos – tokia paranki tema, kad pašnekovai iš pradžių jaučia pareigą ir uoliai vardija visokias dovanojimo progas ir daiktus. Ir tik vėliau išgirstu kalbant, iš lėto, atsargiai, apie tai, kas jautru ir asmeniška, ir ypač apie tai, kada buvo pasijausta nesmagiai.

Edvinui pasakojant apie vaikystę, tėvus ir artimuosius mūsų pokalbis jau buvo tapęs visai nuoširdus ir laisvas, bet staiga pajutau įtampą – tai akimirka, kai supranti, kad žmogus pasakoja labai intymią istoriją apie nepatogią akimirką ir apėmusį jausmą, apie kurį niekam iki tol nebuvo sakęs. Įsitempiu ir pamačiau save lyg iš šono, kaip žmogų, netikėtai gavusį privačią klausyklą ir psichoanalitiko kušetę ir besiklausantį seniai pažįstamo bičiulio, dar niekad nebuvusio taip arti ir tokio atviro.

Rūta, 38 m.

Atmestą dovaną įreikšminusios nejaukumo akimirkos įtampa tokia didelė, kad net juntama kūnu. „Anapus diktofono“ ši jusles suvirpinanti įtampa paliečia ir klausytoją – ją irgi išmuša prakaitas girdint bičiulį, dar

niekad nebuvusį taip arti ir tokį atvirą. Čia svarbus dialoge užsimezgantis klausytojo ir kalbančiojo ryšys. Jautri akimirka, trims minutėms sustabdžiusi laiką viršininko kabinete, sukėlė tą patį jausmą klausantis, sėdint fotelyje svetainėje. Akimirka sustoja dar kartą, o būdamas klausytoju nejučia imi stebėti save iš šalies, jauti, kaip turėjo užkaisti skruostai tąkart viršininko kabinete, nes dabar jie kaista istorijos klausantis, gal net skaitant.

Sustojus akimirkai įvykstantis autorefleksijos veiksmas sukuria distanciją tarp fenomenologijai svarbaus suvokiamo Aš-savęs paties ir Aš-klausytojo, užmezgusio santykį su Kitu. Šiuos du Aš siejanti visuma primena priešingus poliūs jungiančią prarają. Sustingęs laikas ir spengimas ausyse, regis, trunkantis taip ilgai, kad imi matyti save iš šalies, jusliškai įkūnija abiejų santykių (Aš su savimi ir Aš su Kitu) ryšį. Išnykstančio Aš akimirka, liaudies frazeologijoje nusakoma kaip „norėjau prasmegti skradžiai žemės“, apibūdina fiziškai juntamą jausmą, apninkantį iškritus iš nuspėjamo įsivaizduoto pasaulio, kai staiga supranti Aš santykį su Kitu esant ne tokį, kaip manei.

Dovanos atsisakymas išmuša iš vėžių, akimirką atima laiko pojūtį, kai paaiškėja, kad Kitas nėra toks ir tas Kitas, su kuriuo Subjektas įsivaizdavo turįs santykį. Racionali sąmonė pasimeta, ir kol ji nerado naujo Aš santykio su Kitu, vienintelis įmanomas lieka Aš santykis su savimi, atskirtas nuo pasaulio, nuo laiko, nuo būties pasaulyje.

Neįteiktos dovanos akimirką sustojusio laiko pojūtis virsta autorefleksijos būseną, kai tuo pat metu tampama ir savo gyvenimo veikėju, ir stebėtoju, ir patirties fiksuotoju, ir skaitytoju. Patiriamos situacijos suvokimo akimirka tokiu būdu atlieka įreikšminimo judesį – tai atminties galimybė. Į atsiminimus patenka dovanos, apmąstytos ir įtekstintos, bet dovana gali išlikti nepastebima ir užmiršta, kai būna patogi ir nuspėjama.

Dovanos atsisakymas, kai už gautą pagalbą viršininkui atnešęs viskio butelį istorijos herojus buvo išvartytas iš kabineto, leido atpažinti „sustojusio laiko“ akimirką ir nebūties įtampą, kai įprastas pasaulis tampa nebesuprantamas. Levinas santykį apibrėžia kaip išankstinę laiko sąlygą, o ateitis įmanoma tik turint santykį su tuo, kas nepažįstama, – su Kitu (Levinas 2017: 46). Sustojus laikui įvykstantis autorefleksijos veiksmas sukuria distanciją tarp suvokiamo Aš-savęs paties ir Aš-užmezgusio santykį su Kitu. Ši įtampa taip pat iš patirties įvykio persikelia į atsiminimo ir pasakojimo įvykį ir tampa naujos patirties dalimi.

2.2.3 Užmiršta dovana

– O vyras ar yra ką nors tau padovanojęs, ką nors įdomesnio?

– *Palauk, aš dabar galvoju... [Pauzė.] ...kažkodėl aš neatsimenu...*

Lina, 58 m.

– O gyvenimo draugės kokią dovaną [gal prisimeni]?

– *Kažkaip tos dovanos labai buvo tokios, labai neromantiškos – ten kokia nors striukė. Labai buvo taip, maždaug, ateina kokia nors ten gimtadienio proga ir – „ko tau reikia?“ Dažniausiai taip ir perkam, sugalvoji, kažko reikia žmogui, tai ir perki. Kažkokį labai paprastą ir labai naudingą daiktą, o ne kažką tokio įspūdingo ar brangaus. Tai todėl ir nėra tokių [prisimintinų].*

Edvinas, 48 m.

Ji [žmona] dovanojo kažką... Marškinėlių keletą. O Kalėdom... neprisimenu, ką...

Vytas, 50 m.

Čia susiduriama su dovanos gavėjo užmarštimi. Šie trys pamirštų dovanų atvejai nustebino, o panašių buvo ir daugiau: ne vienas kalbintas pašnekovas niekaip negalėjo prisiminti nė vienos konkrečios dovanos, gautos iš savo gyvenimo partnerio arba partnerės, net jei kartu buvo praleidę daugybę metų, ir sakėsi kasmet kiekviena gimtadienio ir Kalėdų proga visi vieni kitiems ką nors dovanojantys. Ar vietos atmintyje neįgyjančios dovanos rodo ryšio tarp žmonių nebuvimą? Jų išnykimas veikia rodo užmegzto ryšio nesikeitimą, pastovumą, nepastebimumą. Per daugybę metų teikiamose dovanose neišsirašė nei dvejonės, nei nusivylimai ar kitokie pokyčiai, kurie būtų įgavę vietą atmintyje. Žinoma, tai nereiškia, kad jų nebuvo, tiesiog dovanų reikšmėse neatsispindėjo.

Idealią dovaną Derrida vadina visiška užmarštimi: tą pačią akimirką, kai dovana įteikiama, tiek davėjas, tiek gavėjas turėtų ją užmiršti, sąmoningai jos nesuvokti. Jei yra dovana, dovanos duotis, rašo Derrida, ji neturi cirkuliuoti, mainytis. Kaip dovana, ji jokių būdu negali būti išekvota mainų procese, judant ratu, kai sugrįžtama į pradžios tašką (Derrida 1991: 18–19) tarsi Odisėjo kelionėje. Mainų rato figūra – ekonomikos esmė, todėl dovana turi būti ne ekonominė. Ji neturi būti svetima šiam ratui, turi išsaugoti svetimumo ryšį, o tai paverčia dovaną neįmanomybe.

Ir vis dėlto tokia ideali dovana žmonių pasakojimuose pasirodo esanti įmanoma ne mainų, ne įsipareigojimo ir ne atsiskaitymo pavidalu. Ji išnyksta ir palaiko asmeninį ryšį bei įprastą pasaulio tvarką, neslystančią iš po kojų ir nereikalaujančią nieko keisti. Nepažinaus pasaulio keliamos įtampos užmarštis yra ne kas kita kaip ramybė.

Kita vertus, pats užmarštis suvokimas dovanos teikėjo akyse įgyja visai kitokią reikšmę. Aš santykis su Kitu nėra tapatus Kito santykiui su manimi, ir nors vienas ramiai sau nė nenučiuoja pamiršęs ką nors, kas turėjo tapti įpareigojimu, kitam toks suvokimas gali reikšti santykio pokytį. Apie tai kalbama dar viename pasakojime, kuriame užmarštis lieka dovanos gavėjo, bet ne dovanotojo pusėje:

– Aš žinau tiktai, kad būdavo tokių variantų, kai mano vyrui reikėjo ką nors [kitiems] padovanoti: jis būdavo iš tų, kurie nesirūpina iš anksto, ir tada rinkdavosi iš to, kas yra namuose. O namuose visą laiką tų skulptūrėlių būna, vazelių visokių ir taip toliau. Buvo „Jiesios“ porceliano fabrikas, dabar gal jau žlugęs. Jie gamino vazes – tokias labai gražias. Ir ta vazelė iš pradžių buvo padovanota, o paskui paimta iš lentynos ir padovanota kitam. Šiaip mano vyras tai buvo iš tų, kurie, kai reikia dovanų, tai daviai: ką čia mes dabar turim? Ką galėtume padovanoti? Jis neturėdavo laiko rūpintis.

– Ar tu pykdavai?

– Nu tai aišku. Tą vazelę buvau gavusi dovanų iš mamos. O jis tada, nieko neatsiklausęs, ėmė ir išnešė ją kažkokiai ten Miko draugei. Va kaip buvo. Arba dar labai skaudžiai atsimenu žinai, kokią istoriją? Kai buvau studentė, važiauvau į Čekoslovakiją. Pameni, mums tada keisdavo labai mažai pinigų ir aš ten uždirbau labai mažai. Žinau, kad sau nusipirkau tokį, kaip tais laikais labai [buvo] madinga, blizgantį lietpaltį, neperšlampamą, o vyrui – kaip buvo tais laikais tokios striukės, bet be pašiltinimo, tik nuo lietaus, sportinės tokios, irgi neperšlampamos. Kad [galėtum] įsigyti tuos daiktus, tai reikėjo sumokėti daug pinigų. Ir žinau, kad paskutinėm dienom aš net valgyti neturėjau iš ko pirkti toj Čekoslovakijoj. Ir kai važiuoju namo ir sustojom Bratislavoj, mūsų pagrindinis racionas buvo batonas ir pomidorai, nes daugiau jau niekam pinigų neužteko. Tai va – aš jam parvežiau dovanų tą striukę. Ir paskui išėjo, kad, nepraėjus daug laiko, tas prakeiktas Mikas vėl atsivedė eilinę savo paną. Lijo lietus, reikėjo juos kažkaip išleisti į tą blogą orą ir jis tą striukę uždėjo panelei, kad nesušlapčiau, jinais paskui atseit gražins. Taip, aišku, niekad ir negražino, nes Mikas savo paneles keisdavo kiekvieną dieną ar kas savaitę. Ir man buvo taip pikta, kad tai, kas man kainavo net fizinių kančių – kad [galėčiau] nupirkti tą daiktą, man teko pabadauti, – tai jam, pasirodo, buvo svarbiau prieš kažkokią gražią panelę pasirodyti – jis savo striukę jai uždėdavo ir leidžia su ja išeiti iš namų. Tai buvo toks nevertinimas... Tiek metų praėjo, o aš iki šiol prisimenu. Toks „slap in the face“. Nes buvo aišku, kad jinais jos negražins, tos striukės, – kur jinais gražins! Jo jo, yra tokių nepavykusių dovanų...

Lina, 58 m.

Pamiršusi visas įprastas kasdienybės dovanas, kuriomis galėjo keistis su vyru, pašnekovė prisimena tą vienintelę dovaną, kuri neįvyko (tik ne iš karto). Laike nutolęs dovanos atšaukimas patenka į sukrėtusios ir įreikšmintos patirties lauką kaip nuojauta, kad suvokiamas santykis su Kitu ima nykti, nes Kitas tai pačiai formai suteikia kitokią reikšmę. Įdomu, kad kaip tik suvokimas apie santykio slinktį čia sukrečia ir suardo pasaulio nuspėjamumą.

Laiko požiūriu, anksčiau minėtas Edvino viršinininkas dovaną paneigė, jos atsisakė tą pačią akimirką, kai tik pasakotojas bandė įteikti. Linos nupasakotos dovanos vyrui, priešingai, buvo priimtose, tačiau jų reikšmė išliko aktualus tik

jai pačiai, o ne jam. Tai, kas jai buvo dovana ir siejanti ryšio su Kitu figūratyvinė išraiška, vyrui buvo it Barthes'o tuščias signifikantas, atviras naujoms reikšmėms ir ryšiams kurti. Nesusikalbėjimas rodo, kad išsiskyrė bendro suvokimo ir gebėjimo vienam kitą suprasti galimybės; tokiu atveju artimumo ryšys su Kitu silpsta ir žeidžia lyg netekties šešėlis. Kitas, buvęs artimas, tampa svetimas, nes vienam reikšmingi objektai nieko nesako kitam. O norėdamas įvertinti ryšį tarp savęs ir Kito neišvengiamai turi pervertinti ir Aš santykį su savimi.

Įtemptos tylos arba sustojusio laiko akimirka, kai ne suvoki, bet tiesiog pajunti Aš ryšį su Kitu esant ne tokį, nesantį, atliepia prarastą pusiausvyrą – *equilibrium*, apie kurią rašo Jacksonas. Individo tikėjimasis galėti kontroliuoti savo likimą atsiduria tarp Aš ir Kitas poreikių. Pojūtis, kad gali kontroliuoti savo gyvenimą ir likimą, suteikia teisingumo jausmą, glūdinį visame pasaulyje kaip santykis su tuo pasauliu. Pasak Jacksono, „ryšių kontrolės jausmas ir pusiausvyra tarp pasaulių – pagrindinis žmogaus rūpestis“, o „trauminės patirtys tampa grėsme įprastiems lūkesčiams, išardo nusistovėjusio suvokimo būdus“ (Jackson 1998: 21–22, 23). Tada pasaulis slysta iš po kojų ir griūva, kol ryšiai su kitais permąstomi ir, tarsi derybose, nustatomi iš naujo. Šitaip vėl atgaunamas savo pasaulio kontrolės pojūtis.

Šios „derybos“, lemiančios, koks Aš dalyvauja santykiuose su Kitu, yra įreikšminimo veiksmas, ir kad jis taptų įmanomas, reikia įtektinti patirtį. Apie tokią galimybę Jacksonas rašo pristatydamas „gyvenimo istorijos“ sąvoką, ateinančią iš psichoanalizės. Kad galėtum iš naujo įvertinti santykį, turi sukurti galimybę jį perskaityti ir suprasti, o vietoj atsivėrusios prarajos suteikti jam naują reikšmę. „Kiekviena širdgėla gali būti įveikta, jeigu gali ją sudėti į pasakojimą“, – Jacksonas cituoja Hannah Arendt (Jackson 1998: 23; Arendt 1958: 184). Tuo pačiu principu sukonstruoti ir visuomenės ritualai. Apie reikšmės perkėlimo galimybę papasakos ir kitos istorijos apie neįvykusias dovanas.

Tad ką gi reiškia užmarštis dovanos gavėjo ir dovanos teikėjo akimis? Ne vienas pašnekovas negalėjo prisiminti kokios nors sutuoktinio įteiktos dovanos, nors jomis per šventes, sakė, keičiasi kasmė. Tai liudija, kad asmeniniai santykiai teikiant tas dovanas nesikeitė, nusistovėjusi pasaulio tvarka nesusvyravo ir užmiršta įtampa veikė kaip ramybės būsena, įmanoma tol, kol buvo paranki ir nepastebima. Tačiau tokia būsena nebūtinai sutampa ir sieja abu asmenis. Visai kitaip artimojo užmirštos ir perdovanotos dovanos atrodė teikėjo, iki šiol prisimenančio, akimis. Kas vienam buvo dovana ir ryšio su Kitu figūratyvinė išraiška, kitam buvo daiktas, patogus perdovanoti, – neužpildytas, tuščias signifikantas, parankus naujoms reikšmėms ir ryšiams kurti. Šioje situacijoje suvokimas apie reikšmės nesutapimą yra nutolęs leike

nuo dovanos perdavimo momento, tačiau visiškai taip pat suardė pasaulio nuspėjamumą ir lėmė santykio slinkti.

Tai parodė, kaip vietoj atsivėrusios prarajos buvo steigiamas naujas būdas kontroliuoti, paveikti pasaulį ir susigražinti pusiausvyrą. Šitaip „meistriškumo žaidime“ iš pasyvaus bejėgiškumo būsenos žmogus gali pereiti į aktyvumo būseną ir siekti veikti pasaulį, tau nepriklausantį kaip Kitas, bet galintį priklausyti kaip meistriškai vietoj to sukurtas žaidimas, įtraukiantis per reikšmės atpažinimą.

2.2.4 Žmonių santykis be dovanų

„Įsivaizduoji, močiutė Leokadija per visą gyvenimą nėra padovanojusi nė vienos dovanos. Nei tau, nei sesei“, – sakė mama. Aš nustebau: niekada seniau apie tai negalvojau, o dabar ta mintis nepaliko. Močiutės urna buvo pašarvota po aukštais Olandų rūmų skliautais.

„Net per tavo vestuves aš jos prašiau nieko nepirkti, tik padovanoti seną tarybinę knygą „Valgių gaminimas“, nes žinau, kad tokią turėjo. Labai gera knyga, su visais paprastų patiekalų receptais. Bet per vestuves ji atėjo be nieko ir tyliai teisinosi, kad nerado“, – pasakojo mama.

Gaisras močiutės namuose kilo jai šildant pusryčius (o gal pietus?), saulėtą ir vėsus pavasario vidudienį. Skambino mama, iš policijos išgirdusi tragišką žinią, labai susijaudinusi ir jausdama kaltę prašė, kad aš nuvažiuočiau.

Močiutės namai – vos per gatvę nuo mano vaikų darželio, kur jie tuo metu greičiausiai miegojo pietų miego. Niekada nebuvau pas ją buvusi, namą suradau pagal adresą. Ugniagesiai bandė atgauti kvapą laiptinėje ant laiptų. Aplink tvyrojo aštrūs dūmai, visur suodžiai, purvas, vanduo ir smėlis.

„Neišsigąskite, ko gero, labiausiai sukrečiantis bus buto vaizdas. Turėkite omeny, kad apdege žmonės paprastai atrodo ne pagal amžių jauni, bet jūs tiesiog pabandykite atpažinti“, – sakė labai ramus ir rūpestingas pareigūnas, pildydamas popierius.

Močiutė gulėjo kniūbsčia virtuvėje prie durų – galbūt įsiplieskus ugniai mėgino išeiti, bet pargriuvo ant nesuskaičiuojamos galybės popierių ir maišelių, sukrautų ir dabar išmėtytų visur, prie visų sienų, ant visų baldų, iki pat lubų. Veidas liko beveik neapdeges, lygia it jaunos merginos oda, karščio ištempta ant skruostikaulių ir kaktos.

„Taip, tai mano močiutė.“

Kadaise su mama vartėm šeimos nuotraukų albumą, jose buvo dar mažas mano tėtis ir juokingi tų laikų vaikų vežimėliai. Tąkart žiūrėjom nespaltotas nuotraukas ir stebėjomės: jauna močiutė buvo kaip du vandens lašai panaši į mane.

Smulkaus sudėjimo, visiškai lengvutę ir į juodą maišą supakuotą močiutę išvežė. Išvažiavo ir ugniagesiai. Likau prie apdegusio buto, visai nepanašaus į kieno nors gyvenamą vietą. Išties jau ir nebegyvenamą. Priėjo kaimynė. Išsakė daug piktų žodžių, kad daug metų niekas senole neva nesirūpino, nors kaimynai seniai skundėsi kaupiamu šiukšlynu, o po gaisro, girdi, iškart prisistatė giminaičiai. „Mūsų laiptinėje visi kaimynai paeiliui plauna laiptus. Jūsų močiutė nė karto nėra plovusi“, – užbaigė.

Nubėgau į namus, susiradau plaktuką, vinių, lentučių, pagriebiau šluotą, kibirą, skudurų ir kelias talpas vandens. Vonioj ties veidrožiu, krūptelėjau: toks pat smakras, kakta, antakių linija, ilga nosis ir įdubusios akys... Taip nutikdavo dar kuri laiką, naktį net palikdavau įjungtą lempelę, kad tamsa neprimintų.

Tąkart užkalčiau apdegusio buto duris ir nuo viršaus iki apačios išploviau aprūkusių laiptinę. Tai buvo viskas, ką tą akimirką galėjau padaryti kaimynams. Tylus atsiprašymas ir bejėgiškumas, kad nieko, deja, nei aš, nei tėtis, nei mama, nei močiutės sesuo per ilgus gyvenimo metus negebėjom padaryti ir atkalbėti nuo keisto, pražūtingo įpročio.

„Ji buvo nepaprastai išsilavinusi ir intelektualiai moteris. Iš pagrotos operos ištraukos galėdavo pasakyti, koks tai kūrinys. Vaikystėje to klausinėjo ir mus su sese“, – per gedulingus pietus pasakojo tėtis.

Močiutė Leokadija buvo labai protinga moteris. Paskutinį kartą su ja kalbėjomės per ne taip seniai vykusius rinkimus. Šviesaus proto, plataus akiračio, atvirų ir pasaulietiškų pažiūrų, ji mums buvo tikra bendramintė, kaip retai nutinka anūkams su seneliais aptariant politiką. Vaikystėje ji kartais mane prižiūrėdavo arba mus aplankydavo, tiesa, labai retai. Domėdavosi, kaip sekasi ruošti namų darbus, ypač prancūzų kalbos, kurios ir pati kadaise mokėsi Kauno mergaičių gimnazijoje. Močiutė mokėjo prancūzų, anglų, vokiečių ir rusų kalbas, buvo baigusi tiksluosius mokslus. Savo šeimai, vaikams, ji buvo griežta ir reikli, bet niekada negirdėjau pakelto balso. Vaikystėje man rodė, kaip virti miniatiūrines spurgas – šukutes. Metaliniame, tiesiai ant ugnies uždėtame puodelyje. Mažytis, tiesiai ant ugnies, veikiausiai ant žvakės uždėtas puodelis, tikėtina, ir buvo gaisro priežastis. Ji gyveno radikalčiai taupiai, nenaudojo nei dujų, nei vandens, o vienintelis maistas ilgus metus tebuvo varškė ir batonas.

Visą vasarą po gaisro tėtis pats vienas ir su mamos pagalba kuopė apdegusį butą, aš padėjau labai nedaug, tik kai ištrūkdavau nuo šeimos. Nebuvo taip paprasta, kad viską tiesiog surinktum ir išmestum, nes tarp suvyniotų popierielių ir maišelių, ir dar vieno maišelio, ir dar vieno popierėlio galėjai rasti susuktą dviejų šimtų dolerių kupiūrą ar vestuvinį žiedą. Tarp daugybės reklaminių spaudinių ir plastiko esame radę tvarkingai sudėtus visus troleibuso bilietėlius nuo 1956 metų. Visus popierėlius nuo varškės. Visus mano namų darbų sąsiuvinius, tarp jų ir prancūzų, kuriuos močiutė viešėdama slapta pasiimdavo iš šiukšlių dėžės.

Kambariuose, nepaliestuose ugnies, nukraustę stirtas daiktų, tėtis su mama pagaliau prisikasė iki spintų. Ten buvo ilgai gulėję išgeltę audiniai, tarp jų ir kelios dešimtys naujų, su visomis etiketėmis, tarybiniais laikais gamintų vaikiškų pėdkelnių. „Jeigu jums su sese, kai buvote kaip tik tokio amžiaus, tų pėdkelnių ji taip ir nepadovanojo, tai kodėl jas pirko?“ – niekaip negalėjo suprasti mama.

Tik nedaug ką iš rastų daiktų buvo galima naudoti: dūmų kvapas taip giliai buvo įsigėręs į popierių ir tekstilę, kad vertingiausius ilgai teko skalbti ir vėdinti. Tiesa, verti išsaugoti buvo vos keli – rankomis siuvinėta staltiesė, dabar dažnai patiesiama ant stalo, baltas, tankiais raštais austas lininis audinys, virtės užuolaidomis...

Paskutinės daiktų kaugės kambario gilumoje buvo knygos, daug knygų, kai kurių po kelis vienodus egzempliorius – meno albumai, lituanistikos, istorijos veikalai. Tarp

jų – pasaka „Skudurinė Onutė“, kurią iš mūsų namų močiutė dar mano vaikystėje, mamos dideliam pykčiui, pasiėmė, „kad vaikai nesugadintų“. Ir „Valgių gaminimas“ – trys egzemplioriai, iš kurių vienas dabar guli mano namų kulinarinių knygų lentynoje.

Rūta, 38 m.

Šis pasakojimas, nors ir apie liūdną žmogaus likimą, atskleidžia žmones jungiantį santykį, kuriame socialinis kodas – visų visiems teikiamos dovanos – liko neišpildytas taip, kaip įprastai turėtų būti. Ir vis dėlto socialinis kodas niekur nedingo. Žodžiai „per visą gyvenimą nėra padovanojusi tau nė vienos dovanos“ nusakė viso gyvenimo bendravimą su velione – santykio stoką ir negalimybę susikalbėti, kai atmetama pati kalba.

Galimas senyvos moters obsesinis kompulsinis sutrikimas neleido jai veikti kaip „reaguojančiam“ subjektui. Kitiems tikintis pagal socialinį kalbos kodą kuriamų santykių (dalyvavimo dovanų mainų procese), šis lūkestis kaskart likdavo neišpildytas. Tačiau tai nereiškia, kad nebuvo intencijos. Tai, kad močiutės Leokadijos namuose gulėjo naujos tarybiniais laikais gamintos vaikiškos pėdkelnės, rodo, kad jos galbūt galvota apie anūkes, joms skirta laiko ir dėmesio. Tik kitapus socialumo nubloškianti jėga lėmė, kad tos pėdkelnės, kaip ir visi kiti daiktai, tvarkingai supakuotos sugulė į spintą, greta kitų kadaise buvusių vertybių, kurias drauge su liepsna išsinešė senolė. Jai mirus, mirė ir jos gyvenimą lydėję daiktai. Ne visi. Kai kurie tapo kalbos ženklais, padėjusiais užbaigti santykio su pasauliu kūrimo paveikslą.

Frazė, apibūdinanti močiutę kaip neteikusių dovanų, buvo ir tiesa, ir ne. Daiktus, galėjusius būti skirtais anūkėms, senolė pirko, ryšį jautė, tik, negalėdama išsiskirti su pačiu daiktu, nieko niekada taip ir nepavertė dovana, santykį kurdavo kitaip. Norint sukurti ryšį su pasauliu ir užpildyti Aš santykio su Kitu tuštumą, reikėjo rasti kitą būdą, užtikrinantį jo gyvybę. Moteriai gyvai esant, juo tapo intelektualinis bendravimas: pokalbiai apie operą, politiką, namų darbus. Socialiniams ritualams nejautri sąmonė gebėjo kurti ryšį su aplinkiniais per nebuitinį kontekstą – visuomenės kultūrinį lauką, kuriam priklausė ir artimieji.

Šeimos nariams taip pat reikėjo rasti džeksoniškąjį „meistriškumo žaidimą“, užtikrinantį ryšį su „nereaguojančiu Kitu“. Gyvenimo istorijoje tokiu žaidybišku būdu kurti santykį tapo valgių receptų knyga ir kiti daiktai, įgavę neįteiktos, bet gautos dovanos pavidalą. Šį ryšį užtikrino ir pats istorijos aprašymas, kaip bandymas per kūrybą apčiuopti, įreikšminti ir taip išsaugoti santykį.

Neįteiktą, bet gautą dovaną galima vadinti *dovanos inversija*: „Pavogtą daiktą atiduodant šis priimamas kaip ne-dovana, [o] kaip [gavėjui] jau

priklausęs vertės objektas“ (Latinytė 2013: 144). Papasakotoje istorijos atveju tai kita dovanos inversijos forma: ne dovana, bet ir ne vagystė, o palikimas, kai gaunama, tai, kas neįteikta, tačiau vietoj atsilyginimo išlieka atmintis. Dovana taip pat atsiduria dovanojimo reikšmių lauke kaip gedėjimas, gedulo darbas ir duodamas laikas – tokią sampratą aprašė Derrida, dekonstruodamas gedėjimą kaip nesėkmei pasmerktą bandymą inkorporuoti, interiorizuoti Kitą Aš plotmėje, nors tai neįmanoma, todėl lieka tik vienintelis Aš santykis su savimi: „Gedžiu, vadinasi, esu“ (Derrida 1992b: 331). Toks ir šis patirties aprašymas.

Tragiška istorija moters, visą gyvenimą namie liguistai kaupusios daiktus ir artimiesiems nepadovanojusios nė vienos dovanos. Šį santykį permąstyti privertė po jos žūties gaisre artimųjų rasti daiktai ir kitaip, savitai, sukurtas asmeninis santykis. Nepadovanoti daiktai jau po mirties tapo kalbos ženklais ir padėjo užbaigti žmogaus santykio su pasauliu paveikslą pasitelkiant atmintį ir gedulą, vietoj neįmanomo Aš santykio su Kitu atsirandanti Aš buvimą su savimi.

2.2.5 Vengimas dovanoti

Dalis žmonių, nemėgstančių dovanojimo ritualų, imasi savito maišto strategijos ir stengiasi dovanų būtinybę ignoruoti arba žaismingai išsisukti nuo dovanų teikimo ar gavimo. Mano tikslas – apžvelgti skirtingas dovanų vengimo situacijas ir rasti, kas jas sieja. Tyrimo akiratyje atsidūrė du pasakojimai iš tarpusavyje nepažįstamų žmonių, kurių patirtyje matome praktiškai identišką veiksma: pastangas išvengti jubiliejaus šventės, pasirenkant rimtą priežastį nešvęsti – kelionę į Ameriką.

Mano vienas draugas taip nenorėjo švęsti jubiliejaus, kad būtent tuo metu pasiėmė atostogas ir užsibukino kelionę į Ameriką, sakė, tada nereikės švęsti nei darbe, nei su giminėmis.

Vytas, 50 m.

Istorija – apie mano mamą, bet tiek apie tai ir šnekėjomės, kad kai sužinojau, jog kelionė suplanuota rugsėjį, labai nustebau ir paklausiau kaip bus su jubiliejum, o ji atsakė, kad būtent dėl to taip ir suplanavo – kad nereiktų švęst. Jei gerai pamenu, ji tam gimtadieniui savaitgaliui nuskrido dviese su drauge, pas kurią viešėjo, į Meksiką – toks vat penkiasdešimtmetis [juokiasi]. Sunku pasakyti, kiek ta motyvacija būtent taip suplanuoti kelionę buvo paremta nenoru švęsti, bet buvo akivaizdu kad susikertančios datos buvo jei ne priežastis, tai tikrai bent jau pliusas.

Andrius, 30 m.

Aprašytieji atvejai supina ir šventės dovanojimą artimiesiems, ir jubiliatą pasitinkančių svečių sveikinimus, kurių galima išvengti. Abiejuose pasakojimuose net sunku apčiuopti, kas yra didesnė blogybė, nuo kurios bandoma pabėgti (taip toli, iki pat Amerikos), – ar šventės rengimas, ar sveikinimų gavimas. Bet kuriuo atveju paaiškėja, kad visiškai išvengti dovanos neįmanoma, ji įtraukia į pakaitalų žaidimą, reikalaujantį ne ką mažesnio socialinio meistriškumo, kad rastum deramą priežastį nerengti šventės ir nelaukti dovanų.

Ir čia vėl galime sugrįžti prie Jacksono „meistriškumo žaidimo“ sąvokos kaip būdo nekeičiant nepatogios situacijos koreguoti pačią jos patirtį: rekonstruoti, perkurti (Jackson 1998: 23). Žaisdamas žmogus kuria ryšį su nauja turinio forma, suteikia jai naują reikšmę. Tai padeda peržengti egzistencinio nykimo išpūdį, kurį sukelia nuo žmogaus nepriklausančios aplinkybės, nesutampančios su jo supratimu arba pastangomis. Tačiau toks meistriškumas taip pat gali būti pavojinga iliuzija, sukurianti visagalybės ir visažinybės išpūdį, rašo Jacksonas. Šiuo požiūriu žvelgiant į aprašytas dovanų vengimo situacijas, kuriose atsidūrę žmonės stengiasi vienu metu išvengti ir dovanojimo bei gavimo, ir neigiamų pasekmių jų socialiniams ryšiams, galime tai pavadinti tam tikra socialinio kūrybiškumo forma, pastangomis pertvarkyti žmogui primestas ir jį supančiai socialinei aplinkai galiojančias taisykles tuo pačiu jų nepaneigiant.

Intencija vengti dovanų puikiai parodo, kaip papročių veiksmo neigimas (nenoras švęsti) implikuoja kitą kūrybinį veiksma – socialinį išsradingumą apeiti dovanojimo papročius, bet nepažeisti socialinių ryšių, arba įreikšminti juos kitais įmanomais būdais, ne dovanomis. Tai reiškia, kad, pasitelkiant „meistriškumo žaidimą“ tam, kad kontroliuotume supantį pasaulį, taip pat reikia įgūdžių: išsradingumo, empatijos, vaidybos, organizuotumo ir kitų. Visi šie gebėjimai taip pat reikalauja laiko ir gabumų: juk išsiruošti į kelionę anapus Atlanto vietoje tradiciškai priimto jubiliejaus šventimo – gana sudėtingas planas. Vadinasi, pastangos išvengti dovanos veda prie kažko kito, kas slypi anapus pateikėjų paaiškinimų. Ir tai yra pats tikriausias Kitas – žmogus, su kuriuo sieja nenutrauktinas ryšys, implikuojantis dovanojimo progą ir būtinybę, kurios nėra įmanoma tiesiog atsakyti, todėl norint išvengti tenka apžaišti.

Tai atveda prie dar vieno svarbaus dovanojimo aspekto: dovanos nekuria ir nekeičia santykių. Būtinybė dovanoti kyla iš santykio, ir būtent tokio, kuriam aktualios dovanojimo progos ir objektai. Kaip šis santykis užsimezgė ir pasiekė tai, kad jam būtinas dovanų mainų veiksmas, kiekvienoje individualioje istorijoje būtų pasakojama savaip. Ten dovana perteikia

susiklosčiusius santykius kaip reikšmės forma, ir šis atspindys tampa komunikacijos tarpininku. Todėl dovaną gavėjas gali neteisingai suprasti, ji gali būti klaidinanti kaip daugiaprasmis tekstas, tačiau taip pat gali būti išversta ir išsakyta kitomis kalbomis, kitais veiksmais ir kitomis komunikacijos, taip pat ir dovanų pakaitalų formomis.

Apie neigimą kaip bandymą išvengti spąstų rašė ir Derrida. Pasak jo, dovana visada susijusi su teigimu arba neigimu, arba buvimu tarp abiejų galimybių, kaip Platono aprašytoji *chôra* – nei buvimas, nei nebuvimas, bet intervalas per vidurį (Souders 2013: 3). Todėl dovanos neigimas atsiremia į jos neišvengiamumo patvirtinimą. Negana to, dovana suvokiama kaip buvimas ir visko, kas jam priklauso, pakaitalas. O siejant dovaną su *chôra*, ją galima suprasti kaip patirties fenomeną, kurio metu dėmesys nukreipiamas į tai, ko nėra, ko trūksta. Pavyzdžiui, suvokdamas ir įvardindamas savo nenorą, motyvacijos dovanoti nebuvimą, respondentas teigia jo reikalingumą ir trūkumą.

Šį Derrida požiūrį analizavęs Jasonas W. Alvis (2016: 179–199) atkreipia dėmesį, kad tai padeda neformaliai išvengti sąmoningo suvokimo ir tam tikru būdu išspręsti problemą jos neįvardijant, neįreikšminant. Tokį reikšmės apėjimą, įgyvendinant jos intenciją, bet neįvardijant, pasitelkus kitą formą, pavadinčiau ne įprasta kūrybine komunikacija, o gebėjimu išeiti iš nesusikalbėjimo aklavietės. Tai nesukuria naujos tiesos, tačiau suteikia įrankį išreikšti Aš ir Kitas buvimą.

Šios pastabos primena, kad nedovanos ar jų vengimas nėra visuomenės papročių išimtis – tik patvirtina jų imperatyvumą. Kartu leidžia suprasti, kad visuomenėje, kur dovanojimo papročiai keičiasi ir, atrodo, nyksta, mažta, paprastėja, galime stebėti naujus dovanojimo pavidalus ir patirtis, kai šios dovanojimo taisyklės perkuriamos, iš naujo atrandamos ir dar kartą įtvirtinamos. Taip atsiduriame uždaramame rate, kur išvengti dovanojimo tampa neįmanoma misija.

3. DOVANOJIMO PRAKTIKŲ TENDENCIJOS

Norint apibendrinti visus skyrius, kuriuose buvo gilinamasi į konkrečius įgyvendintų ir neįgyvendintų dovanų atvejus, galima išskirti tokius vienas iš kito išplaukiančius dovanojimą apibūdinančius bruožus, šįkart surinktus ne iš teorinių diskusijų, o iš empirinio tyrimo. Dovana ir dovanojimas žmonių pasakojimuose ir atsiminimuose minimi kaip:

1. Dovanos sąlyga;
2. Dovana kaip ženklas:
 - a) dovanos pavidalas (signifikantas),
 - b) dovanos reikšmė (signifikatas);
3. Dovanos intencija ir motyvacija;
4. Dovanos rezultatas – vertė ir poveikis;
5. Dovanojant apčiuopiamas ryšys:
 - a) tarp davėjo ir gavėjo,
 - b) su pasauliu.

Šie aspektai išryškėjo grupuojant kiekviename iš poskyryje suformuluotas įžvalgas. Apibendrinant dovanojimo konteksto suvokimo paraleles, galima rekonstruoti tam tikrą sąvokų ir pasaulio modeliavimo būdą.

1. **Dovanos sąlyga.** Aplinkybės, ko reikia, kad dovana būtų dovana, pateikėjų kalboje iškilo tomis situacijomis, kur dovanos buvimu galima suabejoti. Tai ypač ryšku dėkingumo gydytojams atveju. Pateikėjai įvardijo „išsilavinimą“ kaip tam tikrą kultūrinį statusą, numatantį dosnų ir dėkingą, o ne dovanomis manipuliuojantį žmogų. Čia galima galvoti apie tam tikrą kompetenciją, dovanojant reikalingus įgūdžius, tokius kaip mandagumas, rūpestingumas, atida, kūrybiškumas, dėmesingumas, nesavanaudiškumas ir kiti. Šios kompetencijos apibrėžia modalumą „galėti duoti“, atsiremiantį ne tik į klausimą, ką dovanoti, bet ir kaip.

Dar viena keitimosi dovanomis sąlyga iškilo emigravusių artimųjų mainuose kaip bendras (kūniškas) buvimas nepaisant atstumo ir tokio buvimo poreikis, kurį prireikia patenkinti. Ryšio kaip prasmės poreikis, ne tik kūniškas, bet ir tarpusavio santykiais susaistantis su artimaisiais, iškyla ir deleguotų dovanų temoje. Joje dovanos tikrumas laviruoja tarp supratimo ir nesupratimo, todėl, norint sėkmingai realizuoti dovana, prireikia pasitikėjimo sutarties – tikėjimo arba įtikinimo, kad perduodamas objektas bus vertas vadinti dovana. Kalbant apie deleguotas dovanas, paminėtina ir dar viena dovanos sąlyga – pasitikėjimas tradicija, kuriai silpstant ar keičiantis nevalia peržengti ribos, pavadintos „pakentėsiu“, antraip dovana tampa

nebeįmanoma, kyla maištas ir naujos prasmės paieškos, kuriančios naujas arba modifikuotas tradicijas.

2. Kalbant apie **dovaną kaip apie ženklą**, reikia atsižvelgti į ženklo dialektiškumą: vienuose pasakojimuose ryškesnis formalusis dovanos aspektas, o kituose dėmesys labiau kreipiamas į turinį: kas dovanoje slypi, su kuo ji susijusi, ką ji duoda, kartais net visai ignoruojant jos materialią formą.

- a) pirmenybė formai (**signifikanto plotmė**) pastebima pasakojimuose apie dovanas, vežamas iš kelionės, taip pat atidžiose paieškose, ką išsiųsti užjūryje gyvenantiems artimiesiems, „ypatingo daikto iš kito pasaulio“ sampratoje. Dovanos pavidalą kiekvienu atveju grindžia dovanojimo patirties jusliškumas: rūpesčio dovanų atveju ruošiantis Kalėdoms tai buvo namų bruzdesys, nuovargis, o emigrantų dovanos, įveikiančios didelį atstumą, turėjo aiškiai išreikštą lytėjimo, skonio, vaizdo jusliškumo bruožų. Kitas pavidalo aspektas – žaidybiškumas, vėlgi minėtas prie dėkingumo dovanų, kurioms svarbu rasti originalų pavidalą. Kūrybingumas čia tiesiogiai susijęs su skiriamu dėmesiu ir būtent per pavidalą siejasi su dovanos verte, atskleidžiama ne per kainą, o per originalumą. Namu vežamas suvenyras tampa visos kelionės patirties pavidalu ir yra susijęs su abiem arbitralaus ženklo dalimis – formos turiniu („ką čia nupirkti“) ir jau turimo objekto turinio (įprasminimo, įsmeninimo) paieškomis („kam šitą padovanoti“). Dovanų forma dalyvauja net santykyje, kur dovanojimas liko neįmanomas (močiutės nepadovanotos dovanos). Galiausiai beveik visame neįgyvendintų (ne-dovanų) skyrelyje pasakojama apie naujų dovanojimo būdų ir taisyklių paieškas, kur pati dovana nėra patogi ir nėra išvengiama, bet gali keisti savo pavidalą.
- b) Pati dovanos reikšmė (**signifikato plotmėje**) pasakojimuose veikia kaip projekcija, kuo dovana taps gavėjo sąmonėje, ir galutinai išsipildo tik jo arba jos rankose, dažnai – jau po kurio laiko. Laiko matmuo dovanų prisiminimuose atsiskleidė būtent per tai, ką ji primena, kokias laike nutolusias erdves ir įvykius. Ne pavidalas, o už jo slypinti istorija buvo esminė ir pasakojimuose apie gyvenimo dovanas. Daugiasluoksnis kultūrinis identitetas (net ne viena, o daugybė skirtingo lygmens reikšmių, nuo tautinės tapatybės iki estetinio lavinimo) taip pat buvo minimas kalbant apie į tolimą šalį siunčiamas dovanas. Dovana kaip signifikatas, arba tai, ką ji reiškia, kas į ją įeina, buvo minima ir tada, kai buvo suvokiama santykį su Kitu imant nykti, pastebint, kad Kitas tai pačiai formai suteikia kitokią reikšmę (pamirštos dovanos).

3. **Dovanojimo intencija** primena, kad dovanai priskiriama kryptinga ir tikslinga reikšmė. Be to, ji išpildoma tik tada, kai dovana jau yra perduota ir priimta. Todėl, pavyzdžiui, net siekis pasveikti atrodo neįmanomas be mainų su gydytoju. Dėkingumo dovanų atveju atsidėkojimas svarbesnis tam, kuris atsidėkoja, o dovana, įteikta kitam, gali tapti net davėjo dovana pačiam sau (nes taip išpildoma jo intencija). Motyvaciją prarandančios arba intencijos išpildyti negalinčios dovanos buvo minimos kaip nešamos veltui, be naudos ir be prasmės, ir kėlė tiesiog kūnišką nerimą, baimę ar net pyktį.

Dovanojimo intencionalumas yra, be abejonės, pagrindinis pabrėžiamas aspektas atleidimo bei atsiprašymo dovanų atveju – čia motyvacija užgožia tiek dovanos pavidalą, tiek tariamą reikšmę, nes svarbiausias yra pats jos išpildymas. Įdomu, kad atsiprašymo dovana, nors ir labai reikalinga būtent davėjui, nėra matoma kaip savanaudiška, priešingai – kaip dėmesys, kurio gavėjas jau yra nusipelnęs. Stiprus pasikartojančių dovanų motyvuotumas (įvairūs gyvenimą lydintys artefaktai, kaip nosinaitė iš Amerikos ar relikvijų dėžutė iš močiutės) priminė mitinį arba ritualinį veiksma, turintį galią formuoti identitetą, peržengti erdvę ir laiką, per nuolatinę kartotę ir kuriamų asociacijų atpažinimą užtikrinti patirties (ir ryšio) nenutrūkstamumą. Fenomenologiniu požiūriu toks dovanos nukreiptumas į Kitą – tai vienintelis būdas paveikti pasaulį, kuris yra pažinus tik per sąmonę, jos modeliuojamas ir kartu ją veikiantis, todėl pats iš savęs intencionalus.

4. **Dovanos vertę** aktualizuoja išpildoma dovanojimo intencija, o nepavykus to padaryti – atrasta nauja intencija. Dėkingumo gydytojams atveju brangūs, bet chirurgo nepriimti daiktai tampa vertinga dovana sau. Taip nutinka ir su neįteiktu asambliažu „Deivė Milda“, tapusiu namų simboliu. Vertės ir savivertės problema buvo nagrinėjama skyriuje apie dovanas sau, užtikrinančias Aš santykį su savimi ir jo vertę.

Pati vertė atsiskleidžia tik lyginant, todėl ji gali pasirodyti tiek per didelė, tiek ar per maža. „Per brangi dovana“ (kaip draugo pastangos atsiprašyti) sukuria skolos jausmą, o užmiršta dovana išduoda, kad vertės suvokimas tarp davėjo ir gavėjo nebuvo tolygus. Vertės plotmėje atsiduria ir dovanos įsimenamumas: teikiamos dovanos „kad mane prisimintų“ užtikrina, kad dovanoje sutilps visi jai priskiriami reikšmių sluoksniai, kartu – pačios asmenybės vertę bei tęstinumą, net brandą.

Pats objekto tapsmas dovana daro jį vertingą (dėl to kilo baimė, kad neįteiktas meno kūrinys taps bevertis, nors juk net pasakose beverčiai objektai virsta auksu, vos tik priimami kaip dovana, – tai minima skyriuje apie neišpildytą dovana). Dar vienas užfiksuotas dovanos vertės aspektas – jos davimo bei gavimo džiaugsmas.

5. **Dovanojant metu atpažįstamas ryšys.** Pateikėjų tekstuose dovana tampa ne tik ryšio ženklų, bet savęs steigimo veiksmu, įkūnija ne tik ryšį su savimi, bet ir ryšį su Kitu ir su visu pasauliu.

- a) **intersubjektinis santykis** iškilo visų neįvykusių dovanų atvejais, nes kaip tik tuomet jis atpažįstamas kaip nepakankamas, yrantis, kintantis ir vėlgi skatina permąstyti santykį su savimi ir su pasaulio tvarka. Tam tikrais rūpesčio atvejais šis tarpsubjektinis santykis gali įgyti ir hierarchinę nelygybę. Norint jos išvengti, kultūriniame elgesyje atpažįstama nuostata, kad rūpestis turi būti didelis, bet besirūpinantysis – kuklus, neigiantis bet kokį gavėjo išiskolinimą ir net dedantis pastangų, kad skolos jausmo neliktų (kaip tėvams perkami daiktai per Kalėdas). Rūpesčio arba dosnumo tapimas veiksmo intencijos tikslu paverčia jos įgyvendinimą davėjo interesu, o dėl to geriausių dalykų atidavimas kitam (pavyzdžiui, vaisės – tik svečiams) tampa tolygus dovanai sau. Priešingai, brangaus daikto pasilikimą sau ne viename pasakojime lydėjo kaltės jausmas, situacija buvo sprendžiama ieškant tarpininko – Kito (juo gali tapti, pavyzdžiui, gero linkinti mama). Itin daug dėmesio teko atvejams, kur tarpsubjektinis santykis kuriamas su pačiu savimi (tarp Aš ir Kitas Aš). Jis iškilo ne tik dovanos sau atvejais, bet ir kelionėje (kai keliaujantis Aš yra kitas negu namie esantis), situacijose, kur pripažįstama, kad reikia transformuoti tradiciją (disertacijos gynimo šventė), antraip prasmę praradęs dovanojimas keltų konfliktą su pačiu savimi.
- b) **Ryšys su pasauliu** dovanojimo kontekste apima žmonių bendruomenę ir kultūrą, numatančią tam tikras dovanojimo taisykles, progas, iš kartos į kartą išmokstamą elgesį, lūkesčius ir jaučiamą pareigą – ir ne tik. Dovana supina gyvenimo bei pasaulio reiškinius, juntamus, apčiuopiamus ir reflektuojamus jų atžvilgiu pajuntant save. Vienas tokių pavyzdžių – į dovanų teikimo grandinę įsipinantis miegas kaip ne-būtis arba egzistencinė mirtis. Tam tikriems dovanojimo negalimybės atvejams kaip tarpininkas pasitelkiamas transcendentinis Kitas (kaip Kalėdų Senelis), užpildantis tiesioginio ryšio arba mainų negalimybę. „Dovana sau“ lygiai taip pat steigia pasaulį per jame išnyrantį Aš ir jo vertę. Santykių pažeidimų atvejais ieškoma naujų reikšmių, suteikiamų neįgyvendintai dovanai, – tuomet šios paieškos veikia kaip žaidybiškas (mitinis) būdas suvaldyti pasaulį ir jo pusiausvyrą.

Visus šiuos aspektus galima atpažinti ir tarp pirmajame skyriuje išvardytų dovanos teorijas lydinčių paradoksų, tik čia jos įgyja tam tikrą nuoseklią seką, tarsi ikisąmoninis mąstymo ir veikimo modelis, konstruojantis tam tikrus buvimo su savimi, su kitu ir su pasauliu būdus. Trumpai priminsiu minėtus dovanos prieštaravimus, išskirtus teorinės apžvalgos plotmėje (pirmame skyriuje), ir tai, kaip jie susijungia su analizuojant tekstus kilusiomis įžvalgomis.

- 1) Dovanų ir mainų opozicija, kai dovana tuo pat metu tiek numato mainų būtinybę, tiek yra jų priešingybė. Su šiuo aspektu susiję tie pasakojimai, kuriuose numatomos dovanavimo sąlygos ir būtinos aplinkybės, kad dovana būtų dovana ir pasirodytų kaip tokia.
- 2) Dovanų cirkuliavimo motyvai – jie nurodo dovanos intenciją, nukreiptumą.
- 3) Skirtumas tarp dovanų mainų ir ekonominių mainų taip pat atsiremia į keitimosi, mainymosi intencionalumą.
- 4) Nuo dovanos neatsiejama laiko dimensija iš tiesų nurodo į dovanos reikšmės, arba ženklo signifikato, plotmę.
- 5) Laiko matmuo numato ir skirtį tarp atminties ir užmaršties – tai vėlgi yra susiję su įreikšminimu ir įženklinimu.
- 6) Atmintis numato mainų neišvengiamybę – susidūrus tiek su malonumu gauti, tiek su kančia įsiskolinti, ir šis aspektas kalba apie gavėjo ir davėjo ryšį.
- 7) Septintasis prieštaravimas siejo dovaną su ženklu kaip komunikacijos priemone, ir šis aspektas jungia net kelis bruožus, nes komunikacijoje dalyvauja ir intencija, ir reikšmės forma bei turinys, ir tarpsubjektyvus ryšys.

Apibendrinama teorines įžvalgas, 1.3 skyriaus pabaigoje, buvau išskyrusi tris dovanos interpretavimo lygmenis, kuriuos dabar galima papildyti ir paaiškinti.

Pirmasis dovanų reikšmės lygmuo – visa apimantis procesas, socialinis faktas. Jis iš tiesų reikalauja aprėpti viską, kas įeina į dovaną.

Antrasis lygmuo nurodo tarp skirtingų dovanavimo aspektų veikiančius prieštaravimus ir tai, kaip jie išsprendžiami dovana. Tai prasideda nuo dovanos buvimo sąlygos, vėliau jai suteikiamo pavidalo (signifikanto), virstančio ženklu, nurodančiu į turinį (signifikatą), iš kurio kyla veiksmo intencionalumas, o šios intencijos išpildymas numato vertę, susijusią su dovanavimo dalyvių santykiais, kartu – ir santykiu su savimi, su pasauliu.

Interpretuojant trečiuoju lygmeniu, pabrėžiamas komunikacinis dovanos pobūdis, o komunikacija tuo pat metu aprėpia ir dalyvaujančius žinios

mainuose, ir žinios pavidalą (kodą) bei turinį (reikšmę), ir trikdžius, dėl kurių aptarėme visą aibę nepavykusių dovanų atvejų – nesusikalbėjimą, galų gale – ir poveikį, kurį daro perteikta (arba ne) žinia, veikianti tiek davėją, tiek gavėją ir jų savivoką savęs ir pasaulio atžvilgiu.

Būtent prie dovanos kaip komunikacijos priemonės poveikio dar norėčiau stabtelėti. Nutoldama nuo tyrime analizuotų tekstų, plačiau išskleidžiau tris pagrindines temas, priklausančias nuo čia aprašyto dovanojimo suvokimo kaip pasaulio ir visuomenės modeliavimo būdo. Jas jau minėjau įvade kaip tris ginamuosius teiginius – juos ir aptarsiu trijuose sekančiuose poskyriuose.

Pirmoji tema – poreikis konstatuoti, kad dovanojimo praktikos šiuolaikinėje visuomenėje atsidūrė ties pokyčių slenksčiu: keičiasi požiūris į seniau nusistovėjusias dovanojimo taisykles ir lūkesčius, kone kas žmogus antras susiduria su kokiais nors džiaugsmo neteikiančiais, su dovanomis susijusiais rūpesčiais, neretai vargas dėl dovanų įsiterpia ir į santykių pokyčius, konfliktus arba, kaip tik, iškilusių dilemų sprendimus. Tad būtina aptarti, kaip vyksta šis pokytis ir kas nulemia santykių ir (arba) pačių papročių slinktį tarp to, kas yra sena ir nauja, o kartu – priimtina ir nepriimtina. Kur ta riba, kuomet tradicija įsileidžia naujoves ir jos net tampa nauja mada, o kur nepaklusimas nusistovėjusiems lūkesčiams gali lemti asmeninių santykių slinktį ar net lūžį? Ar toks nesutarimas kyla dėl pačių dovanų, ar dovanojimo situacija tampa tik dingstimi asmeninių ryši, tampantį vis tolimesnį, apčiuopti?

Antroji tema – klausimas apie dovanų įtaigumą. Jei dovanojimo džiaugsmas, taip pat galimybė keisti santykius arba keisti papročius priklauso nuo asmeninių lūkesčių ir jų išpildymo, tuomet dovanojimas ir platesnis jo aspektas dosnumas skatina kelti pasitikėjimo klausimą. Grynasis pasitikėjimas, avansu vieno asmens suteikiamas kitam, eina anksčiau nei bet kokia bendra patirtis arba nepaisant jos, tai palankumo intencija – tokia pati kaip dovana. Todėl čia aptarsiu asmeninio pasitikėjimo sampratą, vaidmenį bendruomenėje ir sąsajas su dovanojimo tradicijomis. Pasitikėjimo ir dosnumo tema iškelia bendruomenės bei visuomenės savikūros principą. Tarpusavio pasitikėjimas, dosnumas ir dėkingumas, kaip išankstinė nuostata, kaip visų mainai su visais, gali tapti paskata arba kliūtimi kurti tarpusavio santykiams palankią, geranorišką bendruomenę, o pasitikėjimo trūkumas ir nenoras duoti (dovanoti) užveria visam tam kelią.

Trečioji tema skirta vienai iš kertinių fenomenologinės filosofijos sąvokų – gyvenamosios patirties, kaip nekalbiniu būdu perduodamos reikšmės, sampratai. Tam skirtame skyrelyje aptarsiu, koku būdu dovana, kaip tam tikra kalba, suteikia galimybę perduoti reikšmes kitam per patirtį ir atitinkamai jas

priimti, suprasti ir įsiminti, suskliaudžiant verbalinį reikšmės suvokimą. Būtent reikšmės perdavimas, per atpažinimą ir per žinojimą, kuris gali net nebūtinai būti artikuliuojamas ir įvardijamas – tiesiog jaučiamas buvimu, kaip pasitikėjimas. Keitimasis reikšme yra, ko gero, vienintelis būdas prisiliesti prie Kito, jį veikti, keisti ir jausti jo buvimo aidą savajame Aš.

3.1 Santykių ir papročių kaita

Dovanojimas yra tarpasmeninis veiksmas, kuriantis, palaikantis ir keičiantis santykius pagal nusistovėjusią patirtį ir nerašytas bendruomenės taisykles. Tačiau šios taisyklės ir lūkesčiai jų laikymuisi kinta, šis pokytis vyksta tarp reikšmių opozicijų „sena“ ir „nauja“, „įprasta“ ir „originalu“ ar „priimtina“ ir „neleistina“ ir atsiskleidžia per individualias patirtis. Vienais atvejais tai, kas neįprasta, gali kelti nerimo jausmą arba net įtampą, kitais tampa proga kūrybai, nuostabai, staigmenoms ir tradicijų naujovėms. Prie naujų, nusistovėjusių papročių keičiančių reiškinių galima priskirti dovanojimą sau, dovanų delegavimą, susitarimą nedovanoti. Įdomu, kaip šį fenomeną suprasti ir kur slypi ribos tarp gebėjimo susikalbėti ir prasilenkiančių požiūrių bei jų suderinamumo.

Mano keliamas klausimas skamba taip: kaip nutinka, kad visuotinai įprastą veiksmą, paprotį (tokį kaip dovanojimas įvairiomis progomis) žmonės supranta gana vienodai ir tai leidžia jiems funkcionuoti kaip vienos visuomenės, siauriau – bendruomenės nariams, bet drauge kiekvienas dovanojimo aktas palieka erdvės asmeninėms interpretacijoms – pirmiausia, iš dovanotojo pusės, tuomet iš dovaną gaunančiojo (arba jos negavusiojo) perspektyvos? Negana to, šios interpretacijų galimybės dinamiškos: vienu atveju kelias į susikalbėjimą gali vesti prie papročių pokyčių, o kitu atveju gali visiškai nutrūkti lūkesčių nebeišpildantys santykiai.

Lūkesčių konfliktas ir kompromisas

Ši nerašytų taisyklių ir asmeninės kūrybos laisvės dilema priklauso nuo lūkesčių. Išpildytas lūkestis dovanos ją įteikiant liudija tos pačios žinios perteikimą, abipusį įgyvendinimą. Viršytas lūkestis žymi staigmenos ir nuostabos akimirka, kūrybiško dovanotojo išradingumo pripažinimą ir palankiai priimtą naujovę. Tačiau neišpildytas lūkestis skatina nusivylimo ar net pykčio emociją, išduoda patirto elgesio nepriimtimumą ar pasmerkimą.

Respondentų pasakojimuose apie dovanojimo tradicijas artimoje aplinkoje asmeninius lūkesčius valdo susitarimas. Jis gali būti nebylus (nes nuo seno taip priimta) arba aiškiai akcentuotas (šeimoje susitarėme, kad per

Kalėdas dovanas dovanojame tik vaikams). Susitarimas bendruomenės ar šeimos nariams suteikia saugumo jausmą ir saugo nuo minėtos interpretacijų laisvės, galinčios nublokšti nuo susižavėjimo iki nusivylimo.

Tačiau toli gražu ne visi asmeniniais ryšiais susaistyti žmonės yra sudarę tokią tariamą sutartį dėl papročių laikymosi. Net ir susitarimo praktika, sprendžiant iš pakankamai siauro, tačiau itin margo tyrime užfiksuotų patirčių rato, nėra tokia visuotinė, kad ją galima būtų įtraukti į paplitusių arba „savaime suprantamų“ reiškinų lauką. Ir čia įdomu, kas nutinka, kai dovanos davėjo ir ją gavėjo, kitaip – paprotinio veiksmo atlikėjo ir jį priimančio suvokėjo, lūkesčiai prasilenkia ir sukuria konfliktinę situaciją – santykio poslinkį, pažeidimą.

Analizuodama tyrimo akiratyje atsidūrusius dovanojimo atvejus, išskyrčiau dvi tokio lūkesčių konflikto, mano pavadinto *pažeidimu*, išeitis. Pažeidimas čia žymi nenutrūkstamos, nekvestionuojamos ir sykiu nepastebimos papročio ar įpročio tėkmės nutraukimą. Abi tokios situacijos išeitys susijusios arba su santykio kaita, arba jo tvarumu. Vienu atveju prasilenkę lūkesčiai ir klaidingai perteikta ar nesuprasta dovanos perduodama žinia (reikšmė) žymi santykio transformaciją, pokytį. Čia negaliu sakyti „nutrūkstamumą“, nes, kaip rašo britų antropologė Marilyn Strathern, antropologijoje negali nutikti taip, kad nebūtų jokio santykio – jis visada yra (Strathern 2018). Visuomenės narys niekuomet nėra nuo jos atsietas, jį saisto ryšiai net su tais, kurių jis niekad nei matęs, nei girdėjęs, ir vos sutikus kitą visuomenės narį, abu jau yra įpareigoti numatytų elgesio taisyklių. Klaidinga manyti ir kad žmogus atsiranda pirmiau nei santykis, – tokį požiūrį, remdamasis Lucienu Lévy-Bruhliu, kritikavęs Martinas Sahlinsas pasiūlė dalyvavimo sampratą. Anot jo, manoma, kad su kitais siejantys ryšiai – tai paties žmogaus egzistavimo sąlyga. Pavyzdžiui, tam, kad būtų mamos brolis, čia pat turi egzistuoti ir sesers vaikas (Sahlins 2013: 33).

Grįžtant prie lūkesčių pažeidimo arba to, kas tyrimo medžiagoje aprašoma kaip neįgyvendintos dovanos, matyti: pirmuoju atveju keičiasi santykis, o štai kita galimybė tokiu atveju būna susitaikymas ne su santykio, o su papročio pokyčiu. Norint išlaikyti santykį nepakitusį, nenutolusį, tenka į visuomenės, bendruomenės, šeimos ar tiesiog dviejų žmonių santykio lauką įtraukti naujoviškas dovanas, jas priimti. Ne vienas pasakotojas mini tokį kompromisą, keičiantį papročių eigą, tačiau net ne visuomet gali tiksliai pasakyti, kada jis įvyko ir kaip buvo „įteisintas“. Keli tyrimo užfiksuoti pavyzdžiai:

O kadangi man pačiam pirkti dovanas (žmonai) buvo kančia, tai jai duodavau pinigų, ji nusipirkdavo, supakuodavo ir padėdavo pati sau po eglę, ir tuo buvo patenkinta. (Vytautas, 50 m.)

Mūsų šeimoje aš, kaip vyriausia, buvau atsakinga už dovanų pirkimą jaunesniems broliams ir sesėms. Ir taip jau buvo, kad aš visada tuo rūpindavausi. (Dovilė)

Abu atvejai labai skirtingi, bet abu iliustruoja, kas namuose pakeičia Kalėdų Senelį. Pirmuoju atveju dovanotojo nebuvimas pakeičiamas numanomu dovanotoju (pinigų pavidalu), o antruoju – dovanų vaikams – atveju visuomenėje įprastą tėvų vaidmenį perima sesuo. Anksčiau minėtas atvirkštinis atvejis – nuostaba, siurprizas ir, jei galima pasakyti, „standartinį“ dovanojimo atvejį pralenkianti dovana taip pat turi galią keisti paprotį. Kartais, kai tai dovana yra ne asmeninė, o įpareigojanti bendruomenę, toks pokytis gali sulaukti ir teigiamų, ir neigiamų reakcijų. Pavyzdžių galima prisiminti iš skyriaus apie dovanų delegavimą. Vieniems naujovė (pavyzdžiui, vietoje dovanų vestuviniams skirti paramą šunų prieglaudai ar kitai labdarinei veiklai) buvo priimtina, o kitiems sukėlė šaltumo įspūdį.

Pasirinkimas tarp santykio išsaugojimo arba papročių pokyčio žymi ir asmeninį atstumą. Santykio įtrūkis kuria susvetimėjimo įspūdį, perėjimo nuo ašies „savas“ kiek tolėliau, link „svetimas“, arba žymi jei ne radikaliai visai svetimui, tai svetimesnio ryšio etapą. Tuo tarpu papročio pokytis leidžia keistis lūkesčiams, bet, nepaisant to, sulaukti jų atliepimo, dviem žmonėms prisitaikant ir laikantis kartu. Šitaip visuomenė, pati keisdama dėl naujų aplinkybių ar tarpkultūrinių įtakų, nuolat performuoja ir aktualizuoja ją kuriančių narių ryšius. Tikėtina, kad visiškas lūkesčių ir interesų išsiskyrimas ir negebėjimas ar nenoras derintis lemtų ne tik susvetimėjimą, bet ir bendruomenės ar bet kurios kitos grupės skilimą.

Suprantamo ir priimtino elgesio ribos

Dovanojimo patirtyse nusistovėjusios taisyklės perkuriamos išties neretai, tad šioje vietoje galima iškelti kiek platesnį klausimą apie tai, kur slypi plonytė riba tarp to, kas yra savaiame suprantama, tikėtina, ir to, kas galėtų nustebinti arba, nesėkmės atveju, nuvilti. Nusivylimą dovanos teikimu ar gavimu dar galima pavadinti nesusikalbėjimu, tik ne žodiniu, bet neverbaliniu. Ribą tarp lūkesčių, nuostabos ir nesusikalbėjimo grindžia sutarimas ar bežodis supratimas, kartu padedantis atpažinti ar bent bandyti apčiuopti žmogaus artimos ir svetimos aplinkos ribas.

Savaiame suprantamo elgesio samprata neatsiejama nuo „sveiko proto“ sampratos, žyminčios dažniausiai asmenine patirtimi paremtą žinojimą,

pritaikomą tik tam tikroje bendruomenėje. Paklusimas papročių taisyklėms ir reikalavimams kaip tik ir laviuoja tarp to, kas įsivaizduojama kaip savaime (tai yra „sveiku protu“) suprantamas tinkamas elgesys, ir prieštaravimo jam, kai tenka dėti pastangas jį apeiti ar prisitaikyti.

Pasak Schützo, sveikas protas, kaip priešingybė analitiniam moksliniam mąstymui, remiasi hipotetiniais jusliniais vaizdiniais (Schütz 1987: 100). Taip suvokiami tik tam tikri pasaulio aspektai, svarbūs žmogaus gyvenime. Kitaip tariant, bendraminčių grupėje savaime suprantamą požiūrį grindžiantis sveikas protas yra paremtas patirtimi ir žmogaus asmeniniais ryšiais. Todėl gyvenimiška (ne moksliška) patiriama pasaulio interpretacija brėžia artimiausios žmogaus aplinkos žemėlapi. Norint jį keisti, visuomenės nariui iškyla būtinybė plėsti patirties ratą ir priimti kitokią, nei jam įprasta, lūkesčių ir jų atliepimo formatą. Dovanų kontekste atvirumą naujai kuriamiems santykiams pastebime, kai vyksta itin palankiai priimamų svetimšalių sutikimas, derinamasi prie jų tradicijų. O susidūrus su visiškai nutolusia kultūra santykį kuria ne atliepiami lūkesčiai, bet ryšio kūrimo intencija, todėl atvirumas naujoms, visiškai nepažįstamoms, svetimoms tradicijoms nesukuria nei nusivylimo, nei atstūmimo.

Grįžtant prie artimiausiųjų rato taip pat matyti, kad ryšys, įreikšminamas dovanų pavidalu, irgi yra intencionalus ir nukreiptas į kitą. Tuomet santykio įtrūkis, nepriimtinas ritualo pokytis (neįteikta ar nepriimta dovana, įsižeidimas) žymi į save nukreiptą intenciją. Tai leidžia apčiuopti pokyčio vertę: kiek man svarbus Kitas, kad galėčiau keistis – pavyzdžiui, priimti kitokią dovaną ar net jos nebuvimą?

Tai primena, kad antropologija yra socialinis mokslas apie Kitą ir apie skirtumą. O skirtumas, kaip žinome iš sosiūriškosios lingvistikos, – tai fundamentali reikšmės radimosi sąlyga. Taigi net ir mūsų identitetas (ir vieta visuomenėje) priklauso nuo gebėjimo atstovauti tam tikrai socialinei realybei kaip „autentiškai išsiskiriančiai“ (ir, jei įmanoma – tradicinei) (Palmié 1995: 73–104). Kitaip tariant, pripažinti ir puoselėti kitoniškumą reikalinga įreikšminant save – kuriant identitetą.

Visuomenės santykių poslinkis

Disertacijoje, 2.2 skyriuje, aptarti skirtingi dovanojimo lūkesčių prasilenkimo (neįgyvendintų dovanų) atvejai ir dėl to kylanti įtampa, konfliktas, pažeidimas. Išėitys iš tokių situacijų paprastai būna susijusios su santykio kaita arba santykio tvarumu. Vienu atveju išsiskyrę lūkesčiai ir klaidingai perteikta dovanos žinutė žymi santykio pokytį, o antroji galimybė – tai susitaikymas ne su santykio, o su elgesio pokyčiu. Norint santykį išlaikyti

nepakitusį, į visuomenės, bendruomenės, šeimos ar tiesiog dviejų žmonių elgesio lauką įtraukiama nauja, kitokia, bet abiem pusėms priimtina santykio raiška.

Dovana, kaip santykio kūrimo raiškos forma, reikalauja susitarimo, išipareigojimo, intencionalaus nukreiptumo į Kitą, racionalaus siekio priimti Kitą kaip „savą“. Ir pats santykis atitinkamai reikalauja išraiškos formos, figūratyvaus, apčiuopiamo, atpažįstamo, „perskaitomo“ pavidalo, galinčio dalyvauti komunikacijos grandinėje – mainuose. Mainai tampa dviejų vienas į kitą nukreiptų intencijų sąlyčio galimybe, visad turint omenyje, kad Kitas yra ir lieka nepasiekiamas. Ir dovana plačiąja prasme tėra viena iš santykio raiškos formų.

Susidūrę su vertybiniu pasirinkimu – kas svarbiau, išsaugoti artimą santykį ar tradicinę elgseną, – galime klausti: kas nutinka šiuolaikinei visuomenei, kur dovanų teikimo įpročiai nutolsta nuo tradicijų? Ar tai galėtų išduoti tolstančius santykius, susvetimėjimą? Reikėtų atkreipti dėmesį, kad tiesioginį priežastinį ryšį reikia vertinti labai atsargiai, gal net priešingai. Silpstant papročių svarbai, atlaidžiai priimamos pačios papročių atlikimo taisyklės: jos nebe tokios griežtos, o klaidos ne taip atstumia. Todėl galbūt tikslingiau klausti: ar, tradicijoms keičiantis, patys santykiai netampa svarbesni už papročius?

Tradicinėje kultūroje išsiskirti iš minios, išsišokti, maištauti – atstumiantys veiksmai. Drauge laikydamiesi tradicijų, iš esmės visiškai svetimi žmonės (pavyzdžiui, tolimesni giminaičiai – tetos, pusbroliai) sujungiami į vieną socialinę grupę tik papročių, jei nesieja jokie kiti interesai. Tokiu atveju papročiai tampa ne santykio forma, o turiniu – ritualu dėl savęs paties, siekiant stabilumo, nekintančios pasaulio sąrangos, reiškiančios tvarką, nenutrūkstamumą ir saugumą (bet nebūtinai – asmeninį artumą).

Šiuolaikinė bendruomenė nuo senesnių kartų skiriasi nuolat kintančia gyvenimo aplinka (besikeičianti gyvenamoji vieta, vis nauja darbinė veikla, pomėgiai). Viskas kinta, yra laikina, o santykių tvarumą saugo ne bendri ritualai (dėl įvykių kaitos ar atstumų jie lieka apriboti, kaip emigracijos atveju), bet pati bendrystė, dėl kurios kuriami ir perkuriami nauji papročiai bei susitarimai. Čia galima stebėti slinktį nuo privalomos (papročinės) dovanos prie neprivalomo, neįpareigojančio veiksmo, atliekamo ne iš pareigos ar dėl nerašytų taisyklių, bet dėl noro pasirinktu būdu išsakyti jaučiamą bendrystės ryšį (pavyzdžiui, spontaniškai draugams paštu siunčiami sausainiai karantino suvaržytų Kalėdų proga).

Papročių pokyčiai veda dar prie vieno aspekto – laiko. Tradicija atkeliauja iš praeities, veiksmas atliekamas visuomet akistatoje su dabartimi, tačiau pokytis jau nurodo į ateitį. Remdamasis Levinu, Jonkus primena, kad

būtent laiko tema yra esminė svarstant asmens tapatybės ir santykio su Kitu klausimus:

Tik apmąstydami laiko plotmę galime suprasti, kaip įvairiuose pakitimuose galima išlaikyti tai, kas nekinta, ir kaip šis savasties pastovumas yra susijęs su kitybe. Laikas yra ne subjekto dabartis, o dabarties transcendencija. Susidūrimas su kitokybe. (Jonkus 2018).

Levino žodžiais tariant, „ateitis yra kitas. Santykis su ateitimi yra santykis su kitu. Kalbėti apie laiką vien remiantis subjektu, kalbėti grynai apie asmeninę trukmę mums atrodo neįmanoma“ (Levinas 2017: 47). Taigi jis akcentuoja ne dabartį ir ne praeitį, o ateitį.

Tai sugrąžina prie disertacijos pradžioje minėto vieno iš dovanų saistančių prieštaravimų – laiko. Anot Mauusso, laikas, skiriantis gavimą ir atsilyginimą, leido nejausti prieštaravimo tarp dovanos ir mainų, o Derrida su tuo nesutiko – anot jo, laiko suteikimas kartu yra ir laiko pareikalavimas. Taigi dovanojimas ir atsilyginimas tuo pat metu įgyja ir galią veikti, ir atitinkamą vertę (kuo ji didesnė, tuo stipriau sureikšminama dovana). Tai parodo, kad keitimasis dovanomis ir mainų grandinėje dalyvaujantys papročiai, nors ir pasivejantys iš praeities, palieka galimybę keistis, todėl visuomet yra nukreipti į ateitį, saistantys. Net ir kalboje žodis *keitimasis* turi dvi iš pažiūros nutolusias reikšmes, iš tiesų esančias to paties proceso dalimis: keitimasis kaip mainymasis dovanomis ir keitimasis kaip pokytis, paradoksaliai užtikrinantis tęstinumą.

3.2 Dosnumas ir pasitikėjimas

Dovanojimo reiškinyje atpažįstami į vieną struktūrą sujungti skirtingo materialumo ir abstraktumo lygio mainai – nuo daiktinių objektų cirkuliacijos iki palinkėjimų, komplimentų ar tiesiog palankumo. Norint pasinaudoti perkodavimo galimybe ir išversti dovanos teikimo veiksmą į metakalbą, nusakančią, ką tai reiškia ir ką tai duoda, patirties pasakojimas tampa informantu, perkeltu į naują komunikacijos sistemą, ir, pasak Lotmano, „priartėja prie mums žinomų žmogaus bendravimo su kita autonomiška asmenybe aktų“ (2004: 139), t. y. įtraukia skaitytoją arba suvokėją į informacijos mainų (dovanų) grandinę.

Taigi ne tik dovanų, bet viso, ką gauname, reikšmę kuria gavėjas: Kitas jam yra neprieinamas ir nepasiekiamas kitaip kaip tik per savo paties suvokimą. Vis dėlto tas suvokimas gimsta ne vakuume, o aplinkoje. Komunikacijos procese žinojimas ir žinios perdavimas (veiksmas, kad kas

nors sužinotų) priklauso nuo įtikinėjimo veikslių (Greimas 1996: 36–37). Šia prasme sužinojimas nėra paprastas keitimasis informacija, bet kartu ir įtikinėjimas, ir interpretacija (Meržvinskaitė 2019), o tikras ir patikimas žinojimas galiausiai priklauso nuo pasitikėjimo (Greimas 2000: 12–33). Pateikėjas, pasakodamas savo istoriją, dovanoja pasitikėjimą, o nemaža dalis atliekant tyrimą išgirstų pasakojimų buvo net labai intymūs ir jautrūs. Noras suteikti žinojimą tyrėjui, kurio motyvai ir teoriniai interesai pašnekovui net nėra suprantami, į ryšį įtraukia klausytoją. Ir šis ryšys, perteikiantis ne tik pasakojimą, bet gyvos patirties išpūdį, kartais jaučiamą net kūnu, lyg prabėgantys nugara šurpuliukai, grįstas pasitikėjimu, apie kurį rašo Greimas. Dovana kaip komunikacijos veiksmas taip pat paremta pasitikėjimo santykiu, visų pirma tuo, kad ji, tikėtina, įvyks – bus priimta (nes be gavėjo atsako būtų neįmanomas pats įteikimas). Dovana, kaip ir pasitikėjimas, – tai suteikimas. Kitam to, ko jis dar nėra gavęs, bet jau turi kaip sau skirtą, į save nukreiptą intenciją.

Šioje vietoje pasitikėjimą noriu tiesiogiai susieti su dosnumu. Pasitikėjimas yra kitam suteikiama vertė, duodama avansu, o ne dėl to, kad kitas būtų jos nusipelnęs ar įrodęs esąs vertas. Kaip ir dovana, pasitikėjimas suteikiamas anksčiau negu atsilyginimas. Todėl dalyti pasitikėjimą gali tik dosnus žmogus. Nepasitikintysis gi bus visiems ir visur įtarus, kad tik jo nenuskriaustų, nes būtent toks jo pirminis lūkestis. Nepasitikėjimas reikalauja įrodymo – tarsi užmokesčio, be kurio nėra įmanomas santykis.

Sunku pasakyti, kas sukelia pirminį nepasitikėjimą kitu žmogumi: artimo santykio trūkumas, patirtas nusivylimas, ar tai, kad niekada nesi nieko gavęs (dovanai), kad tavimi pačiu niekad niekas nepasitikėjo. Tyrimo medžiagoje visus pasakojimus apie pavykusias dovanas siejo dosnumas, o neįvykusių dovanų bendra gija – dosnumo (davėjo arba atsilygintojo) stoka ir dėl to kylantis neteisybės, nusivylimo ar pykčio jausmas. Pašnekovų pasakojimai apie sėkmingai įgyvendintas dovanas atskleidžia, kad pasitikėjimą galima stiprinti tik dar didesniu pasitikėjimu, o bet kokie papildomi barjerai jį silpnins. Šiame kelyje pavojus pirmiausia, atrodo, kyla tam, kuris pasitiki, taip tarsi pasiaukodamas (duodamas savo pasitikėjimą ir pažeidžiamumą) kitam, kad pasitikėjimo ratas plėstųsi.

Pasitikėjimas nepažįstamu žmogumi daugiau nei artimas dovanojimo procesui. Lingis apie tai kalbėjo Vilniaus paskaitose, pasakodamas apie kelionę per džungles, kurioje jį lydintis vietinis galėjo bet kada pradingti ir paklaidinti keliauninką (taip pat pasiimti jo kuprinę), tačiau su juo buvo saugu (2010: 53–103). Turėdamas viską, jis neėmė daugiau, nei susitarta. Ir, paradoksaliai – Londono gatvėse, pilnose žmonių, teroristo išpuolis sukuria tiek nerimo, kad miesto pavojus pralenkia džungles: tai, kas turėtų būti sava,

tampa pavojinga ir svetima. „Pasitikėjimas – tai santykis, kurį užmezgame neturėdami žinojimo“ (Lingis 2010: 72), ir jis eina pirmiau bet kokios patirties ar loginių svarstymų. Mes galime pasitikėti žmogumi, kuris mus jau kartą nuvylė, tačiau galime nepasitikėti tuo, kuris nieko blogo niekad nėra padaręs, – tai priklauso net ne nuo patirties, o nuo apsisprendimo. Pasitikėjimu grįstas ir dovanų mainų visuomenės modelis, kaip opozicija ekonominiams mainams, aprašytiems Mausso (Mauss 1987).

Nuo asmens prie bendruomenės

Pasitikėjimas veikia ne tik asmeniniu, bet ir bendruomenės, dar plačiau – visuomenės lygmeniu, ir tai galime pastebėti aukštu pasitikėjimo lygmeniu garsėjančiuose Skandinavijos šalyse. Analitikas Ulfas Andreassonas apie tai yra atlikęs tyrimą „Pasitikėjimas – Šiaurės šalių auksas“ (Andreasson 2017).

Aukštą pasitikėjimo lygį lemia kultūrinė aplinka, tačiau pasitikėjimas bendruomenėje gali būti ir ugdomas. Svarstyti, kaip tai padaryti, galėtume, jeigu pasitikėjimą matytume kaip mainus arba dovaną, įteikiamą avansu, kai suteiki nepažįstamam žmogui pasitikėjimą dar jo nepažinodamas ir ne todėl, kad jis būtų to nusipelnęs, o todėl, kad kitą gerbi ir tikiesi iš jo to paties. Skirtumas tas, kad įtarumo kupinoje visuomenėje pasitikėjimą tenka užsitarnauti, o pasitikėti „iš anksto“ įprasta tik aukštą bendro pasitikėjimo lygį turinčiose visuomenėse.

Aukšto bendro pasitikėjimo lygio visuomenėje išlošia visi jos nariai. Teikdamas pasitikėjimą, tu jo ir gauni, jis cirkuliuoja kaip ir kitos tarpusavyje mainomos gėrybės (ir dovanos). Taip tau atlygins nebūtinai tas žmogus, kuriuo pasitikėjai, – galbūt kitas, nes žmogus, pajutęs pasitikėjimą, perduoda jį kitam, kaip indėnų bendruomenėse iš vieno kitam keliaujantis *hau*. Subjektyvus pasitikėjimo jausmas galiausiai sukuria pasitikėjimo aplinką, nes, atsiradęs mūsų sąmonėje, materializuojasi mūsų elgesyje, o galiausiai tampa apčiuopiama mūsų visų realybe. Tačiau nutinka ir atvirkščiai: įtarumą ir apgavystę patyręs žmogus ima vengti pasitikėti kitais. Nustojęs dalytis, nutraukia visų su visais mainų grandinę, tuomet iš Kito gauta dovana apkarsta kaip nuodas, apie kurį rašė Derrida.

Minėtojo laimės tyrimo išvadose teigiama, kad laimingiausios šalys pirmąją su kasdieniniu gyvenimu susijusiose srityse: pajamos, sveiko gyvenimo tikimybė, socialinė parama, laisvė, dosnumas ir pasitikėjimas. O (ne)laimingumo priežastys dažnai veikia tarsi užburtame rate. Pavyzdžiui, gyvenančiųjų laimingą gyvenimą ilgesnė gyvenimo trukmė, jei jie labiau pasitiki kitais, bendradarbiauja ir iš esmės geba geriau pasirūpinti savo gyvenimo poreikiais, o nelaimingiesiems viskas einasi atvirkščiai. Todėl

tikras iššūkis atskirti laimingo gyvenimo priežastis nuo pasekmių bei rasti kelią iš šio užburto rato. Andreassonas po ilgų tyrimų padarė išvadą, kad būtent pasitikėjimo veiksnys yra vienas svarbiausių kuriant darnią visuomenę. Vienas iš būdų, pasak jo, yra pastangos kurti tokią bendriją, kurioje visi nariai jaustųsi jai priklausantys. Atstumtųjų buvimas neišvengiamai sukuria skirtį tarp „mes“ ir „jie“, o tada pasitikėjimas nutrūksta.

Žaidybiškumas per atvirumą

Analizuodama dėkingumo dovanas (pavyzdžiui, tas, kurias pacientai teikia gydytojams jau po gydymo, pasitikėdami, kad iš anksto dovanos duoti nereikia) arba žmonių santykį be dovanų (gaisre žuvusios močiutės istorija, kai senolė pirko anūkėms pėdkelnes, tik jų niekada neįteikė), pasitelkiau Jacksono žaidybiškumo, arba „meistriškumo žaidimo“, sąvoką, žyminčią gebėjimą apžaišti įvykius, atkurti pasaulio tvarką ir kontrolę. Tokio apžaidimo arba kūrybiško visuomenės poelgių kismo atvejų galime rasti ne tik asmeniniuose, bet ir bendruomenių santykiuose. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti pasitikėjimo temą nagrinėjusi iniciatyva, kai menininkai ir visuomenininkai 2019 m. rugsėjį kūrė simbolinį „pasitikėjimo tašką“ Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčioje. Bažnyčios erdvė tapo meno instaliacijų ir diskusijų vieta, jų dalyviai gilinosi ir svarstė, kokie reiškiniai, sąvokos, procesai galėtų paskatinti pasitikėjimą savimi ir kitais. Į šį renginį atvykusi Švedijos organizacijos „Tillitsverket“ atstovė Stina Balkfors pastebėjo, kad per kūrybinius užsiėmimus labai sunku suaugusiuosius paskatinti žaisti, tai užtrunka ilgai ir reikalauja „apšilimo“, sumažinančio įtampą. Tačiau būtent per žaidimą įmanoma prisiliesti prie vidinių žmogaus nuostatų, tokių kaip polinkis pasitikėti.

„Aš pasitikiu, nes tai absurdiška“, – per to paties renginio diskusijas sakė filosofas ir antropologas Gintautas Mažeikis. Pasitikėjimo jausmas dalyviams atrodė naivus ir neracionalus, tačiau juo vadovaudamiesi žmonės priima sprendimus. Pasitikėjimas, kaip ir dosnumas, yra tikras paradoksas: pasakodami apie pasitikėjimą žmonės pirmiausiai nurodo, kad jis priklauso nuo kito asmens, nors iš tikrųjų sprendimas, ar pasitikėti kitu, priklauso tik nuo tavęs. Atmintyje įstrigo vieno iš renginio dalyvių ant spalvoto lapelio užrašyta mintis: „Pasitikėjimą skatinančios iniciatyvos kviečia susimąstyti, kaip pačiam būti pasitikėjimo vertu žmogumi.“

Tai gražina prie minties, kad žmogus, teikiantis pasitikėjimą, pirmiausia yra dosnus, ir jo dosnumas glaudžiai susijęs su tuo, kad jis pats atviras kito pasitikėjimui – pasiruošęs duoti ir šį sprendimą priėmęs avansu, dar iki tol, kol kitas nieko nepaprašė. „Pasitikėti kuo nors – tai tikėti, kad esi priverstas

išlaikyti šį tikėjimą, nes akivaizdu, kad tai teisinga“, – rašė Lingis (2010: 170). Pasitikėti kitais mums taip pat svarbu kaip pasitikėti savimi, o intuicija pasitikėti yra svarbesnė negu racionalumas, paremtas taisyklėmis ir įsipareigojimais. Klaidinga manyti ir kad nepasitikėjimas kyla iš nežinojimo. Iš tiesų būtent tuomet, kai mums trūksta informacijos apie kitą, galime pasikliauti tik pasitikėjimu, nes reikiamos informacijos niekada nebus pakankamai ir ji negarantuos, kaip žmogus gali pasielgti ateityje. Norėdami viską iki galo kontroliuoti, galime prieiti iki Hamleto tragedijos, kai viską analizuodamas galiausiai nebepajėgi nieko padaryti.

Dovanų mainai pasitikėjimo santykiuose

Visuomenės savikūros požiūriu, pasitikėjimą kuriantys žingsniai pirmiausia yra atpažįstami tarpasmeniniu lygmeniu, per pasitikėjimo komunikavimą ir dosnumą. Pozityvūs pašnekovų lūkesčiai mano pačios atliktame tyrime itin aktualūs džiaugsmą teikiančių dovanų atvejais, iš tėvų ir vaikų rūpestį vienu kitais liudijančių dovanų, taip pat dovanojant sau ir tikintis geriau jaustis arba deleguojant dovanų teikimą dėl „kilnesnių tikslų“. Dėmesys kitam ir jo požiūrio suvokimas (drauge perteikiant ir savąjį žiūros tašką) itin ryškūs dovanų, siunčiamų per nuotolį, atvejais, taip pat tada, kai tas nuotolis įveikiamas ne geografinė, o asmeninio artumo (atsiprašymo ir atleidimo kaip dovanojimo) prasme. Atsakomybė už rezultatą tiesiogiai susijusi su dovanų intencionalumu, jų poveikiu, tuo, ką dovana daro būdama įsteigta, išsipildžiusi. Dar vienas pasitikėjimo aspektas – laisvė veikti – tampa labai svarbus keičiantis papročiams, kai dovanojimas dėl būtinybės apsunks, o prievolės jausmas atima dovanojimo malonumą. Laivė, kaip galimybė rasti kūrybišką išeitį, ir sėkmė, kai tokie bandymai yra artimųjų palaikomi, suteikia dar stipresnį ryšio jausmą. Čia prisiminkime deleguotas dovanas, atsiprašymo dovanas ir net savotiškai kitokią santykį kuriantį bendravimą kraštutiniu atveju – visai be dovanų, kai jas kompensuoja kitokio pavidalo dėmesys.

Prancūzų ekonomistas Serge-Christophe'as Kolmas, rašydamas apie abipusiškumą, teigia, kad žmogus linkęs padėti kitiems, kai jam pačiam yra padėję kiti, būti malonus kitiems, kai kiti tau yra buvę malonūs, net tada, jei padedi ar rodai palankumą visai ne tiems žmonėms, iš kurių prieš tai esi to sulaukęs. Jis tai sieja ne vien su patirto elgesio atkartojimu. Kolm daro išvadą, kad toks „generalizuotas abipusiškumas išsiplėčia iki „bendrojo abipusiškumo“, kai ryšys tarp asmens ir visuomenės, Kitų grupės, kitaip tariant, „generalizuoto Kito“, skatina elgtis su kitais palankiai, nes kiti apskritai irgi tau buvo palankūs, nepaisant to, kiek instinktyvus ar apmąstytas, sąmoningas ar nesąmoningas šis ryšys yra. Ekonomistas rašo, kad toks

dėkingumas kyla iš paties palankumo kitam jausmo, o tokį geranorišką elgesį lemia tiek dėkingumas, tiek jautimasis skolingam (Kolm, Ythier 2006: 371–541).

Čia galime dar kartą sugrįžti prie teorinėje dalyje minėtų Carrier klausimų: kaip visuomenė supranta žmonijos prigimtį ir žmonių ryšius; kaip objektų mainai atspindi ir keičia tuos žmones bei jų ryšius; kaip šie mainai atspindi ir keičia visuomenės supratimą apie daiktų prigimtį? (Carrier 1991: 119-136). Matyti, kad atsakymas į visus šiuos klausimus yra tas pats: visuomenės suvokiama žmonijos prigimtis atsiskleidžia tik per patyrimą, parodantį tikruosius tarpusavio ryšius, ir tas patyrimas įvyksta per mainus – ne tik materialių objektų, bet ir pasitikėjimo, palankumo, vaišingumo, svetingumo, geranoriškumo mainus. Daiktų prigimtis tik parodo šį ryšį materialiu, perduodamu, priimamu ir suvokiamu būdu. Ir ši mintis veda prie trečiosios išvalgos – daikto, mainų objekto, kitaip tariant, dovanos vaidmens kaip santykio komunikacijoje dalyvaujančio ženkle.

3.3 Gyvenamoji patirtis ir nekalbinė komunikacija

Visame šiame ilgame atliekant tyrimą nueitame kelyje nuo teorinių dovanojimo fenomeno apmąstymų iki XX–XXI a. sandūroje lietuvių kultūroje randamų individualių patirčių, jų prisiminimų ir pasakojimų randame dar vieną motyvą. Dovanų patirčių analizėje atsitraukiama nuo teorinių žinių ir pereinama prie patirties atskleidžiamų reikšmių. Dovanas analizuojančiose teorijose šis procesas yra aprašytas itin detalai, su daugybe diskusijų, užtat žmogaus patirtyje jis atsiskleidžia perimtas tik per patirtį ir per ją suvokiamas, nesigriebiant kalbą. Tai reikšmė, patiriama nekalbine forma ir, jei ne tyrimo metu pateikėjams užduoti klausimai, dažniausiai liekanti nereflekuojama, atrandanti vietą nebent atmintyje (dėl to vėliau pateikėjai ją gali atpasakoti). Tačiau net be žodžių ir be apmąstymų dovanojant įreikšminama intencija yra išpildoma – perduodama, suprantama, tęsiama toliau, kaip niekad nesibaigianti Mausso apibrėžta dovanų grandinė (duoti–gauti–atsilyginti).

Fenomenologijoje tokiai per būtį ir patirtį jaučiamai reikšmei nusakyti pasitelkiama gyvenamosios patirties sąvoka (Manen Van 2016: 35–36), šiame tekste atitinkanti nekalbinės komunikacijos galimybę. Baigiant analizuoti pateikėjų pasakojimus, verta sugrįžti prie teorinių fenomenologinės filosofijos teiginių – tiek, kiek jie padeda suprasti, kas ir kaip įvyko tiriamuose pasakojimuose.

Dovanų patirtys liudija asmeninių santykių kūrimo, raidos ir komunikacijos procesą. Kuriant santykius, neišsina apie juos pasakyti, reikia padaryti, parodyti, kad jie taptų patirtimi. Tokia patirtis tampa galimybe tuo

pat metu ir perduoti, ir priimti reikšmę, ir ji leidžia tai padaryti apeinant kalbinį veiksmo suvokimą. Taip veikia santykių savikūra – tai žinojimas apie juos per reikšmės patirtį, išgyvenamą reikšmę. Fenomenologijoje tam pasitelkiamas gyvenamosios patirties terminas. Tai reikšmė, apčiuopiama ikikalbinio suvokimo plotmėje – kaip jausmas, kaip nuojauta, kaip vertybės, kaip ryšys, jungiantis mane su kitu. Tokiu būdu gyvenamą reikšmę mes gebame perduoti neverbalizuodami, o dovanų teikimas yra vienas iš tokios neverbalinės, santykius atspindinčios komunikacijos būdų. Dovana vienu metu koduoja daugybę reikšmės sluoksnių, kaip atskleidė Dovelės pasakojimas apie į užsienį sūnėnams siunčiamas knygas (2.1.6 poskyryje), bet kartu ji yra kūniška, ir būtent kūniškoje plotmėje įvyksta reikšmės pagava.

„Mano kūnas – tai išraiškos (vok. *Asdruck*) fenomeno vieta ar veikiau pats jo dabartiškumas, antai regimasis ir girdimasis patyrimas yra persiėmę vienas kitu, jų išraiškos vertė grindžia ikipredikatyvinę jusliškai suvokiamo pasaulio vienovę, o per šią – ir žodinę išraišką (vok. *Darstellung*) bei intelektinę reikšmę (vok. *Bedeutung*)“, – rašo Merleau-Ponty *Juslinio suvokimo fenomenologijoje* (2018: 281). Žodinė išraiška ir intelektinė reikšmė čia eina tik po nekalbinio (kitaip tariant, ikikalbinio) pasaulio pajautimo. „Gyvenamoji patirtis yra reikšmės kvėpavimas“, – priduria olandų kilmės kanadietis antropologas Maxas van Manenas (2016: 36), reziumuodamas Dilthey, Merleau-Ponty ir Gadamerį.

Svarbus klausimas: kas įvyksta anapus dovanos, tarp žmonių, susietų dovanojimo ryšio, kur veda dovanojimo aktas ir koks yra platesnis kontekstas, kuriame viskas vyksta? Čia svarbu paminėti, kad dovanojimo veiksmas apima ne vien davėją ir gavėją. Jis atspindi ir tai, kas mus veikia – aplinkinį įtraukiantį pasaulį. Disertacijoje aptartuose pasakojimuose dovanos jusliškumas slypi ne tiek pačiame daikte, kuris pateikėjų pasakojimuose kartais net nėra itin akcentuojamas, kiek aplinkoje – kvapuose, žmonių buvime, o jie yra neatsiejama patirties dalis.

Mūsų gyvenama kultūra, o kartu mūsų ryšys su konkrečiu žmogumi tam tikra prasme veikia mūsų santykį ir su likusiu pasauliu, kuria identitetą, mūsų pačių savivoką, net savivertę. Mūsų buvimas pasaulyje priklauso nuo buvimo su kitu žmogumi – daugybės asmeninių ryšių, sudarančių pasaulį. Keitimasis dovanomis leidžia komunikuoti ne kalba, o materialiu, daiktiniu būdu – taip pat, kaip žmogus priima pasaulį tiesiog būdamas jame. Tokiu būdu dovanojimas kaip ryšio atspindys leidžia steigti, tęsti ar keisti tarpusavio santykius, apie kuriuos žmonės paprastai net nesikalba. Juk susėdę prie arbatos puodelio retai kada žodžiu pasakome, kokie vienas kitam esame svarbūs, bet galime tai perteikti dovanomis.

Greimo semiotikoje taip pat galima aptikti terminą, artimą gyvenamai patirčiai, – tai natūralusis pasaulis, „jutiminių savybių, kuriomis pasaulis pasirodo žmogui, visetas“, ir jis yra „figūratyvi kalba, kurios figūros, atitinkančios natūraliosios kalbos turinio plotmę, yra sudarytos iš pasaulio jutiminių savybių ir veikia žmogų tiesiogiai, be kalbos tarpininkavimo“ (Greimas 2005: 347). Tačiau dovana šiuo atveju nėra pasaulis savo grynu buvimu – tai kultūrinis konstruktas, komunikacijos mainuose dalyvaujantis objektas, turintis daugiasluoksnę reikšmę ir galią veikti žmogų. Daikto dalyvavimas žmonių komunikacijoje ir ryšiuose yra fenomenologijai svarbi tema. Dar vienas aktualus klausimas – kaip davėjas „sutalpina“ žodžiais nenusakomą žinią į daiktą, kad kitas žmogus ją suprastų. Matome, kad susikalbėjimas apeinant verbalinę kalbą vis dėlto įvyksta ir žmonės supranta perduotą jausmą, jį brangina (kaip mamos rūpestį). Pavykusių dovanų atveju nekalbinis žinios perdavimas neretai būna toks tikslus, kad apibūdinti jį žodžiais net būtų sunkiau.

Žinoma, kaip ir kiekvienoje komunikacijoje, nesusikalbėjimo rizika išlieka, kaip nutinka neįgyvendintų dovanų atvejais. Dovanojimo grandinės nutrūkimas dėl nesusikalbėjimo, nusivylimo, atsisakymo išduoda įtrūkus patį santykį. Tai įvyksta ne dėl prasto pačios dovanos pasirinkimo (formos), bet veikia dėl dovanos turinio – eizėjančio santykio, pajaučiamo lygiai taip pat, per patirtį.

Taip daiktas (ar kitas dovanojamas objektas) tampa žinia, o ši lieka priklausoma nuo daiktiškumo, įsitvirtina atmintyje per daiktą ir patirties kontekstą. Šitai dovannotas daiktas perteikia net daugiau negu žinią. Vos pažvelgus į jį, jis padeda vėl pajusti tą jausmą, grįžti į tą pačią patirtį, savo ruožtu taip pat esančią daugiau negu žinios turinys. Tai atveda prie reikšmės intencionalumo: galios nukreipti į veiksmą, į pokytį, į naują reikšmę, nes reikšmė niekada nebūna viena, atsieta nuo kitų. Kalbėdamas apie įreikšminimą, Merleau-Ponty primena Ferdinando de Saussure'o arbitralią kalbos ženklų prigimtį – šie funkcionuoja tik per skirtumus ir sklaidą (Holvoet 2020), – tad Merleau-Ponty rašo, kad galime išskleisti socialinių ryšių patirtį ir susidaryti jų paveikslą tik per analogiją ar kontrastą su tais gyvenamaisiais pasauliais, kuriuose esame gyvenę (Merleau-Ponty 1964: 100).

Pati intencija, kaip daikto nukreiptumas į pasaulį, randasi iš reikšmės ir santykio, taigi buvimas niekada nėra statiškas, jis reikalauja suvokimo – įreikšminimo – įkalbinimo – mainų (kitais tariant, vertimo iš vienos raiškos formos į kitą) – santykio ir nukreiptumo į veiksmą arba į jo nebuvimą, bet kuriuo atveju, į jo galimybę. Todėl reikšmingas pats buvimas kaip veiksmo galimybė. Būti Kitam ar su Kitu – tai į Kitą nukreipto veiksmo galimybė. Dovana taip pat visuomet būna nukreipta į Kitą ir į ją pratęsiančio veiksmo

galimybę, o santykis visada yra modalus, numano tąsą, kaitą arba kartotę, atsirandančią buvimo tęstinume, kitaip tariant, tradicijoje.

Dėl to nesunku atsakyti į klausimą, koks yra dovanojimo vaidmuo reikšmės kūrimo procese, kaip jame atsiskleidžia dovanos reikšmė ir jos intencionalumas. Reikšmė yra intencionali, kaip ir dovana, – ji visuomet nukreipta į Kitą, išpildoma tik Kito (priėmėjo) dėka. Ir tai, kad turime galimybę per daiktą ir atmintį pakartotinai grįžti prie santykio, jo išraiškos pavidalo, rodo rituališką jo kartotę. Dovaną suprasdami kaip santykio įreikšminimą ir reikšmės intencionalumą, galime paaiškinti, kodėl dovanos tampa švenčių kulminacija ir žymi santykių transformaciją.

IŠVADOS

Išvadose apibendrinami pagrindiniai tyrimo rezultatai, susiję su disertacijos problema, tikslu, uždaviniais ir iškeltais ginamaisiais teiginiais. Disertacijos tyrimu siekta rasti atsakymus į platų probleminį klausimą: ką lietuvių kultūroje reiškia dovanos, kaip jos įgyja savo reikšmę (-es), ką gali papasakoti apie davėjus ir gavėjus, jų santykius, nebyliai perduodamą ir dovanos objekto ir veiksmo vertę. Plačiau – ką tai liudija apie pačią visuomenę? Toliau pateikiami atsakymai, kuriuos pavyko gauti ištyrus XX a. pabaigos – XXI a. pradžios Lietuvos visuomenėje pasitaikančias asmeninių (ne kolektyvinių) dovanojimo patirtis bei per jas atpažįstamą, kuriamą ir keičiamą pasaulį.

1. Pats tyrimo metodas, padedantis ne paviršutiniškai išanalizuoti, o įsigilinti į tokį sudėtingą ir daugiasluoksnį fenomeną kaip dovanos, buvo pirmasis disertacijos iššūkis. Tam sukurtas **trijų žingsnių metodologinis modelis**, kurį galima taikyti ir kitiems visuomenės reiškinių tyrimams. Pirmasis žingsnis reikalavo surinkti dovanojimo patirčių aprašymus, pasitelkiant nestruktūruotus interviu su kiek įmanoma atviresniu pateikėjo pasakojimu. Antrasis žingsnis numatė įdėmųjį transkribuotų interviu tekstų skaitymą ir analizę pasitelkiant semiotikos ir fenomenologijos instrumentarijų, kiek tai padeda atskleisti tekste užfiksuotą reikšmės kūrimosi procesą. Trečiuoju žingsniu atsispirta nuo įžvalgų, suformuluotų atliekant giluminę analizę: pastebėtas tendencijas patikrinus kiekybinės visuomenės nuomonės apklausos būdu paaiškėjo, kaip plačiai kurios nors pažiūros yra paplitusios tarp skirtingų demografinių grupių, išeinančių kitapus tyrime kalbintų pateikėjų lauko ribų.
2. Surinkus pasakojimus apie dovanų teikimo ir gavimo patirtis ir atlikus giluminę šių tekstų analizę išryškėjo dvi pagrindinės dovanojimo patirčių grupės, išsiskiriančios pagal intencijos išpildymo rezultata. Šias situacijas į atskiras reikšmines grupes sujungė tai, kas įvyksta dovanojimo metu – ką veiksmo dalyviai daro, patiria, perteikia arba gauna kaip dovaną, per dovanojamą objektą. Pirmoji grupė suvienijo įvykusių, kitaip tariant, **įgyvendintų dovanų** (sėkmingai įteiktų ir priimtų) patirtis, o antroji grupė sujungė visetą **neįgyvendintų dovanų**, kurios buvo neįteiktos, nepriimtose, nesuprastos, nuvylytos, pamirštos ar liko kitaip iškritusios iš dovanų mainų grandinės kaip jos pažeidimai. Atliekant tyrimą identifikuota neįgyvendinta dovana, arba ne-dovana, apibūdina situaciją, kai įprastas ir planuotas dovanos įteikimas ar gavimas neįvyko ar buvo ne toks, kokio tikėtasi.

3. Ryškiausi įgyvendintų dovanų bruožai leido išskirti pagrindines temines grupes, jungiančias su artimu reikšmės kontekstu susijusias patirtis. Tarp ryškiausių teminių grupių atsidūrė:
 - 1) **rūpestingumo** santykio dovanos, daugiausia apimančios tėvų vaikams ir vaikų tėvams teikiamas gėrybes, įvedančios nelygiavertį besirūpinančiojo ir rūpesčio gavėjo santykį;
 - 2) **dėkingumo** dovanos, nurodančios į praeityje gautą kitą dovaną, paslaugą ar gėrybę, taip pat dovanos gydytojams, kurias patys pacientai arba patys gydytojai apibūdina kaip ne kyšį, o kaip dovaną, dažniausiai teikiamos jau po gydymo;
 - 3) **ryšį palaikančios** dovanos, itin aktualios tiems ir toms, kam tenka įveikti atstumą erdvės ar laiko požiūriu – jiems dovanojimo kelias tampa būdu šią skirtį įveikti;
 - 4) **atsiprašymo** dovanos apima pastangas atkurti sutrūkinėjusius asmeninius ryšius, atlikti santykio pokyčio veiksmą, nurodantį į praeities įvykius ir skaudinančias patirtis;
 - 5) **džiaugsmą teikiančios** dovanos neatsiejamos nuo emocinio krūvio, tačiau neretai kartu talpina ir kitus reikšmių krūvius;
 - 6) Ryškiausioms įgyvendintoms dovanoms pasiūliau terminą **gyvenimo dovanos**, žyminčios svarbų gyvenimo pokytį, įvykį, lūžį; jos dažnai būna vienintelės tokios per visą pašnekovo gyvenimą.
4. Įvertinus skirtingų dovanų reikšmės aspektų paplitimą Lietuvos visuomenėje tapo aišku, kad analizuotieji pasakojimai leido atskleisti vienos iš Lietuvos demografinių grupių santykį su dovanojimu, būdingą didžiųjų miestų išsilavinusiems vidurinės klasės atstovams. Atliekant tyrimą aptikti ir aprašyti ir nauji lietuvių kultūroje randami dovanojimo modeliai. Vienas iš jų – **dovanų sau** fenomenas, kai žmonės pirkinius ar kitus veiksmus būtent taip ir vadina. Dovaną sau teikiantis Aš ir ją gaunantis Aš veikia kaip du skirtingi situacijos subjektai, kaip ir įvykį išgyvenantis, ir prisiminimą patiriantis Aš. Taip dovana tampa galimybe užmegzti santykį ne tik su kitais, bet ir su savimi, o steigiant save – ir ryšį su pasauliu. Dar vienas aptiktas irgi naujas visuomenės reiškinys – **dovanų delegavimas**. Tai yra būdas suteikti naują formą ir naują reikšmę tradicijoms, kurių laikytis ima atrodyti nereikalinga, užtat norisi jas iš naujo įprasminti ir pratęsti, tik kitokia forma.
5. Vaidybiškumas ir kūrybiškumas lydi visus dovanų teikimo etapus: dovanos parinkimą, įteikimą, savotiškas atsisakymo ir siūlymo „derybas“, net slėpynes. Dovanose aptinkamas **žaidimas** veikia kaip būdas minimalizuoti pasaulį, o jam vykstant intersubjektinis ryšys pakeičiamas subjekto ir objekto ryšiu, padedančiu sukurti simuliakrą,

kuriuo įmanoma manipuluoti ir taip susigražinti pasaulio kontrolės iliuziją. Dovanų teikimo tradicijos pokytis taip pat tampa kūrybos veiksmu, kai kūrėjas yra laisvas pasirinkti naują formą ir suteikti jai reikšmę, sutampančią su verte, nauda ir dosnumu.

6. Dovanos negalimybė, **ne-dovana**, tapo atpažįstama kaip nepatogumo būseną, tarsi stabtelėjimas laike. Ji žymi asmeninio santykio suvokimo slinktį ir iškelia būtinybę iš naujo įvertinti patį santykį, kurį būtų turėjusi nubrėžti neįvykusi dovana. Pasakojimai apie neįvykusias dovanas parodė, kad tiek dovanos, tiek bandymai jų išsilenkti yra kūrybos aktas: negalėdamas paveikti Kito, subjektas imasi žaidimo ir intersubjektyvų santykį pakeičia į subjekto ir objekto (dovanos) ryšį. Ne-dovanos ar jų vengimas parodė, kad tai nėra visuomenės papročių išimtis, jos veikiau patvirtina tų papročių imperatyvumą. Tuo tarpu norėdamas įvertinti ryšį tarp savęs ir Kito subjektas neišvengiamai atsiduria akistatoje tarp Aš ryšio su savimi ir Aš santykio su Kitu. Tikėjimasis turėti galią kontroliuoti savo likimą atsiduria lygia greta šalia Aš ir Kito poreikių, o pojūtis, kad gali kontroliuoti gyvenimą, suteikia teisingumo jausmą, grindžiantį santykį su supančiu pasauliu.
7. Pastangos išvengti dovanos atvėrė dar vieną svarbų dovanojimo aspektą: dovanos nebūtinai dalyvauja kuriant, palaikant ar keičiant asmeninius santykius. Dovanojimo būtinybė kyla iš santykio buvimo, ir būtent tokio, kai yra aktualios dovanojimo progos ir objektai. **Dovanų vengimo** atvejai nėra visuomenės papročių išimtis – tik patvirtina jų imperatyvumą. Visuomenėje, kur dovanojimo papročiai keičiasi ir, atrodo, nyksta, mažta, paprastėja, galime stebėti naujo dovanojimo pavidalus ir patirtis, kai šios dovanojimo taisyklės perkuriamos, iš naujo atrandamos ir dar kartą įtvirtinamos. Taip atsiduriame užburtame rate, kuriame tampa neįmanoma išvengti dovanojimo.
8. Dovanų patirtyje pagrindinis akcentas tenka vienam iš tokių skirtingų dovanos teikimo aspektų kaip: 1) dovanos sąlyga; 2) dovana kaip ženklas, pabrėžiant a) dovanos pavidalą (signifikanto plotmė) ar b) dovanos reikšmę (signifikato plotmė); 3) dovanos intencija ir motyvacija; 4) dovanos rezultatas: jos vertė ir poveikis; 5) dovanojant apčiuopiamas ryšys a) tarp davėjo ir gavėjo ir (arba) b) ryšys su pasauliu.
9. Dovanojimo praktikos šiuolaikinėje visuomenėje atsidūrusios ties pokyčių slenksčiu: keičiasi požiūris į seniau nusistovėjusias dovanojimo taisykles ir lūkesčius, kone kas antras žmogus susiduria su kokiais nors džiaugsmo neteikiančiais su dovanomis susijusiais rūpesčiais, neretai vargas dėl dovanų lemia ir santykių pokyčius – konfliktus arba kaip tik jų sprendimą. Pirmuoju ginamuoju teiginiu buvo klausama, kas nulemia

santykių ir (arba) pačių papročių slinktį ir ar pasipriešinimas arba palankumas pokyčiams priklauso nuo asmeninių santykių stabilumo. Dovanojimas ir atsilyginimas vienu metu iš tiesų įgyja tiek galią veikti, tiek atitinkamą vertę, ir tai labai stipriai susieta su laiku. Keitimasis dovanomis ir į mainų grandinę įsipinantys papročiai ateina iš praeities, bet palieka galimybę keistis ir lieka visuomet nukreipti į ateitį: keitimasis kaip mainymasis dovanomis, keitimasis kaip pokytis, paradoksaliai užtikrinantis tęstinumą.

10. Disertacijoje atsiskleidžia ir požiūrio į dovanojimą bei visuomenėje vyraujančio pasitikėjimo ryšys. Pagal antrąjį iš iškeltų ginamųjų teiginių, dovanų mainai neatsiejami nuo asmeniniam santykiui būtino pasitikėjimo ir dosnumo sąvokų. Grynasis pasitikėjimas, vieno asmens kitam suteikiamas avansu, anksčiau nei bet kokia bendra patirtis arba nepaisant jos yra palankumo intencija, visai kaip pašnekovų pasakojimuose atsiskleidė dovana. Taigi pasitikėjimo sampratą ir vaidmenį visuomenėje galima pagrįstai sieti ir su dovanojimo tradicijomis ir vyraujančiais dovanų (o ne ekonominių) mainų principais grįžta visuomene.
11. Trečiuoju ginamuoju teiginiu skatinta suabejoti, ar dovanos, neatsiejamos nuo žmogaus aplinkos ir žmonių santykių, veikia kaip reikšmės forma, tačiau pačių santykių raidos nekeičia, veikia juos atspindi. Iš tiesų dovana, kaip neverbalinė kalba, suteikia galimybę perduoti kitam reikšmę per patirtį ir ją priimti nesikreipiant į verbalinę reikšmės suvokimą. Į asmeninius santykius įsiterpanti reikšmė yra intencionali kaip ir dovana – ji visuomet nukreipta į Kitą, išpildoma tik Kito (priėmėjo) dėka. Ir tai, kad turime galimybę per daiktą ir atmintį pakartotinai grįžti prie santykio (jo išraiškos pavidalo), rodo rituališką jo atkartojimą ir užtikrina jo tęstinumą, ir pačios bendrystės, kuriančios visuomenę, kontinuumą. Tad dovanos įgyjama reikšmė negali būti atsiejama nei nuo į dovanojimo situaciją pakliuvusio santykio, nei nuo poveikio jam.
12. Galiausiai šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje aptinkamos dovanojimo patirtys padėjo naujai pažvelgti į teorinį humanitarinių mokslų įdirbį ir gausiai aprašytas teorijas, analizuojančias dovanas. Pirmame skyriuje aptartuose teoriniuose tekstuose randama verčių ir reikšmių dichotomija – opozicijos arba paradoksai, tarpusavyje nesuderinami, bet egzistuojantys vienu metu (dovanų ir mainų, nesuinteresuotos ir intencionalios dovanos motyvai, dovanų ir ekonominiai mainai, laiko matmuo, atmintis ir užmarštis, malonumas ir kančia, forma ir turinys; prieštaravimų sąrašą galima būtų tęsti). Žmonių patirtyje šie

prieštaringumai išnyra kaip nebūtinai sąmoningo pasirinkimo būtinybė. Pateikėjai pasakojo apie dovanos sąlygas, dovanos reikšmę, dovanos pavidalą (objektą), intenciją ir motyvaciją, dovanojimo rezultata ir ryšį, siejantį ne tik davėją su gavėju, bet subjektą su savimi pačiu ir pasauliu. Klaidinga šiuos dovanos aspektus vadinti etapais, nes jie visi realizuojami tuo pat metu, kartais apmąstomi kruopščiai, o kartais – spontaniškai, intuityviai. Tačiau būtent juos apmąstant iš daugybės įmanomų reikšmės variantų susikuria unikali dovanos patirtis, kompromisas, apimantis visus įmanomus prieštaringumus. Tik laiko požiūriu dovana, kaip socialinis kompromisas ir paties socialumo sąlyga, niekada netampa baigtinė, todėl veikiau yra amžinas apčiuopiamo sutarimo, susitarimo ieškojimas, perduodamas iš rankų į rankas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Alvis Jason 2016. „The Gift in Derrida’s Deconstruction: Affirming the Gift Through Denegation“, *Marion and Derrida on The Gift and Desire: Debating the Generosity of Things*, Springer Cham.
2. Andreasson Ulf 2017. *Trust – the Nordic Gold*, Nordic Council of Ministers.
3. Anspach, M., 1995 (1er semestre), „Le sacrifice qui engendre le don qui l’englobe“, *La Revue du MAUSS semestrielle n°5*, Paris: La Découverte/MAUSS.
4. Arendt Hannah 1958. *The Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press.
5. Balčiūnienė Rūta 2019. „Populiariausia dovana Motinos dienos proga –gėlės ir saldumynai“, *Verslo žinios*, publikuota 2019-05-05, prieiga internete: <https://www.vz.lt/prekyba/2019/05/05/populiariausia-dovana-motinos-dienos-proga--geles-ir-saldumynai&a9ca031e31771>
6. Balsys Rimantas 2017. *Lietuvių ir prūsų religinė elgsena: aukojimai, draudimai, teofanijos*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
7. Barthes Roland 1991. *Teksto malonumas*, Vilnius: Vaga.
8. Barthes Roland 1997. *The Eiffel Tower, and Other Mythologies*, Berkeley: University of California Press.
9. Behnke Elizabeth 2010. „The Socially Shaped Body and the Critique of Corporeal Experience“, *Sartre on the Body*, edited by Katherine J. Morris, Dordrecht: Springer, p. 231–255.
10. Bekiari Chryssoula, Bruseker George, Doerr Martin, Ore Christian-Emil, Stead Stephen, Velios Athanasios 2021. *Volume A: Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model*, 2021 Individual Contributors to CIDOC CRM Version 7.1.1
11. Benveniste Émile 1997. “Gift and Exchange in the Indo-European Vocabulary”, (orig. 1948-49), vert. Mary Elisabeth Meek, in: *The Logic of the Gift: Toward an Ethic of Generosity*, red. Alan D. Schrift, New York–London: Routledge.
12. Benveniste Emile 2018. „Gift and Exchange“, Brewminate.com (interneto prieiga: <https://brewminate.com/giving-and-taking-in-indo-european-society/>, paskutinį kartą skaityta 2022-08-15), perpublikuota iš *Indo-European Language and Society* (University of Miami Press, 1973).
13. Bourdieu Pierre 1980. *Le sens pratique*, Paris: Les Éditions de Minuit.
14. Bourdieu Pierre 2017. *Anthropologie Economique. Cours au Collège de France 1991–1993*, Paris: Seuil.

15. Bruckner Pascal 2010. *Perpetual Euphoria On the Duty to Be Happy*, New Jersey: Princeton University Press
16. Budrytė Edita 2006. „Nietzsche ir Derrida apie dovanojimą“, in *Logos* 47
17. Caillé Alain 1994. *Don, intérêt et désintéressement, Bourdieu, Mauss, Platon et quelques autres*, Paris: La Découverte / Mauss.
18. Caillé Alain 2007. *Anthropologie du don*, Paris: La Découverte.
19. Carrier James 1991. „Gifts, Commodities, and Social Relations: A Maussian View of Exchange“, *Sociological Forum*, Vol. 6, No. 1, p. 119-136, prieiga internete: <http://www.jstor.org/stable/684384> (žiūrėta 2013-05-14).
20. Certeau Michel de 1990. *L'invention du quotidien*, vol. 1: *Arts de faire*, Paris: Gallimard.
21. Certeau Michel de, Giard Luce, Mayol Pierre 1998. *The Practice of Everyday Life*, Mineapolis: University of Minnesota Press.
22. Chauvier Éric 2014. „L'impression de familiarité rompue en anthropologie: de l'initiation au savoir. L'exemple d'un atelier de théâtre en Seine Saint-Denis“, *Revue ¿ Interrogations ?*, N°18: *Implication et réflexivité – I. Entre composante de recherche et injonction statutaire*, prieiga per internetą: <http://www.revue-interrogations.org/L-impression-de-familiarite-rompue>, [žiūrėta 2019-04-23].
23. Chauvier Éric 2017. *Anthropologie de l'ordinaire. Une conversation du regard*, Toulouse: Anarcharis.
24. Černiauskaitė Dalia 2007. „Mirties – vedybų metaforos lietuvių laidotuvių raudose klausimu“, *Tautosakos darbai XXXIII*, p. 120-132.
25. Čiubrinskas Vytis 2007. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*, Kaunas: VDU leidykla.
26. Daujotytė Viktorija 2010. „Fenomenologinis žvilgsnis: Jono Biliūno „Kūdikystės sapnai“ iš „XX amžiaus literatūros teorijos: konceptualioji kritika“, sud. Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
27. Delfi.lt 2018. „Kaip kalėdinių dovanų pirkimą paversti malonumu?“ in „*Delfi.lt*“ 2018-12-17, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/bustas/patarimai/kaledos-be-streso-kaip-nepamesti-galvos-del-dovanu-pirkimo.d?id=79861263>, [žiūrėta 2022-09-22].
28. Derrida Jacques 1991. *Donner le temps*, vol. 1: *La fausse monnaie*, Paris: Editions Galilée.
29. Derrida Jacques 1992a. „Donner la mort“, in: *L'Éthique du don: Jacques Derrida et la pensée du don*, Jean-Michel Rabaté, Paris: Métailié-Transition, p. 11–108.
30. Derrida Jacques 1992b. *Points de suspension*, Paris: Galilée.

31. Derrida Jacques 1992c. *Given Time: I. Counterfeit Money* (vert. Peggy Kamuf), Chicago and London: The University of Chicago Press.
32. Douglas Mary 1996. „Foreword. No free gifts“, in Marcel Mauss, *The gift: the form and reason for exchange in archaic societies*, London : Routledge.
33. Dreher Jochen 2011. „Alfred Shutz“ in *The Wiley-Blackwell companion to major social theorists*, p. 489-510, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
34. Dzimira Sylvain 2006. „Une vision du paradigme du don: Don, juste milieu et prudence“, interneto prieiga: <http://www.revuedumauss.com.fr/media/Paradigmedudon.pdf>, (žiūrėta 2013-05-14)
35. Engelke Matthew 2017. *Think Like an Anthropologist*, London: Pelican Books.
36. Friesen Norm 2014. „Waldenfels' Responsive Phenomenology of the Alien: An Introduction“, *Phenomenology & Practice*, Volume 7, No. 2, p. 68-77.
37. Geertz Clifford 1973. „Thick Description: Towards an Interpretive Theory of Culture“ in *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.
38. Godbout Jacques, Caillé Alain 2000. *L'esprit du don*. Paris: La Découverte.
39. Green Dennis 2017. „Holiday shoppers have a new habit — and it's good news for retailers“, *Business Insider*, Dec 5, 2017, interneto prieiga: <https://www.businessinsider.com/shoppers-buying-gifts-for-themselves-2017-12> , (paskutinį kartą žiūrėta: 2020-04-20).
40. Gregory Christopher A. 1982. *Gifts and Commodities*, Chicago: Hau Books.
41. Greimas Algirdas Julien, Courtés Joseph 1982. *Semiotics and Language: An Analytical Dictionary, Volume 10*, Bloomington: Indiana University Press.
42. Greimas Algirdas Julius 1989. *Semiotika. Darbų rinktinė*, Vilnius: Mintis.
43. Greimas Algirdas Julius 1996. „Apie atsitikimus vadinamuosiuose humanitariniuose moksluose: Georges'o Dumézilio teksto analizė“, *Mitologija šiandien: Antologija*, Vilnius: Baltos lankos.
44. Greimas Algirdas Julius 2000. „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“, *Baltos lankos* Nr. 12.

45. Greimas Algirdas Julius 2004. *Apie netobulumą*, Vilnius: Baltos lankos.
46. Greimas Algirdas Julius 2005. *Struktūrinė semantika*, Vilnius: Baltos lankos.
47. Greimas Algirdas Julius 2010. „Gražus gestas“, *Baltos lankos*, Nr. 33.
48. Greimas Algirdas Julius, Courtés Joseph 1993. *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris: Hachette.
49. Heath M. Teresa, Caroline Tynan and Christine T. Ennew 2011. „Self-Gift Giving: Understanding Consumers and Exploring Brand Messages“, in *Journal of Marketing Communications 04/2011*.
50. Hénaff Marcel 2022. *The Philosophers' Gift. Reexamining Reciprocity*. Translated by Jean-Louis Morhange, New York: Fordham University Press.
51. Highmore Ben 2002. *The Everyday Life Reader*, London: Routledge.
52. Hyde Lewis 2012. *The Gift. How The Creative Spirit Transforms The World*, Edinburgh: Canongate Books.
53. Holvoet Axel 2020. „Ženklas šiuolaikinės lingvistikos problemų lauke“. *Semiotika*, 15, p. 56-77.
54. Howland Peter 2008. „Martinborough's Wine Tourists and the Metro-Rural Idyll.“ *Journal of New Zealand Studies*, (N.S.) 6-7, p. 77-100.
55. Howland Peter, 2010, Self-gifting and the metro-rural idyll: an illusion of ideal reflexive individualism. *Sociology New Zealand* 25(1): 53-74.
56. Husserl Edmund, Boehm Rudolf 1965. *Erste Philosophie (1923/24) Zweiter Teil Theorie der Phänomenologischen Reduktion (Husserliana: Edmund Husserl – Gesammelte Werke, 8)*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
57. Ivanauskaitė Jurga 2007. „Laiškas žmonijai“ in „Šiaulių kraštas“, 2007-01-27, prieiga internete: <http://old.skrastas.lt/?data=2007-01-29&rub=1144521111&id=1169828394&pried=2007-01-27> [žiūrėta 2022-09-22].
58. Jackson Michael 1998. *Minima Ethnographica*, Chicago: The University of Chicago Press.
59. Jackson Michael 2012. *Lifeworlds: Essays in Existential Anthropology*, Chicago: University of Chicago Press.
60. Jonkus Dalius 2009. *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
61. Jonkus Dalius 2018. „Pliuralaus kolektyvumo galimybės“, *Naujasis Židinys – Aidai*, nr. 1.

62. Jonutytė Jurga 2011. *Tradicijos sąvokos kaita*: monografija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
63. Jonutytė Jurga 2017. „Tapatumas be stokos: trijų atminties vaizdinių apmąstymas“, *Tautosakos darbai*, t. 53, p. 31–46.
64. Jonutytė Jurga 2022. „Intersubjektyvumas“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, internetinė prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/intersubjektyvumas/> , žiūrėta 2022-04-29.
65. Jonutytė Jurga, Šmitienė Giedrė 2021. *Gyvatės kojos. Negalios samprata gyvenimo pasakojimuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
66. Jurgutienė Aušra 2006. „Fenomenologinis, hermeneutinis ir recepcinis teksto interpretavimas“, *XX amžiaus literatūros teorijos*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
67. Juška Antanas 1880. *Svotbinė rėda velūnyčių lietuviu*, Kazanė: Typografija imperatorskago universiteta.
68. Kavoliūnaitė-Ragauskienė Eglė 2019. *Dovanos ir kyšio santykis: antropologinės implikacijos teisės sistemai*, Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
69. Keršytė Nijolė 2008. „Nuoroda, Pėdsakas, nurodymas: nuo skirties prie emfazės“, pranešimo santrauka iš Lietuvos filosofų draugijos konferencijos „Prasmė filosofijoje ir filosofijos prasmė“, prieiga internete: http://www.filosofija.vu.lt/prasme/7_Kersyte.pdf (žiūrėta 2011-06-18).
70. Keršytė Nijolė 2009a. „Struktūralizmo ir fenomenologijos „santuoka“ A. J. Greimo semiotikoje“, *Athena*, 2009, nr. 5, p. 141-159.
71. Keršytė Nijolė 2009b. „A.J. Greimo semiotika teksto ir juslinės patirties analizės kryžkelėje“, *Filosofija. Sociologija*, 2009. T. 20. Nr. 1, Lietuvos mokslų akademijos leidykla, p. 44-54.
72. Kolm Serge-Christophe, Ythier Jean Mercier 2006. „Reciprocity: it's scope, rationales, and consequences“, in: *Handbook of the Economics of Giving, Altruism and Reciprocity*, vol. 1., Amsterdam: Elsevier (North Holland Publishing Co.)
73. Kunskaite Milda 2016. „Dovanos, kurių nereikėtų dovanoti per Kalėdas ir Naujuosius“ in „*Respublika.lt*“ 2016-12-19, prieiga internete: https://www.respublika.lt/lt/naujienos/pramogos/grozis_ir_stilius/dovanos_k_uriu_nereiketu_dovanoti_per_kaledas_ir_naujuosius/ [žiūrėta 2022-09-22].
74. Latinytė-Liogienė Rūta 2013. „Dovana kaip visuomenės formantas lietuviškų vestuvių papročiuose“, *Baltos lankos*, t. 37, p. 126–149.

75. Leacock Seth 1954. „Ethnological Theory of Marcel Mauss”, *American Anthropologist*, New Series, Vol. 56, No. 1, p. 58-73, prieiga internete: <http://www.jstor.org/stable/664632>
76. Leithard Peter J. 2007. „Derrida On Gift“, prieiga internete: <http://www.leithart.com/archives/002007.php>, (žiūrėta 2013-05-14)
77. Leontiev Dmitry 2012. Anthropology of Happiness: The State of Well-Being and the Way of Joy, iš *Social sciences* nr. 43.
78. Lepneris Teodoras 2011. *Prūsų lietuvis*, sud. V. Gerulaitienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
79. Levinas Emmanuel 2017. *Laikas ir Kitas*, vert. Viktoras Bachmetjevas, Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
80. Lévi-Strauss Claude 1962. *La pensée sauvage*, Paris: Plon.
81. Lévi-Strauss Claude 1963. *Structural anthropology*, New York: Basic Books.
82. Lévi-Strauss Claude 1973. *Anthropologie structurale deux*, Paris: Plon.
83. Lévi-Strauss Claude 1976. *Structural Anthropology 2*, New York: Basic Books.
84. Lévi-Strauss Claude 1987 (1950). *Introduction to the work of Marcel Mauss*, London: Routledge & Kegan Paul.
85. Lévi-Strauss Claude 1996. „Mitų struktūra“, *Mitologija šiandien*, Vilnius: Baltos lankos.
86. Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas / redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, interneto prieiga: www.lkz.lt (žiūrėta 2013-05-14)
87. Lingis Alphonso 2001. „The Return to, the Return of, Peoples of Long Ago and Far Away“, *Angelaki*: gift, theft, apology, volume 6, number 2, august 2001, p.165-176.
88. Liogienė Rūta (parengėja) 2012. „Kalbėjimai. Diskutuoja Viktorija Daujotytė, Giedrė Šmitienė, Vykintas Vaitkevičius ir kt.“, *Liaudies kultūra*, 4, p. 7-19.
89. Lotman Jurij 2004. *Kultūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos.
90. LRT televizijos laida „Labas rytas, Lietuva“, 2020. „Dainų dainelėle dalyvavusiam režisieriui Karoliui Kaupiniui įsiminė saldžios dovanos“, *LRT.lt*, 2020.01.31, interneto prieiga: <https://www.lrt.lt/naujienos/veidai/14/1138529/dainu-daineleje->

dalyvavusiam-reziseriui-karoliui-kaupiniui-labiausiai-isimine-saldzios-dovanos , [žiūrėta 2022-10-05].

91. LTRF CD 1536/26 – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.
92. Luomala Harri T., Laaksonen Martti 1999. „A qualitative exploration of mood-regulatory self-gift behaviours“, *Journal of Economic Psychology*, 20.
93. Macijauskienė Marija 2001. „Likimo dovanos“, portalas „XX amžius“, 2001 metai, interneto prieiga: http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20011205/atmi_01.html (žiūrėta 2022-10-05)
94. Malinowski Bronislaw 2014. *Argonauts of the Western Pacific. Routledge Classics*. London: Routledge.
95. Manen Van Max 1990. *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*, New York: Suny Press.
96. Maniglier Patrice 2006. „De Mauss à Claude Lévi-Strauss: cinquante ans après. Pour une ontologie Maori“, *Archives de Philosophie*, Numéro Spécial « Merleau-Ponty », Tome 69, Cahier 1 (pp. 37-56), interneto prieiga: <https://www.cairn.info/revue-archives-de-philosophie-2006-1-page-37.htm> (žiūrėta 2022-08-15)
97. Marion Jean-Luc 2002. *Being Given. Toward a Phenomenology of Givenness*. Stanford, California: Stanford University Press.
98. Marion Jean-Luc 2011. *The Reason of the Gift*. Chicago: University of Virginia Press.
99. Marion, Jean-Luc 2007. *The erotic phenomenon*. Chicago: Chicago University Press.
100. Masytė Eurika 2007. „Dienraštis L.T.“ 2007-03-14 09:46 <https://www.alfa.lt/straipsnis/129144/meno-projekte-bus-iamzinta-ivanauskaites-suknele>
101. Mauss Marcel 1969. *Essais de sociologie*, Paris: Editions de Minuit.
102. Mauss Marcel 1987. „La Magie, in Sociologie et anthropologie“, in Claude Lévi-Strauss, *Introduction to the work of Marcel Mauss*, Routledge, London.
103. Mauss Marcel 1997. „Gift, Gift“, in: *The Logic of the Gift: Toward an Ethic of Generosity*, ed. by Alan D. Schrift, New York–London: Routledge, p. 28–32.
104. Mauss Marcel 2002 (orig. 1925). *Essai su le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*, el. leidimas: Université du Québec a Chicoutimi, prieiga internete:

http://classiques.uqac.ca/classiques/mauss_marcel/socio_et_anthropo/2_essai_sur_le_don/essai_sur_le_don.html, [žiūrėta 2019-05-27].

105. Merleau-Ponty Maurice 1960. *Signes*, Paris: Les Éditions Gallimard, 1960.

106. Merleau-Ponty Maurice 1964. *Signs*, Evanston: Northwestern University Press.

107. Merleau-Ponty Maurice 1964. *Signs*, Evanston: Northwestern University Press.

108. Merleau-Ponty Maurice 1969. *La prose du monde*, Paris: Gallimard.

109. Merleau-Ponty Maurice 2002. *The phenomenology of perception*, New York: Routledge.

110. Merleau-Ponty Maurice 2018. *Juslinio suvokimo fenomenologija*, Vilnius: Baltos lankos.

111. Merleau-Ponty Maurice 2008. „Rapport de Maurice Merleau-Ponty pour la création d’une chaire d’Anthropologie sociale“, *La Lettre du Collège de France, hors série no 2 : Claude Lévi-Strauss, centième anniversaire*, Paris: Collège de France, p. 49-53.

112. Meržvinskaitė Birutė 2019. „Mitas kaip žinojimo forma Algirdo Juliaus Greimo semiotikoje“, iš *Literatūra*, vol. 61(2), pp. 125–132.

113. Mick David Glen, Demoss Michelle 1990. „Self-Gifts. Phenomenological Insights from Four Contexts“ in *Journal of Consumer Research*, 1990, vol. 17, issue 3.

114. Mickūnas Algis, Jonkus Dalius 2014. *Fenomenologinė filosofija ir jos šėšėlis*, Vilnius: Baltos lankos.

115. Milerius Nerijus 1999. „Savastis ir kasdienis pasaulis“, *Problemos*, 55, p. 68-73.

116. Milerius Nerijus 2018a. „Kasdienybė kaip klasikinės filosofijos paraštinis fenomenas“, *Problemos*. 94, p. 9-21.

117. Milerius Nerijus 2018b. „Žiūrėti į žiūrintįjį: kinas ir prievarta“, Vilnius: Jonas ir Jokūbas.

118. Milerius Nerijus 2019. „The Everyday as Revolution and Resistance: G. Debord and M. de Certeau“, *Problemos*. 96, p. 160-171.

119. Naujienos „Aina“ 2020. „Patarimai, kaip nesusipykti dėl nepatikusių dovanų“ in „*Aina.lt*“, 2020-12-31, prieiga internete: <https://aina.lt/patarimai-kaip-nesusipykti-del-nepatikusiu-dovanu/>, [žiūrėta 2022-09-22].

120. Navakas Naglis 2014. „Dovanos, kurių reikėtų vengti“ in „*Verslo žinios*“ 2014-12-24, prieiga internete:

<https://www.vz.lt/archive/article/2014/12/24/dovanos-kuriu-reiketu-vengti> [žiūrėta 2022-09-22].

121. O'Brien Ed, Kassirer Samantha 2018. „People Are Slow to Adapt to the Warm Glow of Giving“, in *Pubmed*, prieiga internete: <https://doi.org/10.1177/0956797618814145>

122. Palmié Stephan 1995. „Against syncretism: ‘Africanizing’ and ‘Cubanizing’ discourses in North American òrìsà worship“, in R Fardon (ed.) *Counterworks: managing the diversity of knowledge*. Routledge, London, p. 73–104.

123. Park Jihye 2018. „Self-gifting as a therapeutic reward: motivational approach for self-gifting promotions“, *Journal of Marketing Communications*, 24:1, 17–34, DOI: 10.1080/13527266.2015.1072576

124. Paukštytė-Šaknienė Rasa, Mardosa Jonas, Šaknys Žilvytis, Šidiškienė Irma 2016. *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

125. Perrot Martyne 2013. *Le Cadeau de Noel, Histoire d'une Invention*, Paris : Editions Autrement.

126. Praspaliauskienė Rima 2017. „Įvokelinti gyvenimai: sveikatos priežiūros praktika Lietuvoje“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 2017, 17(26), p. 77–97.

127. Pretorijus Matas, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3, sud. Ingė Lukšaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, p. 601–643.

128. Pusaksrikit Theeranuch, Kang Jikyeong 2008. *Understanding Self-Gift Motivations of Ethnic Minority Consumers*. interneto prieiga: www.escpeap.net/conferences/marketing/2008 (žiūrėta 2022-10-05).

129. Rennie Alistair, Protheroe Jonny 2020. „How people decide what to buy lies in the “messy middle” of the purchase journey“, in *Think with Google. Customer Insights*, 2022 July, interneto prieiga: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/en-ccc/consumer-insights/consumer-journey/navigating-purchase-behavior-and-decision-making/> paskutinį kartą žiūrėta: 2022-08-18.

130. Repšys Jonas 2014. „Tradicinės ontologijos humanizacija M. Heidegerio filosofijoje“, *Problemos*, Nr. 180, p. 54–72.

131. Ricoeur Paul 2000. *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, Vilnius: Baltos lankos

132. Rutkauskaitė Vaiva 2018. „Ką dovanoti, kai nežinai, ką dovanoti?“ in „*Bernardinai.lt*“ 2018-07-29, prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2018-07-29-ka-dovanoti-kai-nezinai-ka-dovanoti/>, [žiūrėta 2022-09-22].

133. Sahlins Marshall 2013. *What kinship is – and is not*. Chicago: University Press.
134. Sahlins Marshall 1997. „The Spirit of the Gift“, in: *The Logic of the Gift: Toward an Ethic of Generosity*, ed. by Alen D. Schrift, New York–London: Routledge, p. 70–99.
135. Saldukaiytė Jolanta 2013. „Atsiskyrimo nuo anonimiškumo prasmė: Emmanuelis Levinas“ in *Religija ir kultūra*, 12, p. 35-47.
136. Salmond Anne 2000. Maori and Modernity: Ruatara's dying. In *Signifying Identities: Anthropological Perspectives on Boundaries and Contested Values*, ed. Cohen Anthony P.. London: Routledge.
137. Sartre Jean Paul 1992. Notebooks for an ethics (originally published as *Cahiers pour une morale*, 1983) translated by David Pellauer. Chicago: The University of Chicago Press.
138. Schrift Alan D. 1997. „Introduction: Why Gift?“, *The logic of the gift: toward an ethic of generosity*, London: Routledge.
139. Schütz Alfred 1962. „On Multiple Realities“, in: *Collected Papers*, vol. 1: *The Problem of Social Reality*, edited by M. Natanson, The Hague: Nijhoff, p. 207–259.
140. Schütz Alfred 1987. „Sveikas protas ir žmogaus veiklos mokslinė interpretacija, I dalis“, *Problemos*, 37, p. 100-117.
141. Schütz Alfred, Luckmann Thomas 1989. *The structures of the life-world. Volume 2*. Evanston: Northwestern University Press.
142. Scubla Lucien 1985. „Logiques de la réciprocité“, in *Cahiers du CREA N.6*, Ecole polytechnique, Paris: CREA.
143. Sherry, J.F., McGrath, M.A. and Levy, S.J. 1995 Monadic Giving, p. Anatomy of Gifts Given to the Self. In J.F. Sherry (Ed.), *Contemporary Marketing and Consumer Behaviour, An Anthropological Source Book*, New York: Sage, p 399-432.
144. Slaviūnas Zenonas 2007. *Raštai II. Liaudies dainos, muzika ir muzikos instrumentai, papročiai, literatūra ir folkloras*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
145. Souders Michael C. 2013. „Khôra, invention, deconstruction and the space of complete surprise“ in *OSSA Conference Archive* (prieiga internete: <https://scholar.uwindsor.ca/ossaarchive/OSSA10/papersandcommentaries/161> , paskutinį kartą žiūrėta 2022-08-16).
146. Strathern Marilyn 2018. „Relations“ in: *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*, interneto prieiga: <http://doi.org/10.29164/18relations> (žiūrėta 2022-10-05).

147. Stundžienė Bronė 2004. „Vestuvinių ir iniciacinių apeigų sąsajos dainose“, *Tautosakos darbai* 21 (28), p. 13-32.
148. Sverdiolas Arūnas 2007. *Kultūros filosofija. Bendrauniversitetinio kurso medžiaga antrosios studijų pakopos studentams*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla
149. Šidiškienė Irma 2007. „I. Kultūrinio tapatumo gairės. Simboliniai veiksmai vestuvėse“, in: *Lietuvos kultūra: Aukštaitijos papročiai*, sudarė Rasa Paukštytė-Šaknienė... [et al.], Vilnius: LII leidykla, p. 111-152.
150. Šliavaitytė Kristina 2017. „Dovanos mokytojams Lietuvos mokyklų bendruomenėse: tarp bendruomeniškumo kūrimo ir mainų“, *Lietuvos etnologija* 17(26) 2017, p. 99-123.
151. Šliogeris Arvydas 2011. *Transcendencijos tyla*, Vilnius: Margi raštai.
152. Šmitienė Giedrė 2000. „Palankumo laikysena“, *Tautosakos darbai*, 12 (19), p. 179–188.
153. Šmitienė Giedrė 2014. „Neakivaizdinis pokalbis su Maurice’u Merleau-Ponty. Tradicinės kultūros tyrimas juslinio suvokimo plotmėje“, *Tautosakos darbai*, 47, p. 15–42.
154. Šmitienė Giedrė 2017. „Man visa lengva“: etnologinis sąmonės tyrimas“, *Tautosakos darbai*, t. 53, p. 62–93.
155. Šmitienė Giedrė 2018. „Paprasti laiškai: kontekstinio tyrimo metodika“, *Tautosakos darbai*, t. 55, p. 134–154.
156. Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
157. Vilksmerge.lt 2019. „Kaip išrinkti dovaną, kuri nenuviltų?“ in „*Vilksmerge*“, 2019-08-02, prieiga internete: <https://www.vilksmerge.lt/verslas/remeju-medziaga/kaip-iserinkti-dovana-kuri-nenuviltu/>, [žiūrėta 2022-09-22].
158. Vyšniauskaitė Angelė 1958. „Lietuvių valstiečių šeimos turtiniai santykiai XIX a. – XX a. pirmaisiais dešimtmečiais“, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
159. Vyšniauskaitė Angelė, Kalnius Petras, Paukštytė-Šaknienė Rasa 2009. *Lietuvių šeima ir papročiai*: monografija, Vilnius: Mintis.
160. Waldenfels Bernhard 2007. *The Question of the Other*, Honk Kong: The Chinese University of Hong Kong Press.
161. Waldenfels Bernhard 2011. *Phenomenology of the Alien. Basic Concepts*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
162. Weisfeld-Spolter Suri, Ripp’e Cindy B., Gould Stephen 2015. „Impact of Giving on Self and Impact of Self on Giving“, in *Psychology and*

Marketing, Vol. 32(1): 1–14 (January 2015), prieiga internete: <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/15206793/2015/32/1> (žiūrėta 2022-10-05).

163. Wellington, José Santana 2016. „Is Love A Gift? A Philosophical Inquiry About Givenness” in *Kriterion: Journal of Philosophy* 57 (134): p. 441-454.

164. Winnicott Donald W. 1953. „Transitional objects and transitional phenomena“, in *International Journal of Psychoanalysis* 34, p. 89-97.

165. Wittgenstein Ludwig 2013. *Kultūra ir vertė*, Vilnius: Kitos knygos.

166. Wittgenstein Ludwig, Anscombe Gertrude Elizabeth Margaret 1997. *Philosophical investigations*. Oxford, UK: Blackwell.

167. www.15min.lt 2019. „Kaip kalėdinių dovanų pirkimą paversti malonumu“ in „15min.lt“ 2019 11 22, prieiga internete: <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/laisvalaikis/kaip-kalediniu-dovanu-pirkima-paversti-malonumu-1038-1236306?copied> , [žiūrėta 2022-09-22].

168. Žmonės/Lietuva „15min.lt“ 2017. „Apie J.Ivanauskaitę 10 metų nekalbėjusi D. Ibelhauptaitė: „Man vis dar skauda“, *15min.lt* 2017-10-14, interneto prieiga: <https://www.15min.lt/vardai/naujiena/lietuva/apie-j-ivanauskaite-10-metu-nekalbejusi-d-ibelhauptaite-man-vis-dar-skauda-1050-867214?copied> (žiūrėta 2022-10-05).

Priedas nr. 1. VISUOMENĖS NUOMONĖS TYRIMAS

Fenomenologinis kasdienių praktikų tyrimas turi savo ribas: jis padeda atskleisti dovanojimo fenomeną kaip subjektyvų patirties procesą ir identifikuoti dovanojimo metu atpažįstamas reikšmes. Tačiau, kaip ir bet kuris kokybinis tyrimas, nestruktūruotų interviu analizė neleidžia formuoti visuomenės elgseną apibendrinančių įžvalgų, tendencijų, laikmečio pokyčių. Vis dėlto, atliekant antroje dalyje detaliai aprašytą surinktų interviu analizę ir atskleidžiant respondentų pasakojimuose pasikartojančius probleminius klausimus, kilo poreikis išplėsti tyrimo ribas ir patikrinti, kaip plačiai paplitę yra ryškiausi pastebėti požiūrio į dovanojimą aspektai, respondentų nurodytos naujovės ir nuostatos.

Taip iškeltas dar vienas, papildomas, disertacijos tyrimo uždavinys: nenutolti nuo individualių patirčių tyrimo, bet kartu atsigręžti į klasikinę sociologinę visuomenės nuomonės tyrimo metodiką. Reprezentatyvaus kiekybinio tyrimo klausimus padiktavo jau atlikta kokybinė tyrimo dalis, padėjusi identifikuoti svarbius dovanojimo kultūros bruožus, kuriuos norėta įvertinti visuomenės mastu, sužinoti jų paplitimą. Kiekybinis tyrimas taip pat leido patikrinti, kiek plačiai paplitusios yra atliekant pirmąją tyrimo dalį išgirstos nuomonės, kiek bent iš dalies, tikėtina, respondentų bendraminčių sutiktume šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje.

LAIKAS. 2021 01 18 – 2021 01 27
TIKSLAS. Išsiaiškinti šalies gyventojų požiūrį į dovanas.
TIKSLINĖ GRUPĖ. Šalies gyventojai nuo 18 iki 75 metų amžiaus.
IMTIS. Tyrimo metu apklausta 1013 respondentų.
LOKACIJA. Visa Lietuvos teritorija.

APKLAUSOS METODAS. Kombinuotas tyrimo metodas: 50 % CATI (*Computer assisted telephone interview*) ir 50 % CAWI (*Computer assisted web interview*). CATI apklausą atlieka profesionalus apklausejas. Jis kalbasi su respondentu arba respondente pagal parengtus klausimus, atsakymus fiksuoja klausimyne. CAWI apklausoje respondentui siunčiama nuoroda į apklausą, kurią respondentas užpildo savarankiškai, sau patogiu metu. Nuoroda yra unikali, t. y. klausimyno negalima užpildyti kelis kartus.

DUOMENŲ ANALIZĖ. Analizė atlikta SPSS/PC programine įranga. Ataskaitoje pateikiami bendrieji atsakymų pasiskirstymai (procentai) ir pasiskirstymas pagal socialines-demografines charakteristikas.

STATISTINĖ PAKLAIDA. Atrankiniuose kiekybiniuose tyrimuose visada išlieka statistinės paklaidos tikimybė, į kurią būtina atsižvelgti interpretuojant duomenis. Pvz.: jeigu apklausę 1013 respondentų gavome, kad 47,8 % apklaustųjų vienodai malonu gauti ir dovanoti dovanas, tai yra 95 % tikimybė, kad tikroji reikšmė atsiduria tarp 44,7 % ir 50,9 %.

Įverčio tikslumas mažėja, mažėjant analizuojamų atsakymų skaičiui. Toliau pateikiama lentelė, padedanti įvertinti statistinę paklaidą.

% =	3/97	5/95	10/90	15/85	20/80	25/75	30/70	40/60	50/50
N =									
1000	1,1	1,4	1,9	2,2	2,5	2,7	2,8	3,0	3,1

Mano suformuluota ir „Spinter tyrimai“ techniškai atlikta visuomenės nuomonės apklausa buvo sudaryta iš trijų klausimų – vieno atviro ir dviejų uždarų:

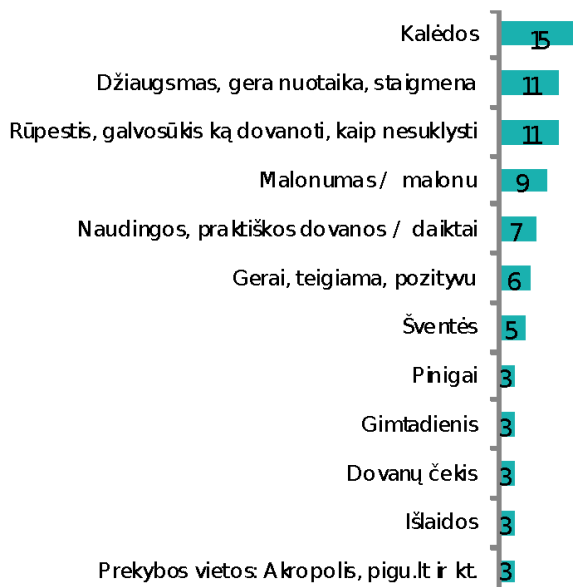
- 1 klausimas. Kokia pirma mintis, idėja ar asociacija Jums kyla pagalvojus apie dovanas?
- 2 klausimas. Kurie iš žemiau pateiktų teiginių geriausiai atitinka Jūsų nuomonę (galimi keli atsakymai):
 - a) labiau mėgstu gauti dovanas, negu dovanoti;
 - b) labiau mėgstu dovanoti kitiems, negu pats / pati gauti dovanų;
 - c) man vienodai malonu ir gauti, ir dovanoti dovanas;
 - d) nemėgstu nei teikti, nei gauti dovanų;
 - e) ieškoti, ką padovanoti kitiems, mane vargina ir yra sudėtinga;
 - f) ieškoti, ką padovanoti kitiems, man yra malonus užsiėmimas;
 - g) dovanas dovanuju tik per svarbiausias šventes;
 - h) mėgstu dovanoti dovanas be jokios progos;
 - i) kartais dovaną padovanuju ir sau pačiam / pačiai.
- 3 klausimas. Ar esate susidūrę su situacija, kad per vestuves, gimtadienį, diplomų teikimą ar kita proga žmogus, vietoje jam skirtų dovanų, paprašytų svečių verčiau suteikti labdarą kokiai nors organizacijai (gyvūnų prieglaudai, vaikų namams ar pan.)?
 - a) taip, esu susidūręs (ar pats tai daręs) ir manau, kad tai puiki idėja;
 - b) taip, esu susidūręs, tačiau pats / pati to neprašyčiau;
 - c) ne, neteko susidurti, tačiau manau, kad tai gera idėja;
 - d) ne, neteko susidurti ir manau, kad to prašyti nederėtų.

Kiekvienas iš šių klausimų taip pat turi atsakymo galimybę „Nežino / neatsakė“.

Čia pateiksiu pačius bendriausius kiekybinio tyrimo rezultatus, tačiau prie detalesnių respondentų atsakymų ir statistinių rezultatų sugrįžtama atskirai antros disertacijos dalies skyriuose apie kiekvieną iš išryškėjusių probleminių klausimų – ten, kur svarbu paminėti, kaip kurio nors pašnekovo požiūris atspindi bendrą visuomenės nuomonę lauke. Ten, kur derinti du tyrimo metodus yra reikalinga, kur jie vienas kitą papildo, pateikiu, aptariu ir sugretinu turimus skirtingus duomenis.

Pirma mintis, idėja ar asociacija apie dovanas

Pirmasis kiekybinio tyrimo klausimas buvo skirtas išsiaiškinti dovanų keliamas asociacijas spontaneo klausimo būdu. Su Kalėdomis dovanas dažniau sieja žemesnio išsimokslinimo respondentai. Su malonumu – moterys, aukštesnį išsilavinimą įgiję respondentai.

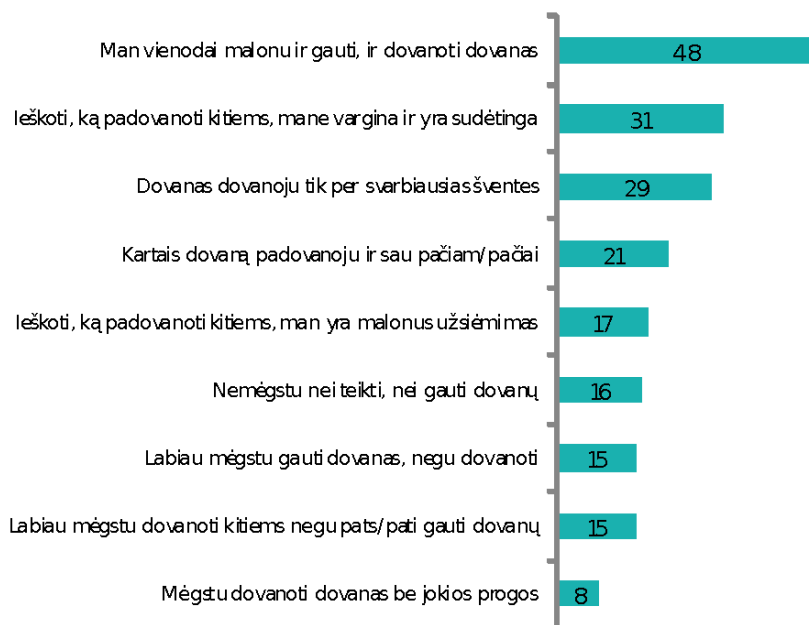

Visuomenės nuomonės tyrimas. Atsakymai į atvirąjį klausimą

Teiginiai apie dovanas

Antruoju tyrimo klausimu buvo siekiama išsiaiškinti, kaip plačiai ir tarp kokių demografiškai skirtingų grupių yra paplitusios nuomonės, atliepančios kokybinio tyrimo metu identifikuotus būdingiausias požiūrio į dovanojimą bruožus, taip pat pastebėtus naujus dovanojimo reiškinius, tokius kaip dovanos sau.

Pastebėta, kad dažniau vienodai malonu gauti ir dovanoti dovanas yra moterims. Dovanas tik per svarbiausias šventes dažniau dovanoja vyresni nei 26 m. respondentai ir respondentės. Sau dovanas dažniau dovanoja moterys, aukščiausią išsilavinimą įgiję respondentai ir respoendentės. Ieškoti, ką padovanoti kitiems, malonus užsiėmimas dažniau yra moterims, aukštesnį išsilavinimą įgijusiems respondentams ir respondentėms. Be to, vyrai dažniau nurodė nemėgstantys nei gauti, nei teikti dovanų.

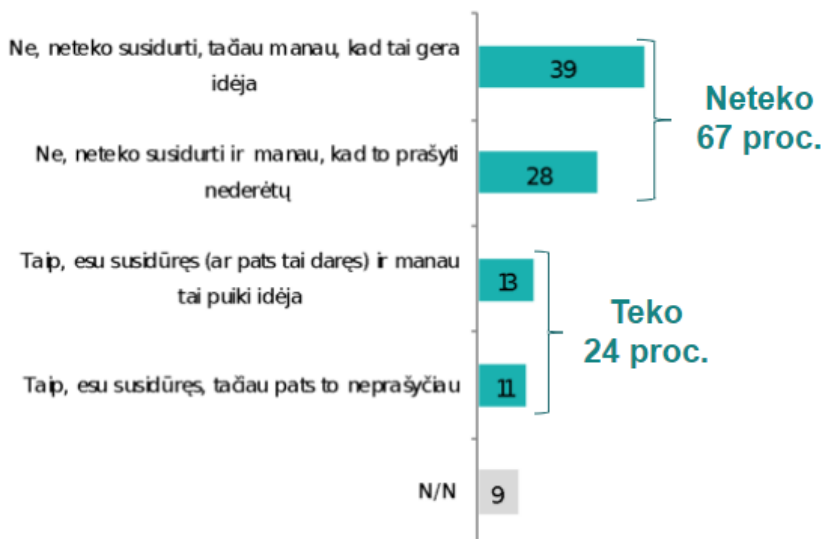

Visuomenės nuomonės tyrimas. Teiginių apie dovanas paplitimas.

Dovanų pakeitimas labdara

Trečiasis klausimas buvo skirtas vienam iš probleminių dovanojimo reiškinių, kuriuos interviu pašnekovai nurodė kaip naujus ir stebinančius, tiesa, ne visi vertino palankiai. Tai dovanų delegavimo praktika, kai vietoje dovanos gavėjui prašoma skirti auką ar labdarą trečiajai šaliai. Buvo įdomu sužinoti, kaip plačiai ir tarp kokių demografinių grupių tokia dovanojimo praktika paplitusi, kiek palankiai ar nepalankiai yra vertinama.

Respondentai ir respondentės atsakė į šį klausimą: „Ar esate susidūrę su situacija, kad per vestuves, gimtadienį, diplomų teikimą ar kita proga žmogus, vietoje jam skirtų dovanų, paprašytų svečių verčiau suteikti labdarą kokiam nors organizacijai (gyvūnų prieglauda, vaikų namams ar pan.)?“

Visuomenės nuomonės tyrimas. Dovanų delegavimo vertinimas.

Apibendrinant atliktą reprezentatyvų šiuolaikinės Lietuvos visuomenės nuomonės tyrimą apie požiūrį į dovanas: 15 % apklaustųjų dovanos asocijuojasi su Kalėdomis, 11 % – su džiaugsmu, gera nuotaika ar staigmena, dar 11 % – su rūpesčiu, galvojamu ką nupirkti, kaip nesuklysti, 9 % – su malonumu, o 7 % – su naudingomis, praktiškoms dovanomis.

Beveik pusei apklaustųjų (48 %) vienodai malonu gauti ir dovanoti dovanas. 31 % ieškojimas, ką padovanoti, vargina ir yra sudėtingas, 29 % dovanas dovanoja tik per svarbiausias šventes, 21 % kartais dovanų padovanoja ir sau pačiam / pačiai, o 17 % dovanų ieškojimas yra malonus užsiėmimas.

Daugumai apklaustųjų (67 %) neteko susidurti su situacija, kad per vestuves, gimtadienį, diplomų teikimą ar kita proga žmogus, vietoje sau skirtų dovanų, prašytų svečių verčiau suteikti labdarą kokiam nors organizacijai: 39 % neteko, tačiau mano, kad tai gera idėja. 28 % su tokia situacija susidurti neteko ir mano, kad to prašyti nederėtų. 24 % respondentų su tokia situacija yra susidūrę: 13 % yra susidūrę (ar patys taip darę) ir mano, kad tai idėja puiki, o 11 % su tokia situacija yra susidūrę, tačiau patys to neprašytų.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Rūta Latinytė „Ne dovana: fenomenologinis kasdienės patirties tyrimas“, Tautosakos darbai Nr. 57, 2019, p. 34-53.

Rūta Latinytė „Kalėdinės tėvų ir vaikų dovanos kaip rūpesčio komunikacija“, Tautosakos darbai Nr. 62, 2021, p. 68-85.

Rūta Latinytė „Self-Gifting Practices: A Phenomenological-Anthropological Approach“, Folklore: Electronic Journal of Folklore, Tartu, Estija, ISSN 1406-0949. Priimtas spausdinti 2021 m. rugsėjo 7 d.

KONFERENCIJOSE PRISTATYTI PRANEŠIMAI

9th International Conference of Young Folklorists „(Ir)relevance of Classical Folkloristics in the 21st Century“ (The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vilnius, Lietuva, 2019 m. rugsėjo 18-20 d.) skaitytas pranešimas tema: „Rethinking Relationships: The Situations of Avoided Gifts in Contemporary Lithuanian Society“.

The 7th Baltic Student conference „Bridges in the Baltics“ (Riga University, Ryga, Latvija, 2019 spalio 11 d.), skaitytas pranešimas tema: „Me and Myself: stories and experiences of a “gift giving for myself” in contemporary Lithuanian society“

„Creative Future Insights 2021 – Creative Industries and Experience Economy“ (VERN' University and the Institute of Economics, Zagrebas, Kroatija, 2021 spalio 14d., online), skaitytas pranešimas tema: „Communicating gratefulness: a message encoded in a gift given to a doctor“.

The 8th Baltic Student Conference „Bridges in the Baltics 2021“ (Vilniaus universitetas, Vilnius 2021 spalio 23), skaitytas pranešimas tema: „Emigration of closest family members and recreated interpersonal relations via gift giving“.

19-asis Prigimtinės kultūros seminaras „Gebėjimas džiaugtis ir laimė gyvenimo“ (2020 m. liepos mėn. 2-5 d., Juodonių k., Rokiškio r.), skaitytas pranešimas tema: „Dovanojimo džiaugsmas. Duodant ar gaunant?“.

Klaipėdos universiteto konferencija „Veritas Ethnologica: etnologijos doktorantų tyrimų gairės“ (Klaipėdos universitetas, 2017 gegužės 11 d.), skaitytas pranešimas „Visuomenės samprata fenomenologinėje antropologijoje“.

NOTES

NOTES

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 25 egz.